

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Tengely Adrienn: Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban

A kormány törekvései

Az őszirózsás forradalomban létrejött első Magyar Népköztársaság nemzetiségi politikáját bemutatni illetve elemezni itt nem célunk – ezt más lapokon már megtették[1] –, csupán azt szeretnénk bemutatni, hogy időszakunkban a Károlyi- és a Berinkey-kormány hogyan próbálta a nemzetiségek megnyerése érdekében az egyházak befolyását felhasználni. A népkormány már november elején gondolt arra, hogy az egyházak hasznos munkát végezhetnének a nemzetiségek megnyerése terén, és erre fel is kérték az Evangélikus és a Református Egyház vezetőit. Rendkívül érdekes, hogy csak ezeket kérték ilyen munkára, a katolikust nem. Ennek két oka lehet: vagy nem bíztak a katolikus püspökökben – bizonyára Persián Ádám, a katolikus ügyek frissen kinevezett kormánybiztosa hatására, aki rendkívüli ellenszenvvel viseltetett a katolikus főpapság irányában –, vagy pedig tudtak róla, hogy az előző vallás- és közoktatásügyi miniszter, Zichy János már október 22-én megkérte a prímást, hogy papjait hívja fel a magyar haza melletti agitációra a felvidéki szlovák területeken.[2]

Ami a protestánsokat illeti, Kovács J. István, a protestáns ügyek kormánybiztosa 1918. november 9-én megbeszélést tartott az Evangélikus Egyház elnökségével, ahol felhívta figyelmüket arra, hogy az egyház nagy nemzeti feladata a veszélyeztetett nemzetiségi vidékek megmentésében való közreműködés és az elszakadási tendenciák megakadályozása. A jelenlévő egyházi vezetők ehhez természetesen minden segítségüket felajánlották és Kéler Zoltán dunáninnyi egyházkerületi felügyelő javaslatára kidolgoztak egy „munkatervet” is. Eszerint utasítani fogják a veszélyeztetett egyházmegyék espereseit, hogy esperesi egyházlátogatás címén járják be a nemzetiségi területeket és ott a gyülekezetekben próbáljanak meg az integritás védelmében hatni. Amennyiben egyes esperesek ezen célra nem volnának alkalmasak, az egyházkerületi elnökségek gondoskodjanak arról, hogy más, megbízható, lelkes és kellő befolyással rendelkező egyének teljesítsék ezt a feladatot.

A veszélyeztetett 13 egyházmegye és a Vend-vidék meglátogatására a kormány egy komoly összeget is az Evangélikus Egyház rendelkezésére bocsátott, amelyből a Dunántúli egyházkerület a Vendvidék meglátogatására 7000, a Tiszai egyházkerület a Sárosi, Liptói és Árvai egyházmegyék meglátogatására 14 000, a Bányai kerület a Bácsai, Bácsági, Túróci és Zólyomi egyházmegyék meglátogatására 28 000 és a Dunáninnyi egyházkerület a Barsi, Honti, Nógrádi, Nyitrai, Pozsonyi és Trencsényi egyházmegye meglátogatására 42 000 koronát kapott. Az összeget Raffay püspöknek adták át, hogy a fentiek értelmében ossza azt szét.[3] A kormány ezért a segítségért bizonyos kedvező egyházpolitikai intézkedéseket is ígért az egyháznak. Két nappal később, november 11-én Kovács hasonló gyűlésre hívta össze a református egyházi vezetőket, ahol szintén – többek között – a nemzetiségek közötti agitációra kérte a Református Egyházat is. A módszer hasonló volt: a veszélyeztetett területeket utazzák be megbízható egyházi emberek és a magyar nemzetiségű református gyülekezeteket bírák rá arra, hogy egy esetleges népszavazás esetén titokban szövetkezzenek az ottani megbízható – német, „jóindulatú tót”, ruszin – nemzetiségek egyházi vezetőivel, mivel úgy vélték, hogy a nyilvános nagy demonstrációk csak rontanának a helyzeten.[4]

A Katolikus Egyház esetében, mint fentebb említettem, nem történt ilyen megállapodás, illetve felkérés. A katolikus nemzetiségi vidékek megnyerésével Persián kormánybiztos próbálkozott különböző módokon, de a püspököket kihagyva az akcióból. November 23-án egy köriratot intézett a felvidéki papsághoz, amelyben tájékoztatta őket a népkormány nemzetiségi politikájáról és megígérte, hogy az a szlovák nép részére a vallási és kulturális szükségletei kielégítésére minden előfeltételt megad, amelyek az elszakadó részekben nagyrészt elvesznének. Biztosította arról is őket, hogy a kormány a Katolikus Egyház jogait teljes mértékben tiszteletben

fogja tartani és a katolikus hívek részére az önkormányzati jogot biztosítani fogja – mivel a csehszlovák agitátorok sokszor azzal próbálták megnyerni az általában mélyen vallásos szlovák embereket, hogy a magyar népkormány antiklerikális és nem veszi figyelembe az egyház érdekeit, amelyet viszont a csehszlovák állam biztosítana.^[5]

Persián másrészt anyagi előnyök ígéretével is próbálta a nemzetiségi egyházi személyeket Magyarországhoz kötni. Erre a legalkalmasabb alanyt a latin szertartású alsópapság segélyezésre a püspöki kar által megígért 50 millió koronás alapból kihagyott, rendkívül rossz anyagi helyzetben élő ruszin és román görög katolikus papság jelentette. Ezért Persián november 28-^[6] egy ankétot hívott össze Budapestre a görög katolikus papság anyagi helyzete rendezésére. Annak alátámasztására, hogy ez a kérdés milyen nagy fontossággal bír a nemzetiségi egyházi vezetők Magyarországhoz való hozzáállására vonatkozóan, emlékiratában így ír: „Erre az ankétra nemcsak a rutén, hanem azok a román katolikus püspökök és káptalanok is elküldték képviselőiket, akik Erdélyt már nem csak elvileg kebelezték be Nagy-Romániába, hanem de facto román impérium alatt éltek. Arra a hírre azonban, hogy a magyar kormány, mellyel korábban már minden összeköttetést megszakítottak, segíteni akar nyomorúságos helyzetükön, Budapestre küldötték megbízottaikat.”^[7]

Végül is az ankéton megjelent a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képviselőin és Persiánon kívül Eperjesről Novák István püspök és Korothonok János kanonok, Nagyváradról Ciceronescu Sámuel kanonok, Munkácsról Suba György kanonok, Lugosról Siegescu József preláthus, Ungvárról Volosin Gusztáv kanonok, valamint Bányai Jenő kanonok és Melles Emil budapesti parochus, a hajdúdorogi püspök és káptalan meghatalmazottjaként. Azonban Persián emlékiratával szemben a szamosújvári és a balázsfalvi román püspökök már nem küldték el ide képviselőiket.

A megbeszélésen Persián kijelentette, hogy a görög katolikus alsópapság és kanonokok anyagi helyzetének rendezését legsürgősebb feladatának tartja, és addig is, míg az általános vagyonszerzés megtörténik, már most biztosítani óhajtja a latin szertartásúakkal teljesen egyenlő elbánást és fizetést. Ezért felkérte a megjelenteket, hogy december 20-ig készítsék el egyházmegyéjük papságának jövedelmi összeírását, amiért a résztvevők hálájukat fejezték ki a kormánynak és Persiánnak.^[8]

Ez azonban nem ment ilyen gyorsan, ezért Persián legalább a ruszin és a román vezető egyházi személyeket próbálta anyagi helyzetük javításával megnyerni Magyarországnak. Ezért Szende Pál pénzügyminisztertől kieszközölte, hogy január 1-i hatállyal a görög katolikus kanonokok illetményeit évi 12 000 korona törzsfizetésre és 2000 korona lakbérre egészítsék ki.^[9]

Persián az ország területi integritása érdekében a nemzetiségek megnyerésére tett harmadik intézkedése volt, hogy a szlovák lakosság körében népszerűtlen, szlovákul alig tudó felvidéki püspököket – elsősorban Batthyány Vilmos nyitrai püspököt – lemondassa, és helyükre olyan személyt neveztesse ki – a cseheket megelőzve –, aki bírja a szlovák hívek bizalmát, de ugyanakkor magyarbarát is és ezért ellenezné a Felvidék elszakadását.^[10] Ő Franciscy Lajos nyitrai kanonokot tartotta volna erre a megfelelő személynek, aki a szlovák papság és hívek körében népszerű volt, de ugyanakkor a magyar állameszme hívének is tartották.^[11] Persián erről is tárgyalt a nunciussal december elején Bécsben. Itt emlékirata szerint Valfré di Bonzo megértéssel viseltetett a terv iránt és azt mondta, hogy a legközvetlenebb veszély a nyitrai püspökséget fenyegeti, mivel Batthyány püspök még annak a kánoni követelménynek sem tett eleget, hogy a székfoglalásától számított két éven belül hívei többségének anyanyelvét megtanulja. Ezért a Vatikán nem lenne abban a helyzetben, hogy a csehek által is várhatóan kezdeményezendő püspökváltozást megakadályozza, akik csehszlovák érzelmű főpapot szeretnének kineveztetni. Az emlékirat szerint a nuncius ígéretet tett arra, hogy ha a magyar kormány kezdeményezi a székváltozást, úgy rajta lesz, hogy az általuk előterjesztett személyt nevezzék ki nyitrai püspökké.^[12]

Azonban Batthyány a primáshoz írt levelében azt bizonygatja, hogy Valfré di Bonzo ilyen hozzáállása hazugság, a Persián által idézett kijelentéseket – melyet a kormánybiztos Nyitrán a püspöknek is így adott elő

– a nuncius sohasem mondta, sőt, ilyen ügyekről nem is tárgyalt Persiánnal, nemhogy Batthyányt lemondásra készítette volna. Hogy mi az igazság, Persián, a nuncius, vagy esetleg Batthyány verziója hamis, az ma már eldönthetetlen, de az tény, hogy a püspök még egy tiltakozó iratot is eljuttatott ennek kapcsán a magyar kormányhoz, amelyben burkoltan Persián lemondását kérte: „mert kell, hogy meginogjon az emberekben minden, a tekintélybe vetett hit és bizalom, ha a kormánynak egy exponense büntetlenül játszhat el ilyen csalfa játékot és kormánybiztosi tekintélyét az emberek félrevezetésére használja fel.” A Csernochhoz írt magánleveleiben még élesebben fogalmaz Persián személyéről és eljárásáról: „közönséges Schwindler ő” és „ez mégis komisz disznóság”.^[13]

Bár azt tehát nem tudhatjuk, hogy végül is milyen tartalmú beszélgetés folyt le a nuncius és Persián között, de az tény, hogy Persián december 10-én, éppen a csehek bevonulásakor Nyitrára utazott Batthyányt lemondásra rábírní. Itt a püspöknek előadta a nuncius helyeslését a lemondását illetően, valamint felhívta a püspök figyelmét arra, hogy ez mind az egyház, mind a haza érdekében milyen üdvös volna. Batthyány kijelentette, hogy a lemondás gondolatával már régebb óta foglalkozik és azt kész megtenni, csak az tartja vissza, hogy most, a cseh megszállás kezdetén ennek olyan színezete lenne, mintha a megszállóktól való félelemből menekülne el. Persián megnyugtatta, hogy éppen késlekedésével követne el helyrehozhatatlan hibát, mert időt adna a cseheknek, hogy az ő érdekeiknek megfelelő, csehszlovák érzelmű főpásztor kinevezését járják ki a Szentszéknél. Így végül is a püspök hajlandó volt a káptalan meghallgatása után lemondását írásban is benyújtani a kormányhoz és a nunciushoz, azt azonban kikötötte, hogy utódját ő jelölhesse ki. A püspök fiatal titkárára, Skrábik András szentszéki jegyzőre gondolt, aki azonban Persiánnak úgy nyilatkozott, hogy a magyar haza iránti hűségnek még arra a minimumára sem vállalkozhat, hogy letegye azt az esküt, miszerint egyházmegyéjét nem engedi más állammal szorosabb közjogi helyzetbe kerülni, mint ami Magyarországhoz fűzi. De Batthyány mindenképpen ragaszkodott személyéhez. Így hát nem született megegyezés, mivel Persiánnak a cseh megszállók miatt sürgősen távoznia kellett a városból és ezért a további tárgyalásokra már nem nyílt lehetőség. Persián ezek után azt javasolta a minisztertanácsnak, hogy a változtatást most már közvetlenül a Vatikánnal folytatandó tárgyalás keretében, a püspök önkéntes lemondásának igénybevétele nélkül és kívánságait figyelembe nem véve oldják meg.^[14]

Persián Batthyány mellett Radnai Farkas besztercebányai püspököt is szerette volna ugyanezen okból lemondatni,^[15] bár ő tudott szlovákul.^[16] Erre a püspöki székre jelöltje a neves keresztényszocialista politikus, Grieger Miklós sóskúti plébános volt. Grieger a Besztercebányai egyházmegyéből származott, ahonnan Persián állítása szerint Radnai püspök azért űzte el, mert a szlovák és német nyelvű hívek nemzetiségi igényei iránt túl nagy megértést tanúsított. Azonban a megszállás miatt Besztercebányára már nem sikerült Persiánnak eljutnia.^[17] De a csehek hamarosan lemondás nélkül is kitoloncolták a nevezett két püspököt a Felvidékről.^[18]

Persián a nyugat-magyarországi németek elszakadási törekvéseit is megpróbálta megakadályozni, azonban ezen a vidéken egészen más módszert látott alkalmasnak. Itt egy német vikariátus felállítását vette tervbe a Győri egyházmegye kebelében, az 1919. évi VI. néptörvénynek megfelelően, amely a hazai németiségnek az egyházügy területén is teljes önkormányzati jogot adott.^[19] Ezért január 11-én előterjesztést nyújtott be a minisztertanácsnak ez ügyben, egyik legfőbb érvként azt hozva fel emellett, hogy Fetser Antal győri püspök nem beszél németül, ami azonban nem volt igaz, éppen ellenkezőleg, ez kinevezésekor fontos szempont volt.^[20] Kérte ezért, hogy a kormány nevében szorgalmazhassa a püspöknél egy Sopron központú német nyelvű vikariátus felállítását, amelynek élére egy németül tudó, lehetőleg a nép soraiból származó és annak kívánságait megértő személyt állítsanak. Erre meg is volt a jelöltje Giesswein Sándor személyében. Úgy tervezte, hogy ha a püspök ehhez elvben hozzájárul, akkor a Szentszéknél minél előbb ki kell eszközölni, hogy ez a püspöki helynök apostoli adminisztrátori jogkört kapjon és joghatósága kiterjedjen a Szombathelyi egyházmegye német lakosságú területeire is. A jövődő helytartóság pontos területét is meghatározta: az 92 plébánia és 70 filia, amely a Mosontól délkeletre fekvő Magyarakimlétől kiindulva egyenes vonalban a Fertő-tó déli partvonaláig és innen Fertőbánon át az egyházmegye déli határán fekvő Németszidány községig vezető határvonaltól nyugatra található. Kiemelte, hogy az ezen a területen élő horvát katolikusok számára

gondoskodni kell arról, hogy a kinevezendő vikárius horvátul is tudjon.[21]

A terv azonban Persián emlékirata szerint azon bukott el, hogy Fetser püspök nem volt hajlandó Giessweint kinevezni vikáriusnak, csak abba egyezett volna bele, ha olyan pap lesz a helynök, aki hűen teljesíti minden intézkedését.[22]

A kormány egyházpolitikai vonatkozásban úgy is próbálta a nemzetiségeket megnyerni, hogy a ruszinoknak, a németeknek és a szlovákoknak a vallási ügyekben is teljes önkormányzati jogot adott az 1918. évi X., az 1919. évi VI. és az 1919. évi XXX. néptörvényben,[23] valamint a szlovéneknek is ígértek kulturális autonómiát „Mura megye” megalakításával.[24]

De egyes gyakorlati egyházpolitikai intézkedéseket is hoztak, illetve akartak hozni az ügy érdekében. Lovászy kultuszminister legelőször is a nemzetiségeknek tett kedvezményként a hírhedt Lex Apponyi oktatáspolitikáját változtatta meg. November 6-án 200.532/1918. szám alatt elrendelte, hogy a nem magyar tanítási nyelvű elemi népiskolák I. és II. osztályában a magyar nyelv tanítása nem kötelező és azonnal abbahagyható, öt nappal később kelt 202.600/1918. számú rendeletében pedig már kimondta, hogy a nem magyar anyanyelvű községekben lévő községi és felekezeti elemi népiskolákban a tanítás nyelvüül az illető községnek, illetve az iskolafenntartónak az anyanyelvét használják, a magyar nyelv tanítása pedig az I. és II. osztályban mellőzhető.[25] Természetesen ezt a nemzetiségi vidékeken örömmel fogadták, bár ennek végrehajtása egyáltalán nem ment zökkenőmentesen.[26] Különösen Erdélyben keltettek ezek a rendeletek nagy felháborodást a magyar lakosság körében, ahol a legtöbbször a vegyes nemzetiségű iskolákban a magyar tanítási nyelvet meg akarták változtatni a rendelet értelmében. Ennek hatására az ottani református egyházközségek inkább sorra visszakérték az állami kezelésbe korábban átadott iskoláikat.[27]

Jászi nemzetiségügyi miniszterben is felmerült a gondolata annak – hasonlóan Persián elképzeléséhez –, hogy a nemzetiségi területeken külön egyházi kormányzatokat létesítsenek. Jászi december 2-án felvetette Lovászy kultuszministernek egy külön szlovák evangélikus egyházkerület felállításnak ötletét Eperjes székhellyel, amely a szlovák közvéleményt Magyarország irányába hangolhatta volna, ugyanis eddig a felvidéki evangélikus szlovákság három különböző egyházkerületbe volt beosztva, éppen azért, hogy tömörülésével nehogya a magyar szupremáciát veszélyeztesse.[28] Az Evangélikus Egyház elnöksége is helyénvalónak látta egy ötödik, szlovák püspökség felállítását, az elé semmilyen akadályt nem gördített,[29] azonban ennek létrehozására már nem maradt idő.

Időszakunkban a forradalom után általános jelenség volt a soknemzetiségű Magyar Katolikus Egyházban, hogy a nem magyar ajkú hívek az anyanyelvükön értő és jól beszélő papot kértek egyházi főhatóságuktól maguknak, illetve hogy a misenyelv megváltoztatását kívánták az extraliturgikus részek esetében, amelyeket eddig sok helyen a nemzetiségi hívek ellenére magyarul mondtak.[30] Különösen a Veszprémi egyházmegye német lakossága bombázta ilyen kérésekkel az egyházmegyei hatóságot,[31] de ez más német területen is gyakori volt.[32] Azonban annak ellenére, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter 234.806/1918. számú rendeletében felkérte a katolikus püspököket, hogy tegyenek róla, hogy a lelkipásztorok a gondozásukra bízott hívek nyelvét mindenütt megfelelően bírják,[33] valamint hogy gyakran maguk az esperesek vagy plébánosok kértek egyházi főhatóságuktól a nemzetiségi hívek nyelvén jól tudó káplánt,[34] ez nem volt mindig akadályoktól mentes. Például nagy botrány közepette történt ez meg az érsekújvári ferences templomban, ahol a szlovák hívek ilyen kérésétől a házfőnök mereven elzárkózott, olyannyira, hogy végül a szlovákok a kormánytól kérték igazukat[35] és csak Persián távirata oldotta meg a helyzetet, aki utasította a házfőnököt, hogy haladéktalanul tegeye lehetővé a szlovák hívek részére a mise alatt az anyanyelvű ájtatóságot.[36]

A Református Egyház

A Református Egyház a november 11-i megbeszélésnek megfelelően meg is indította az akciót. Különösen a Tiszáninnyi – mely magába foglalta Kárpátalja egy részét és a keleti Felvidéket is – és a Tiszántúli egyházkerületben – amely alá tartozott Kárpátalja másik része és a Bánság – volt fontos a munka, mivel ezek nagy nemzetiségi területeket is magukba foglaltak. Az Erdélyi egyházkerület szintén vegyes nemzetiségű területén a román megszállás miatt ekkor már aligha lehetett ilyen tevékenységet folytatni. Ennek megfelelően ebben a két egyházkerületben bontakozott ki leginkább az akció.

A Tiszáninnyi egyházkerületben december 7-én Czinke István helyettes püspök bizalmas levelet intézett az esperesekhez, amelyben ismertette a kormány kérését és ajánlott módszerét és felkérte őket, hogy egyházmegyéikből kérjék magukhoz a nemzetiségi falvakban szolgáló lelkészeket és közöljék velük a fentieket bizalmasan. Czinke bizalommal írja: „Mi ígéreteik nélkül is teljesítenők hazánk iránti kötelességeinek, hiszen az ő élete a mi életünk is.”[37]

Azonban az akció tényleges lefolyásáról csak a Tiszántúli egyházkerületből értesülünk, ahol Baltazár püspök értesítette az espereseket a kormány kéréséről.[38] A nagybányai esperes lelkésztársaival a Körös völgyére nézve úgy vélekedett, hogy a gyülekezetek szervezkedése céltalan és csak az vezethet eredményre, ha ellenkező nyomást indítanak meg az elszakadó nemzetiségi mozgalmakkal szemben, mégpedig – amennyiben lehetséges – egy nem magyar személy által, kinek befolyása van honfitársai körében. Ezt úgy képzelte el, hogy az egyes községekben népgyűléseket tartanának, majd az összes község bevonásával együttesen kimondatnák a Magyarországhoz való ragaszkodást, januárban pedig egy monstre küldöttség – amelynek tagjait az egyes községek közül delegálnák – Budapesten, a népkormány előtt is kifejezésre juttatná ezt.[39] Kovács azonban ezt a tervet elvetette, mondván, hogy bizalmas, titkos agitációt kell kifejteni, a nyilvános demonstrációk csak ártanak az ügynek.[40]

A kormánybiztos annál inkább helyeselte Vas Antal verseci lelkész tervbe vett titkos bánáti misszióját. Azonban ez sem ment olyan egyszerűen. Ugyanis itt az okozott nehézséget, hogy az itteni református gyülekezetek jó része szórvány volt, melyek bejárása három vármegye területén a közlekedési nehézségek miatt lehetetlennek számított. Ezért Vas úgy gondolta, hogy egyelőre csak az anyaegyházakat fogja meglátogatni és ott kísérel meg a lelkészekkel megbeszélni a teendőket. Azonban ez rendkívüli óvatosságot igényelt, mert bár az ottani református magyarság szívéből támogatta a mozgalmat, de ha a református lelkészek hirtelen hangosabb akcióba kezdtek volna, azzal fejükre vonták volna a nemzetiségi többség dühét és bosszúját.[41] Az akció lefolyásáról azonban nem értesülünk, ha Vas végig is járta a gyülekezeteket, a bekövetkező politikai események miatt már nem érhetett el eredményt.

Az Evangélikus Egyház

A kormány ez egyes egyházak közül az evangélikusra számított leginkább, mivel ez nagyrészt nem magyar, hanem német, szlovák és kis részben szlovén hívekből állt.[42] Így leginkább várható volt, hogy eredményeket érhet el a nemzetiségek megnyerése terén. De emellett Erdély és a Felvidék elszakadásával az összes magyarországi egyház közül ez veszítette volna a legtöbbet – természetesen a román és szerb ortodox egyház kivételével, amelyek azonban ezzel nyertek, nem veszítettek –, mivel hívei legnagyobb része a Felvidéken és az erdélyi Szászföldön élt. Bizonyára ennek tudható be, hogy a kormány Raffay püspöknek már előre kiutalta az akcióra fordítandó összegeket, szemben a reformátusokkal, ahol az egyes espereseknek erről külön kellett Kováccsal tárgyalni.

Az evangélikus püspökök valóban minden egyházkerületben próbálták megindítani az akciót. Kapi dunántúli püspök november 9. és december 10. között bejárta a Vendvidéket a Magyarországhoz való hűségre buzdítva híveit,[43] majd pedig a nyugati német területeket is, ahol megállapította, hogy erősen kell dolgozni, hogy ellensúlyozni tudják a nagymérvű osztrák agitációt.[44] Ennek megfelelően több személyt is foglalkoztatott

ezzel a munkával.[45]

A Tiszai egyházkerület püspöke, Geduly Henrik a szervezkedés nehézségeiről számolt be az egész akciót koordináló Raffaynak. Megírta, hogy nagyon nehezen talál az agitációra képes és kész, megbízható személyt Árvába és Liptóba, mivel az ottani egyházmegyében ilyen személy nincs, a többi esperességben pedig, ha az ottani lelkészek tudnak is szlovákul, „borsószik a hátuk az odamenéstől”. Ígéri, hogy próbálkozik még, de a közlekedési nehézségek és a helyi viszonyoktól való félelem miatt várhatóan senki sem fog erre vállalkozni. Csak abban bízik, hogy a Felvidékre küldött, a Magyarországhoz való hűségre felszólító körlevele nem lesz hatástalan, körülbelül a gyülekezetek fele részétől vár ennek hatására hűségnyilatkozatot.[46] Végül is – amint várható volt – az akció ezen a területen eredménytelen maradt, mert egyrészt végképp nem sikerült megfelelő embert találni erre, másrészt az egyházkerület espereseinek egy része átpártolt a csehekhez, harmadrészt pedig Raffay küldötte a felhasználandó pénzüsszeggel nem tudott Nyíregyházára jutni Geduly püspökhöz.[47]

Érdekes, hogy a Felvidék leginkább veszélyeztetett, a csehekhez inkább húzó nyugati felének püspöke, Baltik Frigyes részéről nem tudjuk, hogy komolyabb agitációt indított volna az ügy érdekében, csak kísérletek történtek erre.[48] talán éppen azért, mert itt már nemigen lehetett mit tenni Magyarország érdekében. Csak egy levél utal rá, hogy Gedulyhoz hasonlóan Baltik is adott ki vagy szándékozott kiadni egy körlevelet, amelyben a magyar hazához való hűségre biztatja híveit, azonban – legalábbis Zoch Sámuel modori lelkész, a szlovák nemzeti mozgalom egyik vezetője szerint – már csak azt tudta volna elérni ezzel, hogy az Evangélikus Egyház ellen is ellenszenv ébredne fel a szlovák hívekben, vagyis csak olaj lenne a tűzre.[49] Így hát az akció itt is eredménytelen maradt.[50] Az egész kezdeményezést az Evangélikus Egyház részéről összefogó Raffay püspök fejtette ki a legintenzívebb agitációs munkát az integritás védelmében. Mivel a Bányai egyházkerületben is felmerült az a probléma, hogy alig van az akcióra megfelelő ember,[51] ezért hát maga vállalkozott egy cseppet sem kellemesnek ígérkező felvidéki útra.

Raffay püspökké választása első pillanatától kezdve azt tűzte ki vezérlő elvéül, hogy az evangélikus egyházban pusztító nemzetiségi torzsalkodásokat lecsillapítsa,[52] bár magyar öntudata mellett mindig élesen kiállt.[53] Bizonyára ennek köszönhette, hogy püspökké választásakor a szlovák lelkészek tartottak tőle, hogy a szlovák nép kulturális felemelkedésének mereven ellen fog állni.[54] Raffay jól ismerte a Felvidéket, mivel fiatal korában évekig ott dolgozott teológiatanárként. Tisztában volt az ottani nemzetiségi problémákkal is és úgy vélte, hogy a forradalom előtt még könnyen meg lehetett volna nyerni a szlovákságot Magyarországnak, ha egy kis elnézéssel és több szeretettel bántak volna velük. „Mert a tótság nem volt soha ellenségünk” – írja visszaemlékezésében.[55]

Tehát egyházkerületében Raffay maga vette kézbe az akciót. Először is kiadott egy körlevelet, amelyben kérte a nem magyar ajkú híveket, hogy ne tépjék szét a haza és az egyház testét: „Igyekezünk mindent jóvá tenni, hadd keljen a régi bűnök romjain új, nemes, tiszta érzésekben és egyetértés áldásaiban gazdagabb Magyarország, melynek minden nyelvű és nemzetiségű lakosa megtalálja az ősi földön a megelégedést és a békességet.”[56]

Ezek után Szelényi Aladár egyetemes főjegyző kísértében Zólyomba és Túrócba utazott, mert a túróci esperessel folytatott levélváltásából nyilvánvalóvá vált az ottani lelkészség csehszlovák érzelme.[57] Zólyomba november 25-re, Túrócszentmártonba pedig november 28-ra esperességi értekezletet hívott össze az ügy megbeszélésére.[58] Az előbbiben még pozitív tapasztalatokat szerzett a püspök, mivel az itteni lelkészek feltétlenül hazafias érzelműnek mutatkoztak, amiből azt a következtetést vonta le, hogy 1918 novemberében még az egész Felvidék megnyerhető lett volna.[59] Túrócszentmártonban azonban már aggasztó állapotokat talált. Az itteni egyházmegyei gyűlésen ugyan még hallatszottak a magyarsággal való megbékélést kívánó hangok, de Mudrony János és Skrovina Ottó lelkészek már a feltétlen elszakadás és a Csehországhoz való csatlakozás mellett érveltek és a nagy többség rájuk hallgatott.[60]

Raffay hazaérkezvén azonnal beszámolt Jászinak és Károlyinak tapasztalatairól, kérve, hogy a magyarsághoz hű lelkészeknek és felügyelőknek állami támogatást vagy legalább biztatást nyújtsanak, ez azonban nem történt meg.^[61] Tehát Raffay felvidéki útja sem tudott semmilyen kézzelfogható eredményt elérni. A Bányai egyházkerület déli részében Raffay püspök nem kezdeményezett ilyen akciót, mivel a bánáti és bácskai evangélikus hívek és lelkészek csaknem kivétel nélkül Magyarország hűségesei voltak.^[62]

Egyébként az evangélikus egyházi elnökség mindenféle kedvezményre is hajlandó lett volna nemzetiségi hívei számára az ügy érdekében, például kilátásba helyezték egy ötödik, szlovák egyházkerület felállítását^[63] és egy rendkívüli egyetemes gyűlés összehívását is a problémák megbeszélésére.^[64]

A Katolikus Egyház

Mint láttuk, a népkormánytól a katolikus egyházi vezetés nem kapott ilyen jellegű felkérést, talán éppen azért, mert ez már megtörtént, ugyanis a forradalom előtt néhány nappal, október 22-én Zichy János, a harmadik Wekerle-kormány kultuszminisztere bizalmas levélben felkérte a prímást, hogy vegye kezébe a katolikus szlovákok megnyerésének ügyét és utasítsa papjait, hogy ne engedjék elszakadni a szlovák híveket.^[65]

Azonban Csernoch, valószínűleg szintén a kormány egy korábbi felkérésére már elkezdte ezt az akciót. Még október 8-án szigorúan bizalmas levelet intézett Párvy Sándor szepesi, Radnai Farkas besztercebányai, Fischer-Colbrie Ágost kassai és Batthyány Vilmos nyitrai püspökhöz, amelyben felhívta őket a wilsoni pontok alapján történő béketárgyalások veszedelmére, ahol a csehek a népakaratra hivatkozva fogják a Felvidéket követelni és a magyar félnek is – a történelmi jog mellett – erre kell hivatkoznia. Ezért kérte, hogy egyházmegyéjükben hassanak oda, hogy a nép Magyarország mellett nyilatkozzék meg népgyűléseken, összejöveteleken, azonban úgy, hogy még a látszatát is elkerüljék annak, hogy ezt felülről irányítják.^[66] De Csernoch Zichy felkérésének is eleget tett és rögtön másnap a felvidéki espereseket szintén bizalmasan felszólította, hogy gyűjtsék össze kerületük papságát és szólítsák fel őket arra, hogy próbálják híveiket a Magyarország melletti állásfoglalásra bírni. Csernoch ebben a levelében – bizonyára számolva szlovák papjaival – kifejtette továbbá, hogy a szlovák katolikusokra milyen veszedelmet jelentene az ateista cseh államhoz való csatlakozás, míg Magyarországon IV. Károly király jogara alatt – még a forradalom előtt járunk! – megkapnak mindent, amit, mint a magyar haza becsületes polgárai, jogosan igényelnek. Példaként felhossa saját életét is: maga is a szlovák nép gyermeke és származása nem volt akadály annak, hogy a legmagasabb méltóságig jusson.^[67]

Csernoch a forradalom után is folytatta a szlovákok megnyerésére akcióját, bár tudunkkal erre nem kapott hivatalos felkérést. November 8-án levelet intézett Báthy László nagyszombati érseki helynökhöz, amelyben utasította, hogy hozza a felvidéki papság tudomására a népkormány a nemzetiségek igényeit kielégíteni szándékozó politikáját, és azt, hogy a népnek már – szemben az október végi, az esperesekhez intézett levelével – nem azt kell annyira magyarázni, hogy mit veszítenek a Csehországhoz való csatlakozással, hanem azt, hogy Magyarországon is elnyerhetnek mindent, amit kívánnak. Megjegyzi, hogy a csehek elleni agitáció már azért sem tanácsos, mert velük jószomszédi viszonyt kell teremteni, hogy a békekötésnél ennek gyümölcsét élvezhessék – azonban mint tudjuk, ez meglehetősen naiv elképzelésnek bizonyult. Igaz, a prímás tartott tőle, hogy a magyar politika radikalizálódása és az államforma esetleges megváltozása lazítani fog a vallásos és dinasztiahű szlovák nép Magyarországhoz való hűségén, de felhívta a figyelmet rá, hogy Csehország sem kedvezőbb ilyen szempontból. Gyakorlati tanácsként azt is javasolta a vikáriusnak, hogy a nép felvilágosítását lehetőleg azok a papok végezzék, akik eddig is védték a szlovák nyelv és nemzet jogait, míg akiktől köztudott, hogy erősen dolgoztak a magyarosítás mellett, azok tartózkodjanak minden megnyilatkozástól, akiket pedig a szlovák hívek nemzetiségi okokból egyenesen gyűlölnék, azok igyekezzenek más helyre jutni.^[68]

A felvidéki papság október utolsó és november első napjaiban a prímás utasításának megfelelően próbált is tanácskozásokat tartani, azonban ez a zavaros közállapotok folytán egyáltalán nem volt mindenhol kivitelezhető. Ahol sikerült megtartani, mint például Nagyszombaton, úgy gondolták, hogy az lesz a legcélravezetőbb, ha plébániánként gyűléseket tartanak, ahol feltárlják a nép előtt az őket vallási és állami szempontból fenyegető cseh veszélyt és biztosítják őket Magyarországon anyanyelvük és intézményeik szabad fejlődéséről, bár egyes papoktól már ekkor hallunk olyan véleményeket, hogy kész tények előtt állnak, amelyeken már nem tudnak változtatni.[69] A felvidéki püspökök is lehetőségeikhez mérten eleget tettek a prímás felhívásának, aki Károlyihoz intézett november 28-i levelében arról tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy egyházmegyéjük területén mindent elkövettek, hogy kioktassák a nemzetiségi vidékek papjait és népét a kormány nemzetiségi politikájáról, amely a Magyarországhoz való hűséget fokozhatja.[70]

Úgy tűnik, hogy Csernoch november első felében – úgy, mint sokan mások – még őszintén hitt a Felvidék megmentésének lehetőségében. Még Hlinkával is kereste az érintkezést a szlovákság megnyerése érdekében november-december folyamán, de ez nem vezetett eredményre, mivel állítólag a Vatikánból leintették a rózsahegy plébánost, ugyanis a Szentszék politikájának jobban megfelelt a Felvidék Csehországhoz való csatolása.[71]

De nemcsak a Felvidéken történtek ilyen kísérletek. Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök november 21-én a románsághoz intézett egy körlevelet, amelyben kifejtette, hogy az új rendszerben a románság minden régi óhaja teljesülhet és lehetőséget kapnak egyházi, kulturális és gazdasági fejlődésükre, de ezért cserébe legyenek bizalommal a magyarság iránt és szeressék a magyar hazát.[72]

A nemzetiségi lelkipásztorok nemzeti törekvései

A katolikus szlovákok

A Magyar Római Katolikus Egyház híveinek 15,52 %-a volt szlovák nemzetiségű az 1910-es népszámlálás adatai szerint.[73] A századfordulóig a szlovák papság csak kis mértékben vett részt aktívan a nemzetiségi törekvésekben és a katolikus szlovákság is csak a századforduló kormányainak türelmetlen nemzetiségi politikája következtében kezdett elidegenedni a magyarságtól. A magyarelles irány igazán 1906 után erősödött meg, amelynek két katolikus pap, Juriga Nándor pozsonyszőlősi és Hlinka András háromszécsi, majd rózsahegy plébános lett a vezére. „Hlinka pártja, ha politikai módszerei gyakran összeütközésbe is hozták az államhatalommal, lényegében nem volt sem szeparatista, sem autonómista. Legmesszebbmenő követelése csak a felvidék [sic!] közigazgatási egységének a sürgetése volt. A «haladók» nem is voltak megelégedve a magatartásával s 1910 után sokat támadták a pártot s vele együtt a szlovák papságot. Az evangélikus szlovákokkal ellentétben távol állott a pánszlávizmus minden áramlatától s elsősorban szociális reformokért küzdött. A katolikus szemléletet össze akarta kapcsolni a szlovák politikai gondolattal, hibája volt azonban, hogy taktikai okokból sokszor szövetkezett átmenetileg világnézetiileg vele szembenálló elemekkel, így 1906-ban a csehszlovák egységi törekvések egyik vezéremberével, Šrobárral is. A felekezeti és világnézeti ellentétek következtében azonban 1912 decemberében kiválva a Szlovák Nemzeti Pártból, mint Szlovák Néppárt működött tovább.” – elemzi Hlinka és társai a világháború előtti politikai tevékenységét Salacz Gábor.[74] De a szlovák nemzetiségi törekvések egyházi vonatkozásait jelentették a politikus papok mellett a szlovák sajtó kíméletlen kirohanásai a felvidéki magyar püspökök ellen is, különösen Párvy Sándor szepesi és Radnai Farkas besztercebányai püspököt érte sok támadás.[75]

A forradalom idején is nagy számban látunk katolikus papokat a szlovák nemzeti törekvések vezetői között.[76] A legnagyobb politikai szerepet közülük Hlinka játszotta, aki már fél évvel a forradalom előtt, 1918. május 24-én a szlovák politikusok túrócszentmártoni értekezletén kijelentette, hogy a szlovákoknak fel kell bontaniuk a Magyarországgal fennálló ezer éves kapcsolatot.[77] A forradalom idején Hlinka is részt vett

október közepén a Szlovák Nemzeti Tanács megalakításában és október 30-án aláírta a szlovákság Csehszlovákiához való csatolását kimondó túrócszentmártoni deklarációt.[78] Időszakunkban ennek megfelelően a Felvidék a Csehszlovák köztársasághoz való csatolásáért küzdött, a szlovák politikai törekvések ezen irányát támogatta az eperjesi székhelyű, a keleti szlovákság körében népszerűbb független szlovák köztársasággal szemben.[79] Hlinka valódi agitációt is folytatott a szlovák papság körében a Csehszlovák Nemzeti Tanácshoz való csatlakozás érdekében, figyelmeztetve őket, hogy az esetleges ellenséges magatartás az új államnak az egyház iránti barátságatlan viselkedését vonhatja maga után. Ennek megelőzésére egy javaslatot is tett, miszerint válasszanak meg egy 72 papi személyből álló ún. Egyházi Ügyosztályt, amelynek feladata lenne, hogy a felvidéki katolikus belügyeket vezesse, megelőzendő, hogy a vallástalan csehek esetleg az egyházra káros intézkedéseket hozzanak.[80] Zsolnán decemberben egy nagy papi gyűlést is szervezett a Szepesi, a Nyitrai, a Kassai és a Besztercebányai egyházmegye papi képviselői részvételével arról, hogy hogyan helyezkedjen el a felvidéki katolicizmus az új csehszlovák államban, milyen lesz az egyházmegyék határa és az egyház és állam viszonya.[81] A szlovák nemzeti mozgalom másik vezető papi személyisége, Juriga szintén a csehszlovák irányzathoz csatlakozott.[82] Ő már a képviselőház október 19-i ülésén követelte a Szlovák Nemzeti Tanács nevében a szlovák nép önrendelkezési jogát és hogy a béketárgyalásokon a szlovák nemzeti érdekeket saját megbízottjai képviseljék.[83]

Hogyan állt mindeme változásokhoz általában a felvidéki illetve a szlovák nemzetiségű papság? Erre a kérdésre számos adat ismeretében is nagyon nehéz válaszolni, mivel sokszor nem tudjuk, hogy a véleményt mondó pap magyar vagy szlovák nemzetiségű volt-e, illetve a legtöbb fennmaradt vélemény – a primás október végi felvidéki akciójának eredményéről szóló jelentések – egyrészt még a cseh megszállás előtt születtek, másrészt pedig olyan helyre küldték, ahol aligha volt érdemes a cseh barátsággal dicsekedni. Tehát csak nagyon óvatosan tehetünk megállapításokat. Azt mindenesetre elmondhatjuk, hogy nagyon megosztott volt a felvidéki papság és forrásainak arra utalnak, hogy inkább a nyugati szlovák származású papok – még ha a Felvidék keleti részén működtek is – álltak az önálló szlovák nemzeti törekvések élén, a keleti szlovák papság nagyrészt inkább magyarbarát volt.[84]

De mint említettem, nagyon megosztottak a vélemények. Tudunk számos olyan szlovák papi személyről, a Felvidék mind keleti, mind nyugati feléből, akik a forradalom után határozott magyarellenességről tettek tanúbizonyságot, például a turdossini plébános kereken kijelentette már november elején, hogy az iskolában a tanítás szlovákul fog folyni, mert „nem kell semmi magyar”. [85] A csehszlovák eszme mellett is megnyilvánultak egyes papok Hlinkán és Jurigán kívül is. Egy abaúji pap és a bártfai káplán a Narodne Noviny hasábjain szállt síkra az ügyért, felhánytorgatva eddigi elnyomott helyzetüket és a „magyarón” papok magyarosítási törekvéseit még a vallásos cselekmények, a templomi énekek és a hitoktatás terén is.[86] két szentgyörgyi piarista pedig szintén olyannyira lelkes híve volt a csehszlovák államnak, hogy behívták a cseh csapatokat Szentgyörgyre a rendet helyreállítani.[87] De csakúgy a csehszlovák eszme mellett érvelt a zborói.[88] mint a rohói plébános, akik a csehszlovák nemzeti tanács helyi, illetve járási bizottságának is tagjai voltak,[89] vagy dr. Hatala, a nyitrai főgimnázium paptanára, akit „vad pánszláv és csehbarátként” jellemeztek.[90] Néha egészen furcsa esetek is előfordultak, például Trsztenán, ahol a ferences házfőnököt és a plébánost tudtukon kívül választották be a helyi „cseh-tót” tanácsba.[91]

Ezzel szemben állt azonban Báthy László nagyszombati érseki helynök, „a tót papság hazafias magatartásának egyik legerősebb oszlopa” – akit ezért a csehek le is tartóztattak[92] –, a Szepesi egyházmegye papságának egy része, akik hivatalos nyilatkozatban szegültek ellen a csehszlovák törekvéseknek,[93] Skoda János nemcsényi plébános, aki a magyar hazához való hűséget népgyűléseken is hirdette.[94] a bártfai esperesi kerület papsága – természetesen a fent említett káplán kivételével –, akik a Magyar Nemzeti Tanácshoz intézett levelükben szintén Magyarország integritása mellett tettek tanbizonyosságot[95] és a gálszécsi plébános, aki püspökéhez írt jelentésében is ez irányú reményeit fejezte ki, a csehszlovák agitátorokat „idegen kalózkodóknak” nevezve.[96] Szintén hasonló nyilatkozatokat ismerünk a Rozsnyói egyházmegye miavai, modori és bozói esperesi kerületének papságtól és a szenci és radosnai esperestől is[97] – de mint fentebb említettem, ezek a főpásztorokhoz küldött jelentések nem feltétlenül az őszinte véleményt fejezték ki.

Azonban a Magyarországhoz hű szlovák papság is már követelésekkel lépett fel. A nemzeti nyelv és kultúra terén kívánták jogaik érvényesítését, elsősorban is a szlovák nyelv egyenjogúsítását a magyarral a közoktatás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás terén.[98]

A csehszlovák agitációval kapcsolatban még egy kis érdekesség: mind a cseh, mind a magyar oldal próbálta felhasználni a mélyen vallásos szlovák nép megnyerésére a másik állam állítólagos vallástalan és egyházellenes jellegét – ahogy arra már a prímás is utalt fent ismertetett levelében. Ezért a magyar propaganda egyik fő célja volt a magyar kormányról bizonyítani, hogy egyáltalán nem ellensége a vallásnak és az egyháznak, sőt, mindenki számára a legteljesebb vallásszabadságot kívánja biztosítani.[99]

Az evangélikus szlovákok

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a mintegy 2 milliós szlovákság 1/4-e, kb. 464.000 fő az evangélikus felekezethez tartozott a többséget kitevő katolikusokkal szemben.[100] A dualizmus korában a csehszlovák eszme elsősorban a szlovákság evangélikus részében hódított, a századelőn a szlovák evangélikus lelkészek erős cseh hatás alatt álltak és ennek megfelelően jóval aktívabban vettek részt a nemzetiségi törekvésekben és a politikai életben, mint katolikus társaik.[101] Természetesen a dualizmus magyarosító politikája miatt az evangélikus lelkészek is telve voltak panasszal: a szlovák lelkészeket elmagyarosítják, akik így sem vallásos irodalmat nem terjesztenek a nép között, sem anyanyelvükön nem hirdetik nekik az igét, akik ennek következtében elvallástalanodnak és a szocialisták vagy a szekták tagjai közé állnak. De panaszkodtak az evangélikus egyházi vezetésre is, amely politikai okokból nem támogatta a szlovák érzelmű és a szlovákságot kulturálisan emelni akaró papokat, sőt, a szlovák nyelvet is elnyomni igyekezett.[102] A fentiekből következik, hogy az egész szlovák elszakadási mozgalom legfőbb irányítói és elindítói az evangélikus lelkészek voltak.[103]

A forradalom alatt az evangélikus szlovák nemzetiségi mozgalom egyik legfőbb vezető személye – Hlinkához és Jurigához hasonlóan – szintén egy egyházi férfi, Zoch Sámuel modori lelkész volt, aki a fentieknek megfelelően 1918-ban a szlovák politikusok csehszlovák törekvésű csoportjának egyik vezetője lett.[104] Zoch már 1918 augusztusában panaszáradatban sorolta fel a szlovák hívek és lelkészek sérelmeit Raffay püspöknek, bár ekkor még bízott benne, hogy ezek orvosolhatóak,[105] de november 27-én Baltik Frigyeshez írt levelében már arról tájékoztatja a püspököt, hogy teljesen elhibázott a Magyarország integritásáért síkraszálló körlevele, mert Csehszlovákia már eldöntött tény és jobban tenné a lelkészség, ha a Szlovák Nemzeti Tanácsot tekintené a hatalom tényleges birtokosának.[106]

A csehszlovák mozgalom másik vezetője az evangélikus egyházi körökben Skrovina Ottó túrócszentmártoni alesperes volt. Skrovina életpályája tipikusan jellemzi a dualizmus kori nemzetiségi öntudatú egyén sorsát: kisdíakként kicsapták az iskolából, mert szlovákul beszélt társaival és szlovák önképzőkört működtettek maguk között, ezért büntetésből a vallás- és közoktatásügyi miniszter határozata folytán két tanévet Debrecenben kellett eltöltenie. Később az eperjesi evangélikus teológiáról szintén eltanácsolták öntudatos szlováksága miatt és ez a sors várt volna rá Pozsonyban is, ha Raffay közbe nem lép az érdekében.[107] 1918 őszén Skrovina ujjongó lelkesedéssel adta tudtára Raffaynak a szlovákság a csehszlovák államhoz való csatlakozását[108] és ezt személyesen is megmondta a püspöknek felvidéki útja során, sőt, annyira elvakult volt, hogy még gyermekeit sem engedte a családi ebédnél a püspök kérdéseire magyarul válaszolni.[109]

Elsősorban Raffay jelentéséből tudjuk, hogy a felvidéki evangélikus lelkészség döntő része hűtlen lett Magyarországhoz és a csehszlovák államhoz csatlakozott,[110] amelyben sokan közigazgatási tisztséget is elvállaltak, sok lelkészből lett főispán, szolgabíró, kerületi főnök.[111] Ebben különösen a túróci lelkészek jártak az élen, akik már november végén, még a megszállás előtt nyíltan Raffay szemébe mondták ezt.[112] Mint Raffay felvidéki útjának bemutatásánál már láttuk, a zólyomi papság novemberben még hajlandónak

mutatkozott a Magyarország iránti hűségre, a helyi magyar nemzeti tanács elnöke is Licskó Sámuel evangélikus lelkész volt,^[113] de úgy tűnik, ez az álláspont a csehek bevonulásával megváltozott.

A Felvidék keleti felében sem volt semmivel jobb a helyzet, a Tiszai egyházkerület espereseinek egy része rögtön átpártolt a csehekhez.^[114] Azonban hogy mennyire voltak ezek a csatlakozások őszinték, azt már aligha áll módunkban megállapítani. Raffay önéletírásában a magyarérezelmű felvidéki evangélikus lelkészeket gyávasággal vádolja, mert nem mertek kiállni hazájuk mellett és inkább a csehszlovákokhoz csatlakoztak,^[115] de tudunk olyan esetekről, amikor a lelkészt „magyarón” volta miatt üldözték el falujából.^[116]

Természetesen itt is láthatunk kivételeket. Liphay Lajos eperjesi lelkész, a Sárosi egyházmegye esperese volt az eperjesi Keleti Tót Nemzeti Tanács egyik vezetője, amely a csehszlovák törekvésekkel szemben Magyarországon belül kívánt szlovák autonómiát^[117] és hívei körében lelkésztársaisal élénk agitációt is folytatott ennek érdekében.^[118] De tudunk más evangélikus lelkészekről is, akik nem támogatták a csehszlovák törekvéseket.^[119] A Kishonti egyházmegye gyülekezeteinek egy része is szembehelyezkedett a csehbarátsággal és kijelentették, hogy „tót köztársaságban tót egyházat akarnak”.^[120] De néhányan még az elszakítás után is hűek maradtak a Magyarországi Evangélikus Egyházhoz: Halmi Béla somorjai és Jánossy Lajos komáromi lelkész nem volt hajlandó csatlakozni a megalakuló Szlovák Evangélikus Egyházhoz, amit pedig sok magyar lelkész megtett kényszerből.^[121]

Azonban az Evangélikus Egyháznak nemcsak a Felvidéken éltek szlovák nemzetiségű hívei, hanem egy tömbben az Alföldön, Békés vármegyében is. Természetesen őket sem hagyták érintetlenül a politikai változások. Bár a Csehszlovákiához való csatlakozás számukra földrajzi helyzetüknél fogva lehetetlen volt, de az egyik, magyargyűlölő tótkomlói lelkész – csak hogy Magyarországhoz ne tartozzanak – megpróbálta a területet a majdani Jugoszláviához, majd pedig Romániához csatoltatni.^[122] Állítólag Szeberényi Lajos Zsigmond békéscsabai esperes – akit még evangélikus kormánybiztosnak is jelöltek! – és Hodlicska nagylaki lelkész szintén mindent elkövetett, hogy a románok a Tiszáig bekebelezhessék a területet, állítólag Szeberényi egy Varga nevű altiszt közvetítésével még írásban is felajánlotta a románoknak Békéscsabát.^[123]

De ezen feltételezésekkel ellentétben arra írott dokumentummal is rendelkezünk, hogy a november 10-i bodzásújlaki alföldi szlovák gyűlésen – melynek jegyzője Starke Sámuel tiszapéterfalvi plébános volt – nyíltan kimondták, hogy mivel független országot területükön létrehozni nem tudnak, így ahhoz csatlakoznak, amelyik ezen a területen a leghamarabb megalakul a jövőben. De egyébként rokonszenveztek a csehszlovák törekvésekkel, erre utal, hogy a gyűlés jegyzőkönyvében üdvözlötték a prágai csehszlovák kormányt. A nyelvi, oktatási, közigazgatási és nemzetiségi jogok mellett evangélikus egyházi követeléssel is felléptek: szlovák püspök kinevezését kérték.^[124]

A katolikus németek

A németek a legtöbb nemzetiséggel szemben nem egységes tömbben éltek Magyarországon, hanem több nagy csoportban az erdélyi Szászföldön, a Szepességben, a Délvidéken és Nyugat-Magyarországon. Az erdélyi és felvidéki szászok evangélikusok voltak, míg a Dél- és Nyugat-Magyarországi németek többségükben katolikusok, de nem kizárólagosan, például Tolna vármegyében nagyszámú evangélikus németiség élt.^[125] Salacz Gábor megállapítása szerint „a katolikus németiség soraiban, nem számítva egy-két pángermán szellemű és sikertelen kísérletezést, korszakunkban [a dualizmusban] nem volt semmiféle nemzetiségi törekvésnek nyoma. (...) A német anyanyelvű papság magyar érzelmű és államhű volt a dualizmus egész idején s szívósan ellenállt a pángermán mozgalomnak.”^[126] A többi szakirodalom is ezt az állítást erősíti meg.^[127]

Mi volt a helyzet a forradalom idején, megváltozott a német papság ezen álláspontja? Mint tudjuk, ekkor a magyarországi német lakosság képviselőit két tanács is alakult egymástól függetlenül. Az egyik volt a Magyarországi Német Néptanács (Deutscher Volksrat für Ungarn) a szász Brandsch Rudolf vezetésével, a másik pedig a Német-Magyar Néptanács (Deutsch-Ungarischer Volksrat) Bleyer Jakab egyetemi tanár vezetésével. A két tanács közti legalapvetőbb különbség az volt, hogy az előbbi autonóm jogokat követelt a hazai németiség számára a magyar állam keretében, míg az utóbbi az ország területi integritása érdekében szembehelyezkedett az autonóm törekvésekkel és csak kulturális követeléseit tartotta meg.[128] Mi volt a német nemzetiségű katolikus papság hozzáállása ehhez a két tanácshoz, illetve politikai irányukhoz? Melyiket támogatta inkább?

A Bleyer-féle Német-Magyar Néptanácsot a másik tanács „keresztényszocialista”, sőt, „katolikus” frakciónak minősítette, annak ellenére, hogy a szepesi evangélikus szászok is ehhez csatlakoztak.[129] Bár ez így természetesen nem állta meg a helyét, de az tény, hogy Bleyer maga valóban a Katolikus Tanács tagja volt[130] és a tanács alapítói között számos katolikus papot találunk: Blaskovits Ferenc apátkanonokot, Kuebel Miklós káplánt, Lepold Antal prelátust, a prímási iroda igazgatóját, Schwarz József plébánost, Schütz Antal egyetemi tanárt – de mellettük evangélikus egyházi személyek is részt vettek benne: Farkas Győző lelkész és Székely Gyula senior.[131]

A Német-Magyar Néptanács tudatosan próbálta is a katolikus és az evangélikus papság támogatását megszerezni. Egy felhívást intéztek a német falvak papjaihoz és lelkészeihez, kérve őket, hogy alakítsák meg a Német-Magyar Néptanács helyi szerveit. A felhívásban kijelentették, hogy céljuk, hogy a németiséget ugyanazon jogokhoz jutassák, mint az ország egyéb népeit, de leszögezték, hogy a magyar nemzethez való hűségüket továbbra is hűen őrzik.[132] Schütz Antal sváb paptestvéreit szintén ezen szervezet támogatására szólította fel az *Alkotmány* lapjain, szemben a másik német néptanáccsal, mivel szerinte is szükséges egy intenzív és következetes kultúrprogram a hazai németiség számára, de nem a közjogi autonómia, hiszen „vér szerint németek vagyunk, szív szerint magyarok és azok is akarunk maradni”. [133]

A fent említett egyházi személyekkel szemben azonban a Brandsch-féle Magyarországi Német Néptanács is dicsekedhetett egy nagyon jelentős egyházi személy támogatásával. Ez Giesswein Sándor volt, aki a forradalom idején korábbi következetes kereszténydemokrata és pacifista elvei miatt előtérbe került és igen jól hangzott a neve. Igaz, november 3-i Bleyerhez intézett nyílt levelében – mikor még nem lehetett tisztán látni, hogy ki mit akar és nem alakult még meg a Magyarországi Német Néptanács sem – csatlakozási készségét fejezte ki a Német-Magyar Néptanácsnak, amennyiben az „bizonyos nemzetiségi autonómikus szervezetet”, de hangsúlyozza, nem területi autonómiát kíván kiharcolni a németiségnek.[134] Azonban amikor letisztult a Bleyer-féle mozgalom programja, már nem találkozott Giesswein elképzeléseivel, ő akkor már úgy jellemezte ezt, hogy nem demokratikus és a kor szelleméhez sem illik.[135] Így hát a másik, Brandsch-féle szervezethez – melyet az *Alkotmány* tévesen nevez „Magyarországi Német Nemzeti Tanácsnak” – csatlakozott, sőt, annak társelnökévé is választották,[136] mivel ezen tanács autonómiát követelő programja – mely az 1919. évi VI. néptörvényben meg is valósult – felelt meg az elképzeléseinek, mint november 3-i levelében is láthattuk.

Nem sok adattal rendelkezünk arról, hogy a nyugat-magyarországi német katolikus papság hogyan véleményezte az Ausztriához való esetleges csatlakozást, Persián szerint itt a katolikus papság adott lehangosabban kifejezést a német anyanyelvű lakosság elégedetlenségének.[137] De meglévő forrásaink arra utalnak, hogy továbbra is hűek voltak Magyarországhoz. Mint fentebb láttuk, a szakirodalom egyértelműen állítja, hogy a nyugat-magyarországi német papság magyar kultúrájú és érzelmű volt, amiből kifolyólag „madjarónénak” is nevezték őket.[138] Ezt támasztja alá, hogy a kőszegi járás nyolc határszéli falujának gyűlését, amely a Magyarországhoz való tartozás kívánalmát fejezte ki, a pörgölényi plébános hívta össze,[139] csakúgy, mint Rajkán, ahol a lakosság ugyancsak a katolikus pap és az evangélikus lelkész vezetésével hangoztatta ugyanezt,[140] bár emellett mindkét helyen követelték nyelvi és kulturális jogaik respektálását is.

A fenti adatokból azt láthatjuk, hogy a német nemzetiségű katolikus papság általában a Bleyer-féle, csak nyelvi és kulturális jogokat követelő irányzattal rokonszenvezett, annak programját tette magáévá. Azonban emellett az egyházszervezet terén is felvetettek német nemzetiségi kívánalmakat – hasonlóan a szlovák evangélikusok egy ötödik, szlovák püspökség felállítására irányuló törekvéséhez. Ezek egyrészt alulról jövő kezdeményezés alakjában jelentek meg, például a bánáti sváb nemzeti tanács programjának 4. pontja egyházi autonómiát kívánt „sváb nemzeti alapon”,^[141] másrészt azonban a Brandsch-féle Magyarországi Német Néptanácsból eredtek, mely a németek számára egyházi autonómiát is követelt.^[142] Valószínű, hogy ennek hatására – nem pedig mint emlékiratában állítja, Fetser győri püspök nyelvtudása miatt^[143] – nyújtott be Persián január 11-én egy előterjesztést a minisztertanácsnak a Győri egyházmegyében létesítendő német vikáriusságról, amelyet fentebb, a kormány nemzetiségpolitikájának egyházi vonatkozásait bemutató fejezetben már részletesen ismertettem.^[144] Persián meg is kezdte az ez irányú tárgyalásokat a győri püspökkel és az Alkotmány tudósítása szerint január végén egy hozzávetőlegesen 90 plébániát magába foglaló vikáriátus felállításáról született megegyezés közöttük^[145] – szemben Persián emlékiratával, amelyben azt állítja, hogy Fetser makacs ellenállása miatt nem sikerült ezt felállítani. Természetesen annyiban valóban igaz lehet Persiánnak, hogy csak a helynökség felállításáról sikerült megállapodnia a püspökkel, a vikárius személyét illetően nem.^[146]

De rögtön tárgyalásuk után, január 29-én kihirdették az 1919. évi VI. néptörvényt a hazai németek autonómiájáról, amely kimondta, hogy a németeket teljes önkormányzati jog illeti meg az egyházügy terén is, a Brandsch-féle mozgalom követelésének megfelelően.^[147] Azonban a törvényt kimondani könnyű volt, de megvalósítani annál nehezebb. Ugyanis az egyházügyi önkormányzat sok problémát vetett fel különösen az alakuló Országos Katolikus Autonómiával kapcsolatban, s várható volt, hogy ez próbára fogja tenni a német hívek és a katolikus egyházi vezetés között fennálló eddigi jó viszonyt. Ennek megelőzésére az ekkor már az egész ország katolicizmusát képviselő Katolikus Tanács megbeszéléseket kezdett a németek egyházi autonómiájának kivitelezéséről, hogy ez ne vezessen nemzetek szerinti külön katolikus autonómiák létrejöttéhez. Bleyer a Katolikus Tanács Jogi és Pénzügyi Bizottságának február 20-i ülésén rámutatott a fentiekből következő várható problémákra és javaslatokat is tett azok elkerülésére. Ajánlotta ezért a német lakosságú egyházmegyékben német vikáriátusok és német főtanfelügyelőségek felállítását, úgy, hogy az előbbieket a német plébániák és hitközségek ügyeit intéznék német nyelven, de a megyéspüspököknek alárendelve, míg az utóbbiak célja az volna, hogy az egyházmegyék német lakosságú falvainak katolikus népiskoláiban az anyanyelv, a hitoktatás és az imák német nyelvű tanítása eredményesebb legyen. Javasolta a papok és tanítók alaposabb német nyelvi képzését is a papnevelő és tanítóképző intézetekben. Az ülésen részt vevő, de a másik német irányzathoz tartozó képviselők is magukévá tették Bleyer javaslatát, rámutatva arra, hogy az osztrák „Los von Rom” mozgalom egyik tápláló eleme és szítója éppen az volt, hogy az osztrák katolikus papok a népben a német nemzethez és nyelvhez való ragaszkodást nem ápták és így a német nemzeti agitációnak könnyű volt a nemzeti jelszavak örve alatt az evangélikus vallásra való áttérésre hangolni a híveket. Hanuy Ferenc egyházjogász még arra is felhívta a jelenlévők figyelmét, hogy egyházi téren a külön autonómiai szervezkedés, ha nem jó kézbe kerül, külön német püspökségek követeléséhez vezethet, amit azonban az egyházjog és a Szentszék abszolút visszautasít, mivel ez ellenkezik a katolikus eszmével. Tehát az egyetlen és a maximum, amit létesíteni lehet, a német vikáriátusok felállítása, amelyek, mint az egyes püspökségek integráns részei, a magyarokkal közös Országos Katolikus Autonómia keretébe fognak beilleszkedni. A Katolikus Tanács intézőbizottsága elfogadta Bleyer javaslatát és pártolólág terjesztette a primás elé.

Csernoch a javaslatra kijelentette, hogy a püspöki kar is kívánatosnak tartja a külön vikáriátusok felállítását azon egyházmegyékben, ahol valamely nemzetiség nagy számban és területi egységben él, és elrendelte a fennhatósága alá tartozó papnevelőkben és tanítóképzőkben a német nyelvű hallgatók intenzív oktatását a német nyelvre és irodalomra. A primás egyébként ugyanígy véleményezte a szlovák kérdést is, ugyanis várható volt – amint márciusban meg is történt –, hogy a szlovákság is a ruszinokhoz és németekhez hasonló autonómiát fog kapni, ezért elrendelte szlovák tanfolyamok megindítását is a fenti intézményekben és utasította egyházmegyéje főtanfelügyelőjét, hogy viseltesen teljes megértéssel és előzékenységgel az iskolai

nyelv kérdésében megnyilvánuló nemzetiségi óhajokkal szemben.[148]

Bár a német vikariátus felállítására már nem maradt idő, de arról értesülünk, hogy mégis eldöntötték a Sopron székhelyű helytartóság élére Giesswein kinevezését.[149] Természetesen a felállítandó vikáriusság nem okozott mindenkinek osztatlan örömet, különösen nem a területen működő magyar papoknak: egyikük elkeseredetten írja Fetser püspöknek, hogy ellenkezik meggyőződésével és lelkiismeretével, hogy német nemzeti ünnepet tartson a német autonómia életbeléptetése alkalmából és felháborítja a németek azon magyarázata, hogy ennek a napnak ugyanaz a jelentősége, mint Szent István király ünnepének: „Magyar lelkem ezt a belső válságot nem bírja meg és esedezem: tegye lehetővé magyar plébániára való távozásomat.”[150]

Az evangélikus németek

Salacz Gábor megállapítása szerint a katolikus egyházi személyek általában hűségesebbek voltak a magyar államhoz, mint a protestánsok.[151] Úgy tűnik, különösen igaz ez a hazai németiség erdélyi szász részére – de csak erre! –, hiszen a magyarországi németiségnek teljes önkormányzati jogot követelő Magyarországi Német Néptanács erdélyi evangélikus szászok vezetésével jött létre, szemben Bleyer katolikus színezetű mozgalmával.[152] Bár november közepén még Nagy Károly erdélyi református püspök számára úgy tűnt, hogy a szászok a legőszintebben a magyarsággal tartanak,[153] de a hatalmi viszonyok változásával az erdélyi szászok január 8-i medgyesi gyűlése már a románok gyulafehérvári határozatát követve kimondta a Román Királysághoz való csatlakozást.[154]

A délvidéki evangélikus németek csatlakoztak a Magyar Nemzeti Tanácshoz minden különösebb kívánság nélkül[155] és Raffay püspök 1920-as egyházkerületi közgyűlési beszámolójában kijelenti, hogy „kerületünk déli egyházmegyéjének elszakításában lelkészi karunkat és egyházi elöljáróinkat bűnrészesség vádja nem terheli”. [156]

A nyugat-magyarországi német evangélikusok között, mint már fentebb láttuk, Kapi püspök és emberei fejtették ki agitációs munkát Magyarország mellett. A Sopron-Felső egyházmegye november 19-i lelkészi értekezletén tárgyalták a nemzetiségi problémát és arra jutottak, hogy engedni kell a nép nyelvi követeléseinek – főleg mikor már a kormány is ilyen szellemű rendeleteket hoz – és a népiskolai oktatásba bevezetni a német nyelvet, valamint ezentúl anyanyelvén kell a lelkészeknek és az espereseknek is érintkezni a gyülekezetekkel.[157] Ezen intézkedések eredményesnek is bizonyultak, az ágfalvi lelkész december végén már arról értesíti Kapi püspököt, hogy az Ausztriához való csatlakozás gondolata csökkent a hívekben, mivel látják, hogy anyanyelvi és kulturális igényeik kielégítését nemcsak kilátásba helyezték, hanem valóban meg is valósítják.[158]

Nem tudunk róla, hogy az Ausztriához való csatlakozási törekvésekben evangélikus lelkészek szerepet játszottak volna, sőt, a fentiekből, illetve a fent említett rajkai esetből – ahol a falu katolikus plébánosával együtt az evangélikus lelkész szólította fel a népet a Magyarországhoz való hűség kinyilvánításra[159] – arra következtethetünk, hogy a nyugat-magyarországi német nemzetiségű evangélikus lelkészek hűek voltak a magyar államhoz, illetve híveiket is ilyen irányban próbálták befolyásolni.

Kis kitekintésként megjegyzem, hogy a horvát-szlavónországi egyházakkal azonban más volt a helyzet. Mikor október végén Zágrábban proklamálták a Szerb-Horvát-Szlovén királyságot, Morgenthaler esperes kiadott egy nyilatkozatot, miszerint a horvátországi evangélikus egyházat a magyarországitól elszakadtnak nyilvánítja és azt külön államegyházzá szervezi az új délszláv államban. De ezzel nem értett mindenki egyet, egyes lelkészek azt tartották volna kívánatosnak, hogy a délvidéki protestáns egyházak lépjenek unióba egymással és úgy szervezkedjenek, de a legtöbb lelkész és egyházközség úgy vélte, hogy inkább lemondanak az

államsegélyekről, minthogy egyházuk autonómiáját feláldozzák.[160]

A görög katolikus és az ortodox románok

A magyarországi románok 60 %-a az ortodox, 40 %-a pedig a görög katolikus vallást követte[161] és még a századelőn is a magyarországi román értelmiség komoly részét tette ki a két felekezet papsága. Természetesen ennek megfelelően a nemzetiségi mozgalmakban is ott találjuk őket, nemegyszer vezető pozíciókban.[162] A görög katolikus románok nemzeti érzése – latin kötődéseik ellenére – éppen olyan erős volt, mint ortodox honfitársaiké, sőt, mivel általában nagyobb műveltséggel bírtak, öntudatosabban is éltek meg nemzeti életük értékeit és hangosabban is hirdették azt, mert be akarták bizonyítani, hogy a Katolikus Egyházzal kötött unióban éppen olyan, vagy még jobb románok tudnak lenni, mint az eredeti vallásban megmaradtak. A magyarországi románság legjelentősebb vezetői – Mihályi, Maniu, Pop Csicsó, Vajda, Radu, Hosszu – is görög katolikus vallásúak voltak.[163]

Azt már fentebb, Marchis Romulus főesperes esete folytán láttuk, hogy a román egyházi ügyekbe hogyan kapcsolódtak be a nemzetiségi törekvések, sőt, arra is találtunk utalásokat, hogy a 46 hitközség átcsatolása, a naptár és a liturgikus nyelv kérdése egyáltalán nem csupán egyházi, hanem politikai ügy is volt: Radu Demeter nagyváradai püspök titkára sorra alakította a helyi román nemzeti tanácsokat a falvakban és „szatmári úriemberek” bujtogatták az egyszerű népet a politikai célokat vallási köntösbe takarva.[164]

Természetesen a magyar oldal is tisztában volt vele, hogy a látszólag tisztán egyházi ügyeknek milyen politikai jelentősége van, mint láttuk, a román és rutén nemzetiségű egyházi vezetőket Persián a jövedelmeik növelésével próbálta a magyar állam számára megnyerni.[165] Úgy tűnik, hogy ezt elfogadni november végén – két nappal a gyulafehérvári határozat előtt – még sokan hajlandóak is voltak, vagy legalábbis a helyzet bizonytalansága miatt nem tartották tanácsosnak a magyar kormány adakozó kezét visszautasítani, de a Szamosújvári és a Gyulafehérvár-Fogarasi görög katolikus egyházmegye már ekkor nem képviseltette magát a megbeszélésen.[166] valószínűleg azért, mert már nem tekintette magát a magyar kormány joghatósága alá tartozónak. Bár úgy tűnik, hogy a kormány még később is próbálkozott volna anyagi megnyerésükkel, de Csernoch felvilágosította őket, hogy ez már nem vezethet eredményre, mert a görög katolikus román papság már az elmaradt állami támogatásért a megszállt területen lévő katolikus javakból remél kárpótlást.[167] De nézzük meg, hogyan is állt a román ortodox és görög katolikus papság az impériumváltáshoz! Az összeomláskor megalakult Aradon a Központi Román Nemzeti Tanács, amelyben jelentős szerepet játszott Vasile Goldis, Papp József aradi görögkeleti püspök titkára. A helyi román nemzeti tanácsok és nemzeti gárdák megalakításában is tevékeny szerepet játszottak az egyházi személyek Erdélyszerte, az egyszerű papoktól a püspökökig, például Karánsebesen ezt egyenesen Christea Miron püspök szervezte, Nagylétán pedig Radu püspök titkára alakította meg a román nemzeti tanácsot.[168]

November 21-én az öt erdélyi román püspök: Radu Demeter nagyvárai görög katolikus, Hosszu Gyula szamosújvári görög katolikus, Frentiu Traján Valér lugosi görög katolikus, Papp József aradi ortodox és Cristea Miron karánsebesi ortodox püspök (a balázsfalvi görög katolikus és a nagyszebeni ortodox metropolitai székek éppen betöltetlenek voltak) nyilatkozatban tették közzé, hogy a Központi Román Nemzeti Tanácsot ismerik el a román nemzet egyetlen politikai vezetőjének. Ennek utasítására küldték november 14-én Nicolae Balant, a nagyszebeni Ortodox Teológiai-Pedagógiai Intézet tanárát Victor Precup kapitány kíséretében Iasiba a regáti román vezetőket tájékoztatni az erdélyi helyzetről. Ő ajánlotta ezek után Goldisnak, hogy szakítsanak meg minden tárgyalást a magyar kormánnyal és a legrövidebb időn belül egy népgyűlés keretében kiáltsák ki Erdély Romániával való egyesülését. Láthatjuk ebből, hogy a végzetes gyulafehérvári gyűlés előkészítésében milyen nagy szerepet játszottak a román egyházi személyek.[169]

December 1-én Gyulafehérváron az ortodox és görög katolikus egyházak képviselőiben mind az öt román püspök megjelent, valamint négy egyházi vikárius, az ortodox egyháztanácsok és az egyesült kanonokságok 10-10 küldötte, 129 esperes, 1-1 tanár és 2-2 diák minden teológiai és pedagógiai intézetből. Az egyes körzetek választott képviselői között is sok egyházi személy volt, valamint minden hivatalos megbízás nélkül is sok pap vett részt a gyűlésen. A gyűlés három megválasztott elnöke közül is kettő – Radu Demeter és Papp József – püspök volt és a szónokok is részben közülük kerültek ki. A gyűlés görög katolikus és ortodox hálaadó istentisztelet után mondta ki Erdély elszakítását Magyarországtól és Romániához való csatolását, majd pedig megválasztották a 212 tagú Románok Nagy Nemzeti Tanácsát, amelybe a püspökökön kívül számos más papot is beválasztottak.[170] Ezután a román egyházi személyek már egyáltalán nem tekintették kormányuknak a budapesti népkormányt.[171] A kormány által februárban elrendelt hűségesküt sem tették le a román püspökök,[172] sőt, Cristea karánsebesi püspök elrendelte, hogy a miséken a román uralomért és a Román Nemzeti Tanácsért kell könyörögni.[173]

Azonban egyes történészek szerint a Romániához való csatlakozás az ortodox és a görög katolikus papság számára egyáltalán nem volt ilyen magától értetődő, sőt, súlyos aggodalmakat keltett, bár a nemzeti lelkesedés kétségtelen volt. Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története* című munkájában így jellemzi a román papság hozzáállását a kérdéshez: „A román nemzetiségpolitikai törekvéseknek kezdete óta a legerősebb támasza, sőt, a régebbi időkben majdnem egyedüli harcosa volt a mindkét felekezeti (görög katolikus és görög keleti) román egyház papsága. A Romániával való egyesülés gondolata azonban súlyos aggodalomként nehezedett a papság többségének lelkére. A görög katolikus román papság gondolkozóbb tagjai egyáltalán nem haboztak nyíltan is kijelenteni, hogy miután Romániában a görög keleti az államvallás, attól tartanak, hogy a feltétel nélkül való egyesülés következményeképpen egyházuk katolikus jellege veszedelembé jut. A görög keleti egyház papjai pedig egyházuk autonómiáját féltették, miután tudták, hogy Romániában az államvallás rangjával dicsekedő görög keleti orthodox vallás egyházának egyáltalán semmiféle autonómiája sincs és ennek következtében ők sem maradhatnak az eddig élvezett autonómia birtokában, hanem egyszerű játékeszközei lesznek a politikai hatalom mindenkor birtokosainak, mint a romániai görög keleti egyház, amelybe egyesülés esetén a kánonjog rendelkezései értelmében egyszerűen bele fognak olvasztani.”[174]

Bár mint láttuk, a gyulafehérvári döntés után a román egyházi vezetők már mindenféle közösséget megtagadtak a magyar kormányzattal, úgy tűnik, az mégis próbált még egy utolsó adut kijátszani. Az pedig a két román egyház ellentéteinek kihasználása volt. Nem ismerjük pontosan a kormány terveit arra vonatkozóan, hogy ezt pontosan hogyan is gondolta, de valószínűsíthető, hogy meg akarták próbálni a görög katolikusokat az ortodox románoktól és így Romániától is elidegeníteni, hogy újra a latin kultúrkörhöz tartozó Magyarország felé forduljanak. A kormány Csernoch véleményezését kérte az ügyben, aki azonban óva intett attól, hogy a két román egyház viszályába beavatkozzanak, mivel azzal igen veszedelmes területre lépnének. Szerinte úgy is csak a görög katolikusoknál találhatnának valami csekély érintkezési felületet, ha „erősebb szorongatás éri őket. (...) Az önálló és független Magyarországtól aligha várnak a román egyesültek [a görög katolikusok] a katolicizmus számára intenzív védelmet az orthodoxia ellen, úgy, amint a múltban várták az osztrák-magyar monarchiától. Inkább a rokon latin fajoktól várják az erősítést és bíznak kulturális fölényükben. Az orthodoxok pedig éppen nemzeti és vallási exclusivitásuknál fogva minden idegen beavatkozást perhorreszkálni fognak. (...) De a ravasz románok igen óvatossá s azért nagy okossággal kell feléjük közeledni.” – javasolja a prímás.[175]

A ruszinok

Közismert, hogy még a 20. század elején is a ruszin értelmiség döntő többségét a görög katolikus papság alkotta, amely befolyása alatt tartotta gyakorlatilag az egész népet és így a forradalom időszakában is a ruszin politikai mozgalmak természetesen elsődlegesen hozzájuk kötődtek. Három ruszin politikai irány létezett

ekkor: a magyar-, az ukrán- és a csehbarát. A forradalom győzelme után közvetlenül az első jutott a legnagyobb szerephez, november 9-én Ungváron megalakult a Magyarországi Rutének Néptanácsa Gábé Péter és Volosin Ágost kanonokok vezetésével.[176] A tanács legfőbb programpontja a Magyarország területi integritásához való ragaszkodás volt, amelyet a december 10-i budapesti ruszin nagygyűlésen is lelkesen hangoztattak.[177]

Bár az ungvári felsőklérus kezdeményezte a szervezetet, de Novák István eperjesi püspök és káptalanja is elfogadta a néptanács programját minden fenntartás nélkül.[178] A legtöbb ruszin pap a Magyarországhoz való hűség mellett foglalt állást, például a máramarosi ruszin nemzeti tanács Illés Andor és Szabó Endre vikárius vezetésével jelentette be csatlakozását Magyarország területi integritásának követeléséhez,[179] de így tett Sáros vármegye papsága és tanítósága is[180] és általában papjuk vezetésével a községek is sorra kijelentették ezt.[181] Általában jellemző a zellői parochus véleménye: a ruszinok hűségesek Magyarországhoz, de sürgősen segíteni kell nyomorult helyzetükön, mert ha nem, az ellenségnek fogják boldogulásukat keresni.[182] Azonban nem volt kizárólagos ez a vélemény. Huszt központtal egy ukranofil irányzat bontakozott ki, ahol november 10-én kimondták a ruszinok Ukrajnához való csatlakozását, majd november 17-én az ungvári Magyarországi Rutének Néptanácsával szemben „ellen-nemzeti tanácsot” alakítottak, január 21-én pedig a huszti népgyűlés Központi Ukrán Tanácsot szervezett.[183] Bár ennek vezetői között név szerint nem ismerünk papi személyeket, de Hajdu Tibor utal rá, hogy a ruszin papság ebben is nagy szerepet játszott.[184] A harmadik, csehbarát irányzat Ólublóra tehető, ahol november 3-án az újlaki pap a szepesi és sárosi papság és tanítóság bevonásával ruszin nemzeti tanácsot alakított és programjába a teljes nemzeti önrendelkezést vette, tehát burkoltan az elszakadást Magyarországtól.[185] Ez később egyesült a szintén a görög katolikus papság vezette eperjesi ruszin néptanáccsal,[186] és január 7-én kimondták a Csehszlovákiához való csatlakozást.[187]

Azonban közben a Magyarországhoz való hűséget hangoztató Ungvári Rutén Néptanácsban is változások játszódtak le. Újév napján Volosin kanonok már Hodzsa Milánnal tárgyalt a cseh megszállás módozatairól. Láthatjuk, hogy Volosin magyarbarátsága csak „feltételes és átmeneti” volt, ahogy Darás Gábor fogalmaz. De miért fordult el ez a vezető ruszin pap Magyarországtól? Emlékiratában ennek magyarázatául több okot is felsorol: a területi kérdés rendezetlenségét, mivel a Ruszka-Krajnának adott négy vármegyét kevesellte, a többi ruszin lakta területről pedig még nem volt végleges döntés; a jobboldali magyar sajtó támadásait a ruszin néptörvény ellen, ami azt a félelmet keltette bennük, hogy ha ismét a régi urak kezébe kerül Magyarországon a hatalom, el fogják azt törölni; az oktatásban úgy látták, hogy továbbra is a magyar szellem uralkodik; a népkormány nem tudta biztosítani Ruszka-Krajna nagyhatalmi garanciáját. De ezeket végiggondolva nyilvánvaló, hogy ezek csak kényszeredett okok, például december 25-e, Ruszka-Krajna törvénybeiktatása és január 1-e között, egy hét alatt hogyan lehetett volna az egész oktatásügyet átalakítani? Egyet kell értenünk Darás megállapításával: a legkézenfekvőbb és legdöntőbb ok az lehetett, hogy Volosin „a forradalom szörnyűségei elől [a ruszin vidékeken szinte polgárháborús állapotok uralkodtak ekkor] katonai oltalmat keresett s ahhoz a katonai hatalomhoz fordult, mely útjában úgysem volt föltartóztatható, amely a kelet-szlovenszkoói ruténekkal való uniót lehetővé tette.”[188]

Végül január 12-én a cseh csapatok bevonultak Ungvárra és ezzel eldőlt az eperjesi irányzat – ekkor már Volosin irányzata is – győzelme, s hamarosan ennek szellemében egyesült a három ruszin nemzeti tanács.[189]

A szlovén katolikusok

A szlovén lakosság 3/4-e római katolikus vallású volt.[190] A dualizmus időszakában a szlovének értelmisége is – hasonlóan a ruszinokhoz – nagyrészt katolikus papokból tevődött ki, akik ugyan felléptek bizonyos nemzetiségi kívánalmakkal is, de ezek egészen az I. világháború végéig nem terjedtek túl az anyanyelv

ápolásán. Így érthetően 1918-ban is őket találjuk a szlovén törekvések élén, a szlovén nemzeti mozgalom fő vezetője Klekl József nyugalmazott cserencsói plébános volt.[191]

Klekl és pap barátai – Kühar József, Basa István, Csárics József, Szarkovics József – voltak azok, akik 1919. január 14-én kidolgoztak egy egységes autonómia-tervezetet a területre vonatkozóan. Ennek legfontosabb jellemvonása, hogy valamennyi, a Rába és a Mura mentén élő szlovén egyesítését tűzte ki célul egy autonómia keretében, Muraszombat központtal, Magyarország vagy a későbbi Jugoszlávia fennhatósága alatt. Elképzelésük szerint a Slovensko Krajna minden autonómiai kérdést saját intézményeiben kezelne, az anyaországgal közös ügyeket pedig közös szervek bonyolítanák. A tervezet különlegessége az, hogy a reális egyházpolitikai kívánalmak mellett – a vallásos oktatást nem szabad kizárni az iskolákból, az egyházi javak nem sajátíthatók ki, az autonómia vallásalapjából új szlovén plébániát kell létrehozni Alsólendván, szlovén káplánokat kell helyezni a magyar plébániákra, a helyi plébániáknak földet kell biztosítani – olyan anakronisztikus követelésekkel is fellépett, amelyek visszamutattak az előző századba, az egyháznak állami jogokat átadva. Ezek voltak: az összes állami iskolát egyházi tulajdonban kell adni és meg kell szüntetni a polgári házasságkötést.[192]

Göncz László szerint az ezt az autonómia-tervezetet megszerkesztő papokban nem lehetett túl erős a szándék a Jugoszláviához való csatlakozás tekintetében, hiszen első változatban Magyarországon belül képzelték el népük jövőjét. A tervet kidolgozó zalai szlovén papok felkérték a Vas vármegyei szlovén papságot is, hogy támogassák elképzeléseiket, de nem sikerült túl nagy támogatást szerezniük körükben, állítólag csak heten csatlakoztak hozzájuk.[193] Az autonómia-tervezet egyházi vonatkozásai a katolikus egyházi vezetők figyelmét is felkeltette. Mikes püspök február elején a Vendvidékre utazott, ahol több plébániát is meg akart látogatni. Ez azonban nem keltett valami nagy lelkesedést. Bár a lakosság egy része úgy nyilatkozott, hogy Magyarország keretein belül akar maradni, és csak anyanyelvük oktatását kérték az elemi iskolák első négy osztályában, azonban az egyes helyeken, Belatincon és Bántornyán a plébánosok, tartva az esetleges inzultusoktól a hívek jugoszláv szimpátiája miatt, arra kérték a püspököt, hogy látogatását ne ejtse meg.[194]

A kormány leginkább a Klekl-féle autonómiát tartotta alkalmasnak – voltak más szlovén autonómia-tervezetek is – a szlovénokkal való tárgyalás alapjául, de az egyházi jellegű követelések nélkül. Ezért február 12-re tárgyalásra hívták az egyes szlovén irányzatok képviselőit Budapestre. Ezen azonban Kleklék nem jelentek meg, mivel Kővágó László szerint úgy vélték, hogy a magyar kormánnyal való tárgyalás eltávolodásra vezetne a jugoszláv irányzattól és az egyre inkább ennek befolyása alá kerülő néptől. De hogy mégse szigetelődjenek el a népkormánytól sem, képviselőt küldtek maguk helyett Serüga Vince leszerelt főhadnagy személyében. Azonban a tárgyalások már nem hoztak eredményt a Muravidék jövőjét illetően, a kormány függőben hagyta a kérdést, a Tanácsköztársaság pedig egy egészen más politikai helyzetet hozott.[195]

Klekl tevékenységének elemzését Göncz László végezte el. Utalt Klekl későbbi megnyilatkozásaira, amelyek igen ellentmondásos képet nyújtanak. Eszerint egy 1938-as írásában kijelenti, hogy minden tekintetben a magyarországi szlovének Jugoszláviával való egyesülését szorgalmazta, míg három évvel később cáfolta, hogy a Magyar Királyságtól függetlenül képzelte el a hazai szlovének jövőjét és a stájerországi szlovénokkal a Magyar Szent Korona alatt szeretne volna a magyarországiakat egyesíteni. Göncz azt a megállapítást teszi végül, hogy Klekl célja a Muravidék Jugoszláviához való tartozásának elérése volt.[196]

Göncz véleményét támasztja alá a muraszombati római katolikus hitközség elnökének október 17-i levele is Mikes püspökhöz, aki panasolja, hogy a Magyarországhoz való hűség mellett rendezendő október 20-ra tervezett nagy demonstráción ott lesz az evangélikus, a református és az izraelita papság, csupán a katolikus akar távol maradni.[197] Hasonlóképpen a Klekl által szerkesztett szlovén nyelvű *Novine* című hetilap hazafiatlan és bomlasztó jellegét szidták a helyi evangélikusok is.[198]

Bár tagadhatatlanul Klekl köre volt a legjelentősebb egyházi személyekből álló csoport, amely a szlovének jövőjét rendezni akarta, de vannak adataink rá, hogy más szlovén papok nem az ő útjukat járták. Voltak fiatal papok, akik nyíltan Jugoszlávia mellett agitáltak,[199] míg ezzel szemben Szlepecz János kanonok még a szlovén autonómia tervét is túl soknak találta.[200]

A szlovén evangélikusok

A szlovének hozzávetőlegesen egynegyed része az evangélikus vallást követte. Az ő nemzeti eszmeiségük lényegesen eltért az öntudatosan szlovén, Murán-túli honfitársaikkal kapcsolatot kereső katolikus papokétól, mivel nem tartották természetes háttérüknek a katolikus Szlovéniát. „Bezárkóztak a saját archaikus írásmódjukba és nemzeti tartalomként megragadták a vendiséget.” – írja róluk Fujs Metka.[201] Esetükben nem igaz Salacz Gábor megállapítása, miszerint a nemzetiségek katolikus része hűségesebb volt Magyarországhoz protestáns társaiknál.

Ez a nagyon lényeges nemzettudati eltérés eltérő hozzáállást eredményezett az 1918-as eseményekhez is az evangélikus és a katolikus papság esetében. Az evangélikus lelkészek egyáltalán nem lelkesedtek a Jugoszláviához való csatlakozásért,[202] hiszen a döntő többségében katolikus honfitársaikkal és a horvátokkal való egyesülés – az ortodox szerbekről nem is szólva! – vallási téren semmi jót nem ígért nekik, az egységes nemzettudat pedig egyáltalán nem élt jelentős tényezőként bennük. Így hát maradt számukra az eddig is sokvallású, jelentős protestáns lakossággal bíró Magyarországhoz való tartozás alternatívája, amelyet Kapi püspök és emberei fentebb ismertetett magyar nemzeti agitációja csak még jobban megerősíthetett. A Muraszombat-vidéki evangélikus gyülekezetek vezetőségei el is ítélték Kleklék politikáját és „bomlasztó” tevékenységét, kijelentve, hogy ragaszkodnak Magyarország területi integritásához és tiltakoznak minden elszakítási törekvés ellen, valamint kimondták, hogy egy esetleges népszavazás esetén a szlovén evangélikusság feltétlenül kiállna Magyarország mellett. A lelkészek és a tanítók az esperes kérésére – aki feltehetően Kapi püspök utasítását követte – meg is ígérték, hogy mindent megtesznek, hogy a népet a magyar haza iránti hűségben megtartsák. Azonban néhány szerény, helyi jellegű kívánságuk nekik is volt: a felsőcsalogányi gyülekezet váljék önállóvá, Tótkeresztúrt és vidékét csatolják vissza a muraszombati választási kerülethez és a Magyarország mellett agitáló káplánok fizetését emeljék fel. Javaslatokat is tettek a nép Magyarországhoz való hűsége érdekében: számos állami elemi iskolát állítsanak fel a Vendvidéken mielőbb, valamint indítsanak az ügy érdekében külön propagandát egy vend nyelvű evangélikus naptár és egy felekezeti jelleg nélküli hetilap kiadásával.[203] Kapi püspök felkarolta a kérésüket és próbált a kormánynál közbenjárni érdekükben.[204]

Láthatjuk, hogy a szlovén evangélikusok, különösen a lelkészek, maximális hűséget tanúsítottak Magyarországra. Ennyire egyik nemzetiségnél sem különbözött az eltérő felekezetű, de egy néphez tartozó papság állásfoglalása!

A bunyevácok és a sokácok

Hasonlóan a szlovénekhez, a bunyevácoknál is a nemzeti mozgalom vezetői a katolikus papok voltak, különösen Rajic Balázs, a szabadkai Szent Rókus-templom plébánosa, aki már régóta ellenezte a magyarosító törekvéseket. Rajic október 26-án Zágrábba utazott néhány horvát szimpatizáns bunyevác értelmiségi és földbirtokos megbízásából, hogy az ott lezajló eseményekről tájékozódjék. Itt tanúja volt az Szerb-Horvát-Szlavón királyság megalakulásának és a délszláv területek – köztük a Bánát, Bácska és Baranya – Magyarországtól való elszakítása deklarálásának.[205] A szerb megszállás után főleg ő propagálta, hogy a bunyevácok csatlakozzanak a szerbekhez, azonban arról értesülünk, hogy azok – legalább is a bajaiak – a

magyarokhoz húztak.[206]

A bunyevácok is felléptek az ekkor már szinte „szokásosnak” számító egyházpolitikai követeléssel a szlovák evangélikusokhoz és a német katolikusokhoz hasonlóan: önálló bunyevác püspökség felállítását kívánták a Bácskában.[207]

Nem tudunk róla, hogy bármelyik sokác származású pap részt vett volna valamilyen nemzeti mozgalomban, illetve hogy a sokácok nemzeti jellegű egyházpolitikai követeléseknek adtak volna hangot, a mohácsi tanító szavaival élve „a sokácok jó magyarok” voltak.[208]

A nyugat-magyarországi horvátok

A nyugat-magyarországi, német és magyar többség között élő, félszázezres horvát kisebbség elzárva élt anyaországbeli honfitársaiktól. Az itt élő horvátokat mélyen vallásos és egyházas szellem jellemezte, több püspök és kanonok is kikerült soraik közül. 1918-ban eme csekély számú kisebbség jelentőségét az adta, hogy éppen a csehek és a szerbek részéről tervezett nyugat-magyarországi szláv korridor vonalába estek, annak fontos láncszemét alkothatták volna. Ezt természetesen a magyar kormány minden módon igyekezett megakadályozni, ezért támogatásával november végén mozgalom indult meg helyi horvát nemzeti tanácsok alakításra, amelyek elsődleges programja a Magyarországhoz való hűség volt. A nyugat-magyarországi horvátok vezető rétege is a papság volt, így ezen tanácsok szervezői között legnagyobb számban papokat találunk Mersich Márton, Prikoszovich Endre, Rozsenich Demeter és Strassner József személyében.[209] De a horvát nemzeti tanácsok szervezése elég vonatottan folyt és csak január 7-én sikerült a Nyugat-Magyarországi Horvát Néptanácsot megalakítani, amely kimondta, hogy Magyarországhoz ragaszkodik, de tiltakozik az ellen, hogy a horvát falvakat más nyelvű autonómiába osszák be – ekkor ugyanis már útban volt a magyarországi németek autonómiájáról szóló néptörvény –, ezért ők is önkormányzati jogot követeltek maguknak.[210]

Mint láttuk, a kormány és Fetser győri püspök között ekkor tárgyalások folytak egy hozzávetőlegesen 90 plébániát magába foglaló nyugat-magyarországi német vikáriátus felállításáról, amely a német és magyar lakosság között élő horvátokat igen hátrányosan érintette. Ezért február 7-én a Horvát Néptanács Sopronban nagygyűlést tartott, ahol tiltakoztak az ellen, hogy a horvát híveket a német vikáriusságba osszák be és azt követelték, hogy a területen részükre is állítsanak fel egy horvát helynökséget, valamint egy horvát származású kanonok állandóan legyen kinevezve a Győri egyházmegyében.[211]

Ezt erősítette meg a Sopron-aluli horvát papság február 17-i értekezlete, ahol a megjelent tíz pap szintén tiltakozását fejezte ki a horvátoknak a német vikáriusságba való betagozása ellen, azt rájuk nézve veszélynek minősítve. Ezért továbbra is követelték egy önálló horvát vikáriusság felállítását csak horvát községekből álló esperesi kerületekkel, valamint horvát egyházi főtanfelügyelőség létesítését, és kimondták, hogy ha a német helynökséget mégis felállítják, akkor a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkednek. Követeléseiket eljutatták Fetser püspökhöz is, hangsúlyozva azonban, hogy csak abban az esetben ragaszkodnak a horvát vikáriussághoz, ha a német valóban megvalósul.[212]

A Győri és a Szombathelyi egyházmegye összes horvát papját csatlakozásra szólították fel követeléseikhez. A felhívás sikeres volt, a kisboldogasszonyi esperesi kerület hat horvát papja március 6-i gyűlésén magáévá tette a február 17-i határozatot, azzal indokolva ezt, hogy a sikeres lelkipásztorkodás és népnevelés szempontjából feltétlenül szükséges, hogy az a nép nyelvén történjen.[213] A német vikáriusságban való betagozódás veszélye azonban nemcsak a papságot, hanem a horvát híveket is felháborította, amely ellen népgyűléseken tiltakoztak.[214]

A nyugat-magyarországi horvátság nemzeti követelésekkel, vagyis nyugat-magyarországi horvát autonómiával a német autonómiától fenyegetve érezve magát csak a „végszükség” esetén lépett fel, de azt is csak szinte ötletszerűen, minden erősebb nyomatékosítás nélkül.[215] Ezzel szemben egyházi téren nem ez volt a helyzet, a német vikáriátus ellen agilis mozgalmat indítottak, amely egészen a külön horvát helynökség követeléséig is eljutott. Ebből nyilvánvaló a következtetés: alapvetően úgy gondolták, hogy a horvát vikáriusság és főtanfelügyelőség minden kívánságukat, mely gyakorlatilag csak a szabad nyelvhasználatra terjedt ki, kielégíti majd.

A muraközi horvátok

A Muraközben, horvát testvéreik közelében élő horvátokkal egészen más volt a helyzet, mint a nyugat-magyarországi szórvánnyal. Bár papságuk egy része elmagyarosodott a dualizmus éveiben, a horvátnak megmaradt papokban és tanítóknál inkább feléledt a nemzeti öntudat.[216] Ennek köszönhető, hogy 1918 végén a Muraközt megszálló horvát csapatok parancsnoka, Kvaternik ezredes felhívására a templomokban a horvát papok Te Deumot tartottak, a következő napokban pedig a horvát községekben népgyűléseket szerveztek, ahol a papság magyarázta meg a népnek a horvát csapatok jelenlétét és hívta fel őket a délszláv állam melletti kiállásra.[217]

A szerbek

Közismert, hogy a Szerb Ortodox Egyház kimondottan nemzeti jellegű volt, hasonlóképpen a románhoz. A szerb főpapság azonban érdekeik védelme miatt a dualizmus alatt a magyar kormány kiszolgálójává vált[218] és eltúrte, hogy a szerb nemzeti-egyházi autonómiát az lépten-nyomon megsértse, mígnem 1912-ben már odáig fajultak a dolgok, hogy a kormány királyi rendelettel megszüntette azt. Ez azonban természetesen nagyon megrontotta a szerb-magyar viszonyt, amelynek kihatásai 1918-ban is igencsak éreztették hatásaikat.[219]

Bár a forradalom után az összes püspök közül leghamarabb, november 2-án Zubkovics György budai szerb püspök jelentette be csatlakozását a Magyar Nemzeti Tanácshoz,[220] de amikor február 28-án a népkormány őt és papjait a Magyar Népköztársaság iránti hűségükre felszólította, már kevésbé mutatkozott készségesnek. Nyilvánvaló, hogy a püspök Magyarországon a Délvidék szerb megszállása következtében az eskü kérdésében milyen kényes helyzetbe került. Bár Zubkovics püspök kijelentette, hogy a hűségüket az egyházmegyei főhatóság hajlandó letenni és erre a meg nem szállt területen működő papjait is felhívja – a megszállt részeken természetesen ez lehetetlen volt –, azonban felhívta Vass János vallásügyi miniszter figyelmét bizonyos körülményekre, hogy azokat mérlegelje, mielőtt biztosan kérné az esküt. Zubkovics kifejtette, hogy a Budai egyházmegye híveinek és papságának nagy része az alakuló délszláv állam területén él és meggyőződése, hogy ha ő és az egyházmegyei vezetőség a hűségüket leteszik a Magyar Népköztársaságra, a megszállt területeken élő papság és hívek – kikkel a kánoni kapcsolat a megszállás ellenére fennáll – az ottani hatalmi viszonyok között a kánoni engedelmisséget meg fogják tagadni és el fognak szakadni a budai püspökségtől. A szintén megszállás alatt lévő karlócai metropoliai főhatóság – mely alá a budai püspökség is tartozik – pedig ezt jóvá is hagyná, így a budai püspököt egyházmegyéje nagy részének joghatóságától megfosztanák. Ez pedig – jelzi Zubkovics püspök – nem állhat sem az egyház, sem a Magyar Népköztársaság érdekében. Bár nem mondja ki, de nyilvánvaló, mire célzó: az egyházi elszakadás még inkább szentesítené a megszállók végleges berendezkedését. Hozzáteszi még, hogy ez azzal is járna, hogy a karlócai metropoliai főhatóság azonnal beszüntetné a budai püspök és egyházmegyei hatósága, valamint a papság és tanítósság minden illetményének és segélyének folyósítást, ami sok család teljes anyagi romlását idézné elő és az egyházmegyei igazgatás fenntartását is lehetetlenné tenné. Természetesen

hozzátette, hogy tőle és papságától távol áll még a gondolata is annak, hogy a Magyar Népköztársaság ellen bármilyen formában is állást foglaljanak és hogy a magyar hatóságoknak és törvényeknek ne engedelmesskedjenek, de ismételten kéri Vass minisztert, hogy az eskü letételének kötelezettségét gondolja át még egyszer.[221]

A szerb alsópapság vélekedésére a nemzeti kérdéstről nem sok adattal rendelkezünk, csak arról értesülünk, hogy a Délvidéken a forradalom napjaiban egyes helyeken a szerb pópa bujtotta fel a népet a magyarok ellen, aminek sokszor véres összetűzés lett az eredménye.[222] Ezek után nem lehet kétségünk afelől, hogy örömmel üdvözölték november közepén bevonuló honfitársaikat: a bajai pópa felszólította a katolikus papot, hogy ennek örömeire mondjon Te Deumot,[223] a szenttamási szerb templomban pedig ekkor olyan ünnepélyt tartottak, „mint soha máskor”. [224]

[1] Bellér Béla: A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája In: *Történelmi Szemle*, 1969. 1-2. sz.; Szarka László: A Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztérium rendezési tervei és működése 1918 végén. In: *A Mura-mente és a trianoni békeszerződés*. Szerk.: Göncz László. Lendva, 2000.; Juhász Nagy Sándor: *A magyar októberi forradalom története*. H.n., 1945. (továbbiakban: Juhász Nagy, 1945.) 295-304., 366-369. p.; Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Bp., 1968. (továbbiakban: Hajdu, 1968.) 117-136., 156-170. p.

[2] Prímási Levéltár (továbbiakban: PL.) Csernoch 1918 D/c 4075. sz.

[3] Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban: RL.) C/197 30. d. Min. Kovács J. István és az evangélikus egyházi elnökségek 1918. november 9-i értekezletének jegyzőkönyve

[4] Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (továbbiakban: TiREL.) I.1.e.22. Kovács J. István 1918. december 28-i levele; RL. C/197 29. d. 1918. 192. sz.; RL. C/197 30. d. Min. Emlékeztető feljegyzések Kovács J. István és a református egyházi elnökségek 1918. november 11-i értekezletéről.

[5] *Egyházi Közlöny*, 1918. december 8. 316. p.

[6] *Alkotmány*, 1918. november 29. 7. p.

[7] Politikatörténeti Intézet Levéltára (továbbiakban: PIL.) 704. f. 12. őe. 181. p.

[8] *Alkotmány*, 1918. november 29. 7. p.

[9] PIL. 704. f. 12. őe. 183. p.

[10] PIL. 704. f. 12. őe. 65., 76-77. p.

[11] PIL. 704. f. 12. őe. 65. p.

[12] PIL. 704. f. 12. őe. 68-69. p.

[13] PL. Csernoch 1919 D/c 1439. sz.

[14] PIL. 704. f. 12. őe. 79-85. p.; PL. Csernoch 1919 D/c 1439. sz.; Persián Ádám: *Főkegyúri jog és katolikus autonomia*. Bp., 1920. 11-12. p.

[15] *Alkotmány*, 1918. december 12. 6. p.; PIL. 704. f. 12. őe. 76-77. p.

[16] Salacz Gábor: *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975. (*Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae III.*) (továbbiakban: Salacz, 1975.) 13. p.

[17] PIL. 704. f. 12. őe. 78. p.

egyhazi-tortene-ti_szemle_2007_01_003-040.htm

[18] Salacz, 1975. 12-13. p.

[19] Corpus Iuris Hungarici 1919. évi VI. néptörvény

[20] Hegedűs András: A katolikus főpapi kinevezések politikai háttere a dualizmus korában. (1867-1918) Bp., 2001. (Doktori disszertáció. Kézirat.) 125. p.

[21] PIL. 704. f. 12. őe. 184-187. p.

[22] PIL. 704. f. 12. őe. 187. p.

[23] Corpus Iuris Hungarici 1918. évi X., 1919. évi VI. és 1919. évi XXX. néptörvény.

[24] MUKICS MÁRIA: A magyarországi szlovének. Változó világ 56., h.n., 2003. 32. p.

[25] Pécsi Püspöki Levéltár (továbbiakban: PPL.) Tanf. 2520/1918. sz.

[26] Tengely Adrienn: Az oktatási nyelv megváltozása 1918 végén az rk. elemi népiskolákban. In: *Pécsi Szemle*, 2005. nyár 52-57. p.

[27] Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára. Ig.Tan. I/91/1918/3., I/91/1918/10., I/91/1918/31. sz.; RL. C/197 17. d. Tóth Lajos 1918. december 1-i levele.

[28] RL. C/197 30. d. Min. Jászi Oszkár 1918. december 2-i levele.

[29] Evangélikus Országos Levéltár (továbbiakban: EOL.) Egyházegyetem Elnöki értekezlet jegyzőkönyvei (1918. december 5. 6.)

[30] Baja (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár [továbbiakban: KFL.] I.1.a. Generalia de Archidioecesis 536/1919. sz.), Pomogy (Győri Egyházmegyei Levéltár [továbbiakban: GyEL.] Egyházkorm. 2051/1919. sz.), Püspökbgád (PPL. Esp. Pécs 1918)

[31] Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár (továbbiakban: VÉL.) AD 1547/1919., 6228/1918., 6007/1918., 6664/1918., 1206/1919. sz.

[32] PPL. 4836/1918. sz.; GyEL. Egyházkorm. 1511/1919. sz.

[33] PL. Csernoch 1919 Cat. 13. 249. sz.

[34] PPL. 5139/1918., 4891/1918. sz.; PPL. Esp. 1918 Valpó.

[35] Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) P 233 3. cs. 1185/1918., 1211/1918., 1232/1918., 1244/1918., 1264/1918. sz.

[36] MOL. K 803 (PTI. 606. f.) 8. őe. Persián 1918. december 3-i távirata Mejson Jánosnak.

[37] Sárospataki Református Kollégium Levéltára. P/9 2963/1918. sz.

[38] TtREL. I.1.e.22. A nagyváradi lelkész 1918. december 19-i levele; TtREL. I.1.e.22. A körösvölgyi akció terve; TtREL. I.1.e.22. A szentesi esperes 1918. december 18-i levele; RL. C/197 29. d. 1918. 191. sz.

[39] TtREL. I.1.e.22. A nagyváradi lelkész 1918. december 19-i levele; TtREL. I.1.e.22. A körösvölgyi akció terve.

[40] TtREL. I.1.e.22. Kovács J. István 1918. december 28-i levele.

[41] TtREL. I.1.e.22. A szentesi esperes 1918. december 18-i levele.

[42] Magyar 31,92%, német 31,44%, szlovák 38,58% , egyéb (főleg szlovén) 1,92% (1910) Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1792-1992. II. köt. Bp., 1996. (továbbiakban: Balogh-Gergely, 1996.) 163. p.

[43] EOL. Bányai egyházker. 162/2. cs. 4500/1918. sz.

[44] EOL. Raffay Sándor hagyatéka 3. d. 3. cs. Kapi Béla 1918. december 13-i levele.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_003-040.htm

- [45] RL. C/197 30. d. Min. Jelentés a magyarhoni ág. h. ev. egyetemes egyház négy kerületében az és felhasznált összegekről; RL. C/197 29. d. 1918. 112. sz.
- [46] EOL. Raffay Sándor hagyatéka 3. d. 3. cs. Geduly Henrik 1918. november 24-i levele.
- [47] RL. C/197 30. d. Min. Jelentés a magyarhoni ág. h. ev. egyetemes egyház négy kerületében az egyházak megmaradása érdekében kifejtendő agitáció ügyében tett lépésekről és felhasznált összegekről.
- [48] RL. C/197 30. d. Min. Jelentés a magyarhoni ág. h. ev. egyetemes egyház négy kerületében az egyházak megmaradása érdekében kifejtendő agitáció ügyében tett lépésekről és felhasznált összegekről.
- [49] EOL. Dunáninnei egyházker. Elnöki 12. d. 304. sz.
- [50] RL. C/197 30. d. Min. Jelentés a magyarhoni ág. h. ev. egyetemes egyház négy kerületében az egyházak megmaradása érdekében kifejtendő agitáció ügyében tett lépésekről és felhasznált összegekről.
- [51] EOL. Raffay Sándor hagyatéka 3. d. 1. cs. Kovács Sándor 1918. december 20-i levele.
- [52] EOL. Raffay Sándor hagyatéka 1. d. 4. cs. Raffay Sándor 1918. november 16-i levele a túrócszentmártoni alespereshez.
- [53] EOL. Raffay Sándor önéletírása 16-17. p.
- [54] EOL. Raffay Sándor hagyatéka 3. d. 1. cs. Zoch Sámuel 1918. augusztus 18-i levele.
- [55] EOL. Raffay Sándor önéletírása 16. p.
- [56] EOL. Pestmegyei egyházmegye 50. d. 1214/1918. sz.
- [57] EOL. Raffay Sándor hagyatéka 1. d. 4. cs. Raffay Sándor 1918. november 16-i levele a túrócszentmártoni alespereshez.
- [58] EOL. Egyházegyetem Elnöki értekezlet jegyzőkönyvei (1918. november 23. 3.)
- [59] EOL. Raffay Sándor hagyatéka 1. d. 4. cs. Raffay Sándor 1918. november 24-i levele Jászi Oszkárnak.
- [60] EOL. Raffay Sándor önéletírása 7., 37. p.; RL. C/197 30. d. Min. Jelentés a magyarhoni ág. h. ev. egyetemes egyház négy kerületében az egyházak megmaradása érdekében kifejtendő agitáció ügyében tett lépésekről és felhasznált összegekről; *Evangelikus Lap*, 1918. december 7. 7. p.
- [61] RL. C/197 30. d. Min. Jelentés a magyarhoni ág. h. ev. egyetemes egyház négy kerületében az egyházak megmaradása érdekében kifejtendő agitáció ügyében tett lépésekről és felhasznált összegekről.
- [62] EOL. Bányai egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve (1920. október 7. 4.); RL. C/197 30. d. Min. Jelentés a magyarhoni ág. h. ev. egyetemes egyház négy kerületében az egyházak megmaradása érdekében kifejtendő agitáció ügyében tett lépésekről és felhasznált összegekről.
- [63] EOL. Egyházegyetem Elnöki értekezlet jegyzőkönyvei (1918. november 23. 3., december 5. 6.)
- [64] EOL. Egyházegyetem Elnöki értekezlet jegyzőkönyvei (1918. november 23. 3.)
- [65] PL. Csernoch 1918 D/c 4075. sz.
- [66] PL. Csernoch 1918 D/c 4075. sz.
- [67] PL. Csernoch 1918 D/c 4075. sz.
- [68] PL. Csernoch 1918 D/c 4075. sz.
- [69] PL. Csernoch 1918 D/c 4075. sz.
- [70] Károlyi Mihály levelezése. I. köt. Szerk.: Litván György. Bp., 1978. (továbbiakban: Litván, 1978.) 297. p.; PL. Csernoch 1918 D/c 4075. sz.
- [71] PIL. 704. f. 12. őe. 151-152. p.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_003-040.htm

[72] *Alkotmány*, 1918. november 22. 2. p.

[73] Balogh-Gergely, 1996. 163. p.

[74] Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867-1918. München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II.) (továbbiakban: Salacz, 1974.) 140. p.

[75] Salacz, 1974. 137-140. p.

[76] *Alkotmány*, 1918. december 24. 8. p.

[77] Juhász Nagy, 1945. 153. p.

[78] A szlovák kérdés a XX. században. Pozsony, 1996. 579. p.

[79] *Alkotmány*, 1918. december 17. 1. p.

[80] PL. Csernoch 1918 D/c 4075. sz.; *Alkotmány*, 1918. november 23. 1. p.

[81] *Alkotmány*, 1918. december 28. 7. p.

[82] *Alkotmány*, 1918. december 17. 1. p.

[83] Juhász Nagy, 1945. 176. p.

[84] Kassai Püspöki Levéltár (továbbiakban: KPL.) Ord. Epp. Cass. 5813/1918. sz.

[85] Szepesi Püspöki Levéltár. Fond Spišská Biskupso 1900-1985 Box. 1918/F 1690/1918. sz.

[86] KPL. Ord. Epp. Cass. 5813/1918. sz.

[87] Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára. Magyar Tartományfőnökség levéltára. Tartományfőnöki levelezés 1918/Szentgyörgy (1918. december 13.)

[88] KPL. Ord. Epp. Cass. 6506/1918. sz.

[89] PL. Csernoch 1918 D/c 4075. sz.

[90] PL. Csernoch 1919 Cat. C. 1684. sz.

[91] MOL. P 233 3. cs. 1186/1918. sz.

[92] Litván, 1978. 297. p.

[93] *Alkotmány*, 1918. november 23. 1. p.

[94] *Alkotmány*, 1918. december 4. 4. p.

[95] KPL. Ord. Epp. Cass. 5600/1918. sz.

[96] KPL. Ord. Epp. Cass. 5926/1918. sz.

[97] PL. Csernoch 1918 D/c 4075., 5995. sz.

[98] KPL. Ord. Epp. Cass. 5600/1918. sz.; PL. Csernoch 1918 D/c 4075. sz.; PL. Csernoch 1918 Cat. 31. 6184. sz.; *Alkotmány*, 1918. november 23. 1. p.

[99] *Alkotmány*, 1918. december 24. 8. p.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_003-040.htm

- [100] A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. V. rész. Bp., 1916. (Magyar Statisztikai Közlemények 61. köt.) (továbbiakban: Népszámlálás, 1910.) 256. p.
- [101] Salacz, 1974. 138. p.
- [102] EOL. Raffay Sándor hagyatéka 3. d. 1. cs. Zoch Sámuel 1918. augusztus 18-i levele; EOL. Raffay Sándor önéletírása 17. p.
- [103] EOL. Raffay Sándor önéletírása 21., 37. p.
- [104] *Alkotmány*, 1918. december 17. 1. p.
- [105] EOL. Raffay Sándor hagyatéka 3. d. 1. cs. Zoch Sámuel 1918. augusztus 18-i levele.
- [106] EOL. Dunáninenni egyházker. 12. d. 304. sz.
- [107] EOL. Raffay Sándor önéletírása 8. p.
- [108] EOL. Bányai egyházker. 162/2. cs. 4279/1918. sz.; EOL. Raffay Sándor hagyatéka 1. d. 4. cs. Raffay Sándor 1918. november 16-i levele a tőrőcszentmártoni alespereshez.
- [109] EOL. Raffay Sándor önéletírása 7-8. p.
- [110] EOL. Bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve (1920. október 7. 4.)
- [111] EOL. Egyházegyetem Elnöki értekezlet jegyzőkönyve (1919. február 28. 6.); Raffay Sándor önéletírása 21., 37. p.
- [112] EOL. Raffay Sándor önéletírása 7. p.; EOL. Bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve (1920. október 7. 4.)
- [113] EOL. Raffay Sándor hagyatéka 1. d. 4. cs. Raffay Sándor 1918. november 24-i levele Jászi Oszkárnak.
- [114] RL. C/197 30. d. Min. Jelentés a magyarhoni ág. h. ev. egyetemes egyház négy kerületében az egyházak megmaradása érdekében kifejtendő agitáció ügyében tett lépésekről és felhasznált összegekről.
- [115] EOL. Raffay Sándor önéletírása 21. p.
- [116] EOL. Bányai egyházker. 162/2. cs. 4320/1918., 4510/1918. sz.; EOL. Bányai egyházker. 166. cs. 228/1919. sz.
- [117] *Evangélikus Lap*, 1918. november 23. 4. p.
- [118] EOL. Raffay Sándor hagyatéka 3. d. 3. cs. Geduly Henrik 1918. november 24-i levele.
- [119] Banczik Sámuel rimakokovai és Krumpcz István hontudvarnoki lelkész (*Evangélikus Lap*, 1918. november 23. 4. p.), a Miava környéki lelkészek (PL. Csernoch 1918 D/c 5995. sz.)
- [120] *Alkotmány*, 1918. december 18. 10. p.
- [121] EOL. Raffay Sándor önéletírása 21. p.
- [122] EOL. Békési egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve (1920. május 20. 4.)
- [123] EOL. Raffay Sándor önéletírása 21. p.
- [124] EOL. Arad-Békési egyházm. II/22. Átiratok egyházmegyei hatóságoktól. 1918. november 10-i jegyzőkönyv.
- [125] Népszámlálás, 1910. 250-253. p.
- [126] Salacz, 1974. 135. p.
- [127] P. Galambos Iréneusz: Az egyházak szerepe Burgenland létrejöttében. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Beke Margit – Bárdos István. Esztergom-Tatabánya, 1991. (továbbiakban: Galambos, 1991.) 540. p.; Tilkovszky Lóránt: Hét évtized a magyarországi németek történetéből

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_003-040.htm

1919-1989. Bp., 1989. (továbbiakban: Tilkovszky, 1989.) 31. p.

[128] Tilkovszky, 1989. 31. p.

[129] *Alkotmány*, 1918. december 12. 8. p.

[130] *Alkotmány*, 1918. november 26. 2. p.

[131] EOL Dunántúli egyházker 45. d. A Hazai Németek Néptanácsa felhívása; *Alkotmány*, 1918. december 12. 8. p.

[132] EOL Dunántúli egyházker 45. d. A Hazai Németek Néptanácsa felhívása

[133] *Alkotmány*, 1918. december 12. 8. p.

[134] *Alkotmány*, 1918. november 7. 8. p.

[135] G. Soós Katalin: A nyugat-magyarországi kérdés 1918-1919. Bp., 1962. (továbbiakban: G. Soós, 1962.) 13. p.

[136] *Alkotmány*, 1918. december 4. 4. p.; PL. Csernoch 1919 D/b 1475. sz.

[137] PIL. 704. f. 12. őe. 175. p.

[138] Galambos, 1991. 540. p.

[139] *Szombathelyi Újság*, 1918. november 5. 4. p.

[140] *Dunántúli Hírlap*, 1918. november 10. 3. p.

[141] *Papok Közlönye*, 1919. január 1. 1. p., február 1. 144. p.

[142] *Alkotmány*, 1918. december 12. 8. p.

[143] PIL. 704. f. 12. őe. 184. p.

[144] PIL. 704. f. 12. őe. 184-187. p.

[145] *Alkotmány*, 1919. január 28. 5. p.

[146] PIL. 704. f. 12. őe. 187. p.

[147] Corpus Iuris Hungarici 1919. évi VI. néptörvény.

[148] PL. Csernoch 1919 D/b 1475. sz.

[149] *Dunántúli Hírlap*, 1919. március 11. 2. p.

[150] GyEL Egyházkorm. 1588/1919. sz.

[151] Salacz, 1974. 133. p.

[152] G. Soós, 1962. 14. p.

[153] RL. C/197 29. d. 1918. 1-180. cs. Nagy Károly 1918. november 19-i levele.

[154] Tilkovszky, 1989. 31-31. p.

[155] EOL. Bányai egyházker. 162/2. cs. 4266/1918. sz.

[156] EOL. Bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve (1920. október 7. 4.)

egyhazi-tortenei_szemle_2007_01_003-040.htm

[157] EOL. Sopron-Felső egyházm. 40. d. Az 1918. november 19-i lelkészértekezlet jegyzőkönyve.

[158] EOL. Dunántúli egyházker. 45. d. 171/I/1919. sz.

[159] *Dunántúli Hírlap*, 1918. november 10. 3. p.

[160] EOL. Bányai egyházker. 166. cs. 289/1919. sz.

[161] Népszámlálás, 1910. 260-261. p.

[162] Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén. In: *Századok*, 1972. 2. sz. (továbbiakban: Szász, 1972.) 305. p.; Pacurariu, Mircea: A magyar államnak az erdélyi román egyházzal szembeni politikája a dualizmus korában 1867-1918. Szeben, 1986. (továbbiakban: Pacurariu, 1986.) 236-237. p.

[163] PL. Csernoch 1919 D/c 1311. sz.

[164] Görög Katolikus Püspöki Levéltár (továbbiakban: GKPL.) I/1/a. 4766(4486)/1918., 4545(4356)/1918. sz.

[165] PIL. 704. f. 12. őe. 180-182. p.

[166] *Alkotmány*, 1918. november 29. 7. p.

[167] PL. Csernoch 1919 D/c 1311. sz.

[168] GKPL. I/1/a. 4545(4356)/1918. sz.; Szász, 1972. 321. p.; Pacurariu, 1986. 238-239. p.

[169] Pacurariu, 1986. 238-240. p.

[170] Pacurariu, 1986. 240-241. p.

[171] PIL. 704. f. 12. őe. 34. p.

[172] MOL. K 802 79. d. 10. t. 356/1919. sz.

[173] *Görög Katolikus Szemle*, 1918. december 29. 4. p.

[174] Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története. Máriabesnyő-Gödöllő, 2004. 428. p.

[175] PL. Csernoch 1919 D/c 1311. sz.

[176] *Görög Katolikus Szemle*, 1918. november 10. 1. p.; Darás Gábor: A Ruténföld elszakításának előzményei 1890-1920. H.n., é.n. [1936] (továbbiakban: Darás, 1936.) 98. p.

[177] *Görög Katolikus Szemle*, 1918. december 15. 2-3. p.; PL. Csernoch 1919 D/c 400/a. sz.

[178] *Görög Katolikus Szemle*, 1918. november 10. 12. p.

[179] Darás, 1936. 99. p.

[180] *Alkotmány*, 1918. november 3. 5. p.

[181] *Görög Katolikus Szemle*, 1918. november 24. 2. p., december 1. 4. p.; Darás, 1936. 99. p.

[182] *Alkotmány*, 1918. november 17. 15. p.

[183] Darás, 1936. 103. p.

[184] Hajdu, 1968. 423. p.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_003-040.htm

[185] *Görög Katolikus Szemle*, 1918. december 1. 1. p.; Darás, 1936. 109. p.

[186] *Görög Katolikus Szemle*, 1918. december 8. 1. p.

[187] Darás, 1936. 109. p.

[188] Darás, 1936. 111. p.

[189] Darás, 1936. 111. p.

[190] Fujs Metka: A muravidéki szlovének kételyei a válságos (forradalmi) időszakban. In: A Mura-mente és a trianoni békeszerződés. Szerk.: Göncz László. Lendva, 2000. (továbbiakban: Fujs, 2000.) 73. p.

[191] Fujs, 2000. 75-76. p.; Kővágó László: A magyarországi délszlávok 1918-1919-ben. Bp., 1964. (továbbiakban: Kővágó, 1964.) 40-47. p.; Salacz, 1974. 135-136. p.

[192] Zsiga Tibor: Muravidéktől Trianonig. Lendva, 1996. (továbbiakban: Zsiga, 1996.) 59. p.

[193] Göncz László: Sajátos események a Mura mentén 1919-ben. In: A Mura-mente és a trianoni békeszerződés. Szerk.: Göncz László. Lendva, 2000. (továbbiakban: Göncz, 2000.) 38-39. p.; Zsiga, 1996. 58-60. p.; Kővágó, 1964. 144-145. p.

[194] Göncz, 2000. 39. p.; Zsiga, 1996. 60. p.

[195] Göncz, 2000. 39. p.; Zsiga, 1996. 61. p.; Kővágó, 1964. 149-150. p.

[196] Göncz, 2000. 35-36. p.

[197] Szombathelyi Püspöki és Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalani Levéltár. III. 1. Mikes 6. d. A muraszombati római katolikus hitközség elnökének 1918. október 17-i levele Mikes püspökhöz.

[198] EOL. Vasi Közép egyházm. 29. cs. 24.XXXI/1918/19 A Muraszombat vidéki evangélikus gyülekezeti vezetőségek gyűlésének jegyzőkönyve (1918. november 21.)

[199] Kővágó, 1964. 139. p.

[200] Zsiga, 1996. 61. p.

[201] Fujs, 2000. 76. p.

[202] Fujs, 2000. 73. p.

[203] EOL. Vasi Közép egyházm. 29. cs. 24.XXXI/1918/19 A Muraszombat vidéki evangélikus gyülekezeti vezetőségek gyűlésének jegyzőkönyve (1918. november 21.)

[204] RL. C/197 29. d. 1918. 1-180. cs. Kapi Béla 1918. november 23-i levele

[205] Kővágó, 1964. 88. p.

[206] KFL. I.1.b. Baja 5502/1918. sz.

[207] *Papok Közlönye*, 1919. január 1. 1. p.

[208] *Dunántúl*, 1918. december 31. 2-3. p.

[209] Kővágó, 1964. 38. p.

[210] Kővágó, 1964. 117-120. p.

[211] GyEL, Egyházkorm. 2036/1919. sz.; Kővágó, 1964. 121., 157-158. p.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_003-040.htm

[212] GyEL, Egyházakorm. 2036/1919. sz.

[213] GyEL, Egyházakorm. 2036/1919. sz.

[214] *Dunántúli Hírlap*, 1919. február 27. 3. p.

[215] *Kövágó*, 1964. 121. p.

[216] *Kövágó*, 1964. 37. p.

[217] *Kövágó*, 1964. 110. p.

[218] *Kövágó*, 1964. 19. p.

[219] *Kövágó*, 1964. 32. p.

[220] Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár. ΝJA E.176/E.2./1918. sz.

[221] MOL. K 802 79. d. 10. t. 1919-10. 160-161. p.

[222] RL. C/197 29. d. 1918. 107., 780. sz.; RL. C/197 29. d. 1918. 1-180. cs. A nagyszeredi lelkész 1918. november 14-i levele.

[223] KFL. I.1.b. Baja 5502/1918. sz.

[224] KFL. I.1.b. Szenttamás 751/1918. sz.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Eliana Magnani:
Szerzetesi és hatalmi hálózatok. Saint-Gilles du Gard:
Languedoc-tól Magyarorszáig (9. század - 13. század eleje)

Eredetileg megjelent: *Provence Historique*, t. 54. fasc. 215. 2004. 3-26. p. **Fordította: Kiss Gergely.**

1091-ben, közvetlenül horvátországi hadjárata után alapította meg I. László király a somogyvári apátságot. A monostort Szent Péter és Pál, valamint Szent Egyed, a languedoc-i Saint Gilles du Gard apátsága védőszentjének tiszteletére szentelték fel, és a király ez utóbbi alá rendelte az új alapítást.

E magyar királyi apátság Szent Egyed monostorához kapcsolása jól mutatja a languedoc-i apátság kisugárzásának körét a 11. század végén; Saint-Gilles du Gard ugyanis egyszerre volt jelentős zarándokútvonala-központ a Mediterraneum észak-keleti részéből Rómába, Jeruzsálembe, Santiago de Compostella-ba vezető folyami, tengeri és szárazföldi utak metszéspontjában, és ugyanakkor a toulouse-i grófok hatalmának hídfőállása is volt Provence határán. A 12. század elején „Magyarországi Szent Egyed” (Saint-Gilles de Hongrie) – ahogy a saint-gilles-i szerzetesek Somogyvárt nevezték – egy olyan kolostori hálózat élén állt, amely Aragóniától Lombardiáig terjedt.

A Karoling korszaktól kiépülő alárendelt kolostor-hálózat (*obedientia*) regionális jellegű, akárcsak a monostorok többségénél.[1] Az apátságnak alárendelt szerzetesi közösségek jórészt a nîmes-i és a vele szomszédos püspökségek területén helyezkednek el a Rhône két partján. Ennek ellenére – akárcsak Somogyvár – távolabbi monostorok és perjelségek is bekerültek a 11. század végén a Saint-Gilles-nek alárendelt intézmények körébe. Tekintettel arra, hogy Saint-Gilles nem tartozott a reform-kolostorok közé – szemben a marseilles-i Szent Viktor vagy Cluny apátságával – kapcsolatrendszerének Dél-Franciaországon túlmutató kiterjedtsége a Szent Egyed sírját felkereső zarándoklatok fejlődésének köszönhető. A szerzetesek ugyanis e szentből, akinek pontos kiléte, történeti hitelessége iránt kétségek merülnek fel, olyan jelentékeny közbenjáró alakot formáltak, akinek kultusza Észak-Franciaországtól egészen a Német-római Birodalomig elterjedt.[2]

Ahhoz, hogy megismerhessük Saint-Gilles kolostorhálózatának kiépülését és működését, az apátság történetét, valamint az egyházi és világi földesúri hatalmasságokkal való kapcsolatait, helyzetét kell vallatóra fognunk.

Saint-Gilles és az önállóság buktatói

A Saint-Gilles apátságára vonatkozó források közös jellemzője – függetlenül attól, hogy 9., 12. századi, interpolált vagy hiteles forrásokról van-e szó – az, hogy a monostor önállóságának védelmében keletkeztek, mivel az intézmény mindig is segítségre szorult a nîmes-i püspökök, a toulouse-i grófok és Cluny apátságának hatalmi törekvéseivel szemben.[3]

A monostor létrejötté egy korábban a Flavia-völgyben, a Petit-Rhône mellett Szent Péter tiszteletére emelt szentélyhez kapcsolódik, amelyet első alkalommal 814-ben említenek a nîmes-i egyházhoz tartozó *cella*-ként.[4] Ezzel szemben VIII. János pápa egy 879-es levele szerint a monostort nem sokkal korábban a pápa szerezte meg, és az Apostoli Szék közvetlen fennhatósága alá rendelte.[5] Egy olyan vidéken, ahol a Karoling hagyomány szerint a monostorok püspöki joghatóság alatt álltak, Saint-Gilles kivételt képezett. Nem

meglepő tehát, hogy a 11. századig a nîmes-i püspökök jogigénye gyakorta adott okot összetűzésekre.[6]

Ebben a közegben, a monostor pápai joghatóság alá tartozásának biztosítása végett választotta a szerzetesi közösség Szent Egyedet védőszentnek, akinek az ereklyéit valószínűleg 925 körül találták meg.[7] A szerzetesek által a 10. század végén, a 11. század elején készített életrajz (*Vita*, BHL 93) tanúsága szerint Szent Egyedet tekintették a monostor megalapítójának. A legenda által megfogalmazott hagyomány kialakítására azért került sor, hogy nyilvánvalóvá tegyék a monostor sérthetlenségét bármely emberi, egyházi vagy világi hatalommal szemben.[8] Ráadásul a legenda előadásának csúcspontja – olyan részeket követően, amelyek a királyok és a püspökök tiszteletét hangsúlyozzák a szent irányában – egyértelműen Szent Egyed római útja, ahol a monostort az Apostoli Szék joghatósága alá helyezte, nehogy bármely laikus személy valaha is kiterjessze felé hatalmát.[9]

A laikus befolyásra tett utalás a 10. század elején a nîmes-i régió földesuraivá lett toulouse-i grófokkal fennálló kapcsolatokra utal. A toulouse-i grófok figyelme Páncélhasító Vilmos (Guillaume Taillefer) toulouse-i gróf és Roubaud provençe-i gróf leánya, Emma házassága nyomán terelődött a Rhône-vidék irányába a 10. század végén. A frigy révén a toulouse-i grófok jogokat szereztek a provençe-i grófság területén, ennek köszönhetően egyre élénkebb érdeklődést mutattak a nîmes-i grófság határvidékének monostorai iránt, segítették Psalmodi apátságának újjászervezését 1003-1004-ben,[10] és hosszabb-rövidebb időre Saint-Gilles-t tették meg székhelyüknek. A szerzetesek tiltakozása és a pápai fenyegetések ellenére[11] Saint-Gilles a grófok birtokába került, 1037-től kezdve a monostor egy része megjelent Pons, a toulouse-i gróf fia által feleségének biztosított özvegyi járandóságok között[12]. A század második felében IV. Rajmund toulouse-i gróf, provençe-i örögróf jellegzetes módon Saint-Gilles grófjának címeztette magát. Ez az elnevezés nem pusztán egy kolostori birtokra támaszkodó territoriális uralmi központra utal, hanem arra a kapcsolatra is, amely a gróf szándéka szerint az ő hatalma és a szent – akinek ereklyéi végül is a gróf őrizete alatt álltak – között alakult ki. IV. Rajmund, mielőtt elindult volna 1096-ban a keresztes hadjáratra, illetve II. Orbán pápa Saint-Gilles-i látogatása idején, az apátra ruházta minden, az apátság birtokaira vonatkozó jogát.[13] Ennek ellenére a monostorhoz és a városhoz fűződő érdekek túl erősek voltak ahhoz, hogy azokról a toulouse-i grófok végérvényesen lemondjanak.[14] A 12. század egésze során, különösen 1105 és 1108 között, Bertrand gróf, majd 1120 és 1122 között Alphonse Jourdain idején – amikor IX. Aquitániai Vilmos kiszorította őket Toulouse-ból – a grófok megszerezték a monostor birtokait, és egyre több követelést támasztottak a szerzetesekkel és embereikkel szemben.[15] Jellemző, hogy a konfliktusok egyik legfontosabb kiváltó oka a hívek által tett oltáradományok voltak. Az oltáradományokra (*oblationes altaris*) történő nyílt utalások szerepelnek a Saint-Gilles részére kiállított pápai privilégiumokban,[16] más, régióbeli jelentősebb monostorok, például a marseilles-i Szent Viktor vagy Montmajour pápai bulláiból viszont hiányoznak. E jelenség mögött vélhetően az állhatott, hogy a szent sírhelyét felkereső zarándokok adományai szinte ellepték a monostort. Olybá tűnhet tehát, hogy a grófok a maguk számára akarták begyűjteni azokat a jövedelmeket, amelyeket a szent kultuszának hirtelen elterjedése juttatott a monostornak a 12. században. A 12. század végén és a 13. század elején az apát és a gróf közötti vita a városra és a városlakókra vonatkozó jogok körül folyt. 1210-ben – az albigensek elleni keresztes hadjáratral összefüggésben – VI. Rajmund kénytelen volt lemondani minden, a városra vonatkozó jövedelmet illetően. A „francia” oldalra álló apátság ugyanis ekkor a Kapetingek védelme alá helyezkedett.[17] Ennek ellenére az apátság és a toulouse-i grófok viszonyát csak 1226-ban rendezték véglegesen, amikor a város lakói elfogadták VIII. Lajos főségét. A monostor és a toulouse-i grófok feszült viszonya nem múlt el nyomtalanul: bizonyára ennek köszönhető, hogy a toulouse-i grófok – IV. Rajmund kivételével – hiányoznak az apátság *Necrologium*ából.[18]

Éppen ő, és anyja, Almodis voltak azok, akik 1066-ban Saint-Gilles-t alárendelték Cluny apátjának.[19] Cluny főségének mibenléte ténylegesen csak 1076-ra vált kézzelfoghatóvá, amikor a saint-gilles-i apát kiközösítése nyomán – amelynek okát nem ismerjük[20] – VII. Gergely úgy határozott, hogy Cluny apátjának kell az itteni új apát személyéről gondoskodnia.[21] Ez az egyszerű döntés gyakorlattá vált, és a saint-gilles-i apátok egészen 1125-ig Cluny szerzetesek közül kerültek ki. Ennek ellenére Saint-Gilles apátsága sohasem tagozódott be teljesen a Cluny-kongregációba (*ecclesia Cluniacensis**), az alárendelés tényét pedig

folytonosan vitatták a saint-gilles-i szerzetesek.[22] Saint-Gilles végül 1132-ben nyerte el függetlenségét, amikor a pápa megerősítette a két apátság egyezségét, amely megszüntette a Cluny apát által gyakorolt joghatóságot.[23] A saint-gilles-i *Necrologium* vizsgálata során Ulrich Winzer bemutatta, hogy az apátság kollektív emlékezete mennyire eklülönül Clunytól, az itteni szerzetesek még az emlékezet terén is ragaszkodtak függetlenségükhöz és önállóságukhoz a cluny-belikkel szemben.[24]

Azok a nehézségek, amelyekkel Saint-Gilles-nek meg kellett küzdeni, hogy a közvetlen pápa alá rendelt állapot előnyeit maradéktalanul kihasználhassa, párhuzamba állíthatók a dél-franciaországi társadalomba való beépülésével, az annak működésében betöltött szerepével. Az apátság lényegében az egyetlen pápai joghatóság alatt álló apátság volt délen, ezt mutatja az, hogy itt időzött több pápa (II. Orbán, II. Callixtus, II. Gelasius, stb.) és legátusai, erre utal az eretnekek elleni közdelem lefolyása is (Pierre de Bruis megégetése 1120 körül, VI. Rajmund megbékélése 1209-ben). A 12. századra Saint-Gilles az elismertség csúcsára jutott: újjáépült az apátság,[25] az apát elnyerte a pápától a püspöksüveg viselésének jogát,[26] és a grófokkal folytatott vetélkedés ellenére a város földesura lett.[27] A konfliktusok csak egy kis szeletét mutatják annak az összetett kapcsolatrendszernek, amelyet a szerzetesek a helyi világi és egyházi arisztokráciával tartottak fenn.[28] A viták ellenére az apátság biztosan megvetette a lábát a „Flavia-völgy”-ben és másutt is. A Saint-Gilles-nek alárendelt intézmények hálózata kitapinthatóvá teszi az apátság történetének egy másik sajátosságát: azt a társadalmi közeget, amely létrehozta az apátság hosszú távú beágyazottságát.

A Saint-Gilles-nek alárendelt intézmények hálózata

Annak ellenére, hogy földrajzi értelemben meghatározható a Saint-Gilles-nek alárendelt intézmények hálózata, a kialakulása folyamata rejtve marad előttünk. Azok a források, amelyek felvilágosítással szolgálhatnának arról, miként jutottak az apátság alárendeltségébe az egyes intézmények, nem állnak rendelkezésre. Azokról a gyakorlati lépésekről amelyek során az átadás megtörtént – adományozás, vétel, csere – kevés kivételt leszámítva, nem maradt fenn híradás. A fő forrás egy kis alakú kézirat, amelyet ma a Francia Nemzeti Könyvtárban (Bibliothèque Nationale de France, ms. lat. 11018) őriznek. E kézirat első fele (fol. 1-57) egy valószínűleg 1132 után összeállított pápai bulla-gyűjtemény a kiadók sorrendje szerint rendezve.[29] Ebben az időben rendeződtek a viták Saint-Gilles és Cluny között, Saint-Gilles ekkor szerezte vissza azokat a jogokat, amelyeket korábban a pápaság Cluny apátjára ruházott át, jelesen az apátválasztás jogát.[30] II. Ince ekkor erősítette meg az apátság jogait és felsorolta a Saint-Gilles alá tartozó intézményeket. E lépés jelzés értékű, ez zárja le a pápai bullák sorát, mivel helyreállította az apátság kiváltságait és meghatározta az alárendelt intézmények körét. A következő oldalakra (fol. 58-76) kerültek később 11-13. századi dokumentumok, így például a somogyvári alapítólevél és az új monostor számára az akkori saint-gilles-i apát, Odiló által megállapított szerzetesi fogadalom (fol. 68-70)*.

Ezek azok a pápai bullák, noha hitelességük nem minden esetben bizonyított, amelyekre támaszkodva megrajzolhatjuk a Saint-Gilles-nek alárendelt intézmények körét. Ritkán találkozunk olyan pápai megerősítő oklevelekkel, amelyek többé-kevésbé részletes listát adnának az alárendelt intézményekről. Összesen csupán három ilyen ismeretes a 9. század vége és a 12. század első harmada közötti időből; ezek: VIII. János 878-as, II. Callixtus 1119-es és II. Ince 1132-es bullái. (Ld. Függelék 1.)

VIII. János pápa 878. július 21-i bullája olyan, a nîmes-i egyházmegyén belül, Saint-Gilles környezetében fekvő egyházakat és birtokokat sorol fel (Vauvert, Générac, Bellegarde, Caissargues, stb.), amelyek az apátságtól számított legfeljebb mintegy 16 km-es sugarú körön belül helyezkednek el. A forrás a leírás során a *cella* és a *res* fogalmakat használja (*omnibus cellis et rebus*). Pontosabban négy alárendelt intézmény esetében azokat *egyházaknak* (*ecclesiae*) nevezi, ugyanakkor két esetben *villat* (ebből egy esetben *villa cum ecclesia*-t) ad meg, illetve mezőket, szőlőket, amelyek összesen húsz helység között oszlanak meg.[31] Függetlenül attól, hogy ezt a forrást 10. vagy 11. századi hamisítványnak, interpolált vagy hiteles forrásnak tekintjük-e,[32] a

lényege a Saint-Gilles-nek alárendelt intézményekkel kapcsolatban az, hogy az apátságoknak a nîmes-i püspökkel szembeni jogainak biztosítása végett született. Ez az oka annak, hogy valamennyi felsorolt *ecclesiae* és *villae* ebben az egyházmegyében fekszik. Lehetséges, hogy a nîmes-i egyház régi birtokairól van szó, amelyek a flavia-völgyi, Szent Péter védőszentű *cella* kezdeti birtokállományát, vagy legalábbis annak egy részét alkották. Az apátság közelében elhelyezkedő birtokok alkotják Saint-Gilles birtokállományának alapját, és ehhez csatlakozik egy olyan egyházakból álló kicsiny hálózat, amelyeknél a korai keresztény patrocíniumok használata figyelhető meg: Szt. András apostol, Péter bátyja, Szent Jakab, amely a Compostella felé vezető útra emlékeztet, Szent István első vértanú, Saint-Saturnin mártír, Toulouse első püspöke, Szent Cecília, 3. századi római mártír. E korai intézmény-csoportból négy még 1208-ban is az apátságé volt, három még 1538-ban is, amikor a monostor szekularizálásra került.[33]

A 12. században teljesen más kép rajzolódik ki a saint-gilles-i apátság hálózatáról. II. Callixtus 1119. június 28-i bullája csak a kilenc fontosabb alárendelt intézményt sorolja fel.[34] A sor élén az apátságok (*abbatiae*) állnak, így a magyarországi (somogyvári) Szent Egyed, a provence-i Saint-Eusèbe de Saignon, amelyet hét *ecclesiae* követ, a reims-i egyházmegyéből a Saint-Gilles d’Acy és a Saint-Gilles de Dun-sur-Meuse perjelség, Vendée-ban a Saint-Gilles-sur-Vie, Provence-ból a Saint-Gilles de Limans, a lombardiai Saint-Eusèbe, a katalóniai Saint-Baudile d’Espagne, az aragóniai Sainte-Eulalie de Barbaste. Az egyes alárendelt intézmények megnevezése nem követ semmilyen sorrendet, megjelölésük *capellae*. Ugyanakkor a felsorolásban felfedezhető egy hierarchikus tagolás: első helyen az apátságok (*abbatiae*) állnak, ezeket követik az egyházak (*ecclesiae*), ezeknél alacsonyabb szintet képeznek a nekik alárendelt kápolnák (*capellae*).[35] A felsorolásból hiányoznak a perjelség (*prioratus*) és a *cella* megnevezések, amelyeket a korabeli egyéb kongregációs felsorolásokban használtak az alárendelt intézmények megjelölésére.[36]

Az öt alárendelt intézmény közül, amelynél ismerjük a Saint-Gilles-nek történt átadás dátumát – leszámítva Saint-Eusèbe de Saignon-t, amelynél erre 1032-ben került sor – négy (Somogyvár, Saint-Gilles d’Acy, Saint-Gilles de Dun-sur-Meuse et Sainte-Eulalie de Barbaste) 1088 és 1101 között, Odiló apát kormányzása idején került az apátsághoz.[37] Ez az adományozási hullám a Szent Egyed kultusza iránt fogékony személyeknek, a magyar királynak, az aragón uralkodónak, illetve a reimsi érseknek köszönhető. Egy-egy jelentősebb alárendelt intézményt vagy adományozót már korábban megemlítettek II. Orbán és II. Paszkál bullái.[38] Ezekben a pápai megerősítésekben kapcsolódott egybe a saint-gilles-i szerzetesek azon törekvése, hogy vezető szerepüket biztosítsák a távoli közösségek felett, és a pápaság ama politikai törekvése, hogy a reformeszméket a szerzetesi és káptalani hálózatokra támaszkodva terjesszék, illetve hogy a helyi egyházak működéséről informálódjanak.[39]

A Saint-Gilles-nek alárendelt intézmények részletesebb felsorolása 1132-ből származik, II. Ince bullájában olvasható.[40] A lista élén a már 1119-ben is említett apátságok és perjelségek állnak, leszámítva Limans-t, amelyet Cluny-nek adtak jóvátétel címén.[41] E kiemelt alárendelt intézményeket követi mintegy ötven egyház (*ecclesiae*). A szóhasználat az alárendelt intézmények tekintetében nem változott az 1119-es felsoroláshoz képest, még mindig apátságoknak, egyháznak vagy kápolnának (*abbatiae, ecclesiae, capellae*) nevezik őket. A *cella* kifejezés csak egyszer szerepel az alárendelt intézmények egészének megjelölésére (*cellarum ad ipsum pertinentium*). Ez a meglehetősen általános különbségtétel a hálózat alárendelt intézményei között inkább azok Cluny-kongregációban (*ecclesia cluniacensis*) kialakított meghatározáshoz hasonlít.[42]

Az alárendelt monostori intézmények és a plébániahálózat összekapcsolódására az első adat 1208-ból való, akkor is csak egy szűkszavú adat olvasható III. Ince megerősítő bullájában.[43] Az 1132-es bulla felsorolását kevés módosítással átvéve egyetlen plébániaegyház (*parochalia ecclesia*) kerül megemlítésre. Az egyház szolgálat, a *cura animarum* Saint-Gilles-ben nem jelentett olyan megkülönböztetési formát, vagy az alárendelt intézmények közötti hierarchikus különbségtételt, mint Dél-Franciaország egy másik jelentős szerzetesi kongregációja, a marseilles-i Szent Viktor esetében a 11. század végétől kezdve.[44] Ennek ellenére

elmondható, hogy Saint-Gilles is rendelkezett, más monostorokhoz hasonlóan, számos plébániaegyházzal.[45] 1132-től kezdve találkozunk az alárendelt intézményekben élő papokkal és klerikusokkal, sőt 1170-ben a szerzetesek számára tilos volt olyan egyházakban szolgálatot végezniük, amely nem tartozott az alárendelt intézmények körébe.[46]

Az 1132-es II. Ince-féle megerősítésben foglalt lista – szemben a pápaság részéről a marseilles-i Szent Viktor vagy Cluny részére kiadott bullákkal – Saint-Gilles birtokait nem egyházmegyénként, földrajzilag sorolja fel. Sokkal inkább a hierarchikus szemlélet hatja át a felsorolást, amely – tekintettel arra, hogy valószínűleg maguk a saint-gilles-i szerzetesek állították össze mielőtt átadták a római kancelláriának – saint-gilles-i szerzeteseknek a saját kongregációjukról vallott felfogását tükrözi.

Az alárendelt intézmények földrajzi helyzete tekintetében megállapítható, hogy azok többsége közvetlenül a monostor közelében, a nîmes-i egyházmegyében, illetve a szomszédos egyházmegyékben, a Rhône két partján, Languedoc és Provence területén helyezkedik el. Annak ellenére, hogy a monostor rendelkezett igen távoli alárendelt intézményekkel is az Ibériai-félszigeten, Champagne-ban, Lombardiában vagy Magyarországon, a saint-gilles-i hálózat mégis inkább helyi vagy regionális jellegű volt, és – noha az erre vonatkozó források hiányosak – erőteljesen függött a languedoc-i és provence-i arisztokrácia kapcsolatrendszerétől. Ezt a feltételezést támasztja alá az apátság *necrologiuma*, amelyben a személyneveket követő helynevek többsége a régió településeire vonatkozik (főleg Gard, Hérault, Provence). Sőt, több saint-gilles-i szerzetes is helyi arisztokrata családok (például Lunel, d'Anduze, de Caylar, de Brouzet, les Raino) tagjai közül került ki.[47] E mellett az a tény, hogy az apátság alárendelt intézményekkel rendelkezett a Saint-Gilles-be vezető zarándokutak kulcsfontosságú állomásainál (például Villefort környékén a Via Regordana-n Alès és Le Puy között) ha halványan is, de rávilágít arra a szerepre, amelyet a zarándoklatok játszhattak a saint-gilles-i hálózat kialakulásában.[47a]

Ha röviden értékelni akarjuk az eddig elmondottakat, úgy fogalmazhatunk, hogy a saint-gilles-i apátságnak alárendelt intézmények hálózata a kezdeti szűk, az apátsághoz közel eső – vélhetően eredetileg püspökök egyházaknak tekinthető – intézmények alkotta mag kialakulását követően (9. század) más bencés monostorokhoz hasonlóan a 10-11. században indult fejlődésnek helyi (régiónbeli) egyházak és jogok átadásával. A földrajzi kisugárzás körének megváltozása a 11. század utolsó évtizedeiben következett be, amely egybekapcsolódott Szent Egyed kultuszának elterjedésével Európa-szerte, valamint a gregorián reform által okozott változásokkal.

Az egyes intézmények alárendelése közül Saint-Eusèbe de Saignon és Somogyvár esetében rendelkezünk a legtöbb információval, ezek jól példázzák a hálózat kialakulásának két meghatározó módját: a bekapcsolódást a regionális arisztokrata hálózatokba, illetve a szent kultuszának elterjedését.

Saint-Eusèbe de Saignon és a toulouse-i grófok szövetségesei Provence-ban

A Saint-Eusèbe monostor egy – a provence-i Apt városa fölé magasodó Saignon sziklájának lábainál illetve attól keletre elhelyezkedő – jellegzetes családi apátság, amelyet 1000 körül alapítottak meg vagy szerveztek újjá egykori egyházi birtokokon.[48] Az első ismert forrás 1004-ben kelt, amelyben két testvér, Róbert és Garac, valamint feleségeik a saignon-i apátnak és a szerzeteseknek adták a monostort a Saint Eusèbe, Szent Móric és Saint Just nevű szentélyekkel, továbbá földjüket és a tizedeket.[49] Az adományozók itt mint a monostor alapítói (*fundatores*) jelennek meg. A testvérek, Róbert és Garac a Castellane (Thorame-Glandèves) család egyik ágához tartoztak, akik Apt és Glandèves grófságokban rendelkeztek birtokokkal. A család nem rég telepedett meg Saignonban, 976-ban nyerték el ideiglenesen az apt-i püspöktől a várat.[50] A monostort tehát egy eredetileg püspöki kézen levő birtokon alapították meg. Az alapítás rendkívüli tekintélyt kölcsönzött a családnak, amely az apt-i régióban a nagy

hatalmú Agoult család versenytársa volt. A két család közötti rivalizálás komoly összeütközésekbe torkollott, ezt mutatja egy 993-as forrás, amely szerint Garac kénytelen volt birtokai egy részét átengedni Humbert-nek, az Agoult család egyik legjelentősebb tagjának azokért a károkért, amelyeket ez utóbbinak okozott.[51] 1032-ben Garac feltételezett fia, Aldebert de Lacoste, felesége és fiúk alárendelték Saint-Eusèbe monostorát Saint-Gilles du Gardnak és apátjának, Galtier-nak.[52] Az adománytételt ez utóbbi hajtatta végre Aldebert de Lacoste lánya, Amance és férje, Laugier Roux de Nice révén – ezt tanúsítja fiaik megerősítő oklevele.[53]

Fontos megjegyeznünk, hogy e családi monostor átadása Saint-Gilles-nek lehetőséget adott a Castellane-knak, hogy kinyilvánítsák hűségüket a toulouse-i grófok irányában és beilleszkedjenek, megerősítsék helyüket egy olyan arisztokrata kapcsolatrendszeren belül, amely egy monostor iránti elkötelezettségben ölt testet. A Saint-Eusèbe monostor története jól mutatja, hogy ezek az első ezredforduló táján alapított szerény monostorok miként szolgálták – az adományok révén – az alapító családok céljait.

Erre utal az, hogy noha Saint-Eusèbe monostorát átadták Saint-Gilles-nek, felette mégis megmaradt a Castellane-k befolyása. 1070 táján Aldebert de Lacoste gyermekei, Garac és Amance megpróbálták egy másik apátság, Lérins alá rendelni a monostort.[54] Saint-Eusèbe, amely eddig a Castellane-knek a toulouse-i grófok iránti hűségét volt hivatva kifejezni, most az a szerep jutott, hogy megerősítse pozícióikat Provence keleti felében, miután szövetségre léptek a Nizza-Orange-i családdal Amance és Laugier Roux de Nice házassága révén.

Odiló saint-gilles-i apát, a célból, hogy megakadályozza az apátságot fenyegető lépéseket, elutazott Apt-ba, ahol Alfant püspök támogatásával sikerült elismertetnie jogait Saint-Eusèbe felett.[55] Saint-Eusèbe tehát alapvető eleme volt a Castellane-k politikájának, amennyiben lehetővé tette a család számára, hogy szorosabbra fonva kapcsolataikat egy-egy tekintélyes apátsággal, megerősítsék szövetségesi kapcsolataikat.

Saint-Gilles apátsága számára Saint-Eusèbe átadása az első lépése vagy a következménye lehetett annak, hogy az apátság megvetette lábát a Rhône bal partján, Provence-ban, Apt vidékén és máshol – amint az néhány adománytételi jegyzőkönyv másolatából,[56] de különösen a II. Ince pápa 1132-es bullájában felsorolt alárendelt intézmények sorából kiolvasható.[57] Ha ezeket hozzászámítjuk a közvetlenül a Saint-Eusèbe-nek alárendelt egyházakhoz, akkor egy elég sűrű hálózat rajzolódik ki Felső-Provence-ban. Minden bizonnyal ennek a kisugárzásnak köszönhető, hogy a 12. század közepén egy saint-gilles-i szerzetes, Rajmund lett az apt-i püspök (1145-1152).[58]

Somogyvár és Szent Egyed kultuszának elterjedése

Somogyvár esetében más a helyzet. A somogyvári alapítás körülményeit a közelmúltban Kiss Gergely tárta fel.[59] Az alapítás lehetőséget adott I. László királynak, hogy rendezze azt a vitát a Szentszékkal, amely a király horvátországi hadjárata miatt támadt; ezzel magyarázható a pápai legátus, Teuzo jelenléte az alapításnál. A király teljességgel megőrizte kegyúri jogát a királyi apátság felett, először itt is temették el (földi maradványai csak később kerültek át a nagyváradi székesegyházba). A király egyúttal a mindenkori somogyvári apátot a saint-gilles-i apátnak rendelte alá. Az uralkodó számára egy olyan apátság kiválasztása, amely régóta közvetlenül Róma alá tartozott, lehetőséget adott a további közeledésre a pápasághoz. Egyúttal egy olyan monostorral létesített kapcsolatot, amelyet jól ismert a lengyel dinasztikus rokonság révén, ők ugyanis 1085-ben jelentős adományokat tettek Saint-Gilles du Gard monostorának, és a szent közbenjárása révén örökösük született III. Boleslaw későbbi lengyel király személyében.[60]

Saint-Gilles nem tartozott a hagyományos reform-kolostorok közé, a 11. század végén, amikor a reims-i érsek illetve a magyar király megkereste az itteni szerzeteseket, az sokkal inkább az apátság védőszentje hírének volt köszönhető, amelyet a zarándokok és a szerzetesek közvetítettek. Az 1120 és 1124 között az apátság könyvtárosa által összeállított *Miracula Sancti Aegidii*,^[61] valamint a *necrologium* olyan embereket sorol fel, akik Európa csaknem valamennyi részéről érkeztek, hogy ellátogassanak Szent Egyed sírjához. A Reims melletti Acy monostorából is megkeresték a saint-gilles-i szerzeteseket, mivel azok magukkal hozták védőszentjük jobb kezét ereklye gyanánt.^[62] Tehát a szent kultusza áll az egyes kolostorok közötti szorosabb kapcsolatok kialakulásának hátterében.

Szent Egyed kultusza lassan terjedt el a 10. század végétől, majd a 11. század végén különösen élénken terjedt a bencés szerzetesek körében, különösen a gregorián reform iránt fogékony apátságok körében. A közvetlenül a Szentszék alá tartozó Saint-Gilles-t a Róma felé tartó klerikusok valószínűleg gyakran útba ejtették. Ráadásul – ahogy azt Patrick Corbet szemléletesen megjegyezte – a szent akkoriban lényegében a „gregorián apát prototípusát” testesítette meg, amennyiben, legendája alapján, élete végén Rómába ment, hogy monostorát alárendelje Szent Péter joghatóságának.^[63] Szent Egyed életrajzának ez az eleme igen jellemző arra az időszakra nézve, amikor a pápaság a reform elterjesztése érdekében a monostori hálózatokra támaszkodott. II. Orbán e törekvés keretében – szövetségeseket keresve III. Kelemen (Ravennai Wibert) ellenpápával szemben – küldte el Odiló saint-gilles-i apátot Kálmán királyhoz.^[64]

A hálózat szerkezete és működése

Függetlenül attól, hogy a szövetségi kapcsolatok megerősítéséről vagy egy-egy szent hatalmából való részesedésről volt-e szó, tudunk kell, a gyakorlatban milyen kötelékek kapcsolták össze Saint-Gilles apátságát és az alárendelt intézményeket.

Saint-Gilles és a perjelségek (*ecclesiae*) közötti kapcsolatokról nem tudunk semmi biztosat. Biztos ellenben, hogy a kapcsolat az apátság és a leány-apátságok (*abbatiae*) között nagyon laza volt és az igen távoli saint-gilles-i apát tekintélyen alapult. Mind a Saint Eusebe, mind Somogyvár megőrizte önállóságát, önálló apátja volt a csatlakozás után. A Somogyvár átadásáról szóló feljegyzés 1091-ből megmutatja, hogy a kapcsolat lényeg az apát és szerzetesek alárendelése volt Odiló saint-gilles-i apátnak.^[65] Esetünkben az első somogyvári apát, Péter korábban saint-gilles-i perjel volt, és nem kizárt, hogy egyesek az Odilót elkísérő szerzetesek közül az új monostorban maradtak. A somogyvári szerzeteseknek engedelmességi esküt kellett a saint-gilles-i apátnak, és az is elő volt írva, hogy ha egy-egy szerzetes meg akarta látogatni a másik apátságot, saját apátjuk lepecsételt levelével kellett jelentkezniük.^[66] Vélhetőleg itt tapintható ki a hálózatot összetartó erők egyike. Az apát tekintélyénél bizonyára nagyobb összetartó erőt adott a szerzetesek vándorlása a különböző alárendelt intézmények között. Ismeretes például, hogy a saint-gilles-i könyvtáros, Pierre Guillaume megfordult a champagne-i Acey perjelségben, itt írta meg 1142-ben a *Liber Pontificalis* egyik folytatását.^[67]

Ami Somogyvárt illeti, elképzelhető, hogy Odiló apát 1096-ban visszatért Magyarországra II. Orbán kérésére, de ezt követően semmi nyoma a két apátság rendszeres kapcsolattartásának. Az egyetlen somogyvári apát, aki szerepel a saint-gilles-i *necrologium*ban, Péter, az egykori perjel. Albericus trois-fontaines szerzetes krónikája mindenestre megjegyzi, hogy Somogyváron franciákat volt szokás a szerzetesek közé felvenni.^[68] 1266 után az apátság eltűnik a pápai megerősítő oklevelekből. Ezzel szemben a Saint Eusebe 11. és 12. századi apátjai közül hat szerepel a *necrologium*ban, és az Apt-i monostor a 14. századig tagja a saint-gilles-i hálózatnak. Annak ellenére elmondható ez, hogy a Saint-Eusebe a 11. század végétől közvetlenül a pápaságtól nyert el olyan kiváltságokat, amelyeket Saint-Gilles régóta élvezett. II. Orbán pápa dél-franciaországi útjai egyikén Apt-ot is útba ejtette Saint-Gilles után, és valószínűleg 1096. augusztus 5-én felszentelte a szerzetesek által újjáépített Saint-Eusebe egyházat, valamint az apátságot a Szentszék

oltalmába vette, és megadományozta a *libertas romana*-val.[69] Somogyvár, amelynek helyzetében, úgy tűnik, a 12. század végén változás állt be, 1210-ben közvetlen pápai oltalom alá került.[70]

1175-ben III. Sándor pápa révén Saint-Gilles újabb két monostort kapcsolhatott magához az arles-i egyházmegyében. Az egyik a tor-i Szentháromság, amelyet nem sokkal korábban alapítottak canargue-i laikusok, a másik Saint-Gervais de Fos apátsága volt, amelynek eredete a 10. századra nyúlik vissza. A Szentháromság apátság esetében az új közösség apátját a saint-gilles-i fogadalmas szerzetesek közül kellett kiválasztani.[71] Saint-Gervais esetében – amely összetűzésbe került Cluny-vel és az arles-i érsekkel – a monostort Saint-Gilles-nek kellett megreformálnia. Ennek köszönhetően 1179-ben a Saint Gervais szerzetesei Saint Gilles dékánját választották meg apátjukká.[72] Az a szokás, hogy az alárendelt intézmények apátjait a saint-gilles-i konvent méltóságviselői közül választották ki, úgy tűnik, általános gyakorlattá vált a hálózaton belül. A 13. században a Saint-Eusèbe de Saignon apátjai is a saint-gilles-i kerengő falai közül kerültek ki.[73] Azzal, hogy Saint-Gilles a saját szerzetesei az alárendelt intézmények élére helyezte, azt a fajta kapcsolatrendszert honosította meg, amely egykor a Cluny-vel fennálló viszonyát jellemezte.

A saint-gilles-i hálózat kebelén belül a 12. században a korszakban a régi bencés kongregációkon belül gyakorta előforduló jelenséggel találkozunk: az apáti hatalom megkérdőjelezésével. Ezek a „krízisek” általában véve jelentős változásokat jelentenek a hálózatok szerkezetében (központosítás a generális káptalan intézményének meghonosításával, az ellenőrzési rendszer kiépítését a rendszeres vizitációk révén). Ahogy a gregorián reform nyomán a pápai hatalom az egész Egyház számára mértékadóvá vált,[74] ugyanúgy a pápaság volt a lelke ezeknek a ciszterci modellből táplálkozó változásoknak. Saint-Gilles-ben ez a jelenség a hiányosságok feltárásával és az apáti birtokkormányzat megkérdőjelezésével mutatkozik meg.

Az 1152 körül keletkezett saint-gilles-i „szokások” töredékeiben, amelyeket a 18. században Léon Ménard tett közzé, a közösség nyomatékosítja azokat a „vitás” pontokat, amelyek első helyen az apátot érintik.[75] A forrás jelentős számú, az apáti asztaltartáshoz tartozó böjtöt sorol fel – kenyér és bor osztását 13 szegénynek vasárnaponként, a *mandatum* alkalmával ugyancsak kenyér és bor osztását 300 szegénynek és 13 leprásnak Nagycsütörtökön, 100 szegénynek Húsvét nyolcadán, 128 szegénynek Pünkösöd napján, valamennyi, a monostor kapujánál megjelenő szegénynek a Mindenszentek és Pünkösöd közti hétfőnként – amelyet az apát nem teljesít. Egyébként azt is felróják neki, hogy nem tartja meg azt a szabályt, amely szerint az elhunyt szerzetes ruháját a kamarásnak annak a szerzetesnek kellene adnia, aki a legtöbb misét mutatja be, és kegyes cselekedeteket hajt végre, hanem saját szerint szolgálai közt osztja szét a ruhákat.

A saint-gilles-i közösségen belüli viszályok és a káptalan azon törekvése, hogy az apáttal szemben komolyabb szerepet kapjon, egyes pápai bullákban tetten érhető. Az 1170-es években pápaság korlátozta az apát önállóságát a birtokkezelés területén. III. Sándor meghatározta, hogy a konvent „nagyjainak” és „öregeinek” (*miores, seniores*) beleegyezése kell valamely birtok elidegenítéséhez. 1179-ben ennek alapján érvénytelenítette a pápa azokat az ügyeket, amelyeket korábban Rajmund apát végrehajtott. Úgy tűnik, hogy a szerzetesek az apát fölé akartak kerekedni, beleértve a fegyelmi kérdéseket is, mivel ebben az ügyben közvetlenül a pápához fordultak, amit azonban III. Lucius megtiltott nekik (1183). 1206-ban újra bevádolták az apátot, több más hibája mellett azért, mert eltékozolta a monostor vagyonát. III. Ince erre meghagyta legátusainak, hogy folytassanak vizsgálatot, és büntessék meg a szerzeteseket, amennyiben a panaszuk nem volt megalapozott.[76]

A források nem teszik lehetővé, hogy részletesen is megismerjük, hogyan alakult Saint-Gilles és a különböző alárendelt intézmények viszonya a továbbiakban. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a hálózat, regionális szinten megerősödött. Az alárendelt intézmények felsorolása IV. Kelemen 1266-os (hiányos) megerősítő oklevele,[77] és III. Pál oklevele alapján – amely 1538-ban elrendelte a monostor szekularizálását[78] – a II. Ince által (1132) felsorolt nyolc „tekintélyes” vagy távoli intézmény közül öt még mindig tagja volt a kongregációnak 1266-ban és kettő 1538-ban (Saint-Gilles de Dun-sur-Meuse Champagne-ban és Saint-Gilles-sur-Vie Vendée-ban). Ezzel szemben a déli egyházmegyékben Saint-Gilles megőrizte egyházi

többségét: az 1132-ben említett 20 intézményből 1538-ban még mindig 38 tartozott hozzá.

Az az út, amely a Flavia-völgy Szent Péter 8. században a nîmes-i egyház javaiból dotált *cella*-tól a 12. század fordulójának apátságáig vezet, amelynek a Rhône két partján jól beágyazott alárendelt intézményei Spanyolországtól Magyarorszáig terjedtek (Szent Egyed kultusza kisugárzásának mértékében) nem egyszerűen csak a lépték megváltozását jelenti. Ebben lényegében az tükröződik vissza, hogy a monostor milyen szerepet tölt be a középkori társadalom működésében. És Saint-Gilles, minden sajátosságát félretéve, csak egy a sok más bencés apátság közül, amelyek eltérő szinten ugyan, de azonos szerepet töltöttek be: elősegítették az arisztokratikus kapcsolatrendszerek társadalmi beágyazódását, kapcsolódási pontokat jelentettek, a gregorián teokrácia jelzőoszlopaivá váltak.

FÜGGELÉK

I. A Saint-Gilles-nek alárendelt intézmények pápai oklevelek alapján

Alárendelt intézmény	egyház–megye	VIII. János (878) BSG 3	II. Callixtus (1119) BSG 37	II. Ince (1132) BNF, lat. 11018 f°54r-57v	III. Ince (1208) BSG 80	III. Pál (1538) BSG 180
<i>villa Agarnella cum ecclesia sancti Jacobi</i> (St.-Jacques, à St.-Gilles, nem azonosítható)	Nîmes	X				
St.-André de Camarignan egyház (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X		X	X	X
Ste.-Cécile d'Estagel egyház (St. Gilles, Nîmes ker., Gard) Újjáépítve a 12. század elején, II. Gelasius szentelte fel 1118-ban (<i>Liber Pontificalis</i> , éd. L. Duchesne, II, 317)	Nîmes	X		X	X	X
St. Saturnin à Sieure egyház (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X		X	X	X
St.-Etienne à Cailar egyház (Vauvert, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X		X	X	
<i>villa Sieure</i> (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X				
Brasque (à St.-Gilles, nem azonosítható)	Nîmes	X				

Bions (Bellegarde, Beaucaire, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X		X <i>villa</i>	X <i>villa</i>	
Broussan (Bellegarde, Beaucaire ker., Gard)	Nîmes	X				
Loube (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X				
Rive-Gothique (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X				
Espeiran (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X		X (St. Felix)	X	X
Générac (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X				
Costebalen (Nîmes, Gard)	Nîmes	X				
Le Gourgonnier (quartier de Caissagues, La Vistrenque, Bouillargues, Gard)	Nîmes	X				
Tovane (ancien nom de la de Beauvoisin, Vauvert, Gard)	Nîmes	X				
Aigues-Vives (Sommières, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X				
Aubord (co du de Vauvert, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X				
<i>Stacionensis</i> (nem azonosítható)	Nîmes ?	X				
Cocon (Générac, St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)	Nîmes	X				
Somogyvár apátság (Magyarország) 1091: I. László alapítja és adja át St.-Gilles-nek (<i>Diplomata Hungariae Antiquissima</i> , I, n° 88)	Veszprém		X	X	X	
St. Eusèbe de Saignon apátság (Apt, Vaucluse) 1032-ben kerül St.-Gilles-hez Aldebert de Lacoste adományára révén (GC, t. 6, instr., n° X, c. 176).	Apt		X	X	X	
St.-Gilles d'Acy egyház (Fismes, Reims ker., Marne) 1088-ban kerül St.-Gilles-hez a reims-i érsek révén, 1393-ban a reims-i érsek ellátáához csatolják. Corbet, 1980. 11-14. p.	Reims		X	X	X	
St.-Gilles de Dun-sur-Meuse egyház (Montmédy ker., Meuse) 1093-ban adja St.-Gilles-nek Gautier de Dun. Corbet, 1980. 14-18., 40-41. p.)	Reims		X	X	X	X
St.-Gilles de Limans egyház (Forcalquier, Alpes-de-Haute-Provence)	Gap		X			

St.-Gilles adja át Cluny-nek 1132-ben (BSG 52)						
St.-Gilles-sur-Vie egyház (St.-Gilles-Croix-de-Vie, Sables d'Olonne, ker. Vendée)	Poitiers		X	X	X	X
Feltehetőleg IV. Aimery thouars-i vicomte adja St. Gilles-nek 1091 előtt (BSG 13)						
St.-Eusebius de Lombardie ? egyház (Italie)	Miláno ?		X	X	X	
St.-Baudile d'Espagne (Katalónia?) (Acta Sanctorum, május 5. 26)	Barcelona ?		X	X	X	
Ste. Eulalie de Barbaste egyház (Aragon, Espagne)	Barbaste		X	X	X	
I. Aragónia Péter adja St. Gilles-nek 1101-ben, 1217-ben átengedik a monzon-i templomosoknak (Lérida egyházm.) Villanueva, 1851. 377-380. p.; DHGE, t. 6, c. 602-603.						
de Rieumes egyház (Muret ker., Haute-Garonne)	Toulouse			X	X	
<i>ecclesia de Boccona</i> (nem azonosítható)	-			X	X	
St.-André de Lucapel egyház (ma Montgaillard, és Saint-Sever ker., Landes)	Aire			X	X	X
<i>ecclesia sancti Egidii de Tolmone</i> (nem azonosítható)	-			X	X	
St.-Gilles de Creissac egyház (St.-Georges-de-Luzerçon, és Millau ker., Aveyron)	Rodez			X	X	X
St.-Hippolyte de Malzieu egyház (Malzieu-Ville, Mende ker., Lozère)	Mende			X	X	X
St.-Loup de Villefort egyház (Mende ker., Lozère)	Uzès			X	X	X
Ste.-Marie de Fraissinet-de-Lozère egyház (Pont-de-Montvert, Florac ker., Lozère)	Mende			X	X	X
St.-Jean du Gard egyház (d'Alès ker., Gard)	Nîmes			X	X	X
Ste-Croix de Moulézan egyház (St.-Mamert, Nîmes ker., Gard)	Uzès			X	X	X
St.-Martin de Serviers-et-Labaume egyház (Uzès, Nîmes ker., Gard)	Uzès			X	X	X
St.-Etienne de Corconne egyház (Quissac, Vigan ker., Gard)	Nîmes			X	X	X

St.-Amans egyház (et Sommières, Nîmes ker., Gard)	Nîmes			X	X	X
St. Martin d'Aujargues egyház (Sommières, Nîmes ker., Gard)	Nîmes			X	X	
St.-Martin de Cincens egyház (Calvisson tanya, Sommières, Nîmes ker., Gard)	Nîmes			X	X	
St.-André de Bernis egyház (Vauvert, Nîmes ker., Gard)	Nîmes			X	X	X
II. Orbán pápa bullája említi 1095-ben (BNF lat.11018 f° 26r-v)						
Ste.-Colombe egyház (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)	Nîmes			X	X	X
Ste.-Marie de Saturargues egyház (Lunel, Montpellier ker., Hérault)	Maguelone			X	X	X
St.-Gilles-le-Vieux ou de Missargues egyház	Nîmes			X	X	
St.-Pierre de Prévenchères egyház (Villefort, Mende ker., Lozère)	Mende			X	X	X
St.-Andéol de Robiac egyház (Bassèges, Alès ker., Gard)	Uzès			X	X	X
St.-Victorin de Villefort egyház (Mende ker., Lozère)	Uzès			X	X	X
St.-André de Capcèze egyház (Villefort, Mende ker., Lozère)	Uzès			X	X	
St.-Pierre des Vans egyház (Largentière ker., Ardèche)	Uzès			X	X	X
Ste.-Marie de Montalet egyház (St.-Clément, Les Matelles, Montpellier ker., Hérault)	Maguelone			X	X	X
St.-Baudile de Sommières egyház (Nîmes ker., Gard)	Nîmes			X	X	X
Saint-Sers de Roussillon egyház (Gordes, Apt, Vaucluse)	Apt			X	X	X
Isnard és Arbaud adja St.-Gilles-nek 1038-ban a Ste.-Euphémie egyházzal együtt (BNF nouv. acq. franç. 22041. 156-157.)						
St. Pierre és St. Michel de Roussillon egyház (Gordes, Apt ker., Vaucluse)	Apt			X	X	X
Arbaud, Guillaume Farald és Péter adja St.-Michel-t St.-Gilles-nek és Odiló apátnak (1088-1097) (BNF nouv. acq.						

franç. 22041, p. 168, 169)						
St.-Privat egyház (Bonnieux, Apt ker., Vaucluse)	Apt			X	X	X
St.-Etienne de Ménerbes egyház (Bonnieux, Apt, Vaucluse)	Cavaillon			X	X	X
St.-Christophe de Vachères egyház (Reillanne, Forcalquier ker., Alpes de Haute Provence)	Apt			X	X	X
St.-Jean et Ste.-Marie d'Aubenas egyház (Reillanne, Forcalquier ker., Alpes de Haute Provence)	Gap			X	X	X
<i>ecclesia sancte Marie de Redosc</i> (nem azonosítható)	–			X	X	X
Ste.-Colombe <i>de Capingo</i> egyház (Orpierre, Gap ker., HA)	Gap			X	X	
St.-Gilles de Pernes (co et Pernes-les-Fontaines, Carpentras, Vaucluse)	Carpentras			X	X	
St.-Maximin de Meyne egyház (<i>Medenas</i> , lieu nem azonosítható Orange vidékén, Vaucluse)	Orange			X	X	X
St.-Gilles számára visszaadva 1044-ben (BNF Collection Languedoc 41 f°100r)						
St.-Pierre d'Entremont egyház (St.-Laurent du Pont, Grenoble ker., Isère)	Grenoble			X	X	
St.-Pierre de Trinquetaille egyház (Arles, Bouches-du-Rhone)	Arles			X	X	X
II. Orbán pápa bullája említi 1095-ben (BNF lat.11018 f° 26r-v)						
St.-Jean de Méjeanne egyház (en Camargue, Arles, Bouches-du-Rhone)	Arles			X	X	X
St.-Sébastien de Montpézat egyház (St.-Mamert-du-Gard, Nîmes ker., Gard)	Nîmes			X	X	X
II. Orbán pápa bullája említi 1095-ben (BNF lat.11018 f° 26r-v)						
St.-Pierre de Laugnac egyház (de Lédenon, Marguerittes, Nîmes ker., Gard)	Nîmes			X	X	X
II. Orbán pápa bullája említi 1095-ben (BNF lat.11018 f° 26r-v)						
St.-Sauveur de Caissargues egyház (La Vistrenque, Nîmes ker., Gard)	Nîmes			X	X	X
St.-Eugène de Courbessac (Nîmes, Gard)	Nîmes			X	X	

St.-Geniès-de-Malgoirès egyház (St.-Chaptes, Uzès ker., Gard)	Uzès			X	X	X
des Assions egyház (Les Vans, Largentière ker., Ardèche)	Viviers				X	
de Malbosc egyház (Les Vans, Largentière ker., Ardèche)	Viviers				X	
<i>ecclesia de Rocca</i> (? La Roque de Volx, Manosque, Forcalquier ker., Alpes-de-Haute-Provence) (azonos a Ste.-Marie és St. Maurice egyházakkal, amelyeket Sisteron püspök adott 1150-ben St.-Gillesnek?, BNF, Collection Languedoc, Bénédictins, vol. 41, 101v)	Sisteron				X	
Chambonas egyház (Les Vans, Largentière ker., Ardèche) Az uzès-i püspök adománya 1121-ben (BNF, Collection Languedoc, Bénédictins, vol. 41, 101r)	Uzès				X	
<i>ecclesia de Lardario</i> (? Lardiers, St.-Etienne-les-Orgues, Alpes-de-Haute-Provence, vagy Tallard, Gap ker., Hautes-Alpes, gap egyházm.)	Sisteron				X	
<i>castrum</i> de Villefort (Mende ker., Lozère)	Uzès				X	
<i>castrum de Lennatio</i> (? Limans, Forcalquier, Alpes-de-Haute-Provence)	Sisteron				X	
St.-Croix de Villevieille egyház (Sommières, Nîmes ker., Gard)	Nîmes					X
St.-Étienne de Laval egyház (Collias, Remoulins, Nîmes ker., Gard)	Uzès					X
St.-Pastour et St.-Victor de la Vistrenque egyház (Nîmes ker., Gard) (a St.-Victor de Vauvert és a St. Pastour de Vergèze egyesítésével)	Nîmes					X
St.-Privat egyház (St.-Gilles-ben, elpusztult)	Nîmes					X

II. Térképek

A Saint-Gilles du Gard-nak alárendelt intézmények 1132-ben

(II. Ince bullája alapján - BNF, ms. lat. 11018 f°54r-57v)

A helynevek többségének azonosításához Goiffon apát munkáját vettük alapul.[79] Ennek ellenére az ellenőrzés során egyes helynevek azonosítása problémás maradt (ezek után kérdőjel áll). Hálás köszönet illeti Gianpietro Casiraghi-t, Benoît Cursente-t, Marcel Girault-t, Pierre-Gilles Girault-t, François Menant-t, D. Giovanni Spinelli-t és Michel Zimmermann-t, akik segítettek az azonosításokban, valamint Gilles Fèvre-t a térkép megalkotásáért.

1. Somogyvár, apátság, Magyarország
2. St. Eusèbe de Saignon apátság (Apt, Vaucluse)
3. St.-Gilles d'Acy egyház (Fismes, Reims ker., Marne)
4. St.-Gilles de Dun-sur-Meuse egyház (Montmédy ker., Meuse)
5. St.-Gilles-sur-Vie egyház (St.-Gilles-Croix-de-Vie, Sables d'Olonne ker., Vendée)
6. St.-Eusèbe de Lombardie ? egyház (Italie)
7. St.-Baudile d'Espagne egyház (Katalónia?)
8. Ste. Eulalie de Barbaste egyház (Aragónia, Spanyolország)
9. Rieumes egyház (Muret ker., Haute-Garonne)
10. St.-André de Lucapel egyház (ma: Montgaillard, Saint-Sever ker., Landes)
11. St.-Gilles de Creissac egyház (Saint-Georges-de-Luzençon, Millau ker., Aveyron)
12. St.-Hippolyte de Malzieu egyház (Malzieu-Ville, Mende ker. , Lozère)
13. St.-Loup de Villefort egyház (Mende ker., Lozère)
14. Ste.-Marie de Fraissinet-de-Lozère egyház (Pont-de-Montvert, Florac ker., Lozère)
15. St.-Jean du Gard egyház (Alès ker., Gard)
16. Ste-Croix de Moulézan egyház (St.-Mamert, Nîmes ker., Gard)
17. St.-Martin de Serviers-et-Labaume egyház (Uzès, Nîmes ker., Gard)
18. St.-Etienne de Corconne egyház (Quissac, Vigan ker., Gard)
19. St.-Amans egyház (Sommières, Nîmes ker., Gard)
20. St. Martin d'Aujargues egyház (Sommières, Nîmes ker., Gard)
21. St.-Martin de Cincens egyház (Calvisson tanya, Sommières, Nîmes ker., Gard)
22. St.-André de Bernis egyház (Vauvert, Nîmes ker., Gard)
23. St. Saturnin à Sieure egyház (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)
24. Bions (Bellegarde, Beaucaire, Nîmes ker., Gard)
25. Ste.-Cécile d'Estagel egyház (St. Gilles, Nîmes ker., Gard)
26. St.-Felix d'Espeiran egyház (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)
27. Ste.-Colombe egyház (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)
28. St.-André de Camarignan egyház (St.-Gilles, Nîmes ker., Gard)
29. Ste.-Marie de Saturargues egyház (Lunel, Montpellier ker., Hérault)
30. St.-Gilles-le-Vieux ou de Missargues egyház
31. St.-Etienne à Cailar egyház (Vauvert, Nîmes ker., Gard)
32. St.-Pierre de Prévenchères egyház (Villefort, Mende ker., Lozère)
33. St.-Andéol de Robiac egyház (Bassèges, Alès ker., Gard)
34. St.-Victorin de Villefort egyház (Mende ker., Lozère)
35. St.-André de Capcèze egyház (Villefort, Mende ker., Lozère)
36. St.-Pierre des Vans egyház (Largentière ker., Ardèche)
37. Ste.-Marie de Montalet egyház (St.-Clément, Les Matelles, Montpellier ker., Hérault)

38. St.-Baudile de Sommières egyház (Nîmes ker., Gard)
39. Saint-Sers de Roussillon egyház (Gordes, Apt ker., Vaucluse)
40. St. Pierre et St. Michel de Roussillon egyház (Gordes, Apt ker., Vaucluse)
41. St.-Privat egyház (Bonnieux, Apt ker., Vaucluse)
42. St.-Etienne de Ménerbes egyház (Bonnieux, Apt ker., Vaucluse)
43. St.-Christophe de Vachères egyház (Reillanne, Forcalquier ker., Alpes de Haute Provence)
44. St.-Jean et Ste.-Marie d'Aubenas egyház (Reillanne, Forcalquier ker., Alpes de Haute Provence)
45. Ste.-Colombe de Capingo egyház (Orpierre, Gap ker., HA)
46. St.-Gilles de Pernes egyház (Pernes-les-Fontaines, Carpentras ker., Vaucluse)
47. St.-Maximin de Meyne egyház (Medenas, azonosíthatatlan Orange vidékén, Vaucluse)
48. St.-Pierre d'Entremont egyház (St.-Laurent du Pont, Grenoble ker., Isère)
49. St.-Pierre de Trinquetaille egyház (Arles, Bouches-du-Rhone)
50. St.-Jean de Méjeanne egyház (Camargue-ban, Arles, Bouches-du-Rhone)
51. St.-Sébastien de Montpézat egyház (St.-Mamert-du-Gard, Nîmes ker., Gard)
52. St.-Pierre de Laugnac egyház (Lédenon, Marguerittes, Nîmes ker., Gard)
53. St. Sauveur de Caissargues egyház (La Vistrenque, Nîmes ker., Gard)
54. St.-Eugène de Courbessac egyház (Nîmes, Gard)
55. St.-Genès-de-Malgoirès egyház (St.-Chaptes, Uzès ker., Gard)

azonosíthatatlan helyek: *ecclesia de Boccona, ecclesia sancti Egidii de Tolmone, ecclesia sancte Marie de Redosc*

Saint-Gilles du Gard alárendelt intézményeinek hálózata 1132-ben

Saint-Gilles du Gard alárendelt intézményeinek hálózata Dél-Franciaországban 1132-ben

Jegyzetek

[1] Fonseca, C. D.: Typologie des réseaux monastiques et canoniaux des origines au XIIe siècle. In: *Naissance et fonctionnement des réseaux monastiques et canoniaux. Actes du premier Colloque International du C.E.R.C.O.M., Saint-Étienne, 16-18 septembre 1985.* Saint-Étienne, 1991. 11-20. p.

[2] Szent Egyed kultuszának elterjedésére ld. újabban: Corbet, P.: La diffusion du culte de saint Gilles au Moyen Âge (Champagne, Lorraine, Nord de la Bourgogne). *Annales de l'Est* 32 (1980) (továbbiakban: Corbet, 1980.) 15-18. p.; Girault, P.-G.: Observations sur le culte de saint Gilles dans le Midi. In: *Hagiographie et culte des saints en France méridionale (XIIIe-XVe siècles).* Cahiers de Fanjeaux 37 (2002), 432-454. p.; továbbá

Vulliez, Ch.: Orléans, saint Gilles et la légende du pardon de Charlemagne: présentation d'un dossier. In: Haut Moyen Âge: culture, éducation et société. Études offertes à Pierre Riché. La Garenne-Colombes, 1990. 575-589. p.; Roth, Ch. E.: Notes sur le culte de saint Gilles dans l'ancien diocèse de Bourges. *Cahiers d'Archéologie et d'histoire du Berry* 45-46 (1976), 19-37. p.; Dunin-Wasowics, T.: Saint-Gilles et la Pologne aux XIe et XIIe siècles. *Annales du Midi* 82 (1970), 123-135. p.; Rembry, E.: *Saint Gilles, sa vie, ses reliques, son culte en Belgique et dans la France du Nord*. Bruges, 1881.; Kerval, J. de: *Saint Gilles. Sa vie, son culte*. Le Mans, 1875.; Bollandus, J.: *Acta Sanctorum. I-LXX. Antwerpen-Brüsszel 1643-1944*. Szeptember 1., I, 287.

[3] Saint-Gilles-re és „három ellenségére” ld.: Remensnyder, A. G.: *Remembering Kings Past, Monastic Foundations Legends in Medieval Southern France*. Cornell University Press, 1995. (továbbiakban: Remensnyder, 1995.) 218-243. p. Ő volt, aki elkezdte a Saint-Gilles-i bullarium feldolgozását (Bibliothèque Nationale de France [továbbiakban: BNF], MS lat. 11018). A bullák többségét már közzé tette Goiffon apát: Goiffon: *Bullaire de Saint-Gilles*. Nîmes, 1882. (továbbiakban: BSG).

[4] Egy Nagy Károly által a nîmes- püspök részére adott kiváltságleveléről van szó, amelyet Jámbor Lajos erősített meg. *Histoire générale de Languedoc*. Toulouse, 1872-18792, t. II. Preuves c. 93 skk. (a továbbiakban: HGL); *Gallia Christiana*. t. VI. c. 165 skk. Ld.: MÉNARD, L.: *Histoire civile, ecclésiastique et littéraire de la ville de Nîmes*. Paris, I-VII. vol., 1750-1758. (itt: t. I. 105) (új kiadásai: Nîmes, 1874-1875., 1975-1976.; továbbiakban: Ménard.) A Saint-Gilles-i apátság korai történetére ld.: Winzer, U.: *S. Gilles. Studien zum Rechtsstatus und Beziehungsnetz einer Abtei im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. (Münstersche Mittelalter-Schriften 59.)* München, 1988. (továbbiakban: Winzer, 1988.) 15-52. p.

[5] Migne, J.-P. (ed.): *Patrologia cursus completus. Series Latina. I-CCXXI. Parisii, 1841-1864.* (a továbbiakban: PL) CXXVI. 845 et E.-C. Jones: *Saint-Gilles. Essai d'histoire littéraire*. Paris, 1914. (továbbiakban: Jones, 1914.) 27. p.

[6] Ezekre az összetűzésekre a nîmes-i egyház iratanyagának szempontjából nézve ld.: Chastang, P.: *Lire, écrire, transcrire. Le travail des rédacteurs de cartulaires en Bas-Languedoc (XIe-XIIIe siècles)*. Paris, 2001. 221-238. p.

[7] Jones, 1914. 33. p.; *Petri Saxii pontificium Arelatense* (1620) nyomán, kiadva: *Scriptores rerum Germanicarum*. Ed. Menckenius, J. B. Leipzig, 1728. c. 233.

[8] Remensnyder, 1995. 63-65. p.

[9] Jones, 1914. 32-35. p., 109-110 (§ 22) : „...ne alicui personae laicae, ecclesiasticae religionis ignarae, quandoque subderetur.”

[10] HGL, 1875, t. III, p. 233-234.

[11] BSG 9 (1012-1026). VIII. Benedek bullája megtiltotta (Páncélhasító?) Vilmosnak és anyjának, Adelheidnek, hogy a monostor birtokai felett rendelkezzenek. A forrás hitelessége kérdéses (ld. Zimmermann, H.: *Papsturkunden, 896-1046. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-Histor. Klasse, 117)* Wien, 1984-1989. 3 vol., n° 468, 891-893.), ennek ellenére valószínű, hogy ha Adelheid grófnő beavatkozhatott más környékbéli monostor, az Arles melletti Montmajour ügyeibe, akkor ezt megtehetette Saint-Gilles esetében is. A bulla különböző kiadói Vilmos gróftól III. Provence-i Vilmossal (992-1019) azonosítják, ám sokkal valószínűbb, hogy Páncélhasító Vilmosról, az Adelheid és Toulouse-i Rajmund házasságából származó fiúról van szó, akivel együtt szerepel Adelheid néhány provençai ügyletben. Ld.: Magnani Soares-Christen, E.: *Monastères et aristocratie en Provence - milieu Xe - début XIIe siècles. (Vita regularis, 10)* Münster-in-W., 1999. (továbbiakban: Magnani Soares-Christen, 1999.) 117-124. p. 118. n. 91.

[12] HGL (1875) t. V, n° 211. c. 428.

[13] HGL, (1875) t. V, n° 393. c. 743-744.

[14] Saint-Gilles kereskedelmi jelentőségére és kikötőjére ld. Ammann, H.: *Die Deutschen in Saint-Gilles im 12. Jahrhundert*. In: *Festschrift Hermann Aubin zum 80. Geburtstag*. Ed. O. Brunner, H. Kellenbenz, E. Maschke, W. Zorn, t. I. Wiesbaden, 1965. 185-220. p.

[15] BSG 20, 21, 22 (1105), 24, 25, 26, 27, 28, 29 (1107), 30, 31, 32, 33 (1108), 39, 40 (1120), 41, 42, 43, 44, 45 (1121), 46, 47, 48, 49 (1122), HGL (1875) t. V, n° 589 c. 1145 (1151), Ménard. I. Preuves n° 24 (1160), BSG 73 (1196). Vö.: Mazel, F.: *La noblesse et l'Église en Provence, fin Xe-début XIVe siècles. L'exemple des familles d'Agout-Simiane, de Baux et de Marseille*. Paris, 2002. 249-251.

[16] BSG 15 (1095), 20, 21, 22 (1105), 24, 25, 26 (1107).

[17] Archives Nationales (Paris), J. 317: 13. század közepi irattekercs, benne mintegy 15 rendelkezéssel, amelynek többsége jegyzői másolat. Olyan „iratgyűjteményről” van szó, amelynek keletkezését a toulouse-i grófok Saint-Gilles visszaszerzésére irányuló törekvéseivel lehet összefüggésbe hozni. Keletkezése 1217 utánra tehető, ekkor szerezte vissza VI. Rajmund területei egy részét, ekkor fogadták el fiát, VII. Rajmundot Saint-Gilles lakói. A tekercs IV. Rajmund lemondásával kezdődik (1096, n. 1.), majd VI. Rajmund 1210-es lemondásával folytatódik (n. 5., 6.) és három királyi oklevéllel végződik (VII. Lajos 1163, n. 13., Fülöp Ágost, 1210, n. 15., 15.). a légkésőbbi ügylet 1216-ból való (n. 11.), amely nem más, mint III. Ince megerősítő oklevele arról az ítéletről, amelyet legátusai hoztak 1210 októberében a saint-gilles-i apátság és a gróf közötti viszályban.

[18] Az 1129-ben összeállított saint-gilles-i necrologiumot kiadta Winzer, 1988. 146-214. p. A kiadó ugyanakkor megjegyzi (416-417. p.), hogy a toulouse-i grófok szereplésének hiánya ellenére a necrologiumban említett jelentős fejedelmek (Aragóniai Péter Sanchez, Vilmos Angliából, Róbert és

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_041-071.htm

Roger Szicilfából) rokoni kapcsolatba álltak a toulouse-iakkal.

[19] *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny*, éd. Bernard, A. Bruel, A. (Collection de documents inédits sur l'Histoire de France) Paris, 1876. I-VI. 1876-1903. (a továbbiakban: CLU) n° 3410 (1066).

[20] A saint-gilles-i apát kiközösítését inkább a gregorián irányzat dél-franciaországi politikája ismeretében kellene értelmezni, és összefüggésbe hozni a montmajouri apát, Bermond leváltásával (1081), aki az anti-gregoriánus oldalhoz csatlakozott. Bibliothèque Arles ms. 163. 80 [18. századi másolat, Bonnemant. L.] Kiadása: Bouquet: *Recueil des Historiens des Gaules*. t. XIV. 657-658. Ld. Magnani Soares-Christen, 1999. 116., 126. p.

[21] *Das Register Gregors VII.*, III. 10a. 269.; BSG 12. Ld.: Winzer, 1988. 58-66. p.; Remensnyder, 1995. 236-243. p.

* Az eredeti kifejezés (Cluny-egyház) helyett a magyar szakirodalomban ismertebb Cluny-kongregációt alkalmaztam – a ford. megjegyzése.

[22] BSG 18 (1097), 21 (1105), 50, 51 (1125); CLU 3871.

[23] BSG 52 et 53 (1132. március 14. II. Ince bullája).

[24] Winzer, 1988. 416-417. p.

[25] Diemer, D.: *Untersuchungen zu Architektur und Skulptur der Abteikirche von Saint-Gilles*. Stuttgart, 1978.

[26] BSG 56 (1154-59), 67 (1159-81)

[27] II. Gelasius egyik bullája szerint II. Orbán meghatározta a Saint-Gilles-re vonatkozó sérthetlenségi terület határait (immunitas). [BSG 35 (1118), 37, 38 (1119), 39 (1120), 41 (1121), 53 (1132)]. Ez emlékeztet a II. Orbán által Cluny körül kialakított „szakralizált parancsolói hatalomra”. Rosenwein, B. H.: *Negotiating Space. Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe*. Ithaca, 1999. 156-183. p.; Méhu, D.: *Paix et communautés autour de Cluny (Xe-XVe siècles)*. Lyon, 2001. A saint-gilles-i apátság és a város kapcsolatára ld.: *Les coutumes de Saint-Gilles (XIIIe-XIVe siècles)*. Ed. Bligny-Bondurand, E. (Mémoires de l'Académie de Nîmes) Paris, 1915.

[28] A monostorok és az arisztokrácia kapcsolatára ld. Cluny példáját: Rosenwein, B. H.: *To be the Neighbor of Saint Peter. The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049*. Ithaca-London, 1989.

[29] Remensnyder, 1995. 218-246., 322-324. p.

[30] BSG 12 (v. 1077), 18 (v. 1098), 50 (1125), 51 (1125), 52 (1132), 53 (1132).

* A két forrás legújabb kiadása: Feljegyzés a somogyvári apátság alapításáról. – A somogyvári szerzetesek fogadalmának szövege. Ford.: Kiss Gergely. In: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor (szerk.): *Írott források az 1050-1116 közötti magyar történelemről*. Szeged. 2006. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) 135-140., 141-142. p. [A fordító megjegyzése.]

[31] BNF ms. lat. 11018 f° 3r°-7r° (BSG 3).

[32] A forrás hitelessége körüli vitára ld.: Remensnyder, 1995. 223. p., n. 24.

[33] BSG 80 (III. Ince megerősítése, 1208), 180 (szekularizáció III. Pál részéről, 1538).

[34] BNF, lat. 11018 f° 43r°-46r° (BSG 37).

[35] Az Acy, a Saint-Gilles de Dun-sur-Meuse és a Saint-Gilles-sur-Vie-hez csatolt perjelségek felsorolását megtaláljuk V. Kelemen 1266-os bullájában (részleges kiadása: BSG 138).

[36] BAUTIER, A.-M.: De „prepositus” à „prior”, de „cella” à „prioratus”: évolution linguistique et genèse d'une institution (jusqu' à 1200). In: *Prieurs et prieurés dans l'Occident médiéval. Actes du colloque – 1984*. Ed. Lemaître, J.-L. Genève, 1987. 1-21. p.; Avril, J.: Les dépendances des abbayes (prieurés, églises, chapelles). Diversité des situations et évolutions. In: *Les moines noirs (XIIIe-XIVe siècles)*. Cahiers de Fanjeaux 19 (1984) 309-342. p.

[37] 1088-ban alapították és adta át Renaud Bellay reimsi érsek (1083-1096) Odiló saint-gilles-i apátnak Saint-Gilles d'Acy monostorát. A saint-gilles-i szerzetesek magukkal hozták a szent egy ereklyéjét (jobb karját). 1093-ban egy perjelséget alapított Gautier de Dun és felesége Saint-Gilles de Dun-sur-Meuse-ben és Saint-Gilles alá rendelte. Corbet, 1980. 11-18., 40-41. p. A Barnaste falain kívül álló Sainte Eulalia egyházat I. Aragóniai Péter adományozta Saint-Gilles-nek közvetlenül a város visszahódítása után. 1217-ben az egyházat átengedték a monzoni templomosoknak. Ld.: Villanueva, J.: *Viaje literario a las Iglesias de España*; a. Madrid, 1851. (továbbiakban: Villanueva, 1851.) t. XV. 377-380. p.; Lambert, A.: 'Barbastro' in: Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques. (továbbiakban: DHGE) t. 6., 1932. c. 602-603. I. Aragóniai Péter szerepel az apátság

necrologiumában. Winzer, 1988. 368. p.

[38] 1091 novemberében II. Orbán megerősítette a reimsi érsek, Renaud, a chartres-i püspök és László király, valamint Ademar vicomte adományait. (BNF, ms. lat. 11018 f° 24r°-25v° (BSG 13)). Az itt említett Ademar azonos lehet IV. Aimery Thouars-i vicomte-tal (1055-1093), akinek leszármazottai birtokolták Saint-Gilles-sur-Vie-t a 14. században. Pontdevie, L'abbé: La Châtellenie de Saint-Gilles-sur-Vie et ses seigneurs. In: *Annuaire départemental de la Société d'Émulation de la Vendée* 32 (1885) 156-201. Ha az azonosítás helytálló, akkor Saint-Gilles-sur-Vie átadása az ő kezdeményezése volt. Chartres esetében, noha nem tudjuk mi is volt tulajdonképpen az, amit Saint-Gilles-nek átadtak, az biztos, hogy Szent Egyed kultusza itt igen erős volt, Chartres-i Fulbert (†1029) officiumot is szerkesztett a szent tiszteletére (PL CXXI. 343). Valószínűleg 1095. február 18. előtt erősített meg II. Orbán hét másik egyházat illetve cellát (*ecclesiae sive cellae*), amelyeket Odiló apát kapott különböző püspököktől, vagy maga szerzett (Saint-André de Bernis, Saint-Baudile (Spanyolország, vagy Sommières), Saint-Pierre de Laugnac, Saint-Sébastien de Montpézat, Saint-Gilles de Dun-sur-Meuse, Saint-Pierre de Monte Seleigo (Entremont en Isère?), és Saint-Pierre de Trinquetteille (BNF, ms. lat. 11018 f° 26r°-v°). Ezt az oklevelet, amelyet Goiffon nem közöl, Cremonában adták ki február 18-án (XII. Kalendas Martii), ami miatt összefüggésbe hozható II. Orbán egy másik, szintén Cremonában 1095. február 18-i bullájával (BNF, ms. lat. 11018 f° 19r°-21r° (BSG 16)). Ugyancsak II. Orbán volt az, aki (BNF, ms. lat. 11018 f° 22v°-24r° - 1096 szeptember (BSG 15)) megerősítette Saint-Eusèbe de Saignon és Saint-André de Bernis birtokát, míg II. Paszkál a somogyvári apátság birtokát erősítette meg (BNF, ms. lat. 11018 f° 30v°-32r° (BSG 23)).

[39] Robinson, I. S.: *The Papacy, 1073-1198: continuity and innovation*. Cambridge, New York, Melbourne, 1990. 6. fejezet.

[40] BNF, ms. lat. 11018 f° 54r°-57v°, amely több eltérést tartalmaz Goiffon kiadásában (BSG 53), elhagyva a megerősített birtokok listáját.

[41] BSG 52 (1132).

[42] PL CXLVIII, c. 661-666 (VII. Gergely - 1076); II. Paszkál bullája: *Bibliotheca Cluniacensis*, c. 1826-1828, 1100 november, ld.: Poeck, D. W., *Cluniacensis Ecclesia. Der cluniacensische Klosterverband (10.-12. Jahrhundert)*. (Münstersche Mittelalter-Schriften 71) München, 1998.

[43] BSG 80 (1208. november 12.).

[44] A plébániaegyházakat 1089-től kezdve említik a marseilles-i Szent Viktor részére adott pápai megerősítő oklevelek. Az alárendelt intézmények megnevezésére használatos fogalmak változatossága, amely jobban visszaadta funkcióikat azt mutatja, hogy a Szent Viktor kongregáció úgy tekintett saját magára mint a monasztikus élet központjainak hálózatára, amelyben az egyházak szolgálata, a hívek lelki életének gondozása megkülönböztető, esetleg hierarchikus szintekre utaló jel volt. *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille*. Ed. Guérard, B. (*Collection des Cartulaires de France*, t. VIII.) Paris, 1857, I-II. (a továbbiakban: **CSV**) n° 839, 840, 844, 848. A Szent Viktor kongregációra ld.: Magnani Soares-Christen, 1999. 252-283. p.

[45] AVRIL, J.: Recherches sur la politique paroissiale des établissements monastiques et canoniaux (XIe-XIIIe siècle). *Revue Mabillon* 59 (1980) 453-517. p.

[46] BSG 53 (1132), BSG 59 (1170).

[47] Winzer, 1988. 384-385. p. (Anduze), 416-417. p.

47a Köszönettel tartozom Pierre-Gilles és Marcel Girault-nak, hogy figyelmemet felhívták erre az összefüggésre és megosztották velem ismereteiket az alárendelt intézményekkel kapcsolatban. Ld.: Girault, M.: *Le chemin de Regordane. Ancienne route d'Alès au Puy*. Nîmes, 19883, 24-25. p.

[48] Rémerville de Saint-Quentin, J.-F. de: *Histoire ecclésiastique du diocèse d'Apt*. (1690), BNF, nouv. acq. franç. 22041 [a szerző autográf munkája: Bibliothèque d'Apt, n° 9549 (ld.: GCN, Aix, c. 185-188), másolatok és kivonatok: Bibliothèque de Carpentras, ms. 1670, 552, 553, 912 (19. század); Bibliothèque d'Avignon, ms. 1779 és 1780 (19. század), Bibliothèque Mazarine (Paris)] a fő forrása a Saint-Eusèbe apátság történetének, amelynek oklevélgyűjteménye – noha N.-Cl. Fabri de Peiresc (†1636) még látta – azóta eltűnt. Ennek ellenére néhány oklevél elemzését megtaláljuk: BNF, ms. lat. 12669, f° 142 és 143 (17. század vége).

[49] GC, t. I, c. 377.

[50] *Cartulaire de l'Église d'Apt*. Ed. Barraol, J., Didier, N., Dubled, H. Paris, 1967. n° 43 (a továbbiakban: CA) 26. Ld.: Fixot, M.: La construction de châteaux dans la campagne d'Apt et de Pélissanne du XIe au XIIIe siècle. *Archéologie Médiévale* 1973-1974. 245-290. p. (itt: 275 skk. p.)

[51] CA 43: „...ego Guaracho, tibi cedo, Umberte, aliquid de aereditate mea, per forasfactum quod tibi feci, ut cum te finem habeam...”

[52] BNF, nouv. acq. franç. 22041. 484-485 (kiadva: GC, t. 6, instr., n° X, c. 176).

[53] BNF, nouv. acq. franç. 22041. 489-490.

[54] *Cartulaire de l'abbaye de Lérins*. Ed. Moris, H., Blanc, E. Paris, 1883. n° 192 (továbbiakban: CL).

egyháztörténeti_szemle_2007_01_041-071.htm

[55] Alfant püspök egyébként szerepel a saint-gilles-i nekrologiumban. Winzer, 1988. 290. p.

[56] BNF, nouv. acq. franç. p. 156-157 (1038), 168 et 169 (v. 1080); BNF, Collection Languedoc, Bénédictins, vol. 41, f° 100° (ind. GC, t. VI, c. 483) (1044).

[57] BNF, lat. 11018 f° 54^r-57^v.

[58] Winzer, 1988. 291-292. p.

[59] Kiss, G.: La fondation de l'abbaye bénédictine de Somogyvár. In: *Les Hongrois et l'Europe: Conquête et intégration*, Textes réunis par S. Csernus et K. Korompay. Paris-Szeged, 1999. 327-341. p. (Köszönettel tartozom a szerzőnek, hogy még megjelenés előtt rendelkezésemre bocsátotta a cikket. Továbbiakban. Kiss, 1999.) A Somogyvárt és Saint-Gilles-t érintő forrásokra ld. *Diplomata Hungariae Antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia ab anno 1000 usque ad annum 1131 edendo peri praefuit* Georgius Györffy. Budapestini, 1992. I, n° 87, 88, 89, 90, 109, etc. (továbbiakban: **DHA**). Az idézett cikk magyar nyelven is megjelent: Kiss Gergely: A somogyvári apátság alapítása és francia kapcsolatai. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2001. 1. sz. 43-61. p. [A fordító megjegyzése.]

[60] 1085-ben Władisław Herman és felesége, Judit, akik a későbbiekben élénk érdeklődést mutattak Somogyvár iránt, Saint-Gilles du Gardnak adományoztak egy gyermeket ábrázoló aranyozott, hogy elhárítsák az őket sújtó gyermektelenséget. Ezt követően láthatólag több lengyel fejedelem is szerepel a saint-gilles-i nekrologiumban. Winzer, 1988. 369-372. p.; David, P.: La Pologne dans l'obituaire de Saint-Gilles en Languedoc au XIIe siècle. *Revue d'Études Slaves* 19 (1939) 218-219. p.; Dunin-Wasowics, T.: Saint-Gilles et la Pologne aux XIe et XIIe siècles. *Annales du Midi* 82 (1970) 123-135. p.

[61] *Miracula beati Egidii auctore Petro Guillelmo*. Ed. Jaffe, P. *MGH Scriptores* 12, Hannover, 1851. (új kiadása: 1963.) 316-323. p. (*BHL* 97) és *Analecta Bollandiana*, t. IX, 1890. 394-422. p. (a BNF lat. 13779 alapján, amelyben Petrus Guillelmus munkája keveredik egy ismeretlen szerzetes kevéssel 1165 után befejezett munkájával). Ld.: Sigal, P.-A.: Saint-Gilles, centre de pèlerinage au XIIe siècle: le témoignage des *Miracula Sancti Aegidii*. In: *Hommage à Robert Saint-Jean. Art et histoire dans le Midi languedocien et rhodanien (Xe-XIXe s.)*. *Mémoires de la société Archéologique de Montpellier* 21 (1993) 247-255. p.

[62] Ld. 37. sz. jegyz.

[63] Corbet, 1980. 21-25. p. Ld. 9. sz. jegyz.

[64] DHA 109 (1096 körül).

[65] DHA 88.

[66] DHA 89.

[67] *Le Liber Pontificalis. Texte, introduction et commentaire*. Ed. Duchesne, L. Paris, 1955-57. t. II. 199 skk.

[68] *Hic [sc. rex Ladislaus] in Ungaria fundavit nobilissimam abbatiam de Semigäis, in qua non solent recipi nisi Franci* [Albericus monachus Trium Fontium ordinis Cisterciensis, *Chronicon ab orbe condito usque ad a. 1241*. In: *Catalogus fontium historiae Hungaricae. I-II*. Ed. Gombos, A. F. Budapestini, 1937. t. I. 27 (a. 1078)]. Az adatot köszönöm Kiss Gergelynek.

[69] A felszentelést említi IV. Anasztáz bullája (BNF, nouv. acq. franç. 22041, p. 494-497).

[70] Kiss, 1999.

[71] BSG 62 (1175. május 13.), 65 (1176. június 21).

[72] BSG 63 (1175. május 13.), 66, 69 (1179. június 12.), stb. A Saint-Gervais körüli hosszú és összetett konfliktusra ld. Magnani Soares-Christen, 1999. 347-358. p.

[73] A 13. századi források (BNF, Collection Languedoc, Bénédictins, vol. 41, f° 104-105) elemzése felszínre hozott egy olyan, tartalmában nem ismert vitát, amely Saint-Eusèbe és Saint-Gilles apátjai között alakult ki 1245-ben. 1268-ban, 1271-ben és 1275-ben a saint-eusèbe-i apátot Saint-Gilles méltóságviselői közül választották a két konvent közös gyűlését, az új apátot a saint-gilles-i apát erősítette meg. Ez a gyakorlat, úgy tűnik, 1329-ig érvényben volt, amikor Saint-Eusèbe szerzetesei maguk közül választották meg apátjukat, anélkül, hogy egyeztettek volna a saint-gilles-i apáttal és konventtel (BSG 158). Saint-Gilles szekularizációja idején (1538 – BSG 180) Saint-Eusèbe már nem tartozott Saint-Gilles alárendelt intézményei közé.

[74] Congar, Y.: La place de la papauté dans la piété ecclésiastique des réformateurs du XIe siècle. In: *Église et Papauté. Regards historiques* (recueil d'articles). Paris, 1994. 93-114. p.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_041-071.htm

[75] Ménard. I. preuves 21., 33-34. p.

[76] BSG 61, 68, 70, 72, 76.

[77] BSG 188 (1266. július 23.), IV. Kelemen megerősítő oklevele. Az alárendelt intézmények listájának egy részét Goiffon kiadása kihagyta.

[78] BSG 180.

[79] BSG. (ld. 3. sz. jegyz.) 56., 105-110. p.

[a cikk elejére.](#) **[a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)**

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Patton Gábor: Karinges ágostonrendi kanonokok a középkori Baranyában

Chrodegang, a 8. századi frank püspök hozta létre először egyháza székhelye, Metz papjai számára az ima-, asztal- és házközösséget. Példáját és szabályzatát más püspökök is átvették. Így jöttek létre azok a társulatok, amelyeket káptalanoknak hívunk, ezen testületek világi papokból álló tagjai a kanonokok. A káptalanok egy része a 12. század folyamán Szent Ágoston reguláját követve valódi szerzetes közösséggé vált.[1]

Ezek közül a karinges ágostonos kanonokok rendje meglehetősen elterjedt volt a Dél-Dunántúlon. Egységes szervezet formában csak 1256-ban jött létre IV. Sándor pápa bullájával. Előtte igen sok kisebb-nagyobb remetecsoport élt Szent Ágoston regulája szerint. Előjárójukat prépostnak, priornak vagy perjelnek nevezték. Öltözetüket is ekkor szabályozták, hogy meglehessen különböztetni őket a ferencesektől. Viseletük fekete habitus, amelyet keskeny fekete bőrvön fogott össze, a ruházatuk felső részén pedig könyökig érő kanonoki vállgallért viseltek. A Somogy megyei Lullán már az 1290-es években megtelepültek. Tolna megyében Aparon és Tőlön volt házuk. Ez utóbbiak korábban másutt keresett helyét K. Németh András és Ódor János Gábor régészek terepbejárásaikkal tisztázták. Apar nem Aparhant területén állott, amint azt a korábbi szakirodalom zöme elgondolta, hanem Pálfa térségében. Nyomai a mai falu helyétől északra a „Téglás dűlő”-ben, sajnos eléggé szétszántott formában láthatóak. Től pedig Gyulaj község „Turi erdő” nevű részén a „Vörös víz” forrásának közelében a „Templomdomb” nevű magaslaton állott.

Baranya megyében öt helyen emeltek kolostort ágostonos kanonokok részére, melyek lokalizációjára szeretnénk kísérletet tenni az alábbiakban.[2] A siklósi Szent Annáról elnevezett kolostor középkori forrásainkban először az 1333-35 közötti pápai tizedjegyzékekben tűnik fel, perjele ekkor csekély összeget fizetett. Rá tíz évre van ismét adatunk róla. 1343-ban Siklósi Miklós fia Péter itteni hét jobbágyának házait, egyéb más birtokrészekkel és haszonvételekkel együtt – a néhai Péter bán özvegye leány negyedének elégtételeként – Pukrij-i Tuznak mondott Lőrinc fia Pálnak adományozzák. Ebből az oklevélből azt is megtudjuk, hogy ezek a házak igen közel voltak a szerzetesek lakóhelyéhez. Patka fia Demeter jobbágy házától kezdődtek és haladtak az utca déli részén az ágostonosok kolostora felé. Az atyáknak nemcsak Siklóson, hanem a közeli Csokmán fekvő szőlőjüket is emlegetik ekkor. Felsorolnak még a Dráva melletti Szentmihálynál egy Vijneth nevű halászó helyet és a folyó itteni szigeteit, mint a kolostor tulajdonát.[3]

1403-ban egy egyházi jogi per kapcsán, tanúként szerepel egy Ágoston nevű siklósi szerzetes a rend közeli keresztúri kolostorában. A pápa 1467-ben kinevezi a pécsi püspökön kívül a siklósi és a keresztúri prépostot is a Bács megyei dombói apátság gondnokává. (Ezt a bencés monostort a 12. század első felében alapították, a mai Rakovac mellett állott.) 1475-ben IV. Sixtus pápa egy jogi ügyben megbízza a siklósi prépost mellett a *siklósi apátot* is. Már itt kialakul egy eléggé makacs tévedés, ugyanis a közeli szenttrinitási bencés monostort Siklósról helyezi. Az utolsó okleveles említésünk 1484-ből maradt fenn erről a prépostságról.[4]

A siklósi ágostonrendi kolostor helyével kapcsolatban több eltérő vélemény létezik a korábbi szakirodalomban. Ez főként abból adódott, amint erre már utaltunk, hogy a mai Vókány területén lévő szenttrinitási bencés apátságot többen Siklóson gondolták működni. A zavart tovább fokozta, hogy a török foglalás után az apáti kinevezéseket nem Szenttrinitásról, hanem a közeli Siklósról címezték. 1562-ben a nagyszombati zsinat azon megjegyzése, mi szerint a „siklósi apát nem volt jelen” úgy értelmezhető, hogy akkor épp üresedésben volt e cím. Tehát a tévedés már ekkoriban meggyökeresedik, és utóbb továbbgördítik az apáti címek adományozása során. A törökök kiűzését követően, 1718-ban Siklósról szólva Bonbardi így fogalmaz topográfiai munkájában: „Jelenleg is megvan azonban a Szentháromságról címzett apátsága, amely valaha a benedekrendi atyáké volt.”

Beszkid Miklós egy kis könyvecskét is szentelt ezen apátság történetének, de az azonosítást legalább jól végezte el: a vár melletti, az ő korában már ferences kolostorra gondolva. Hozzá hasonlóan Siklós monográfusa, Bálint Ferenc az általa felsorakoztatott történeti adatokat is a közeli szenttrinitási apátság múltjából merítette. Szerinte 1543-ban e templomból mecset, a kolostorból pedig fürdőház lett. (Művében még egy újabb szerzetesház is megemlíti Siklóson, erre viszont egyelőre semminemű bizonyítékunk nincs, hogy tudniillik egykor templomosok is éltek volna itt.[5])

A többé-kevésbé épségben megmaradt kolostortemplomot Evlia Cselebi tudósítása szerint a törökök Szulejmán khán nevű dzsámivá alakították át. Ez a leírása némi ellentmondásban van a visszafoglaló háború után, 1688-ban Joseph de Haüy hadmérnök által készített igen jó alaprajzi felméréssel. Érdekes, hogy a törökök a dzsámivá alakítás során a gótikus alaprajzon mit sem változtattak, egyedül az északi falán figyelhető meg egy bejárat. Ekkortól a ferenceseké lesz a templom, a 18. század első felében barokk átépítésen esik keresztül az épület. Tehát az egykori ágostonos kolostor ma Siklós plébániatemploma, szép gótikus támpillérekkel övezve. Az egyhajós épület poligonális szentélyben végződik, amely keresztboltozatainak bordái díszes konzolokba futnak. A freskók észak-itáliai hatást tükröznek, talán 1408-ban kerülhetett sor az elkészítésükre, valószínűleg Tomaso de Modena köréből került ki a mestere. Több konzolon és zárókövön láthatjuk a templom kegyurának, a Garai családnak a címereit. A szentélyében találtak rá Garai I. Miklós nádor egészalakos vörös márvány befejezetlen síremlékére.[6]

A keresztúri ágoston rendi kolostorról kevés okleveles forrás maradt fenn. Az első említése is bizonytalan. Az oklevél 1280-ban íródott változatát ismerjük, tehát hamisították, aminek az okát egyelőre nem tudjuk. Mindenképpen korábban, vélhetően 1250-1275 között készülhetett valamikor, ezt archantológiai elemzése bizonyítja. Ekkor történt ugyanis, hogy a szenttrinitási bencés monostor földjéből a bajcsi pálosok számára kihalásoltak egy részt, ahol a hegy irányában szomszédos és így érdekelt volt a Szentkereszt egyház. Érdekes János fráter megnevezése is ebben az oklevélben: „Ordinis Fratrum Heremitarum de Ordine Sancti Augustini”. Tehát Szent Ágoston rendi remetét képviseli, akik ebben az időben még nem voltak kanonokok. Az oklevél datálásán így ez a terminológia még valamelyest finomít. Hiszen, ha összevetjük az 1256-os ágostonos kanonokokat megerősítő pápai bullával, így annak kiadása előtti időszakban készülhetett a keresztúri alapító levél.

A remetei magányról a táj, illetve a hely kiválasztása is árulkodik. Tehát az a feltevésünk, hogy előbb laktak itt remetéik, mint a később ide települő bajcsi pálosok. Ezek egyes csoportjaik utóbb – általunk nem ismert időpontban – a karinges kanonokokhoz sorolták magukat. Így már részt vehettek a környék lakosságának lelki gondozásában. A szabályzatuk persze továbbra is ugyanaz maradt: Szent Ágostoné. Ezt a regulát utóbb a pálosok szerzete is elnyerte, és a szomszédban – hegy túloldalán lévő völgyben – ennek a szellemében folytatták közösségi életüket. (A bajcsi kolostorral részletesen majd egy későbbi tanulmányunkban foglalkozunk.)

A pápai tizedfizetők jegyzékében csak 1332-ben szerepel a keresztúri perjel 50 báni dénárral. Siklóssal kapcsolatban fent már idézett, 1403-ból való oklevél már egyértelműen ágostonrendi kanonokok kitétellemelíti meg az előjárójukat: „Prepositus monasterii S. Crucis de monte S. Trinitatis canonice regularis ordinis B. Augustini.” Tehát ekkorra a szerzetesi karizmájuk remete vonásai már elhalványulhattak. Azt, hogy ezen időszaktól már biztosan részt vettek a környező falvak lelképásztori teendőiben a „Misés út” néphagyomány máig fenntartotta. A szomszédos Vókány lakosai a Nagytótfaluról ideérkező utat illették e névvel, amelyen jártak Keresztúrra szentmisére.

A pálosokat, midőn 1308-ban Gentilis pápai követ végül is engedélyezi a működésüket a „Szent Kereszt remetéinek” nevezi. A Szent Kereszt patrocínium ekkor meglehetősen népszerű volt. Egy-egy védőszent templomcímbe való alkalmazása véleményünk szerint a névdivat, illetőleg a kanonizálás utáni időszakban jellemző. A Szent Kereszt feltalálását követően egy jó ideig ez a titulus elég népszerű volt. Knapp Éva úgy véli, hogy a szoros ágostonos-pálos kapcsolat együttélésre, majd ennek következtében összeolvadásra enged

következtetni, tehát idővel ez keresztúri kolostor is pálossá lett volna. Ezt a feltevést a felsorolt forrásaink nem támogatják, a két kolostorhely önálló identitással bír, a terepen nincs 1 kilométer sem a közöttük lévő távolság.[7]

A keresztúri szerzetesház ma a Vókányról Siklós felé vezető műút éles kanyarulata fölött porladozik. Alatta egy szép faragott itató kutat látunk. Itt gyűjthetünk erőt, mielőtt nekivágnánk a „Keresztúr” dűlőnek, amely manapság erdővel borított terület. Helyét hosszas keresés után sikerült csak megtalálni, ettől keletre a hegy oldalában. Még Fejes János Siklóssal foglalkozó könyvében leírja, hogy valamikor egy amatőr ásatás folyt itt, amelyről egy képet is közöl. Az archív fotón iskolás gyermekeket látunk, akik ásókkal, lapátokkal, és nem utolsósorban nagy érdeklődéssel állják körül az általuk kibontott 70-80 cm széles alapfalmaradványt. Még a 1990-es évek közepén itteni terepbejárásunk alkalmával ezen a helyszínen apró, kő- és habarcsos középkori tégladarabokat találtunk a felszínen. A gyalogúton pedig egy 15. századra tehető edénytöredéket. A kolostor helyétől délre egy kiszáradt patakmeder húzódik. Amikor még innen csordogált le a víz, valóban igen szép látvány lehetett. Itt talán több elrekesztés nyomait is észleltük. Ez mindenképpen egy környezetregészeti kuriózum, amely további dokumentálást érdemel. A szerzetesek számára a gyakori böjti étrend miatt nyilván kedvező volt, hogy itt a kolostoruk melletti felduzzasztott kis tavacskákból halászhatták az étküket, és nem kellett a távolabbi birtokukról ide hozatniuk.[8]

Utóbb került csak a kezünkbe Németh Béla 19. század végén keletkezett, máig kiadatlan forrásértékű kéziratos munkája. Ebben világos, hogy szerzője a helyszínen is járt, egyben tisztázta a keresztúri kolostor közelében állott bajcsi pálosok kolostorának a fekvését is. A keresztúri kolostor helyéről így emlékezik meg: „A keletre nyúló völgynek déli oldalát hívják kereszt urnak. A templom helyét törmeléken föld és egy pár a régi épületekből meg maradt s összehányt kőrakás jeleli. Ez előtt mintegy 30 évvel a hajdani épület délre nyíló fő ajtajának fehér kőből készült köszöbe még a maga helyén állott s szemtanuk szerint mintegy 2 méter hosszú lehetett e kö most Nagy-tótfaluban van s szinte lépcsőnek használtatik, ugyan ez időben még egy pincze nyomai is megvoltak s mintegy 3 méter mély volt. Maguk az épületek igen erősen voltak építve, az alapokból faragott köveket szedtek ki az emberek, a pinczéből téglát, melyeken azonban semmi felírás nem volt. Állítják, hogy az épület kövei oly erős ragasztékkal voltak összekötve, hogy bontás alkalmával a kövek inkább törtek mint elváltak.” Hát így múlik el a világ dicsősége, az akkori praktikus szempontú kőkitermelést, ma régész szemmel meglehetősen fájjaljuk... Megemlíti még Németh Béla, hogy mivel kiirtották az erdőt ezért a lerohanó vizek földdel takarták be a még meglévő emlékeket.”[9]

A munkádi Szent Jakab tiszteletére szentelt kolostor előjáróját középkori forrásaink közül csupán a pápai tizedjegyzékek tartották fenn. Prépostjának 1333-34 közötti befizetéseiből-már amennyire ezt megítélni lehet-e egy átlagos jövedelmű egyházi intézmény képe bontakozik ki a szemünk előtt. Az előjáró megnevezése mellett a kolostor helyére utaló megjelölés: „Munkád felett”, tehát egy nyilván völgyben, patak mellé települt, mondhatjuk átlagos középkori falu melletti dombon állott egykor e szerzetesház. Terepbejárásunkhoz is pusztán ennyi névtani támpontot szolgáltatott a középkorból. Viszont az első középkori elnevezését egy újabb keletű váltotta fel a török időkben. Ez a Piricsesma. 1699-ben merül fel egy iratban: „a Piricsesma vagy Munkád völgyben 70 lánca kaszálót” emlegetnek, majd 1714-ben Munkád falu helyén a Peritsesma kaszálót. Piricsesma Klemm Antal szerint egy összetett név, amelynek utótagja a török cesme 'kút, forrás' szóval függ össze, az elő tagjában pedig Peri, Beri basa neve rejlik, tehát az egész szó jelentése így: „Peri, Piri basa kútja”.

A kolostorhely ma már Pécs belterületén, a Szamárkút környékén fekszik.[10] A terepet bejárva a Szamárkút panzió körül lehetett, amely ma már beépített terület, így a lokalizációja csupán hozzávetőleges. Talán valamelyik építkezés során majd rátalálnak az alapjaira. A domb alatt egy patakocska folyik, amely szép látvány, nem zárható ki, hogy talán ennek a vizét is felduzzasztották a szerzetesek.

Az ürögi prépostság alapításáról annyit tudunk, hogy már Kalán pécsi püspök (1190-1218) idejében megvolt, ugyanis az egyházfő oklevélben erősítette meg Pethe pap malomadományát a Boldogságos Szűz ürögi egyháza számára. A tatárjárás idején a kolostor leégett. A vészterhes idők multával szerzetesei eladták

malmukat egy helybeli ácsnak. Odulman mester ennek fejében vállalta, hogy a kolostor tetőzetét megjavítja. A jakabhegyi pálosok az 1334-es építkezéseiket követően mégsem érezték magukat biztonságban a rablók támadásai miatt a hegyen és ezért leköltöztek az ágostonosokhoz. Ez az együttélés csupán átmeneti-amolyan kényszermegoldás- lehetett. Néhány évtized múlva a „társbérlet” megszűnt, legalábbis 1409-től már ismét külön élnek. Még 1393-ban az ágostonos kanonokok Ürög feletti prépostja visszaadja a Patacs feletti szentjakabi pálosoknak egy malmát.

Az ürögi prépost a 15. század elején több pápai megbízatást is kap. A prépostsági templomot a mai Magyarürög templomával azonosíthatjuk, amelynek félköríves szentélye középkori. Hajóját a 18. században átépítették, homlokzata elé ekkor került az előcsarnok, amely felett a torony van.[11] Végezetül megemlíjtük még, hogy a középkori Baranya Dráván túli részén is állott egy valószínűleg Szentgyörgy tiszteletére szentelt karinges ágoston rendi kolostor, amelyet feltehetően a Tétény nemzetségbeli Pekri család alapított. Eszéktől északnyugatra, ez a mai Sveti Durad. Priorját csak a pápai tizedjegyzékek adólistáiból ismerjük, más írásos forrás nem maradt fenn róla.[12]

Noha érdekes felvetésnek tűnik Mezey László és Török József részéről az ágostonosok és a pálosok regula közös szellemiségen alapuló filiációs viszonyt feltételezése, de ezt sem az általunk eddig vizsgált írásos adatok, sem pedig a terepbejárások topográfiai eredményei nem támasztják alá kellőképpen.[13] A két rend közös gyökerei vitathatatlanok. Azt, hogy remete csoportok ugyanott a kies erdőkben gyülekeztek, teljesen természetes jelenségnek értékelhetjük. Így történhetett meg, hogy a keresztúri és bajcsi, illetve az ürögi és jakabhegyi remeték kolostoraik egymás közelében épültek fel. A 14. század folyamán az ágostonosoknál a remete vonások elhalványulása jelentkezik, egyértelmű nyitást lehet tapasztalni a lelkipásztorkodás irányában. Kolostoraik ezért inkább fontosabb utak mentén, és népesebb településekben, mezővárosokban épültek fel. Csupán a baranyai példáinkból nem kívánunk általánosítani. Az, hogy hazánkban az ágostonos kanonokok milyen környezetben települtek le további kolostoronkénti részletes vizsgálatot igényel. A jövőben még, egy nagyobb lélegzetű tanulmány keretein belül érdemes nagyító alá vennünk azt is, hogy a korai pálos alapításokkal másutt minő kapcsolatot ápoltak az ágostonos atyák.

Fényképek

[A keresztúri kolostor helyszíne](#)

[A kolostorhely mellett lefolyó egykori patakelrekesztés nyomai](#)

Jegyzetek

[1] Hervay Ferenc Levente: Ágostonosok. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994. 31. p.; Puskey Mária: Kétezer év szerzetessége. Bp., 1998. I. köt. 30-38. p. (további bőséges irodalommal)

egyhaztortenereti_szemle_2007_01_072-078.htm

[2] Hervay Ferenc Levente: Szerzetesházak a középkori Baranyában In: *Baranya*, 1990. 1-2. sz. 45-46. p.; Gömbös Tamás: A szerzetes és lovagrendek címerei és viseletei. Bp., 1993. 96-97. p.; K. Németh András – Ódor János Gábor: Apar és Töl. Hol feküdtek Tolna megye középkori ágostonos kanonok kolostorai? In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. Online: CsaTolna Egyesület: <http://www.csatolna.hu/hu/tolnamegye/muemlek/aportol.shtml>

[3] Czaich Á. Gilbert: Regesták a római Dataria-levéltárak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből In: *Történelmi Tár*, 1899. 1. sz. 11-12. p.; Zsigmond-kori oklevéltár. Összeállította: Mályusz Elemér. Bp., 1958. II/1. köt. 2569. sz.; Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában Bp., 1894. II. köt. 466. p.

[4] Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. Bp., 1987. I. köt. (továbbiakban: Györffy, 1987.) 378-379. p.; illetve: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.), Dl. 100013. számú oklevél, amelynek tanulmányozásáért Koszta Lászlónak mondok ezúton is köszönetet.

[5] Sörös Pongrácz: Az elenyészett bencés apátságok. Bp., 1912. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története XII./B.) 339-341. p.; MOL. *Collationes Ecclesiasticae* E 229. alapján a címzetes apátok sora: Bény János győri nagyprépost (1646), Borsiczky György (1666), Kasza Ferenc és Kuszmicz Péter győri kanonokok (1682) (1671), Jager Márton (1684), Barna János váci kanonok (1716), Antonio Godefrido (1722). Mészáros Balázs – Tóth Péter: A Dél-Dunántúl és a Balaton körüli vármegyék leírása Bonbardi topographiájában, 1718. In: *Somogyi Múzeumok Közleményei*, VII. Kaposvár, 1985. 110. p.; Beszkid Miklós: A siklói apátság története. Bp., 1903. 15. p.; Bálint Ferenc: Siklós monográfiája. Siklós, 1928. 49-50. p.

[6] Gerő Győző: Az oszmán-török építészeti emlékei Siklósön. In: *Város a Tenkes alján*. In: *Siklós évszázadai*. Szerk.: Vonyó József. Siklós, 2000.; Magyarország kolostorai. Online: www.kolostorut.hu.

[7] Árpád-kori Új Okmánytár. Szerk.: Wenzel Gusztáv. Pest, 1874. XII. köt. 352-353., 485-486. p.; Zsigmond-kori oklevéltár. (Id. 3. sz. jegyz.); Németh Béla: Történelmi adatok Pécs múltjából. Pécs, 1900. 82. p.; Györffy, 1987. 379. p.; Baranya megye földrajzi nevei. Szerk.: Pesti János. Pécs, 1982. (továbbiakban: Pesti, 1982.) II. köt. 275/22. sz. (Az itteni név a bajcsi kolostorra vonatkozik.); Németh Béla: Baranya Vármegye helynevei történelmi, nyelvészeti szempontból. Kézirat, Baranya Megyei Levéltár, 235. sz. (továbbiakban: Németh Béla.), Keresztúr alatt: „e helynek mai neve Keresztúr, s hogy a N-tótfaluból odavezető utat ma is misés-utnak nevezik.” Az elnevezésből Németh Béla tévesen a keresztes lovagokra következtetett. Knapp Éva: Pálos gazdálkodás a középkori Baranya megyében. In: *Pálos rendtörténelmi tanulmányok*, I. Varia Paulina. Szerk.: Sarbak Gábor. Csorna, 1994. (továbbiakban: Knapp, 1994.) 73. p.

[8] Fejes János: Siklós múltja. Siklós, 1937. 78. p.; Patton Gábor: Elpusztult középkori kolostorok Baranya és Tolna megyékben. (Kézirat. Egyetemi szakdolgozat, ELTE BTK. 1998.) 39. p.

[9] Németh Béla.

[10] Györffy, 1987. 344. p.; Pesti, 1982. I. köt. 134., 395., 445., 447. sz.

[11] Knapp, 1994. 69-70. p.

[12] Györffy, 1987. 386. p.; Romhányi Beatrix: Kolostorok és társas káptalanok a középkori Magyarországon. Bp., 2000. 62. p.

[13] Vö. Mezey László: A devotio moderna a dunai országokban In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. Bp., 1970. 231. p.; Török József: A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai, 1225-1600. Bp., 1977. 225. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

8.
évfolyam

1. szám

A. D.
MMVII

Mercs István:

A prédikáció műfajának "klasszicizálódása". Pázmány Péter, Csúzy Zsigmond és Török Damaszcén prédikációiról

Pázmány Péter, Csúzy Zsigmond, Török Damaszcén. Három prédikátor, három korszak, három igehirdetői gyakorlat.

Pázmány Péter a Trident után elterjedő új prédikációs gyakorlat leginkább reprezentatív személyisége, az ellenreformáció nyomán kibontakozó barokk gondolkodásmód egyik legelső hazai képviselője. Életművéről, irodalmi munkásságáról bőszeges szakirodalom áll rendelkezésünkre. Hatalmas erudícióját, s az abban rejlő árnyalatokat a tudományos kutatás számtalan aspektusból igyekezett és igyekszik megvilágítani. Az ő tevékenysége a katolikus igehirdetésen belül nemcsak önálló korpuszként, hanem világos és megkerülhetetlen viszonyítási pontként is funkcionál.

Csúzy Zsigmond prédikatori működése a 18. század első negyedére tehető. A sajlóádi kolostor pálos szerzetesének az 1723 és 25 között öt vaskos kötete jelent meg,^[1] ami ismerve a korabeli hazai könyvkiadás viszonyait mindenképp figyelemre méltó, s arra utal, hogy saját korának meghatározó szónokegyéniségei közé tartozott. Írásművészetére Koltay-Kastner Jenő áttekintő tanulmánya^[2] után Bán Imre tett alapvető megállapításokat,^[3] stílusát „a késői seicento modor” keretén belül határozva meg. Az utóbbi időben a katolikus prédikációirodalom kutatói nagyobb érdeklődést mutatnak a pálos szerzetes iránt, főleg Lukácsy Sándor és Tasi Réka általunk is haszonnal forgatott tanulmányaival megkezdődött az életmű bizonyos fragmentumainak szisztematikus áttekintése, feldolgozása.

A 18-19. század fordulóján élt, aktív irodalmi tevékenységet folytató Török Damaszcén minorita ferences barát volt.^[4] Munkássága arra az időre tehető, amikor az 1770-es években hazánkban is meghonosodó világi beállítottságú kodifikáció már egyre merészebben dicsér, ítélt, elítél. Az egri minorita ízig-vérig egyházi író. Művei elsősorban mint papi kézikönyvek, szemináriumi tananyagok funkcionáltak, s csak másodsorban jelenthettek olvasmányt a laikus olvasó számára. Pedig hatalmas erudíciója, kiművelt retorikai ismerete, munkáin keresztül is érezhető lüktető vitalitása mind-mind többre hívták. Mindezek önmagukban sem kevés indokot szolgáltatnának ahhoz, hogy legalább néhány ív terjedelméig a minorita barát irodalmi tevékenysége irányába fordítsuk tekintetünk. De van még egy, az irodalomtörténeti vizsgálódás szempontjából hangsúlyosabb érv ezen dolgozat papírra vetése mellett: Török Damaszcén munkássága modellértékű. Több, a századfordulón, vagy a 19. század első harmadában élt hitszónokhoz hasonlóan – mint pl. Stankovátsi Leópd; Egyed Joákim; Simon Máté; Gál Bernardius; Kosztolány Sándor (Kosztolányi Dezső közeli rokona) – alkalmas arra, hogy munkásságát pragmatikai szempontú elemzés tárgyává téve retorikatörténeti, recepcióesztétikai, irodalomszociológiai következtetéseket vonjunk le a korszak prédikációirodalmára vonatkozóan.

Pázmány Péter, Csúzy Zsigmond, Török Damaszcén. E három mentalitásában, társadalmi-történeti környezetében, saját korára és az utókorra tett hatásában relevánsan eltérő prédikatori pályát egyetlen szál kapcsolja össze: a kora újkor írásművészetének története. Talán túlságosan erőteljes hármójuk egymáshoz való viszonyítása, de megítélésünk szerint így jobban megragadhatóak azok az eleinte csak felszín alatti áramlásokként érzékelhető, majd egyszer csak megcáfolhatatlan tényként megjelenő eltérések, amelyek az átmenetet biztosították a humanista alapozottságú kora-barokk retorikától a teljes bonyolultságában pompázó beszéd típuson át egy letisztultabb, „klasszicizáló” jellegű formakezeléshez. Az eljárás mellett szól, hogy az irodalmi műalkotást olyan dinamikusan változó megnyilvánulásként tekintjük, amely beleilleszkedik az irodalmi formák folytonos kommunikációjába. „A műalkotás a beszédkapcsolatok folyamatos láncolatának egyik szeme; ugyanúgy függ össze a többi, műalkotásként funkcionáló megnyilatkozással, ahogy a párbeszéd replikái egymással: éppen olyan erős szálakkal kötődik azokhoz, amelyekre maga a felelet, mint azokhoz,

amelyek reája felelnek; s ugyanakkor a dialógus replikáihoz hasonlóan az összes többi műalkotástól egy abszolút határ, a beszédalany megváltozása választja el.”[5]

Jelen dolgozat a teljesség igénye nélkül, apró megfigyelések és kiragadott, de tipikus példák segítségével ezt a folyamatot kívánja regisztrálni úgy, hogy közben – óvakodva a részletek túlértékelésétől – megpróbálja elkerülni a tendenciózus, nagyívű eszmefuttatások hívogató csapdáját. E hármas viszonyrendszerben kiemelt szerepet szánunk Török Damaszcén prédikatori működésének, mivel az általa képviselt retorika áll ennek a folyamatnak végpontjában, illetve személye mindezidáig kívül rekedt az irodalmi érdeklődésen.

A kötet által megcélzott befogadó

A minorita szerzetes általunk tüzetesebben vizsgált prédikációs könyvének címlapján a következők állnak: *Vasárnapi és ünnepnapi prédikációk, mellyeket élő nyelven mondott, és a lelki tanítók segedelmére kiadott előljáróinak engedelméből P. Török Damaszcus Szerafikus Szent Ferencz Minorita Szerzetbéli Pap. Negyedik Szakas. Egerben, A Püspöki Oskola Betűivel 1805-dik esztendőben.* [6]

E pontos cíMLEÍRÁS eligazít a kötet tartalmára nézve, ugyanakkor stílusa jelzésértékű is. A szakirodalomban kései seicento modornak keresztelt stílus mértékletesebb, visszafogottabb (!) képviselőjének, Kelemen Didáknak cikornyás, cifra címadása követi a 17-18. század fordulójának elfogadott gyakorlatát. Török Damaszcén, illetve a 19. század századfordulójának hitszónokai viszont Pázmányhoz, Káldihoz hasonlóan – esetleg hozzájuk visszatérve? – egyszerű, témamegjelölő címekkel jegyzik műveiket.

Tanulságos az egyházi írók által megcélzott rétegek megfigyelése is. A legelső magyar nyelvű prédikációkat tartalmazó Érdy-kódex szerzője latin nyelvű prologusában művét csupán a klerikusság figyelmébe ajánlja.[7] A könyvnyomtatás elterjedése azonban a prédikációs kötetek történetében is forradalmat jelentett. A nyomtatott postillák bölcsőjénél serénykedő Bornemisza Péter csakúgy, mint közel két évszázadon keresztül mind a protestáns, mind a katolikus oldalon működő hitszónokok műveiket az *utilitas* követelményét szem előtt tartva öntudatosan ajánlják világiaknak is. Török Damaszcén azonban nem csak a címadásban szerény. Bár előszavában a keresztény olvasóhoz szól, de prédikációs kötetait érezhetően inkább a „lelki tanítók” figyelmébe ajánlja. A mindössze 35 sorból álló prologus célkitűzésében is rendkívül tömör és határozott: „Vedd jó neven Keresztény Olvasó tsekély iparkodásomat, mellyel, ezen meghanyatlott, és sok lélekvesztő könyveket szülő világban, az Isteni tiszteletnek elő mozdítására, az erköltsnek jobbítására igyekszem”.

Az erkölcsi célkitűzésen túl érdemes felfigyelnünk a „lélekvesztő könyvek” kifejezésre. A könyvkiadás növekvésében rejlő veszélyekre a beszédekben is tesz utalást. Böjt ötödik beszédében a paráznság, a pajzán erkölcsök ellen emel szót. Majd kifakad: „Oh Keresztények! Ha mi is így elragadtatván lélekben, keresztül fúrhatnánk némelly házaknak falain, némelly ládáknak oldalain, némelly könyvtartó almáriumoknak ajtain, látnánk sok utálatosságokat. Látnánk ama falak között olyan tselekedeteket, mellyet kimondani szégyen, tselekedni utálatosság. Látnánk ám ládáknak oly kifejezésekkel irt leveleket, hogy majd nem a tenta is amellyel irattak elszégyenli magát, és veres színre változik. Szemlélnénk amott olyan rajzolványokat, mellyek a szemtelen képzelődésnek otsmány fajzattjai, annak aki irta, s annak aki tartya, megvesztegettetett szívét tégérezik, a nézőknek nyilván való botránkozásokra szolgálnak. Találnánk ama könyv tartó szekrényekben olyan könyveket, mellyek a tisztátalanság motsárjában heverő két lábu barmoktól irattak azért, hogy sok ártatlan szíveket megvesztegessenek.” (T.D.IV/448-449.) A kor körülményeit ismerve valószínűleg nem csupán a hagyományosan rossz erkölcsűnek titulált szerzők könyveire utalhat a prédikátor, hanem joggal feltételezhetjük, hogy gondolhatott a 18. század közepétől megszaporodó ponyvákra.

Ugyancsak értékes információt rejtenek magukban az egyes kötetek megjelenési körülményei. A 17-18. században tevékenykedő egyházi írók gyűjteményeiket világi mecénás segítségével – az érsek Pázmány ebben

a tekintetben is kivételt jelent –, egyházi és világi célra egyaránt használt nyomdákban jelentették meg. A minorita szerzetes korára a világi támogatás háttérbe szorult. Ennek magyarázata két tényben lelhető fel. Egyrészt a nyomdák fenntartásának elérhetőbbé válása arra serkentette az egyházakat, hogy igyekezzenek maguk számára biztosítani a technikai feltételeket.[8] Másrészt az irodalmi élet erőteljes elvilágiasodásával a hitszónoklat fokozatosan kikerült az érdeklődés homlokteréből. Az irodalom laicizálódásával a mecénási kör elpártolt az egyházi írói rétegtől, amely folyamat azonban természetesen nem ekvivalens a vallásosság és a hitélet intenzitásának csökkenésével.

Mindezek figyelembevételével kijelenthető, hogy prédikációnak mint szépprózai műfajnak mozgásteret nagymértékben korlátozódott a 19. század fordulójára. Ám elgondolkoztató, hogy ennek ellenére, sőt talán pont ezért, egy-egy nagy hírű igehirdetőnek az olvasottsága, közvetlen és közvetett hatása nem szenvedett csorbát. Ennek oka, hogy a kötetek könnyebben beszerezhetővé váltak, illetve a klerikusság – mely szakmai érdeklődéssel fordult a szövegek felé – igen széles, biztos olvasótáborot jelentett.

Retorikai pozíció és beszédmód

A beszédek tárgyát tekintve megállapítható, hogy az egi minorita tartotta magát az előszóban megfogalmazottakhoz, s a kötetekben túlnyomó többségben olyan prédikációkat forgathatunk, amelyek az „Isteni tiszteletnek elő mozdítására, az erköltsnek jobbítására” törekednek. Török Damaszcén hasonlóan Pázmányhoz az *utilitas* követelményét „nem tudományos vagy esztétikai, hanem egyedül és csakis etikai kategóriaként” értelmezte.[9] Mindehhez az alapot az igehirdetőnek a beszéd közben elfoglalt szónoki pozíciója jelentette. Pázmány és kései, a 19. század fordulóján élt utódja beszédei többségében nem helyezte magát a befogadó közösség fölé, nem érezteti folyamatosan és nyíltan a retorikai szituációból származó fölényét, de minden megnyilatkozásuk látenszen kifejezik azt.

Ezzel szemben 1720-as évek igehirdetője, mint például Csúzy Zsigmond az oráció során a mindentudás pozícióját veszi fel, „ex cathedra” szintű megnyilatkozási nem a közösségvállalás aspektusát, hanem a közösség felett állás gesztusát hordozzák. A sajlódi kolostor tudós szerzetesének szövegeiben kifejeződik, hogy hitszónokként retorikai fölényének tudatában van. Ugyanakkor tudatában van annak is, hogy ez nem személyes tulajdonságaiból, még csak nem is papi státuszából ered, bár beszédeiben hosszasan értekeznek arról a retorikai közhelyről, hogy vallási vezetőként az erkölcsös élet és a szolgálat kívánalma rá és hivatásbeli társaira különösképp vonatkozik. A mindentudás pozícióját nála a képviselt tan, a „mostani vitézkedő dicsőséges Anyaszentegyház” által vallott dogmák megcáfolhatatlansága szolgáltatja, amihez a szükséges megdönthetetlen és meggyőző erőt az auktoritás adja. Épp ezért a pálos szerzetes munkásságára vonatkozóan különösen nagy elméleti és gyakorlati tanulságot hordoz az a közeli jövőben elvégzendő feladat, amelyet forráskészletének és citált tekintélyeinek módszeres felmérése jelent.

A Csúzy által képviselt retorikai pozícióból eredő tekintélyelvűség hatásmechanizmusát tekintve mind az etikai célzatú, mind pedig a szentek laudációját felvállaló beszédek esetében elsősorban az erkölcsi feddőzés és az erények idealizálásának lehetőségét hordja magában, így nem az értelmi meggyőzés, hanem a példakövetés által kíván hatni. Mindez erősen redukálja a befogadó közösség hétköznapi problémáival való azonosulást, együttérzést és empátia megfogalmazását. Így a pálos igehirdető retorikai eszköztárán kívül rekednek azok a pedagógiai és pszichológiai érzéket hordozó megnyilvánulások, amely Pázmány prédikációinak egyik sokat méltott, nagy értéke.

Megtalálható azonban ez az orientáltság Török Damaszcén repertoárjában, aminek illusztris példája a következő pszichologizáló fejtegetés: „az indulatokat követő ember csak azokat veszi bé a hit letzkéiből, mellyek az ő vágyódásaival nem ellenkeznek, amik pedig ellenére vagynak azokat vagy megveti, vagy legalább különbféle magyarázatokkal, okoskodásokkal tágít rajtok. Innét vagyon, hogy kételkednek sokan;

vallyon az a kevés rossz vágyódás mellynek szívemben helyt adtam, megérdemli e az örök kárhozatot? Innét vagyon, hogy noha tudgyák az emberek, némelly teremtett állatoknak szeretetét vétkesnek lenni, mégis attól el nem vonnyák magokat, mert nem engedelmeskedik a hitnek az indulat. Innét vagyon, hogy rettegnek az emberek azért, hogy a hit jóvallása szerént nem élnek, mégis aszerént élni nem akarnak, mert tsak az indulatok ösztönét, nem a hit igazságát akarja követni az ember”. (T.D.IV/167-68)

Török Damaszcén beszédmodjának jellemzője, hogy a padosorokban helyet foglaló gyülekezeti tagok érdeklődésére alapozva olyan kommunikációs kapcsolat kialakítására törekszik, amely a befogadó aktív együttműködésére épít. „Valakit minden nehézség nélkül szeretni, de mikor a szeretetet terhes dolgoknak elviselésével kellene megmutatni, akkor a szeretetet eltítkolni, úgy tetszik nem téssen annyit, mint valakit tellyes szívünkéből, és minden erőnkéből szeretni. Ember hitessd el magaddal, hogy tellyes szeretni sokat foglal magában. Állits ki nékem a világnak piaczára azon kérkedő szeretőket, akik sziveknek egész ki-ontásával, a gyémántnál erősebb fogadásokkal szereteteket kedveseiknek le kötelezték, botsás reájok a szeretetnek megbizonyításáért elviselendő súlyos terheket, meglátod, hogy egy temérdek tsoportból alig találsz egy párt, aki tellyes szivéből szeressen. Tellyes szivből szeretni valakit sokat foglal magában.” (T.D.IV/106.)

A citátum első mondatában általános érvényű, szentenciózus igazságot fogalmaz meg. Mindezt úgy, hogy a viszonyulást, értékelést kifejező „úgy tetszik” módosító szó értékű elem grammatikailag olyan mondategészt ad, mintha az itt megfogalmazott gondolat csupán az ő saját véleményét tükrözné. Ez az egyéni állásfoglalás látszatát keltő szerkesztettség azonban nem más, mint mesteri retorikai fogás, a *dubitatio* pragmatikai alakzatának alkalmazása, amely által lehetővé teszi a közönség megszólítását. A felszólítást egybeszóve egy másik szentenciával, eléri azt, hogy a hallgatóság kollektív tapasztalata lett a megszólított, melyet bíróként idézett meg a tétel igazságtartalmának eldöntésére.

A következőkben már egyértelműen ehhez a közös pszichikai tudattartamhoz intézi szavait. A rögtönzött kis példabeszédben a szerzőnek még arra is kitért a figyelme, hogy az egyszerűbb gondolkodású befogadók számára a piac említésével képíleg is felidézte az ítékezés színterét. A tanulság összefoglalására, közönségbe plántálására a *redditio* alakzatával „zárójelbe” foglalta az elhangzottakat, s újfent megfogalmazta a tételmondatot.

A beláttatás közösségi tapasztalatokon történő volta természetesen előfordul a korábbi egyházi szerzők munkáiban is. Leginkább Pázmány Péterre jellemző ez az eljárás. A Pázmányt követő évtizedek prédikátorai azonban a barokk jegyében nagyobb teret engedtek a vallási miszticizmusnak, a racionalitáson felül álló hitnek.^[10]

Az auktorhasználat

Az indulat – amely szónak szövegbeli jelentése érzelmnek felel – által vezérelt cselekvés megfeddésében érezhetünk némi közhelyes ízt, de az egrri minorita esetében helyesebb, ha a felvilágosodás érzelmek primátusát hirdető elveinek vitatását fedezzük fel benne, mivel a kötet számtalan locusa ezt igazolja. Hasonló értelemben, s hasonlóan érezhető ellenszenvvel használja az érzékenység szót is.

Török Damaszcén több prédikációjában feszegeti a felvilágosodás érzékenységekultuszának hatására bekövetkezett változásokat, amely az egyház státuszának megváltozását is eredményezi. Az esetek többségében meglepő módon olyan igehirdetői magatartást vesz fel, amely a korábbi évszázadok gyakorlatával összeegyeztethetetlen. Nem alapjában tagadja a világi bölcselkedés tanításait, sőt megengedi, hangoztatja, hogy a főbb esztétikai és erkölcsi kategóriák ennek a fényénél is megismerhetőek. „Valameddig igaz az, hogy a természet világánál is bizonyos tselekedeteket jóknak, másokat rosszaknak ismér, az is igaz, hogy ha a megismért jót nem tselekszi, nem boldog. Aki az emberi nemes természetről nemessen

gondolkodik, tudgya mondásomnak igazságát. De egyedül a pusztá emberi okoskodással nem tselekszi. Mert a mi akaratumk rosztza igen hajlandó, a jóknak gyakorlása nehéz, a jók melyeket az érzékenységt tapaszta, sokkal inkább édesgetnek bennünket azoknál, melyeket tsak az értelem által ismerünk, a jelenvalóktól inkább félünk, mint a jövendőktől, gyakran a párt ütő indulatok gerjedeznek bennünk, azért noha láttyuk a jót, még is a rosztzat követtyük.” (T.D.IV/34.) Mindenképp szokatlan, hogy nem az elutasítás, nem az elzárkózás gesztusával él, hanem az új eszmerendszer és a vallás tanításának egymáshoz való viszonyát igyekszik meghatározni, a két (egymást kizárónak tartott) világtfelfogást kölcsönhatásukban kívánja megragadni. Ez egyben kísérlat arra is, hogy a megváltozott körülmények között kijelölje az eklézsia helyét.

Még inkább szembeszökő az elmozdulás, ha összevetjük Török Damaszcén gondolatait Csúzy Zsigmond világi bölcsességről, bölcsékről vallott eszmeftuttatásával. „Némellyek, a pogány bölcséket értik; kik, pallérozott színes írásokkal, és mézzel folyó ékes beszédekkel, nézőknek nézvén, és mestereknek magokat, sok szép dolgokat emlegettek a tekéllatesről, és jó erkölcsről, nóha magok a pogányságnak setétségében tévelyegtek, és amit szóval tanétottak, feslett példájokkal azt elrontották; [az ilyen ember...] az egek sarkai körül foglallatoskodik, és az emberekkal semmit vagy igen keveset gondol [ezért úgy gondolják, hogy az Úr...] miképpen az egeket magának tartya, úgy a földet &c. az emberek fiainak adta, hogy azzal kedvekre éllyenek. Vagy, fortélyos csalárdsággal palástolván, s Machiavellussal béllelvén mindeneket; a jót is gonosznak, a gonoszt is jónak tettetik; és úgy árúlyak a cigánnyal sült béna lovokat: czifra czégér alatt zeverliczájokat, és úgy adgyák föl, a bűdös húst jó lével, és úgy is öntik alá ravasz forrojtokat...” (E.T.481-82)[11] Csúzy tehát a rá jellemző vehemenciával elutasítja, hogy világi filozófia – még ha csak elenyészően kis mértékben is – de nyerhet eszkatologikus értelmet. A pálos igehirdető a diadalmas egyház szónoka, aki az abszolút igazság birtokosának aspektusából argumentál, így számára a hit a végső cél, ami egyben az Istennek tetsző életet is jelenti. Ezzel ellentétben Török Damaszcén megváltozott történelmi-társadalmi környezetben működik, egy olyan átmeneti korban, amikor az egyháznak újra kell definiálnia magát. Számára a hit már nem maga a végső cél, hanem eszköz, amely által az istenes keresztényi élet megvalósulhat, az üdvtörténet beteljesedhet.

Török Damaszcén argumentációjának lényege, hogy bár nézeteik cáfolására kiaknázza a világi személyek erkölcsi-magatartásbeli hiányából származó retorikai lehetőségeket, de nem mossza egybe az auktorok filozófiai tanait és életvitelét. Ehelyett inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy a legbölcsebb tanítás sem nyújthat bizonyosságot, ha nem vetik alá magukat az isteni gondviselés irgalmának. Az egri minorita prédikációs kötetének szembeszökő sajátossága a marginális jegyzetekben megadott auktorok hiánya. Természetesen nem mellőzi a tekintélyvelvet, a szövegtestben sok esetben, de szinte csak bibliai hivatkozás esetén pontosan közli citátumai eredetét.

A minta, Pázmány auktorisztelete egyaránt eredeztető a humanista filológia forrástiszteletéből és a körvonalazódó barokk stílus elvárashorizontjából. Ez utóbbi Csúzynál és kortársainál realizálódik teljes egészében, náluk az *auctoritas*, a megkérdőjelezhetetlen és megfellebbezhetetlen tekintély ereje által hat. A késő-barokk kori prédikátor számára a locus pontos megjelölése nem filológiai pontosság szempontjából lényeges, hanem hogy nyilvánvalóvá tegye ítélete megcáfolhatatlanságát. Török Damaszcénél azonban az auktor döntő többségében nem megdönthetetlen tekintélyként, hanem hitelesítő tanúként van megidézve. Épp ezért a 19. század fordulójának igehirdetője a locusok megadását sem érzi kötelező érvényűnek, mint ahogy a citátumok latin és magyar nyelvű elhangzását sem.

A beszédek forrásaira vonatkozó tüzetes kimutatás Török Damaszcénél – köszönhetően a hiányos hivatkozásoknak – sokkal több munkát jelentene, mint amennyi sikert hozna. De nem mondhatunk le arról, hogy a kézzelfogható tényeket alapul véve következtetéseket vonjunk le. Legfőbb tekintély természetesen nála is a Szentírás, s ugyanúgy megtalálhatók a teológiai szerzők különböző csoportjai. Azonban az ő esetében a világi személyekre, pogány írókra, költőkre való hivatkozások sokkal markánsabban jelentkeznek. Arra is van példa, ami korábban elképzelhetetlennek tűnt. A földi élet hálátlanságáról szóló pünkösöd utáni XIV. vasárnapra írt beszédének első részében csak és kizárólag világi auktorokra és exemplumokra

hivatkozik. Szám szerint 8 szerzővel és 12 példával hozakodik elő. A prédikáció szerkezetét tekintve ez az eljárás minden szokatlansága ellenére nagyon logikus, hisz itt általános igazságok bizonyítására törekszik. A beszéd második részében ennek a beláttatott tapasztalatnak a vallás szemszögéből történő megvilágításával valósul meg a keresztyeni tanítás.

A gyűjteményeken belüli jelölésekhez és a beszédek szerkesztettségéhez kapcsolódóan említést érdemel még a bővíthetőségre lehetőséget adó helyek kiemelésének hiánya. Ez felveti a prédikáció műfaji kettőségeinek problémáját: az utókor számára írásban hozzáférhető, de valójában az élőbeszéd egy tipikus formája. Pázmány, Káldi, Csúzy és kortársaik beszédeinek rögzített formája minden valószínűség szerint nem egyezik meg az elhangzottal, hisz tudjuk például, hogy az érsek folyamatosan csiszolgatta, alakíttgatta prédikációit.[12] A hitszónoklatok publikálásával a prédikátorok nem írásművészetük dokumentálására, még csak nem is másolandó konstrukciók közzétételére törekedtek, hanem rugalmasan alakítható sémát tártak az olvasó elé.[13]

Hasonló szerepet tulajdonított Török Damaszcén a szövegeinek, de a felhasználás szabadságát teljes egészében a praktizáló igehirdetőre bízta. Annyira, hogy még utalás szintjén sem vindikálja magának ezt a jogot. A bővíthetőség jelölésének elhagyása, a gyakorló igehirdetőhöz való kiszólások hiánya, a prédikációk kerek megformáltsága mind-mind azt sugalmazzák, hogy a korábbi gyakorlathoz képest az elhangzott és nyomtatott szöveg már nem tér el számottevő mértékben.

Az igehirdetés válasza a valláskritikára

„Veszedelemre indult a világ, nem a maga alkotmányának állapottyára, hanem az erköltsre nézve, (...) Az erköts állapottyában megvesztegetett világban támadtak már elég hamis kristusok. Azok tudniillik, kik az egy igaz Kristusnak Szent Evangyelomát megvetik, ennek a sok semmi hitű emberek írásait eleibe tévén, és ezen szabad életre utat nyitó írások szerént élvén. Támadtak sok hamis próféták, kik a szabad életnek jóságát, tisztességét ékes szavakkal, válogatott okoskodásokkal, jósággal színlett tsalogatásokkal úgy béakarják óltani az emberek szívébe, és úgy bé is oltották már sok ezer szívekbe, hogy a szent hit, a tiszta erkölts, majd nem egészen számkivetésbe küldettek.” (T.D.IV/244.)

Török Damaszcén kitért arra is, hogy hogyan lehet ezen hatások ellen védekezni. „Adgy ki egy rosz erköltsű szolgán, egy haszontalan tanitón, egy ámitó személyen, és ájtatos Isten féllő házat állitasz fel. Ne enged, hogy gyermekeidhez, házad népéhez tséltsap, szabad gondolatú szemtelen emberek járjanak, és így a te házad példája lészen a szép erköltsnek.” (T.D.IV/250.)

A háznép és a barátok gondos megválasztása topikus elem a keresztyeni tanításban. Ám feltűnő, hogy már-már állandó jelzője a feslett erkölcsű személyeknek a „szabad gondolatú” meghatározás. A pontos értelmezéshez közelebb visz a pünkösöd után XIV. vasárnapra írt beszéde. Ekkor arról értekezik, hogy egyszerre lehetetlenség szolgálni az Istennek és a világi dicsőségnek. „De látok jönni egy böltselkedő tudóst, mértékletes ábrázattal, aki is így szól hozzám. Én ugyan a természeti okosságon kívül semmi más Religiót nem tartok, azonban sem az indulatoktól magamat elragadtatni nem engedem, sem az emberekben reménységemet, boldogságomat nem vetem, egyedül az okoskodás reguláit követvén, minden kijelentett Religiónak állításai nélkül boldog vagyok.” (T.D.IV/33.)

Mint Európában érvényes tendenciával már Pázmánynak szembe kellett néznie „a reneszánsz nyomán kialakuló vallási közömbösséggel.”[14] De Bitskey István felhívja a figyelmet, hogy az érsek a tekintetét a speciális magyarországi viszonyoknak köszönhetően a protestantizmus hatásának ellensúlyozására fordította.

Pázmány késő-barokk paptársának, Csúzy Zsigmondnak nyíltan hitvitázó prédikációinak a középpontjában a protestánsok kárhoztatása állt, kik „hasonulást okoznak, és dögleletes szakadásokat; úgy hogy nincs egy Akadémiájok, nincs egy felsőbb tanétko iskolájok, mellyben vallásokkal ellenkező vélekedéseket &c. ne tanétsanak, hol három, hol négy, hol több, hol csak két Sacramentomot alétván; és így nem gyűjtik egybe, mint jó pásztor a nyáját, hanem inkább elszélesztik. Vegyük például Angliát (holott fészkek vagyon a Calvinistáknak) itt hitnek ágazatiban, nagyon meghasonlottak; mert, már többen vannak a Libertinianusok, hogysen mint a régi Calvinisták; kik is a bűnről, és a lélek halhatatlanságárúl, még hallani sem akarnak; mellyből iszonyú sok utálatosságok következnek, kába tévelygések, és képtelen szakadások: némellyek azt aléttják, hogy a lelkek csak alusznak: mások, menyország pítvarában hevernek, vagy magok sem tudgyák, hol tévelyegnek itélet napig...” (E.T.485-486). Csúzy tehát regisztrálja a szabad gondolkodók létét, de a rá jellemző „nagyvonalúsággal” összemosza a teológiai irányzatokat és a kibontakozása elején járó új filozófiai eszmerendszert, a felvilágosodást. A „libertinianusok” megjelenését a protestáns hit újabb szakadásának tekinti.

Ezzel szemben a felvilágosodás sodrásában élő Török Damascén a korabeli szabadelvű gondolkodást már nagyon is konkrét veszélyként érzékelt. Olyan veszélyként, amely – mint az új templom felszentelésekor mondott beszédében is megfogalmazza – a „kitörölt homlokú böltselkedők” tanítása által előbb a religió külső jegyeit rombolja le (pl. templomba járás), majd az egyház belső egységét bontja meg. Különösen veszélyesnek tartotta a felvilágosult szerzők által méltatott pogány személyek tiszteletét. „Nem hozom itt elé a testi vétkeknek fertelmességét, mellyektől se Trajánus, se Hadriánus, vagy Marcus Aurelius kiknek erköltsait Marmontellus Volterrel egygyütt a Keresztények erköltsé elibe tette, mentek nem voltak” (T.D.IV/36.).

A két szerző említése jellemző jegye a 19. századi teológiai közgondolkodásnak. Voltaire elmékedéseiben, történeti műveiben többnyire elismerőleg nyilatkozik az említett római uralkodókról. Az eszményi uralkodó példáját véli felfedezni a filozófus császárban, Marcus Aureliusban, amit az is jelez, hogy ismeretségük korai, még barátinak mondható korszakában II. (Nagy) Frigyes porosz királyt is hozzá viszonyítja.[15] Rendkívül izgalmas az a rövid, szellemes írása, amelyben Marcus Aureliust a 18. század Rómájában eleveníti meg, s egy ferences rendi páterrel folytatott beszélgetését képzei el. Jellemző az a dialógusrészlet, hogy a római uralkodónak arra a kérdésre, hol található a császárság most, a cseribarád azt válaszolja, hogy Bécsben. Ezt egy jó szándékú véleménnyel is megtoldja: „Tanácsolom, látogass el oda, nézd meg kicsit utódaidat: mert itt bizony esetleg az Inkvizicióval is dolgod lehet. Figyelmeztetek, hogy a dominikánus atyák nem szeretnek tréfálni, s félek csúnyán kikezdenének a Marcus Aureliusokkal, a Trajánusokkal, a Tituszokkal, szóval azokkal, akik nem tudják a katekizmust”. [16]

Voltaire 18. századi hazai recepcióját kétarcúság jellemzi.[17] A század közepén az elvakult vallásosság ellenfelét látták benne. Ez eredményezi, hogy a filozófus első fordítói között találjuk például a piarista szerzetes Benyák Bernátot.[18] A század utolsó harmadára azonban felerősödnek azok a hangok, amelyek határozottan egyházellenesnek tartják a francia íróat. Az erkölcsi romlás okait a vallástól való eltávolodásban meghatározó szemlélet képviselői egyre fokozódó ellenszenvvel tekintettek rá.[19] Illusztris bizonyítéka ennek az a szemléletváltás, amit példának okáért Orczy Lőrincnél megfigyelhetünk. A magyar főnemes 1758-ban és 1762-ben még fordítja Voltaire-t, 1789-ben megjelent művében azonban már élesen szembefordul a felvilágosodás képviselőjével. Bessenyeihez címzett művében hangot ad véleményének: „Baylt, Voltairt, Spinózáat vessük a' gályára, / Vigyék Spanyol király Autodaféjára”. [20]

Marmontel korabeli magyar recepciójára[21] és hatására vonatkozóan elég Báróczy Sándor fordítására vagy Kazinczy Ferenc példájára utalnunk, utóbbi sárospataki diákként ismerkedett meg irodalmával. A francia író a *Belizár* című regényével, s annak is a vallási türelemről szóló fejezetével vívta ki az egyház, s a Sorbonne teológusainak haragját.[22] Marmontel ezen művének 18. század végén több hazai kiadása ismert. Így a magyar olvasó francia nyelvű szövegkiadásokon kívül kezébe vehette az 1770-as esztendő környékén Horváth Mihálytól megjelent latin fordítást, magyarul pedig Vargyasi Dániel István illetve Zalányi Péter tollából jelent meg a regény. Emellett tudunk még kéziratban maradt fordításról: Kállay János műve az Országos Széchényi

Könyvtárban fellelhető, míg Kubinyi Sándoré lappang.[23]

A felvilágosodás ellen állást foglalók leginkább a 15. fejezet ellen keltek ki, mert ebben az agg bizánci hadvezér arról elmélkedik, hogy az emberek elfojtott indulataikat, zsarnoki lelkületüket képzelik bele az isteni világrendbe. Ezzel szemben a Mindenható jó bíróként az embert tettei által ítéli meg. Így a Mennysországba való jutás nem csupán a megkeresztelkedettek privilégiuma, hanem olyan kiváló pogányok is elnyerhetik az örök üdvöt, mint Trajánusz vagy más híres római császárok.[24]

Összegezve tehát kijelenthetjük, hogy a felvilágosodás századának második felében a hazai értelmiség élénken reflektált a modern filozófiai eszmékre, egyre inkább érezhetővé vált a „franciás” műveltség jelenléte.[25] Ezzel egy időben – mint azt Kaprinai István példája mutatja – a magyar prédikációirodalom közvetlenül kapcsolatba kerül a kortárs francia gyakorlattal.[26]

Voltaire és Marmontel említése egy refutációt megvalósító exemplumhalmaz végén két okból is megfontolt retorikai eljárás. Egyrészt felidézi ezzel, hogy a vallás nem először néz szembe az adott problémával, s korábban sem okozott gondot neki a téveszmék kezelése. Így a helytelen eszmék cáfolása immanensen magában hordozza az egyházi tanítás felsőbbségének kinyilvánítását.[27] Másrészt a történelmi párhuzam alkalmas arra, hogy az új filozófiai irányzatokat néhány rendkívül elnagyolt vonással, sokszor nem a releváns tényezőket megragadva vázolja a modern eszmék között nem járatos hallgató előtt, s ezzel elrettentsen. Az érintőleges említés mellett szól, hogy tüzetes tárgyalása szétfeszítené a hitszónoklat kereteit, és a sikertelen kivitelezés esetén kontraproduktívvá válhatna.

A késő-barokk retorikai gyakorlat hagyománya Török Damaszcénél

A 19. század fordulójának prédikációirodalmát vizsgálva számtalan apró részlet érzékelteti, hogy a papság nem kövült meg saját, több évszázados gyakorlata által beidegződött argumentációjában, hanem – szem előtt tartva a tradíciót – a modern idők igényéhez igazodva új érveket, új érvelési stratégiákat épít be az eszköztárába. Ugyanakkor Török Damaszcén írásművészetében kimutatható az előző korszak irodalmi, retorikai hagyománya. Mielőtt a minorita prédikátor újszerűségére fordítanánk tekintetünk, nézzünk példát az erőteljes hangot megütő barokk retorikai hagyomány kontinuitására.

Ennek a hagyományozódás nyomainak tetten éréséhez egy a 16-18. század hitszónokainak körében gyakori, topikus jelleget mutató témájáról írt prédikáció részletes elemzését hívjuk segítségül. A vulgáris nyelvhasználat, a káromkodás kipellengérezése egyszerre interkonfesszionális és minden korszakban aktualizálható.[28] Szinte minden számottevő szerző önálló beszédet szentel ennek tárgyalására, s emellett számtalan helyen érintőlegesen is felveti a kérdést.

Ilyen mellékes említésként valósul meg a következő Török Damaszcén citátumban is: „ez a szemtelenség már némellyeknél módivá vált úgy annyira, hogy még elméjek élességét is az ilyen mesterségesen kiejtett tisztátalansággal mutogattyák. Keresztény! tartsd meg a beszédben a szemérmességet, melyet még az okosan gondolkodó pogányok is megtartottak, akik azért a különben elmés, de sok tisztátalan verseket író Orrondi Ovidiust számkivetésbe küldötték, hogy a szemérmességet verseivel megsértette. Tartsd meg a beszédben a tisztaságot!” (T.D.IV/446.). Emellett az idézet arra is jó példa, hogy újabb adalékkal megvilágosítsa Török Damaszcén világi auktorokhoz és exemplumokhoz való megváltozott viszonyát.

Egészen másként realizálódik ez Csúzy Zsigmondnál. „Sajdétotta ezt (úgy tettezik) rész szerént, még a P. Bölcs Cicero is mondván: nincs a tekéletesség, nincs a jó cselekedetek között csodálatosb, se kedvesb az irgalmasságnal; Homines enim ad Deos, nulla rerropius accedunt, mert hasonlatosságban, ez által közeléttünk (úgy mond) leginkább Istenhez. Boldog Isten! Ha a pogány Bölcs, ilyen szókra fakadhatott...” (E.T.405.) A

pálos igehirdető fontosnak tartja felhívni a figyelmet, hogy a pogány szerző csak fragmentumában lehetett az igazság birtokában. Ilyen esetekben gyakran használja az *epipharsis* eszközt, amely pótlólagos kiegészítés az érzelmi hatás felerősítésére szolgál.

Ezzel szemben Török Damascén a hitszónoklatai többségében egyszerre kerüli a didaktikus túlmagyarázást és a túlzó színpadiasságot, nála a tanítás a kötelező érvényű felszólításban artikulálódik. Pünkösöd után XVIII. vasárnapra szerkesztett egész beszédét a vulgáris nyelvhasználat tőle szokatlanul kemény hangú ostorozása hatja át. Ezt már a prédikáció erőteljes, ellentmondást nem tűrő felütése is kifejezi. „Nagy vakmerőség, vakmerő gonoszság, gonosz indulat, indulatos ítélet vala az, mellyet tettek Krisztus felől az Írástudók, mikor magokban mondának: E' káromkodik.” (T.D.IV/117.) Nemcsak az indulatos hangnem, a teátrális kinyilvánítás, de a fokozásos bővítésen alapuló mondat szerkesztés is mutatja, hogy ebben a prédikációban – bár jóvalta mérsékeltebb formában – a késő-barokk retorika hagyomány örökségét érhetjük tetten. A barokk körmondat szerepe Török Damascénnél már erősen háttérbe szorult, de azért a kötetekben időről időre felbukkan egy-egy tipikus szekvencia.

A következő részletben egy ilyen szekvenciát olvashatunk, egyben a barokk szerzők elrettentést szolgáló, hatásvadász, a 19. század fordulójára már közhelyessé váló túlvilágképzetének maradványait figyelhetjük meg. Erőteljesen gesztikulált felkiáltások, kérdések halmaza után a minorita szerzetes kifakad az Isten gyalázása ellen: „Igen is atyánfiai feltaláltatik a Kereszténységben is, és olly nagy utálatossággal, hogy sokszor az embernek a haja borzad, artzája haloványodik, vére meghűl, midőn sok mosdatlan szájú Keresztényeknek izszonyatos káromkodását hallja, annyira hogy szinte azt gondolná az ember, hogy a felhőket kormányzó Úr azonnal tüzet botsát a káromkodónak fejére, vagy lábai alatt megnyitván a földet, annak setétes gyomrába temeti.” (T.D.IV/118-19.) Szintén barokkos vonása az elbeszélésnek a naturalisztikus ábrázolás egy másik helyen. „Arius aki a Kristus Istenségét tagadta, midőn Konstantinápoly városának utzáin járna, hirtelen béle testéből kiömölvén meggebbede. (T.D.IV/129.)

A folytatásban szabatosan definiálja, hogy miben áll és milyen formában valósul meg az istenkáromlás bűne. Majd saját korára és ő az beszédeire már igen kis mértékben, de az őt megelőző korszakra annál inkább jellemző módon allegorikus magyarázathoz folyamodik. „Valamint úgy mond a testi nyavalyák között legveszedelmesebb az, melly leginkább közelget a szívhez, melly a testi életnek kútfeje, úgy a bűnök között az a legnagyobb, az a legutálatosabb melly egyenessen a teremtett állatokra, s azoknak ártalmára tzéloz, hanem magát az Istent mint minden jóknak kegyelmeknek kútfejét támadgya meg. Illyen a káromkodás.” (T.D.IV/120.)

Az allegorizáló eszmefuttatás után szintén teátrális mozdulatok közepette, szörnyülködve idézi az egyik különösen súlyosnak ítélt káromló formulát: „oh! Kimongyam e vagy elhalgassam? Akik, oh! Irtozik bennem a természet, és nyelvemben akadályt érzek, de kimondom még is: Így káromkodnak akik kutya, ördög, s más féle teremtettével káromkodnak.” (T.D.121.)^[29] A modern ember a trágár kifejezések használata mögött már nem érez különösebb mélységet, szinte az indulatszavak szintjén kezeli. Korunk emberének szemszögéből már inkább csak stílusbeli romlottságként, lélektani és szocializációs zavarként értékelődik a probléma, s a 21. század felől nézve indokolatlannak tűnik ilyen mértékű felnagyítása.

Annak demonstrálására, hogy nem csupán szónoki túlzással van dolgunk, hívjuk segítségül a kortársi kontextust. Zlinszky Aladár a szitkozódás mögöttes pszichikai tartalmára vonatkozólag írja: „A primitív ember összetörte bálványát, ha az nem teljesítette kérelmét, melyet imával, áldozattal tőle ki akart kényszeríteni. Ugyanez a lelki alapja a káromkodásnak is. A káromló elátkozza a felsőbb hatalmat, akitől kérelme teljesítését hiába várta. Ma már nem kéri áldozattal, rendszerint imával sem, de atavisztikusan, tudat alatt ott van azért a régi beidegződés. A csalódás bálványtöréshez hasonló lelki állapotot vált ki, s a haragvó szavakkal töri össze bálványát.”^[30] Ez a rituális „bálványtörés” első lépése az Istentől való eltávolodásnak. Ennek fényében érthetőbbé válik a minorita hitszónok erőteljes állítása, miszerint bűnök hierarchijában a káromkodás a legsúlyosabbak között található, mert közvetlenül a Teremtőt sérti.

Makoldy Sándor kitűnő tanulmányban dolgozta fel a magyar káromkodás büntetésének történetét.[31] Ebben több szörnyű véget ért pert idéz a 18. század végéről. Részletesen kitér egy 1799-es esetre, mely Török Damaszcén állomáshelyén, Egerben történt. Egy helyi lakos, Suhajda Gábor ellen indult eljárást idéz, melyben a későbbi vádlott többedmagával „harmad éve Miskolc városából áldozói vásárról hazafele jöttek, ezen deliquens Ónodnál egy zsidónak tábori kortsmájába lovával beugratván, mivel onnét kiüzetett, annyira vetemedett, hogy mind az Isten, mind a világ törvényét meg vetvén, e féle fertelmes szidalmakra fakadni: adta teremtette, a teremtésedet, a teremtését a parasztnak, aki a parasztot teremtette, ördög kutya teremtette, és ekképpen káromló nyelvét még az ő Teremtő Istene ellen is, akitől minden jót vett, és véssen gonoszul felemelni nem iszonyodott. (...) amidőn a jelen álló rab egykor a polgári kortsmában lett volna, minden igaz ok nélkül akkor is adta teremtettével, a teremtésedet, fikom adta teremtettével számtalanszor káromkodni, amidőn pedig az irtóztató káromkodásaiért a jámbor emberek által inttetett volna, addig mondom még a szám el nem fárad, meg újra kezdem, é. a. t. meg átkodott gonosz szájal visszafelelni bátorkodott. Melly kárhuzatos Istent sértő fertelmes káromkodását tagadni nem merészelvén, hogy fertelmes szokása szerint az ő Istenét és teremtőjét többé ne szidalmazhassa, és Istenségének Szentséges Felségét, méltóságát és teremtését gonosz nyelvvel ne gyalázhassa, mások rettentő példájára méltó büntetésül hóhér pallosára, úgyhogy kárhuzatos nyelve előbb kihuzatasson, ítéltetik.”[32] Az ehhez hasonló esetek aktualizálták a beszédet.

A káromkodás rútságának megmutatására Török Damaszcén ifjabb Plinius Kr. u. 3. századi kivonatolójától, Solinustól idéz exemplumot, aminek lényege, hogy azok a pogány népek, akik melegebb tartományokban laknak minden feljövételében megátkozzák a Napot. A példázat magyarázata szintén allegorizálásba fordul át, mivel azt mondja, hogy „pogány nemzetek az Isten nem ismerik úgy mint mi, annyi kegyelmeit nem tapasztalták mint mi. Az ördögök pedig az Isten igazsága napjának kemény sugaraitól égettetnek az örök kárhuzatban, azért nem tsuda, hogy ezek káromollyák az Istent.” (T.D.IV/124-125.) A pokol plasztikus ábrázolása mellett a barokk prédikáció tradíciójának továbbélését figyelhetjük meg abban, hogy a narráció kiszínesedik, bizonyos fokig elszakadva a beszéd organikus egységétől önállóvá válik, megelevenedik. Pedig Török Damaszcénre általában már kevésbé jellemző, hogy a narratív egységekben a nyelvi és esztétikai megformálásra ekkora hangsúlyt helyezze. Az ő korára már nem jellemző, ami Pázmány vagy Csúzy idejére még igaz, hogy a csodás ókori történeteknek akkora bizonyító erőt tulajdonítanak, mint a történetírók forrásainak.[33] A barokk szerzők esetében a mitológiai történetekkel szemben nem a hitelesség az elsődleges követelmény, hanem az, hogy belőle megfelelő erkölcsi tanítást lehessen levonni. Ez a Pázmányra is jellemző megközelítési mód Csúzynál a történetmondás esetében annyiban módosul, hogy – mint Tasi Réka a pálos igehirdető Vízkereszt napjára írt beszédének retorikai elemzése kapcsán megfogalmazza – az „exemplum gyönyörködtető funkciója itt kétségtelenül előtérbe nyomul; így a teológiai argumentáció feszessége lazul, viszont előtérbe kerül az irodalmiasság”. [34]

Természetesen a 19. század fordulójának igehirdetője is az etikai tanulság felől közelít a felhasználandó példázathoz, így a kritikai attitűd igénye sokadlagos szempont. A beszédek többségében mégis érezhető némi inkább ösztönös, mintsem tudatos távolságtartó magatartás az exemplumokkal kapcsolatban. Azt nem mondhatjuk, hogy az ő igehirdetői praxisukban jelen lenne a valóságnak való megfeleltethetőség követelménye, de mindenképp megjelenik a közönség irányából a valószerűség elváráshorizontja. Így a prédikáció korabeli létmódjához és a minorita hitszónok igehirdetői gyakorlatához viszonyítva szokatlan az olyan csodás elemeket felvonultató narráció, mint amilyen többek között pl. az ökörré változott, s hét éven keresztül szénát rágó Nabukodonozor történetének elmesélése. Az exemplumhasználat elmozdulása természetesen azt jelenti, hogy ebben a hitszónoklatban az *auctoritas* sem a fentebb vázoltak szerint működik. Ebben a prédikációban a különösen késő-barokk szerzőkre jellemző, a diadalmas katolikus egyház igézetében fogant büntető Isten képe jelenik meg. A Csúzyra és kortársaira jellemző retorikai pozícióba helyezkedve, a befogadóktól elkülönülve már-már az átkozódó ószövetségi prófétákat idézve, mindenféle – egyébként jellemző – empátiát nélkülözve vonja le indulatos hangon pl. Senakerib exemplumából a konklúziót: „Jól vagyon, veszszen el az istentelen, mert nem méltó az életre, aki az életnek kegyelmes adóját káromolja”. (T.D.IV/128)

Az előzőekben egy Török Damaszcénre kevésbé jellemző prédikáció segítségével azt kívántuk bizonyítani, hogy a 19. század fordulójának igehirdetői gyakorlatában jelen van a barokk retorikai hagyománya. A sajátosan barokkos kifejezés kultúrában, a hallgatóság elé idézett képi világban, az exemplumok narrációjában és az ehhez szervesen igazodó auktorhasználatban, az elfoglalt retorikai pozícióban illetve a vehemens, indulatoktól fűtött hangnemben joggal vélhetjük felfedezni az előző korszak tradíciójának továbbélését.

Azonban ennek a beszédnek is megvan a saját korában modernnek ható jellegzetessége, mégpedig a klasszicista stílusigényre jellemző logikai szerkezet.

A retorikai gyakorlat módosulása

A lélek élet utáni létének bizonyítása számtalan, sokszor csak feltétlen hittel, vagy spekulatív úton megragadható kérdéshalmaz origója. Török Damaszcénnek a Pünkösöd utáni XV. vasárnapra előírt perikópája a naini özvegyasszony fiáról szól, akit Jézus feltámasztott halottaiból. Ennek kapcsán az igehirdető a purgatórium tanáról értekezik, mely a felekezetek közt fennálló dogmatikai eltéréseknek egyik lényegi kérdése.

A bevezetést a hitszónok mehökkentő megállapításra hegyezi ki, miszerint abban semmi meglepő nincs, hogy Krisztus képes a holtat az élők sorába visszahozni. A kérdés tehát nem az, hogy ez megtörténhetett-e, hanem hogy hol volt addig a lélek, míg vissza nem tért. A mennyországba be nem mehetett. Ha viszont a limbusban volt, akkor nagy kárt szenvedett az ifjú, mert a világ nyomorúságától már megmenekült, s már csak idő kérdése lett volna az üdvözülés. A pokol, mint a lélek lehetséges ideiglenes tartózkodási helye azért zárható ki, mert onnan nincs szabadulás. Ebből logikusan következik, hogy „valami közép állapotban kellett néki lenni”.

Az értelemre ható, invenciózus következtetés még nem hordoz magában annyi újdonságot, ami megkülönböztetett figyelmet érdemelne. A hitszónoklat tárgya, a purgatórium léte sem jelent különösebben váratlan témát. Annál inkább szokatlan, ahogy az ügy védelmében argumentál. „De itt azt mondgya egy ellenkező ember: tudom hová tzelez az ilyen beszéd. Ez arra tzelez hogy elhidgyék az emberek a menyországon, és poklon kívül egy közép helynek létét, mellyben némelly lelkek egy ideig tartatnak. Vagyis világosabban, hogy vagyon a Katolikusoktól tartani szokott tisztulásnak helye, melly purgatoriumnak nevezetik.” (T.D.IV/45.) A protestánsoknak „ellenkező ember” megnevezésében talán nem ok nélkül tételezhetjük fel a minorita rend hazai apostolának, Kelemen Didáknak örökségét. Az idézett részlet retorikailag fontos mozzanatot rejt magában. A minorita prédikátor az *anticipáció* pragmatikai alakzatával élve elébe vág az ellenfél lehetséges ellenérveinek, elhárítja azokat. Ez előlegezi meg számára, hogy a képviselt ügy szempontjából a legmegfelelőbb *statust* vehesse fel.

A következőkben az egrí szerzetes azt fejtegeti, hogy mi bírta őt szólásra, s a princípium közhelyei közül a megbízatás toposza mögé helyezkedik.[35] „Mert megvallom, fájdalommal hallom sokaknak szabad szájból eredett ilyen beszédét, hogy a másvilágon való tisztulásnak helyét csak a papok gondolták ki azért, hogy a hivektől a meghóltakért való imádságért, s áldozatokért gazdagulhassanak. Ah Keresztények! nem vagyunk mi bálványok papjai, hogy hitegessük, tsallyuk a népet, annak hitelére vinni amit eleitől fogva nem hitt az Anyaszentegyház.” (T.D.IV/45-46.)

Az ilyen típusú bevezetést a *benevolentia*, azaz a befogadó jóakarátának megszerzésére törekvő *principiumok* közé sorolhatjuk. A Szabó G. Zoltán – Szörényi László szerzőpáros által jegyzett rövid retorikaelméleti áttekintés felhívja a figyelmet arra, hogy ez a fajta *exordium* szoros kapcsolatban áll a *genus iudiciale* nemével.[36] A szakirodalom a 17. századi irodalomelméleti gondolkodást alapul véve, a hitszónoklat *genus*ba sorolásakor kijelenti, hogy „a prédikáció egésze általában leginkább a *deliberativum* által

meghatározott marad, jelentős csoportjaiban, a halotti beszédekben és a szentek életéről mondott beszédekben azonban a *genus demonstrativum* dominanciájával kell számolni.”[37] Bizonyos esetekben azonban a törvényszéki beszéd neme is kiemelt szerephez juthat. Ilyen különleges alkalmat szolgáltatnak a zsinatok, hitviták, disputák, s ide vehetjük azokat a teológiai tanítást védő vagy cáfoló prédikációkat is, mint amilyen jellegű az egrri minorita ezen munkája.

Török Damaszcén a megelőző korok hitvédő ígihirdetőihez képest meglepő aspektust vesz fel. Nem érzelmileg uralt, kíméletlen hangú támadást intéz a „szakadozott hitűek” ellen, nem az „új hitfaragók” kompetenciáját vitatja. A barokk kor hitszónokainak dicsőséges Anyaszentegyház képzetével összeegyeztethetetlen szemszöveget, az apológia attitűdjét igyekszik felvenni. A *status coniecturae* pozíciójába helyezkedve, a neki tulajdonított véték elkövetését vitatja. A mesteri, kifinomult rafinériától sem mentes bevezetés után a tüzetes tétel-meghatározás következik. „Annak okáért megbizonyítom ezen igazságot kemény erősségekkel, hogy menyországban, s poklon kívül vagyon olyan hely, hol némelly lelkeknek meg kell tisztulniok, minek előtte menyországba jussanak.” (T.D.IV/46.) A „vagyon olyan középső hely” tételmondat a beszéd felütésétől a befejezésig számottevő változtatás nélkül 13-szor, míg valamilyen módosított formában jó néhányszor előbukkan. A folyamatos ismétlés a közönség meggyőzésének egyik kulcsmozzanata, s egyben legelterjedtebb eszköze. Pázmány például *A keresztyén olvasóhoz* írt előszavában hangoztatja, hogy mindaddig hántorgatja fel a hallgatóságnak vétkeit, míg mentesek nem lesznek azoktól.[38]

A szerző a beszéd *propozíció*jaként ezt a gondolatot hangoztatja. A prédikáció tétel-meghatározásának módja a különböző ígihirdetőknél rendkívül nagy eltérést mutat. Pázmány közvetlen köréhez tartozó Káldi például a szerkezet áttekintéséhez adott vázlatként kezeli a hitszónoklat ezen részét, tipográfiaileg is elkülöníti, ami ezért nem illeszkedik szorosan a beszédbe. Ám prédikátorok túlnyomó többsége a tételkitűzést a szónoki mű szerves elemeként értelmezi. De itt is mutatkozhatnak eltérések. Csúzy legtöbbször osztatlan *propozíció*t használ, és általában „annyira tág gondolati kereteket biztosít a prédikáció menetének, hogy mindenféle kitérésnek, gondolati és szerkezeti elkalandozásnak lehetőséget biztosít”. [39] Az egrri minorita esetében a szerkesztés szempontjából a tételmegadás kifejezetten zökkenőmentesen illeszkedik a szöveg menetébe, s rendszerint – az elemzett példával ellenben – osztozott tárgykitűzéssel él. A nagy elődhöz, a kardinálishoz hasonlóan általában kettes, néha hármas *partitíció* eszközéhez nyúl.[40] A tételmegadásnál pedig talán még a bíborosnál is szabatosabban, pontosabban, célratörőbben fogalmaz, amit a következő citátum is bizonyítja. „Hogy pedig egyenessen tudgyad miképpen vagy köteles a másénak visszaadására, ime megtanít mái beszédem, mellyben azt erősítem: Tartozunk a másét visszaadni. Ez első. Tartozunk a másét hamar visszaadni. Ez második. Tartozunk a másét egészszében visszaadni. Ez harmadik része beszédemnek”. (T.D.IV/192.)

A szerzők jelentős része, hogy elkerülje a hirtelen átmenetet a részletezéshez, közvetlen a *propozíció* után kitérést iktat be. Csúzynál ez rendszerint valamilyen, a beszéd tárgyához lazábban kapcsolódó fejtegetés, ritkábban mitológiai történet, vagy legendarészlet felemlítése. Török Damaszcénál az *egressus* is szorosan alárendelt a képviselt ügynek. „Mivel előtte ezen igazságot megerősítem megmondom miben áll a mi tanításunk a tisztuló hely, vagyis purgatorium felől. Mi a purgatoriumról azt taníttyuk, hogy ide csak azok jutnak, kik megtisztultak ugyan a nagy vétkektől, de még bűneikért eleget nem tettek, vagy akik valami apró vétékben múltak ki e világból. Mert aki vétkéért eleget nem tett, és semmi bűnnel nints motskolva, tartoztatás nélkül részesül a boldogságban.” (T.D.IV/46.) Ugyanazzal a pontos definícióadással, „szabatos meghatározással” él, amit Sík Sándor oly nagyra értékel Pázmány művészetében.[41] A kitérés a felvállalt ügy szempontjából hasznos felhasználását mutatja, hogy ebben a részben választja le a prédikáció tárgyáról azokat a kérdésköröket, amelyek ugyan kapcsolódnak a felvetett problémához, de nem a mai alkalom témáját jelentik. „Vagynak más kérdések is, de ezek nem a hit dolgai. Úgy mint hol vagyon a purgatorium? Vagyon e ott tűz? Ki mennyi ideig marad ott? Ezek a kérdések szabad vélekedések alá vagynak vetve.” (T.D.IV/46-47.) Tehát a spekulatív úton megragadható tanításokat az egyéni hit körébe sorolja.

Jóval tovább merészkedik hasonló témában fogant hitszónoklatában Csúzy Zsigmond. Természetesen számára az ilyen kérdések nem eshetnek személyes megítélés alá, hiszen a dogmatikus tanítás részei. „De vastag és igen goromba eszeskedés ez, okos ember előtt [...mert] a holtaknak örökös helyeken kívül ideig tisztétott más helyeket (mellyet mi Purgatoriomnak nevezünk) a Szent Irás, és az igaz Anyaszentegyház ellen, vakmerőképpen nem ismérnek.” (Z.S.545-546.) A pálos igehirdető esetében van arra példa, hogy kísérletet tesz a limbusz helyének meghatározására. Persze őt ennél is jobban érdeklik az allegorizáló exegézisre lehetőséget adó passzusok, így magától értődik, hogy ebben az esetben sokkal inkább Ábrahám „megbízatására” reflektál.[42] A pálos atya, a rá jellemző ma már akadékoskodónak, szőrszálhasogatónak érzett fejtegetéssel kitér arra, hogy miért ez a pátriárka lett említve. „[M]egfelel B. Theophilactus, és azt mondgya: Non apud alium quendam justam, sed in sinu Abrahae, videt Lazarum; nem más igaznak, hanem Ábrahámnak kebelében láttya Lázárt; mert úgyan is, Hospitalis fuerad Abraham; többieknél könyörületesb, adakozóbb vala (úgy mond) Patriárka Ábrahám; aki szivesen magához fogadta a jövevény vendégeket; sőt néha kényszerítette is, hogy, hajlékába bémennyenek; holott szivessen fogván, megmosta lábaikat, és atyafiságossan táplálta, vendégelte. Ellenben a dúsgazdag, még a házában lévő Lázárt is megvetette, és vagy kenyérmorzskákkal táplálni nem akarta. [... S ezért] nagyon csodállyá Húgo Cardinál, és aranszájú Szent János a dúsgazdag vakmerőségét, hogy attyának merészelte nevezni az Istent.” (E.T.404.)

Török Damaszcén az új egységek előtt mindig biztató felszólításokat alkalmaz. Beszédei felépítésében szigorú logikai rend szerint jár el. Fokozatosan, mértékletesen közelít a végcélhoz, a kitűzött tétel bizonyításához. Szem előtt tartja, hogy gondolatmenete a hallgatóság számára követhető legyen. „Még közelebb akarom vezetni elméteket ezen igazság megismeréséhez” (T.D.430.) – fogalmazza meg eljárása magvát. Ez a lépcsőzetes aprólékosság és a főtétel(ek) rendületlen „szajkózása” az alapja prédikációi szerkezetének.

A bizonyítás során elsőként a bűn és bűnhődés koherens rendszerét hangsúlyozza. Megpróbálja tanítását minél kézzelfoghatóbban tálalni, ezért a tapasztalati szintről, a szolga és fejedelem kapcsolatából indít. Majd rátér annak taglalására, hogy a legfőbb úr, az Isten még inkább következetes a vétkek büntetésében. Bibliai exemplumokat – Ádám kiűzetését; Mózes kétkedését, ami miatt nem érhetett el az Ígéret földjére; Dávid kevélységét, mely büntetéseként az Úr dögvészt bocsátott a zsoltáros király országára – említ. Ezután arra a senki által nem vitatható témára tér rá, hogy a bűnök eltérő súllyal esnek a latba, pl. a véletlen kiejtett káromkodás önmagában nem érdemel örök kárhozatot, vagy a hirtelen bekövetkezett haláleset miatt az eltávozottnak nem volt lehetősége a penitenciára.

Az új gondolati egységben először a padosorokban helyet foglaló közösség kollektív tapasztalatát hívja segítségül. A bizonyítás során nem hitében megkövesedett, elvakult agitátorként, hanem a hit ügyének védelmezőjeként áll előttünk. Olyan szónokként, aki a vele egyet értők hitéletének elmélyítése mellett a kételkedők maga oldalára állítását is feladatának tekinti, a lehető legszélesebb kör szimpátiáját kívánja kivívni.

Mindennek sarokpontja, hogy a hallgatóságot aktív együttműködőként kezeli. Egy-egy következtetés levonására csak akkor látja elérkezettnek az időt, ha mindez gondolatilag már a közönségben is megfogalmazódott. A tapasztalati felismertetés után megint csak a példázattal való megerősítés jön. De ennek kiválasztásában is figyelt arra, hogy a befogadók is belássák annak tanulságát. A vétkek eltérő voltának cáfolhatatlanságára Jézus szavait idézi. A Megváltó Pilátushoz intézett mondata szerint nagyobb a bűne annak, kik őt a földi törvénykezés kezébe adták, mint a helytartónak. Ha tehát az Isten fia különbséget tesz a bűnök között, akkor ez nyilvánvaló jele annak, hogy a gonosz cselekedetek rangsorolhatóak. A hitszónoklat egészének áttekinthetőségét azzal is elősegíti a 19. század elejének hitszónoka, hogy rendszeresen él részösszefoglalással. Az ekkor keletkezett gócpontokat a már említett, közönséghez címzett felszólítás segítségével gördíti tovább.

Mint láthattuk eddig olyan tapasztalatilag megfogható érvekkel állt elő, melyek felekezeti hovatartozástól függetlenül mindenki számára vitathatatlanul logikus egységet alkotnak. Ha valaki vitába kívánna szállni

ezzel a gondolatmenettel, s logikailag akarná cáfolni, annak az alapfeltevéseket kellene megvívózni. Azok viszont nagy körültekintéssel, közös pontokat keresve lettek megválasztva. Nagyjából ezekkel a gondolatokkal jelentkezik egy cezúra a bizonyítás menetében.

Az eddig terjedő szakasz legfőbb erénye és újdonsága, hogy a korábbi ígehirdetői gyakorlathoz viszonyítva nagy teret engedett a művészi bizonyítékoknak. Érvek sokaságát állította a tisztítóúz tanának védelmébe. „Az érv olyan bizonyíték, amely a causa adottságaiból ésszerű következetességgel fejlik ki. Formálisan és tartalmilag szokták különböző csoportokra osztani. Az első csoport neve: okoskodás (ratiocinatio). Ez esetben az érv alapja valamely kétségbevonhatatlan megállapítás.”[43]

A *ratiocinatio* megközelítésének és felhasználásának módja erősen különbözik a 19. század fordulójának ígehirdetője s az elődök esetében. „Csúzy argumentációs rendszerében a *ratiocinatio*-nak mint kétségbevonhatatlan megállapításra épülő érvnek, meghatározó szerepe van. Természetesen itt elsősorban a Bibliáról és az egyházatyák írásairól mint tekintélyi forrásokról van szó – ezek adják meg ugyanis a prédikáció mint kijelentés igazságértékét (lásd Pázmánynál: »Új találmányokat és magam fejből költött dolgokat töllem senki ne várjon«) s részben retorikai szerkesztettségét is” – állapítja meg Tasi Réka.[44] A szerző Csúzy retorikájában a *ratiocinatio* másík, jellemző, de a tekintélyérvhez viszonyítva nem annyira terhelt megnyilvánulásának tartja a közösség ítélete által elfogadott általános kijelentések, pl. közmondások alkalmazását. Török Damaszcén esetében a ratiocinatio olyan megvalósulását figyelhetjük meg, amelynek igazságértéke erősen alapoz a prédikátor által vezetett gondolatmenetet követő befogadó logikai ítéletére.

A tétel további bizonyításához kívülről hozott, nem művészi bizonyítékokat használ. A lépcsőzetesség elvét szem előtt tartja a két bizonyítási eljárás átmenetének megvalósítása során. A szerző szükségesnek tartja megcáfolni azt a (tév)hitet, hogy a halállal a csekélyebbnek vélt rossz tettek eltörlődnek. Mert „Isten sohult a halálnak olly privilegiumat menedék levelet nem adott, hogy az embert felszabadíthassa minden büntetéstől, sőt ha a halál magánosan tsak az eredendő bűn zsöldgya, a magunk saját vétkéért más büntetéssel kell fizetnünk. Ennek az okoskodának olly ereje vólt az emberekben hogy ritka nemzet találatott, melly halottakért imádságokat, áldozatokat, vagy alamisnákat nem nyújtott vólna. Ne szólljunk bár a Rómaiakról. A Japónia, China, Brasilia pogány lakóssi, a Persák, Törökök, Szeretsenek, s egyéb nemzetek, adakoznak, áldoznak a halottakért.” (T.D.52.)

Az idézett szövegrészlet amellet, hogy megfigyelhettük, miként csúztatja át a *genus artificiale* kategóriáját a *genus inartificiale* kategóriájába; s a kitágult világ különböző szegleteiben élő népeknek vallási misztériumaiban rejlő metszéspontok kiaknázására tett kísérletet regisztrálhatunk; egy harmadik szempontból is érdekes. A citátum szinte szószerinti átvétel Pázmány *Kalauzából*. Hogy ezt a részletet a minorita szerző majdhogynem egy az egyben kimásolta, mutatja, hogy még a hangjelölésben is követi a kardinálist. A minorita barát gyűjteményében rendszerint „K”-val, míg itt „Ch”-val írja le Kína nevét.

A beszéd egészét tekintve azonosítható a kardinális „harczó íása” kisebb-nagyobb szövegegységek kútfőjeként. Az egr minorita követve Pázmány szigorú logikai rendre épülő gondolatmenetét a nem művészi bizonyítékok közül először a Szentírásból vett exemplumokhoz nyúl. Indításként a protestánsok által a Szent Könyv részeként el nem fogadott, de példaadóként használt két iratot, a Makkabeusok és Tóbiás könyvét citálja.[45] Ezek után tér át a kereszténység egésze által elfogadott könyvekben lelhető bizonyságok tárgyalására. Itt a vitatott locusok katolikus exegézis által adott magyarázatát közli.

Már az egyházatyák korában elkezdődött, de igazán a hitviták korában kikristályosodtak egy-egy problémás kérdés támogatására vagy cáfolására szolgáló érvelési módok. Ezek rendszerezésére bibliai textusok esetében konkordanciák, míg auktoroknál florilégiumok és kompendiumok – ilyen munkát mint láthattuk a minorita barát is szerkesztett[46] – segítségével valósult meg. A minorita barát afféle kompendiumként használta Pázmány polemizáló kötetét.[47] Nem riadt vissza a szószerinti átemeléstől sem, de a készen kapott szövegrészletet saját céljaihoz igazítva túllép a kópia fogalmán, önálló retorikai művet hoz létre.[48] Álljon itt

ennek demonstrálására egy-egy hosszabb szakasz Pázmány és Török Damaszcén munkájából.

A *Kalauz*ban megtalálható szöveg a következő:

A Halottakért való imádkozásról, világos példánk vagy a Judas Machabeus cselekedetiben. Mert mikor az ő vitézi közzül sokan elvesztek volna egy harczon, sommát szede, és Jerusálenbe küldé a Halottakért Aldozatokat szolgáltatnának. Mert, †noha némellyek a megöletett Vitézek közzül vétkeztek, Jamina várasa praedájában eldugogatván: de, mivel megbánhatták ezt a vétket az utolsó órájokban a harcz idején, Machabeus azt ítélte felőlök, hogy Isten szerént vólt kimúlások: Confiderabat, quod hi, qui cum pietate dormitionem acceperant, optimam haberent repositam gratiam; azért rendelé, hogy Aldozatokat szolgáltatassanak érettek. Így fejezi bé ezt az Irás: Sancta, & salubris est cogitatio pro Defunctis exorare, ut a peccatis solvantur; Szent, és üdvösséges gondolat a Hóltakért imádkozni, Hogy Bűnöktől (az-az, Bűnökkel érdemlett szenvedésektől) mególdoztassanak.

Azt mivelik itt az Ujítók, amit Alexander, a Gordius-túl kötött csomóval, melyet mikor ki nem fejthetne, késsel nyúla hozzá, és elmetélé: ők is, ezért a mondásért, nem akarják a Sz. Irás közzé a Machabeus könyveit, De ennek előtte megmutatók, hogy azon úton tudjuk, hogy a Machabeusok könyve Sz. Irás, mellyen a több Könyveket; tudni illik a Ecclesia Tradiciojából. Aminémű dolgokkal akarják az Ujítók felfogatni hitelét a Machabeus könyveinek; Albericus Gentilis, †Calvinista tudós ember, magán való könyvben, azokat mind szépen megfejt, és erőtlennek mutatya. Hogy, aki a Machabeusok könyvét írta, megismerte szóllásának nem olly fényesen folyását, 2. Machab. 15. v. 39. nem csuda: mert az Apostolok, és Proféták, sokszor nyelvök fogyatkozását megvallyák.

Más példánk is vagy a Halottakért való imádkozásról, 3. Reg. 2. v. 33. holott Salamon, az ő meghólt Attyának Davidnak, Istentől békességet kért: David autem sit pax usque in aeternum a Domino.

A Halottakért való Alamisnárul, tanuságunk vagy a Tobiás könyvében...

(Igazságra vezérlő kalauz, 992-993.[49])

Ez Török Damaszcén interpretálásában így hangzik:

A halottakért való imádságról világos példánk vagy a Judás Makabeus tselekedetében, amint a 2. Könyv. 12. Rben lehet olvasni. Mikor az ő vitézi közzül sokan elveszettek volna egy hartzon, pénzt szede, hogy a meghóltakért áldozatot mutassanak bé. Mert noha némellyek a megöletett vitézek közzül vitézek közzül vétkeztek, Jamina városa prédájából eldugogatván, de mivel megbánhatták ezt a vétket utolsó órájokban a hartz idején. Makabeus ezt mondgya felőlök hogy Isten szerént vólt kimúlások, azért rendelé hogy áldozatot mutassanak bé érettek. S így fejezé bé az Irás: Sancta ergo & salubris est cogitatio pro desunctis exorare, ut a peccatis solvantur. Szent és üdvösséges gondolat a halottakért imádkozni, hogy a bűnöktől megoldoztassanak. De tudom én, azt mondgyák, kik ezen igazságot tagadgyák, hogy ők a Makabeusok könyveit nem ismerik a Szent Irás könyveinek törvényes laistromában lenni. Én aki a Makabeusok két első könyvét valóságos Szent Irásnak megismérem, ha arra reá állnék is, hogy ne légyen a Makabeusok könyve a Sz. Irás könyveinek törvényes laistromában, még is elérném tzelomat. Mert tsak engednek e Makabeusok könyveinek annyi igazságot az ellenkező atyfiak is, amennyit Liviusnak, Kurtziusnak, Plutárkusnak. Ha tehát amit ezek leírnak hiszik, kell hinni legalább emberi hittel a Makabeusok historiájából, hogy még Kristus ideje előtt is szokás

volt a Zsidóknál a halottakért való imádság. Én evvel meglepszem.

A halottakért való alamisnáról tanuságunk vagyon Tobiás könyvében...

(T.D.52-54.)

Mint megfigyelhettük a két citátum sokáig párhuzamosan fut, szinte teljesen megegyezik. Ám amikor az esztergomi érsek teológiai munkája az ellenkező tanok ellen erős hangú támadást intéz, akkor a 19. századi minorita prédikációszerző enyhébb tónusra vált. Meglepszik azzal, hogy a vitatott irat jellemző olvasatát követve, mint történelmi könyvet értelmezze ezt a protestánsok által nem kanonizált iratot. Sőt a közös pont keresésében odáig merészkedik, hogy a tézis szintjén megengedi a szent könyv profanizálását, egyszerű történelmi forrásként való kezelését. A hitszónoklat tárgyát ugyanis nem a purgatórium tanának bizonyítása képezi, hanem a katolikus egyház védelme a bálványozás és haszonkeresés vádjával szemben. Tehát a prédikáció felszínileg és elsődlegesen apologetikus jellegű, bár témája inkluzíve magába zárja a polemikus élt.

A hitvédelem sikerességéhez egy lépéssel közelebb visz, ha kimutatja, hogy az Ószövetség népének körében – mely az Anyaszentegyház *praefigurációja* – szintén megvolt ez a hagyomány. Elhagyja ugyanakkor Pázmány Salamonról szóló bekezdését, mivel az nem viszi közelebb kitűzött céljához. Ugyanis nem az képezi beszéde tárgyát, hogy kell-e imádkozni az elhunyt lelki üdvéért, hanem az, hogy ennek intézményesített formája jogos-e. Az exemplumokkal való bizonyítás végső fokozataként, az ősegyház és a katolikus gyülekezet önazonosságának és kontinuitásának alátámasztására az Újszövetség felekezeti hovatartozásától függetlenül elfogadott könyveire és az egyházatyák tanításaira hivatkozik. Megfigyelhetjük, hogy utolsóként lépteti fel a tekintélyérveket és az ezzel szoros egységet képező egyházi tradíciót. Török Damaszcén a prédikáció zárlatában már nem érvel, hanem a tételt bizonyítottnak tartva határozottan kijelent.

Summázat

Az irodalmi igényű megnyilatkozást a világmegértés, az „én” világhoz való illetve a világ „én”-hez való viszonyának felmérésére tett kísérlet és az önkifejezés vágya indukálja. E bonyolult viszonyrendszer kifejezésére médiumként a tartalmi és formai jegyek alapján rendeződő műfajok funkcionálnak, amelyek a tradíció segítségével beleilleszkednek az irodalom folyamába, de dinamikus képződményként minden egyes új felhasználással újradefiniálják önmagukat. Az irodalmi tudatban a műfajok intézményesülnek és újratertődnek, amely intézményesülést és újratertődést egyszerre rögzíti és mozgatja a befogadó által generált elváráshorizont, illetve a szerzőnek az elődök és kortársak irodalmi modelljeihez való igazodás. Épp ezért amit a hagyományos poétikaelméleti megközelítésmód alkotói produktumként kezel, az „sokkal inkább egy-egy korszak irodalmi-művészeti tudatának, stíluskonfigurációjának, irodalmi diszkurzusrendjének és lehetséges alkotásmódjainak a szerzői alkotásban megvalósult interakciójából” vezethető le.[50]

Jelen dolgozat a régi magyar irodalom talán legváltozatosabb műfajában, a prédikációirodalomban történő elmozdulások, horizontváltozások részleges regisztrálására törekedett. A vizsgált folyamatot recepcióesztétikai, befogadás- és retorikatörténelmi, irodalomszociológiai kontextusba ágyazva a pragmatikai szempontú megközelítést igyekezett megvalósítani, mivel az alkotóra ható elméleti alapvetések és a gyakorlati megvalósulás között számos esetben igen nagy differencia figyelhető meg.[51] Épp ezért a nagyító alá vett korszakok illetve későbbi korok elméleti tapasztalataival való összevetést a kutatás további elvégzendő feladatai közé sorolja.

Mindezek után zárásként már csak a címben szereplő „klasszicizálódás” terminusnak a magyarázatára kell fordítani tekintetünk. Stílustörténeti szempontból a barokk meghatározható úgy, mint műfajok szintézise által uralt korstílus a körülhatárolt műfaji keretek között dolgozó reneszánsz és klasszicizmus között.[52] Pázmány Péter felfogásában a prédikáció még erősen őrzi a humanista jellegét, amit a mérsékelt formakezelés is igazol. Ezzel szemben az őt közvetlenül követő korszak alkotói – bár a szövegszerűség szintjén többen is kimutathatóan kötődnek a kardinális írásművészetéhez – a retorikai gyakorlat terén eltérnek tudós elődjüktől. Ennek a skolasztikus hagyományokat sejtető, allegorizáló írásmagyarázatot alkalmazó, miszticizmusba és teátrális jelenetekbe hajló hitszónoklat-típusnak a jellegzetes képviselője Csúzy Zsigmond. Ha a barokk kort úgy definiáljuk, hogy a vallás és az egyház utolsó nagy kísérlete a világi gondolkodás visszaszorítására, akkor Csúzy Zsigmondban ennek az időszaknak karakterisztikus alakját fedezhetjük fel. Ám az általa megvalósított prédikációs modell a szövegek, s ezáltal a befogadók túlzott meg- és leterheltsége miatt követhetetlenek, zsákutcának bizonyult.

Török Damaszcén észlelve a megváltozott miliót, a prédikatori működését befolyásoló tényezőket, már egész más aspektusból közelíti a hitszónoklat műfaját. A modern eszmék szellemisége, az abban rejlő vallást érintő veszélyek a századforduló értelmiségének élvonalába tartozó egyházi író számára egyszerűen nem lehetett ismeretlen. S a templomok padosraiban helyet foglaló hívek közt is lassan szaporodik azoknak a száma, akik az új filozófiai tanokról információkkal rendelkeznek; esetleg határozott ismeretek birtokában vannak. A racionalitáson és empirizmuson alapuló modern eszmék ellenében csak egy az ésszerűséget és tapasztalati tényeket figyelembe vevő igehirdetői gyakorlat veheti fel sikerral a versenyt. Tehát szükségsszerűvé vált, hogy prédikációirodalom is beilleszkedjen abba a folyamatba, amely hazánkban a 18. század utolsó harmadában indult meg látványosan, s a műnemek különböző műfajainak formatisztulását eredményezte. Így joggal vélhetjük felfedezni Török Damaszcén munkásságában a minden bizonnyal Lajay tézisei alapján Kaprinai Istvánnál is megfogalmazott alapvetés gyakorlati megvalósulását, amely a késő-barokk „seicento modor” igényében fogant retorikát a felvilágosodás és a klasszicizmus irányába terelte. Egyrészt tehát ezt érthetjük a prédikáció „klasszicizálódásán”.

Csúzy hitszónoklatainak szerkezetéről joggal állapítja meg Tasi Réka, hogy „leginkább a gyakori kitérők miatt nem követhető nyomon könnyedén, az argumentáció logikai felépítése az egyéb retorikai eljárások miatt háttérbe szorul, s a megszerkesztettség tudatosításának igénye csak ritkán jelenik meg közvetlenül a szövegben”. [53] Azonban a Csúzyt követő kor hitszónokától, mint pl. Török Damaszcéntől a modern kihívások korszerű formahasználatot követeltek meg. A prédikációval szemben a befogadó részéről megjelenik a hihetőség és valóságosság elváráshorizontja, amely a hitszónoklatot mind stílárís, mind pedig szövegszerkesztési szempontból erős logikai rendbe kényszerítette. „Az inventio és részeinek tárgyalása során a definíciók állandóan egymásból következnek, szorosan egymásra épülnek, a piramis köveihez hasonlóan rakódnak egymásra, így bármelyiket kihagynánk, helyén űr támadna. Aki viszont ennek az egész gondolatépítménynek birtokában van, mindig tudja, hogy annak melyik területét kell használnia, milyen gondolat-formához vagy stilisztikai fogáshoz kell nyúlnia”. [54] Az előbbi Bitskey István idézet igaz Török Damaszcén írásművészetére is, holott Pázmány Péter 170 évvel korábban kiadott prédikációinak elméleti alapvetését fejtegeti. Az azonos irányba mutató jelenségek mögött azonban eltérő gyökerek rejlenek, hisz az érsek gyakorlatát a humanizmus tradíciói és a katolikus megújulás tridenti zsinat után kibontakozó retorikai követelményei hívták életre. De közös pontként jelentkezik, hogy mindkét szerző érzékeny időszakban, korszakhatáron élt.

A terjedelmes Pázmány-szakirodalom Fraknói monográfiája óta sokat finomítva, de már-már közhelyszerűen hangoztatja, hogy a kardinális szándékoltan elkülöníti polemizáló műveit és immanensen dogmatikus, de felszínileg elsősorban etikai-morális tartalmat megfogalmazó prédikációit. Az is tény, hogy az érsek által saját kezűleg sajtó alá rendezett hitszónoklatok között egy kivétellel – a báránybőrös farkasokról szólót leszámítva – nincs kifejezetten hitvitázó jellegű. Pázmány írt prédikációiban a mennyei boldogságról, írt a pokolról, de nem írt a purgatóriumról.

A követett retorikai eljárást tekintve a fikció szintjén azt mondhatnánk, hogy Török Damascén részletesebben tárgyalt beszéde a bíboros hiányzó, tisztítótűz mibenlétéről szóló hitszónoklata. Az eljárásbeli és felfogásbeli párhuzamokat alapul véve tehát a „klasszicizálódás” terminus használatát alátámasztja, hogy az egri minorita minden bizonnyal igazodik az általa alaposan ismert kánoni értékű pázmányi modellhez, azaz a prédikációk gyakorlati megvalósulását a közönség elváráshorizontja mellett a klasszicizmusra jellemző tudatos imitáció is inspirálta.

Jegyzetek

[1] Csúzy Zsigmond nyomtatásban megjelent munkái a következők: *Zengedező sip-szó*. Pozsony, 1723. (A kötetből származó idézetek helyét Z.S. rövidítéssel és oldalszámmal a szövegtörzsben közlöm); *Evangeliumi trombita*. Pozsony, 1724. (továbbiakban E.T.); *Lelki éhséget enyhítő evangéliumi kölcsönzött három kenyér*. Pozsony, 1724.; *Kosárba rakott aprólékos morzsalék*. Pozsony, 1725.; *Egész esztendőre való hármás prédikációk*. Pozsony, 1725.

[2] Koltay-Kastner Jenő: *A magyar irodalmi barokk*. In: *Budapesti Szemle*, 1944.

[3] Bán Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI-XVIII. században*. Bp., 1970. (továbbiakban: Bán, 1970.) 60. p.

[4] Török Damascén nyomtatásban megjelent munkái témájukban és műfajilag is nagy változatosságokat mutatnak: *Succursus rhetoricus, complectus epitimem rerum selectarum ad artem rhetoricam pertinentium in usum eloquentiae studiosorum*. Albae Caroline, 1792.; *Vasárnapi és ünnepnapi prédikációk...* 1-4 szakasz. Eger, 1802-1805.; *Ur napi szent beszéd*. Kassa, 1809.; *Halotti rövid prédikációk*. Eger, 1812.; *Calendarium morale ad perficiendum hominem complavit ex probabit scriptioribus*. Agriae, 1815.; *Az időt töltő multságok, és különös figyelemmel a játék szín erköltsi tekintetben*. Miskolc, 1818.; *Az oltár és Istentisztelet elé mozdításának nagy eszköze...* Miskolc, 1818.; *Az önnön gyilkosságról észrevételek a józan észnek és a keresztény erköltsi tudománynak uttyán*, Miskolc, 1818.

[5] Bahtyin, Mihail: *A beszéd műfajai*. In: *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Szerk.: Kanyó Zoltán – Síklaki István. Bp., 1988. 259. p.

[6] Továbbiakban: T.D. IV/(lapszám).

[7] „Szórol szóra [fordítottam le] az episztolákat és az evangéliumokat az év összes vasárnapjaira és a szentek ünnepeire magyarázatokkal, példázatokkal, mindkét nem belülről egyszerűbb testvérek és latinban kevésbé jártas ifjak számára. E szent együgyű testvéreknek és nővéreknek is legyen mindez hozzáférhető, hogy a nagy és kis ünnepeken mintegy tanulva, a szentbeszéd és az olvasmány idejét hasznosabban tölthessék el.” *A néma barát megszólal: Válogatás a Karthausi Névtelen beszédeiből*. Szerk. és utószó: Madas Edit. Bp., 1985. 11-12. p.

[8] Egerben a későbbi érsek, Barkóczy Ferenc védnöksége alatt 1756-ban állítottak fel nyomdát. Ezt a püspöki székben öt követő Eszterházy Károly vette egyházi kezelésbe. A nyomda történetének első évtizedeiről: V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában: 1473-1800*. Bp., 1999. 187-192. p.

[9] Bitskey István: *Humanista erudíció és barokk világnézet: Pázmány Péter prédikációi*. Bp., 1979. (Humanizmus és reformáció, 8.) (továbbiakban: Bitskey, 1979.) 49. p.

[10] A hit cikkelyeinek homályosságára vonatkozó megállapítás Török Damascénál is előfordul, de inkább csak topikus elemként, a következő részletben ekként: „Egy Naturalista, az az: természeti okoskodáshoz ragaszkodott ember azt mondgya: Tudom. Egy Matematikus aki csak mérésekben, és számvetésekben foglalatoskodik, azt mongya: Látom. Egy Sceptikus aki mindent kétségbe hoz, azt mongya: Kétkelkedem. De egy Keresztény, aki a hit titkait kijelentő Istennek tsalhatatlan igazságához támaszkodik, azt mongya: Hiszem. Nem mongya ő, látom; mert csak reménységgel él, s nem is láthatja a láthatatlan hitbéli dolgoknak valóságát. Nem mondgya, kétkelkedem; mert biztos abban, hogy az Isten aki szólott, se maga nem tsalathatik, se mindeneket meg nem tsalhat. Azért csak azt

mongya; Hiszem.” (T.D.158.)

[11] Lukácsy Sándor Csúzy Zsigmond udvari viselkedés ellenében elfoglalt álláspontjából kimutatja, hogy a pálos hitszónok az ateizmus veszélyét elsősorban a magasabb társadalmi körökben forgolódókra érti. Vö. Lukácsy Sándor: Az állam lelke: Machiavelli és a régi magyar egyházi irodalom. In: Uő.: A végtelen jövő: Irodalmi tanulmányok. Bp., 1998. 61-69. p.

[12] Bitskey, 1979. 34-35. p.

[13] Kaprinai István *Egyházi szónoklattanában* pl. arra ad elméleti tanácsot, hogy Pázmány Péter advent első vasárnapjára írt beszédének princípiumából miképp szerkeszthet önálló prédikációt a praktizáló igehirdető. Vö. A magyar kritika évszázadai 1.: A kezdetektől a romantikáig. Szerk.: Tarnai Andor – Csetri Lajos. Bp., 1981. 212-213. p.

[14] Bitskey, 1979. 45. p.

[15] Vö. Réz Pál: *Voltaire világa*. Bp., 1981. 94., 103. p.

[16] Voltaire válogatott írásai. Szerk.: Gyergyai Albert. Bp., 1951. 60. p.

[17] Voltaire kortárs hazai recepciójára ld. többek között: Baranyai László: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon a XVIII. században*. Bp., 1920.; Benedek András: *A francia szellemesség a XVIII. században*. Bp., 1936.; Bíró Ferenc: *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*. Bp., 1976.; Ferenczi László: *Voltaire a XVIII. századi Magyarországon*. In: „Sorsotok előre néztek”: *A francia felvilágosodás és a magyar kultúra*. Szerk.: Köpeczi Béla – Sziklay László. Bp., 1975. 183-200. p.

[18] Vörös Imre: Benyák Bernát ismeretlen Voltaire-fordítása. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1979. 2. sz. 159-161. p.

[19] Ilyen rosszallást kiváltó véleményt fogalmaz meg például az *Értekezés a türelmességről Jean Calas halála alkalmából* című munkájában, ahol fejezeteken át boncolgatja a római birodalom, a zsidóság és az őskeresztény szekta viszonyát. A császárság ideje alatt történt vallási üldöztetéseket tárgyalva rámutat arra, hogy a zsidók és őskeresztények erőszakos, provokációként értékelhető fellépésükkel maguk is előidézői voltak meghurcoltatásuknak. Vö. *Értekezés a türelmességről Jean Calas halála alkalmából*. Ford.: Réz Pál. In: Voltaire válogatott filozófiai írásai. Szerk.: Ludassy Mária. Bp., 1991. 279-314. p.

[20] Orczy Lőrinc: Két nagyságos elmének költeményes szüleményei. Pozsony, 1789. 242. p. Idézi: Vörös Imre: Fejezetek XVIII. századi francia-magyar fordításirodalmunk történetéből. Bp., 1987. (továbbiakban: Vörös, 1987.) 132. p.

[21] Bayer Alice: Marmontel hatása Magyarországon. Bp., 1916.

[22] Az elhíresült fejezetből közöl részleteket: *Francia irodalmi szalonok: Szemelvények a XVIII. század francia irodalmából*. Szerk.: Madácsi László. Bp., 1963. 202-205. p.

[23] A fordítások egymáshoz való bonyolult viszonyára ld. Vörös, 1987. 94-100. p.

[24] A kiadástörténethez tartozik, hogy a magyar fordításokban ehhez a fejezethez óvatosan viszonyultak a fordítók. Az egyik megoldás, hogy az elhíresült és Báróczi által korholt lipcsei kiadást vették alapul, azaz a kiadó által regényhez fűzött bíráló jegyzeteket is átültették. Vargyasi Dániel István és Zalányi Péter is így járt el. A másik eljárás pedig – amit Horváth Mihály és Kállay János választott – az, hogy egyszerűen kihagyták a sokat támadott fejezetet. Vörös, 1987. 96. p.

[25] A 18. század végén megélenkülő francia-magyar irodalmi kapcsolatokra újabb szakirodalomra többek közt ld. Pócsi Katalin: Az állam és az egyház viszonyának értelmezése Lázár János Voltaire-fordítása tükrében. In: *Magyar Könyvszemle*, 2000. 2. sz. 162-174. p.; Granasztói Olga: A tiltott francia könyvek sorsa Magyarországon: Válogatás a cenzúrahivatal aktáiból 1780–1810. In: *Sic Itur ad Astra*, 2000. 4. sz. 47-76. p.; Uő.: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. In: *Magyar Könyvszemle*, 2000. 1. sz. 43-69. p.

[26] Vö. Kaprinai István 13. sz. jegyzetben idézett munkáját (209-217. p.) Kaprinai elméleti munkásságára ld. Bán, 1970. 87-91. p.

[27] Például ezt az eljárást használja Csúzy Zsigmond is az Anyaszentegyház dicsőítésére, amikor a különféle protestáns felekezeteket cáfolja: „Mindenek felett mindazonáltal, inkább nyilvánvaló, mint régen megátkozott, és ezer esztendővel ezelőtt, számkivetett férges gyümölcsök; mellyekből szép könyű megismerni őket; ám nem tekéltességet, hanem feslettséget; nem figyelmet; nem félelmet; hanem vakmerő bátorságot és tellyes szabadságot; nem törvények betellessítését, hanem lehetetlenségeket, sőt, megsemmisítéseket;

nem jóságos cselekedeteket (mellyek nálok semmit sem érnek, sőt gonosz vétkek) hanem bünöket termenek, és szentségtelenségeket nemzenek. Ezt a dögleletes tudománt, ezt a Sodoma férges gyümölcsét (mellyet az uj hitfaragok megújítottak) a régi kiátkozott, és amint mondám ezer esztendőkkel számkivetett eretnekektől kölcsönözték & c. minémü vala Arius, Sabellius, Manichaeus, Donatus, Jovinianus & c.” (E.T.486-87). Majd a továbbiakban minden eretnekséget külön-külön, tőle elvárható módon porig aláz.

[28] Vö. Csorba Dávid: Egy eltűnt prédikáció margójára. Szentpéteri István: Ördög szára bordája. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2001. 1. sz. 68-93. p. Elgondolkoztató, hogy a káromkodás ellen szóló Szentpéteri István 1699-es protestáns prédikációja megközelítésmódjában és vehemens megnyilvánulásában mennyi, minden bizonnyal véletlen egyezőségre, allúzióra ad lehetőséget egy több mint 100 évvel később keletkezett katolikus hitszónoklat kapcsán. Mint látni fogjuk, a kárhoztatott formulák és a törvényi szigor terén sem tapasztalható jelentős elmozdulás ezen időszakban.

[29] Az egri káromló nyelvi formulákat összegyűjtötte egy „mini” szótárban: Bakos József: *A szitkozódás, a káromlás, a becstelenség nyelvi formái Eger város régi jegyzőkönyveiben*. In: *Magyar Nyelv*, 1978. 119-124., 241-246 p. A szitkozódásról általában vö. Tálasi István: *Erkölcstörténeti adatok a XVIII. századból*. In: *Ethnographia*, 1938. 240-242. p.

[30] Zlinszky Aladár magyarázatát ld.: *A magyarság néprajza*. III. köt. Bp., é.n., 440. p.

[31] Makoldy Sándor: *A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig*. In: *Ethnographia*, 1926. 122-131., 167-182. p. (továbbiakban: Makoldy, 1926.)

[32] Az egri városi jegyzőkönyvből idézi: Makoldy, 1926. 178-179. p.

[33] A történetiség és fikció kívánalmának viszonyát más kontextusban, de a mi számunkra is tanulságokat hordozó módon tisztázta: Pirnát Antal. *Fabula és história*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1984. 137-149. p.

[34] Tasi Réka: *Retoricitás és popularitás Csúzy Zsigmond prédikációiban*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2001. (továbbiakban: Tasi, 2001.) 705. p.

[35] Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Acél Petra: *Retorika*. Bp., 2004. 377. p.

[36] Vö. Szabó G. Zoltán – Szörényi László: *Kis magyar retorika: Bevezetés az irodalmi retorikába*. Bp., 1997. (2. kiadás, továbbiakban: Szabó G.–Szörényi, 1997.) 30. p.

[37] Kecskeméti Gábor: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a XVII. században*. Bp., 1998. 69. p.

[38] Vö. Pázmány Péter összes munkái. VI. *A Keresztyén olvasóhoz*. Bp., 1905. XXIII. p.

[39] Tasi, 2001. 704. p.

[40] Vö. Bitskey, 1979. 136. p.

[41] Vö. Sík Sándor, *Pázmány, az ember és író*, Bp., Szent István Társulat, 1939, 306.

[42] A különböző felekezetek teológusai (sőt nem ritkán egy felekezeten lévők) között számtalan vitát gerjeszt a túlvilági élet. Egyezőségekkel jóformán csak a költői és a képzőművészeti megjelenítések során találjuk magunkat szembe. Itt a büntetés eszköze, ami évszázadok alatt már a büntetés szimbólumává is nemesedett, az a tűz. Ennek háttérben az említett evangéliumi részlet következő verse rejtőzködik: „Atyám, Ábrahám, könyörülj rajtam! Küldd el Lázárt, hogy ujjá hegyét vízbe mártva hűsítse nyelvemet, mert gyötrődöm e lángban”. (Luk. 16,27.) Ez a parabola egyes apokaliptikus iratok értékelése szerint a pátriárkát közbenjáró szereppel ruházta fel (ld. Szodora és Gomora ügyében, ill. unokaöccséért, Lótért tett lépéseit). Vö. Szigeti Jenő, *Az Ószövetség felfogása a halál utáni életről = Lélek, halál, túlvilág: Vallásteológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*, szerk. Pócs Éva, Bp., Balassi Kiadó, 2001, 77. Ábrahám túlvilági szerepének általános elfogadottságát mutatja, hogy sem Csúzy Zsigmond Szent Háromság ünnepére írt beszédénél, sem pedig Török Damaszcén prédikációjánál nem a koldusról és a gazdagról szóló krisztusi példabeszéd a napra adott perikópa, melyben az ószövetségi ősatya meg lett említve.

[43] Szabó G.–Szörényi, 1997. 50-52. p.

[44] Tasi, 2001. 706. p.

[45] Ács Pál a Szent Makkabeusok történetének 16. századi magyar irodalomban fellelhető protestáns adaptációról szóló tanulmányában hangsúlyozza, hogy a történet példázatként számukra is elfogadható volt: „A szentek kultuszáról példájuk követésére, az ereklyéről az exemplumra helyeződik a hangsúly. [...] A protestánsok persze nem imádkoznak hozzájuk, nem kérik közbenjárásukat többé – de behelyezkednek szerepükbe, eggyé válnak velük. Az egész »Isten ostora« alá vetett közösség, az egész ország így módon a mártíromság útjára lép. A törökkel szemben egyelőre nem Júdás Makkabeus harcos elszántságát, hanem a hét mártír Makkabeus példáját tartják követendőnek.” Ács Pál: *A Szent Makkabeusok nevei: Pseudo Josephus mint Sztárai Mihály, Bornemissza Miklós és Zombori Antal forrása. In: Irodalomtörténeti Közlemények*, 1997. 213. p.

[46] *Succursus rhetoricus...*, ld. 2. sz. jegyz.

[47] Hasonlóképpen járt el prédikációi szerkesztése során többek közt Kelemen Didák is. Vö. Ocskay György: *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban. In: Irodalomtörténeti Közlemények*, 1982. 436-448. p.

[48] Itt szükséges megjegyezni, hogy az érsek közvetlenül kimutatható hatása Török Damascén írásművészetében már nem annyira jelentős, mint a korábbi korokban. Az előzőleg tárgyalt káromkodással kapcsolatos prédikáció pl. csak nyomokban emlékeztet az érsek *A nyelvnek vétkeiről* írt beszédére, ez esetben inkább csak a közös témából eredő reminiscenciáról beszélhetünk.

[49] Pázmány Péter: *Hodogeus: Igazságra vezérlő kalauz*. Pozsony, 1637. (3. kiadás) 992-993. p. (Hasonmás kiadása: Bp., 2000.)

[50] Kulcsár Szabó Ernő: *Történetiség – megértés – irodalom*. Bp., 1995. 11. p.

[51] A szakirodalomban elhíresült példa, hogy első magyar nyelvű homiletika szerzőjének, a protestáns Medgyesi Pálnak a prédikáció bevezetéséről vallott elméleti tézisei és a gyakorlati megvalósulás között igen éles eltérést figyelhetünk meg. Vö. Bartók István: *Medgyesi Pál: Doce praedicare: Az első magyar nyelvű egyházi retorika. In: Irodalomtörténeti Közlemények*, 1981. 10. p.

[52] Az 1960-as évek elején a hazai barokk fogalmának ilyen szempontú meghatározása körül élénk polémia bontakozott ki. Vö. Klaniczay Tibor: *A magyar barokk irodalom kialakulása I-II. In: Irodalomtörténeti Közlemények*, 1960. 319-340., 443-461. p.; Tarnai Andor: *Vita a magyar barokk irodalom kialakulásáról. In: Irodalomtörténeti Közlemények*, 1960. 626-628. p.; Klaniczay Tibor: *Reneszánsz és barokk. In: Reneszánsz és barokk. Szeged, 1997. (2. kiadás)*

[53] Tasi, 2001. 704. p.

[54] Bitskey, 1979. 39. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Bácsfainé Hévízi Józsa: Mezgár Lajos közéleti tevékenysége

A 19. század második felében az állam és az egyház szétválasztásával meginduló modernizáció általános emberi és szociális kihívásaira a katolicizmus lassan vagy megkésve válaszolt. A vallásosság fokozatosan visszaszorult a polgári életből. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök megújulást követelt, s a XIII. Leó-féle *Rerum novarum* enciklika szellemében a kapitalista vállalkozások embertelenségét feltárva a szociális kérdések, a munkáskérdés megoldását sürgeti. Keresztény igazságosság alapján álló, magántulajdonra épülő kapitalizmust szeretne. Úgy látja, hogy a rászorultságra, emberi nyomorúságra érzéketlen, önérdek alapú kapitalizmus magyarázata az egyén korlátlan érvényesülését hirdető liberalizmusban lelhető fel, mely széttöri az értékhordozó és megtartó kis-közösségeket: „A mi problémánk nem abban áll, hogy a dzsentri tönkrement, hanem abban áll, hogy annak a dzsentrinek a helyét nem foglalta el a magyar parasztságból felszívódott magyar középosztály [...] hanem, hogy azt a zsidóság foglalta el, a zsidóság, mely hatalmas gazdasági érzékével, agilis, aktualitásokra beállított intelligenciájával, nagy szorgalmával, rá volt arra képesítve, hogy itt a magyar apathia, a magyar intolerancia, a magyar munkátlanság, a magyar úrhatnamság terén leszorítsa teljesen ezt az életképtelen, harcokra be nem állított nemzedéket”[1] – írja Prohászka.

Prohászka a *Rerum novarum* alapján szorgalmazta, hogy az „ateizmus talaján álló” szociáldemokráciával szemben az egyházi közösségeknek, papságnak kell a munkásság szociális felemelkedésén munkálkodnia. A parasztság helyzetének orvoslására a telepítést a szövetkezeti mozgalom fölkarolását, és a földosztást kezdeményezte. Az utóbbira maga szolgáltatott példát: a világháború alatt püspöki birtokaiból 1500 holdat fölparcellázott, 1920-ban pedig újabb ezer holdat osztott szét. Az 1924. évi fehérvári egyházmegyei zsinaton alkotott törvények VII. fejezetében leszögezi, hogy a „lelkipásztori kötelesség nem merül ki csupán a templomban és iskolában. A hitbuzgalmi tevékenységen kívül népművelési, jótékonyági, család-, gyermek-, ifjúság-, munkásvédelmi s gazdasági stb. intézmények és mozgalmak az új idők lelkipásztori eszközei és aki ezektől távol tartja magát, lelkipásztori mulasztást követ el.”[2]

Az ő útján jár utóda a fehérvári egyházmegye élén: Shvoy Lajos is, aki Mezgár Lajos szerint „előmozdította az egyházközségek új rendszerét egész Magyarországon”. [3] Különösen a Tanácsköztársaság egyházüldözései és ateizmusa után egy új fiatal papi értelmiség fog lázas munkába. A *Magyar Kultúra* cikkírói püspökök, a katolikus szervezetek vezetői, egyetemi tanárok. A szociális enciklikák talaján olyan gyakorlati kérdésekről közölt vitacikkeket és megoldási terveket a folyóirat, mint a földosztás, telepítés, földbérleti rendszer és a munkásság helyzete. Az igazságosabb társadalom felépítésében elkötelezett, s a *Rerum novarumon* felnövekedett reformpapság számára XI. Pius 1931-ben kiadott *Quadragesimo anno* kezdetű szociális enciklikája új megoldási módozatokat vázolt föl. Strukturális reformot javasolt az állami monopolkapitalizmus illetve a fasiszta és bolsevista diktatúrák ellenében, meghirdetve a hivatásrendiséget, és programot adva a katolikus társadalmat átfogó Actio Catholica számára.

A gazdasági világválság idején kiéleződő szociális feszültségek közepette a fasiszmus demagógiája újabb veszélyt jelentett. Ugyan Bethlen István kormányzata alatt a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (KGSZP) papi-értelmiségi tagjai munkálták ki a szociális törvényeket (árvasági, özvegyeségi, betegségi biztosítás stb.), a válság különösen a dunántúli papság köreiből fogalmazta meg a párttal szembeni elégedetlenséget. Mezgár Lajos[4] fehérvári teológiai tanár, szemináriumi prefektus meghívására 13 lelkész 1933. március 12-én értekezletet tartott Székesfehérvárott Csúcs István fehérvári kanonok elnöklésével. Mezgár azt a kérdést bocsátotta vitára, hogy szükséges-e erőteljesebb politikai jelenlét, kell-e kimondottan keresztény politika, s melyik párt képviseli ezt. Szerinte „a tárgyi politika az volna, ha külön pártot és programot akarnánk, és ehhez, mint követelményhez alkalmazkodjék az, aki képviselő akar lenni”. [5] E pártalapítási kísérletből végül

nem lett semmi, mert a főpapság teljes támogatását a gondolat nem nyerte el.

Katolikus reformmozgalmak sodrában

A Prohászka-követő Mezgár Lajos a KALOT, az EMSZO, a Hivatásszervezet, az Actio Catholica egyik főszervezője volt a székesfehérvári egyházmegyében. „Mezgár Lajos egyházmegyénk egyik kiváló papja volt, aki főleg szociálpolitikai kezdeményezésekkel tűnt ki; de szókimondó nyíltsággal támatta az akkori társadalmi viszonyokat” – emlékezett vissza rá Neményi Lajos.[6]

A Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetének székesfehérvári egységének főszervezőjeként agrár-, ipari és értelmiségi tagozatot szervezett. (A Hivatásszervezet 1939. május 20-án kelt belügyminiszteri engedéllyel kezdheti meg munkáját.) Célja a társadalmon belül a gazdasági, szociális helyzetből eredő feszültségek feloldása volt. Szerinte a hivatásrendi társadalomban „nem maradhatnak meg az erkölcstelen jövedelem-halmazok, az erkölcstelen proletár-nyomorúsággal szemben”. A szervezet alapvető célkitűzésének megfogalmazásakor XI. Pius pápa *Quad-ragesimo anno* kezdetű szociális enciklikájára támaszkodott: „A termelt javak csak méltányosan halmozódjanak a birtokosoknál, ellenben bőszesen jussanak a munkásoknak, mert nincs gazdasági rendszer erkölcsi viszonylat nélkül [...] Az erkölcs a gazdaságnak, a magánéletnek, a közéletnek igazi alakító ereje.” Az értelmiség legfontosabb feladatának a „közös hivatástudat felkeltését” tartja a Hivatásszervezetben belül. Három ügyosztályban végezhetik munkájukat: a szociális nevelésben (nemzettudat, népi kultúra, munkáskultúra ápolása); a szociális szervezésben (munkaadók – munkavállalók együttműködése); a szociális gondozásban (karitatív munka, népszékpolitika, a munkások helyzetével kapcsolatosan a bérkérdések, munkaviszony, táplálkozás stb.)

Nem állt meg az elmélet szintjén, amit tudott megvalósított. Kora reggeltől késő éjjelig dolgozva tanfolyamokat, esti elemi, polgári, gimnáziumi oktatást szervezett a munkásoknak, vezette bérköveteléseiket, sztrájkjaikat és személyesen járt el a csendőrségen, rendőrségen, hogy megvédje a munkásvezetőket, vagy az üzemekben tett meg mindent azért, hogy ne bocsássák el őket a szervezkedésük miatt. Délutánonként és esténként az egyesületi helységeken a munkások között tartózkodott. A székesfehérvári Öreghegyen kisgyermek nyaraltatására nyári tábort létesített, melynek költségeit a leányokkal alapított *Karitás* kézimunka vállalkozásából fedezte. Napközi otthont szervezett az éhező gyerekek segítésére. Bejáró falusi diákok és iparos tanoncok részére menzát létesített. Cselédelhelyező irodát szervezett a falusi lányokról való gondoskodás céljából. Egy egyesületi munkára általa bérelt lakásban 4 ágyat tartott fenn átmeneti szállásul azoknak, akik időszakosan, önhibájukon kívül vagy családi okból fedél nélkül maradtak, s akik addig éltek ott, ameddig végleges megoldást nem találtak számukra.[7] Mintegy 3000 emberről gondoskodott, s ha szükségét szenvedtek valamiben, „vagontételben vásárolta és szállította a városban nem kapható cikkeket [...] ő volt a munkások atyja városunkban”.[8] Keresztes Sándor szerint Mezgár arról volt híres Fehérváron, hogy még sztrájkot is szervezett.[9] Támogatta az építőmunkások sztrájkját, maga szervezte a bakancskészítők munkabeszüntetését. A bauxitbánya-munkások és a bányászati bértárgyalásaiban közvetített. A Weiss és Tull bányász munkásai egészségtelen munkakörülményei miatt állandóan szót emelt a tisztiorvosnál, mivel a munkásokat a csersavas hordókba és tartályokba kényszerítették be, és más életveszélyes munkáknál sem biztosítottak védőszereket, hiányzott a mosdó, a WC. A festőipari munkások bérmozgalmait párt- és vallási különbség nélkül szervezte, érdekükben eljárta munkaadóiknál, vezette bérmozgalmaikat. S hogy szervezkedés miatt őket ne bocsáthassák el, inkább saját maga tárgyalta a mesterekkel, vagy pedig arra készítette őket, hogy küldötteket küldjenek a megbeszélésekre. „Neki köszönhetjük, hogy olyan munkabérek tudunk kiharcolni Székesfehérváron, hogy abból meg is tudunk élni, mert egyedül ő segítette a városunkban a munkásságot harcolni a kapitalistákkal, munkásellenesekkel szemben.”[10] – írták későbbi tanúvallomásukban. Természetesen mindezért semmit sem fogadott el cserébe, csak azt kérte, hogy hazájukhoz hűen ragaszkodjanak, kötelességüket teljesítsék, és hogy ne higgyenek az „idegen eszmék, különösen a németeket utánzó nyilasok propagandájának”, attól tartsák távol magukat. 1937-ben a cipészegedek sztrájkját vezette a

munkabérek emelése érdekében, s hogy a sztrájk ideje alatt a családok ne éhezzenek, műhelyt állított föl a segédek részére, hogy kenyérhez juttassa a sztrájkolókat.[11] A német érdekeltségű Felmayer István és Fiai Rt. textilgyárban az egészségtelen munkahelyek és alacsony bérek miatt 250 munkás nevében Kovács Géza munkásvezetővel sztrájkot szervezett sikerrel: Emelték a munkabéreket, fürdőt, WC-t létesítettek, javult a bánásmód is. „Párt és valláskülönbség nélkül segítette a munkásságot, még zsidó tagjaink is voltak, így Pollák Jakab segédmunkás, holott akkor már a fasiszta nyomásra minden szervezetből kizárták a zsidókat, Mezgár Lajos azonban nem engedte, hogy tagjaink között bármilyen megkülönböztetést vagy hátrányt szenvedjen vallása miatt bárki.” – írták a munkások.[12] A koldusok részére megszervezte az alamizsnaváltságot, a gyűjtött alamizsnát osztották szét a rászorulóknak között. Mezgár még 1944-ben is szervezett Székesfehérvárott munkásfőiskolát, esti tanfolyamokkal. Tekintet nélkül a törvényekre, itt alkalmazta a zsidó származású Morvay Béla gimnáziumi tanárt is.[13]

A szociális reformer

Mezgár Lajos nagyszabású közösségépítő, egyházközségi szervező munkájának motivációit, céljait a teológus Mezgár szellemi tanítása nélkül aligha érthetnénk meg. Korábban Székesfehérváron *Új Fehérvár* címen az egyházmegye politikai napilapját szerkesztette. „Egyházmegyénknek volt már egy lapja, Fejérmegyei Napló néven. Ezt sajnos Prohászka püspök úr hamis információk alapján – hogy nem életképes és rá kell fizetni – eladta egy konzorciumnak. Minden kísérletünk, hogy visszazerezzük, hasztalan volt. S ekkor megalapítottuk az új napilapot, a »Fehérvár«-t. Nehezen indult, mert a ciszterciek a Fejérmegyei Napló mellett álltak, oda írtak, amellet harcoltak. Mezgár Lajos szerkesztésében, tollának súlyos cikkeivel, a szociális igazságosság mellett vívott harcaival egy kompakt tábor, de sok ellenséget is szerzett.” – írja önéletrajzában Shvoy püspök.[14]

Mezgár főszerkesztőként az *Új Fehérvár* lapjain nemcsak az egyházmegye katolikus szervezeteinek életét mutatja be, nemcsak a feladatokra hív, hanem fontosnak érzi, hogy a katolikus ember a keresztény erkölcsi értékek alapján gondolkozzon az őt körülvevő világról, államról. Vezércikkei valóban erkölcsi célzatúak is voltak, felismerhetőek a proházkai gondolatok és a két szociális enciklika tanítása. Proházkával vallja, hogy a társadalom alakításában az egyháznak részt kell vennie, tehát politizálnia is kell. Úgy hiszi, hogy a helyes látásmód kialakításában egy katolikus napilapnak lényegi szerepet kell vállalnia.[15] Élesen bírálja a liberalizmust, mely szerinte a kapitalizmusban teljesedik ki: „a liberális felfogásban például egészen természetes a mamutjövedelem, a tőke óriási haszna és egyeduralkodása, a jól kereső férfiak asszonyainak hivatalnokoskodása, a fizetés-halmozás, az agrármunka kevésre értékelése, a kisipar lezüllesztése, a munkabér aránytalan leszállítása és a többi. A keresztény politika szerint mindez természetellenes. Még a házasság sem más a liberalizmusban, mint cserebere. Az sem segít a bajon, hogy a zsidó liberalizmus helyébe az ún. keresztény liberalizmus lépett. Semmit sem számít mellette a jelző, mert csak érdekből keresztelkedett meg. A név lett más, az érdek ugyanaz. Még az antiszemitizmusa sem kereszténység, hanem kilengés [...] Igaz kereszténységen épült politika kell, hogy enyhítse a kínódásokat. Az Actio Catholica által kitűzött családvédelmi program magával hozza a magyar házasságjog reformját és az evangéliumhoz igazítását, a családalapítás lehetőségét, az új generáció elhelyezkedését stb.”[16] A „zsidó tőkét” ugyanazon erkölcsi elvek alapján sommásan ítéli meg, mint – Proházkai nyomán – a keresztény gondolkodók közül sokan a korban. Hiszi, hogy a keresztény tőkés a társadalmi igazságosság eszköze lehet. Példaként állítja olvasói elé a 28 évesen tragikus hirtelenséggel elhalálozott Unger Istvánt, aki hatalmas vagyonát Tahitótfalunak hagyta sporttelep létesítésére, és a nagycsaládosok segélyezésére, továbbá öntöző csatornák és modern kertgazdaság kialakítására.[17]

Szól a világháború következtében terjedő nyomorról és a leromló erkölcsökről: „Húsz év óta mást sem teszünk, mint szenvedünk. Sőt már apáink idejében is elmondhatták a munkás proletár rétegek: amióta élünk, csak nélkülözünk. Ötven és hatvan éves munkások életéből volt módunkban jelentős szakaszokat látni és

egyetlennapi örömet nem találtunk.” A totalitárius rendszereket a teológus Mezgár a keresztény etika emberszeretetétől indítva születésük pillanatában már elvetette, s lapja hasábjain újra és újra elemzően bizonyította hamisságukat. Különösen veszélyesnek ítélte, ha katolikus körök vezető személyiségei kacérkodtak ezen ideákkal. Ez az oka, hogy nem hallgathatott akkor sem, amikor gróf Pálffy Fidél pápai kamarás fordításában megjelent Reventlow: *Nemzetiszocializmus az új Németországban* c. könyve. „Bizalmatlansággal viselkedik minden jó érzésű ember az egész horogkeresztes mozgalommal szemben” – írta. A bírálóknak sajtóper lett a következménye, mert Pálffy Fidél rágalmozgással és becsületsértéssel vádolta meg.

1934-ben vezércikkben ítélte el a Dolfuss kancellárt meggyilkoló nemzetiszocialistákat: „a válság mélységét mutatja Dolfuss esete, mert a haldokló kérését ezzel röhögték ki a terrorfiúk: Ojjé, a kis kancellár papot kér [...] Akiből kiveszett a lélek igénye, nem tudja teljesíteni más léleknek az igényét sem. Egyetlen norma van előtte: A test, az anyag, a kenyér és a pénz.”[18] A hitleri Németország felé való közeledéstől félti a kormányfő, Gömbös ú. római irányvonalát. Írása szerint „indokolatlanul nagy kedvezményeket adunk Németországnak külkereskedelmi forgalmunkban, amely számunkra káros!” A demokratikusabb, igazságosabb elosztáson alapuló államberendezkedés híve, a titkos választójog követelője. Nyíltan állást foglal a Gömbös-kormány alatt felvetett fakultatív választójog tervezete ellen, rámutat arra, hogy ugyanazon a munkahelyen a kormányt támogatók esetleges nyílt szavazása mellett mások sem mernék vállalni a titkosat: „a véleménynyilvánítás szabadságának ugyanis nagyon sok akadálya van: állásvesztés, nyugdíjazás, áthelyezés, minősítés, dorgálás, állandó szekatúra, meg a többi [...] Ha felzúdul ellene a polgárok tömege, akkor semmi sem lesz belőle, hanem jönni fog az igazi titkosság minden kertelés nélkül.”[19]

1938-ban azonban hirtelen meg kellett válnia a laptól, mert Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszter, Székesfehérvár város országgyűlési képviselője többször is kérte Shvoy Lajos megyéspüspököt, hogy váltsa le az egyházmegyei lap főszerkesztőjét. Mezgár maga említi, 1932-től 1936-ig 6 éven át írt cikkeket, s több alkalommal a főispán közvetítette a kormány rosszállását írásai miatt. Sőt az egyházmegyei lapot egyszer be is szüntették, amiről a kormányhatározatot a rivális lap, a *Friss Újság* hozta le. Végül új címmel, új lapként jelenhetett meg, azzal a feltétellel, hogy Mezgár neve nem szerepelhet főszerkesztőként rajta.[20]

A tökéletesebb állam című könyvében Platónra és Morus Tamásra, mint elődökre hivatkozik, amikor szükségét érzi, hogy egy keresztény értékeken alapuló igazságosabb állam feladatrendszerét megfogalmazza. Szerinte a keresztény etika jegyében korlátozni kell a közösségi érdekeket semmibe vevő individuális (liberális) kapitalizmust. 252 pontban foglalja össze javaslatait egy szociális indíttatású, a tőke korlátozására épülő államszervezet kialakítására: „az egyének szabadságát és sorsát emelheti a közösség, és a közös érdekeket szolgálhatja az egyéni szabadság és egyéni sors [...] A keresztény politika mindig erény. Veleje, hogy közösen boldogul az egyes. Nem a közösség kárára, hanem amiként a lánc egyik szemét kiemelem a többi közül, hogy szegre akasszam, és a lánc többi szeme is felhúzódik utána, úgy a keresztény életrendszer nagyszerű összefüggésében egy-egy ember gazdagodása magával emeli a többi embert is. Ahol a többség nem gyarapodik, ott legfeljebb csak kendőzött lopással juthat előre az egyes.” – állítja.

Az egyházi szegénygondozás módszere című ismeretterjesztő füzetében kifejti, hogy a szegények gondozása az Anyaszentegyháznak legszebb foglalkozása. Joga is, meg kötelessége is: „Az egyháznak karitatív és szociális feladata nem akarja kibérelni magának sem az állampolitikát, sem mást. De a fundamentumot adja [...] Szilárdan építeni csak katolikus hit- és erkölcsrendszerre lehet.”[21] – állapítja meg. „Az egyházi élet kifejlődése eljutott végre odáig, hogy az egyházközség területén minden a plébánia kezébe összpontosul. Igaz, ahhoz, hogy valaki ilyen plébános legyen, hát vezéregyéniségnek kell lennie. Nagy tudással, széles látókörrel kell bírnia. A plébános személye az egyházi munka forrása. Az a jó plébános, aki tele van ideával és egyúttal energiával.” – írja, s ez egyben saját ars poetica-ja is, Budafokon minden erejével ezen eszmék megvalósítására törekszik. Budafoki megbízatása egyben azt is jelzi, hogy Shvoy tanácsadóját, kísérletező-munkásvezérét magához közel akarja tudni.

A „cselekvő kereszténység apostola” Budafokon

Amikor Büttner Ferencet budafoki apátplébánost Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök előterjesztésére XII. Pius pápa kanonokká nevezte ki, Shvoy meghirdette az új állást, melyet a fehérvári egyházmegyében ismert személyiség, Mezgár Lajos teológiai tanár nyert el. „A konyhában nem volt tűzhely, a szobák tatarozás alatt álltak” – írta, amikor november 20-án elfoglalja helyét. Háborús idők jártak. 1944-től hat nagyobb bombatámadás érte Budafokot. A Pannónia utcai iskolába helyeztek el zsidó munkaszolgálatosokat. Nagy Ferenc felsővárosi pappal együtt sok izraelitát megkeresztelnek.[22] A plébániát megkeresték vegyes házasságban élők is mentesítési kérelemmel.

Fennmaradt Nagy Ferenc lelkész levele Mezgárhoz, amelyben Szattler Andorné munkaszolgálatos zsidó férjének kéri a plébánia igazolását arra vonatkozóan, hogy a feleség és két leányuk keresztények, mert ebben az esetben a nunciatúra mentesítését kérheti férje részére.[23] Ekkoriban a Ganz-pincékben zsidó menekültek is voltak. Amikor a hatóságok érdeklődtek kilétük felől, Nagy Ferenc és Mezgár Lajos „mindig garantálták az akkor szükséges őskereszténységi valótlaniságot”, amivel az üldözöttek a legnehezebb időket túlélték, sőt hírt kaptak a készülő nyilas ellenőrzésekről is, hogy elbújhassanak.[24] Endre László rendeletére Budafokon a városszéli téglagyárban akarták elhelyezni a deportálásra szánt zsidókat. A hírre Mezgár Lajos többször felkereste Jegg Géza polgármestert, hogy akadályozza meg ezt az embertelen intézkedést. Jegg Géza erről így ír: „Nyilas körök részéről féktelen izgatás folyt s prépost úr volt a városban a legszilárdabb erkölcsi tényező, akire támaszkodhattam, akkor, amikor Endre László és a nyilasok terrorjával és fenyegetéseivel kellett szembe néznom. Több ízben hangoztatta előttem, hogy Budafok város régi tisztességét a hírnevét ne engedjük a zsidó kérdésben bemocskolni. Amikor pedig úgy éreztem már, hogy Endre László terrorjának a gettó ügyben már nem tudok ellenállni, el akartam hagyni tisztemet, megint csak Prépost Úr volt az, aki Bárdossy Géza polgármester-helyettes, tanácsnokkal együttesen kérve-kért arra, hogy a keresztény emberiség érvényesülése érdekében maradjak helyemen, nehogy egy új polgármester kinevezése esetén a zsidósággal szemben még súlyosabb helyzet álljon elő. Prépost úr ismételt közbenjárására és határozott kívánságára rendelkeztem úgy, hogy a megkeresztelt sárgacsillagosok lakóhelyeül a város főterén (Szent István tér), a katolikus főtemplom mellett fekvő épületet jelöltem ki; nyilas körökben ez az intézkedés is óriási felháborodást és nem csak velem szemben, de a Prépost úrral szemben is határtalan gyűlöletet váltott ki.”[25] A polgármester Mezgárral egyeztetve, a rendelkezésekre fittyet hányva engedélyezte, hogy a lelkészek a megkeresztelt sárgacsillagosokat látogathassák, s hogy ők a templomi szertartásokon részt vehessenek. Így a sárgacsillagosok még az egyik körmeneten is részt vettek, ami a nyilasok újabb felháborodását váltotta ki, s panaszt tettek a prépost plébános ellen a polgármesternél.

A Budafokra deportálási céllal áthelyezett zsidókat, akik nagy részben kikeresztelkedtek, Mezgár állandóan felkereste, támogatta, s amikor végül is elhurcolták őket, azon a napon róluk hangos imával emlékezett meg, hogy ezzel is helytállásra készítse a hívőket.[26] Szent Ferenc leányai – a szegénygondozó nővérek – szeretetházukba minden üldözöttet befogadtak: „a háború viszontagságai erősen hullámoztak a ház körül, de az áldozatos munkát vállalók türelme és jósága vele növekedett. Az otthon menedéket adott elmenekült családok hátramaradt öreg hozzátartozóinak, a háborús gyűrü szűkítésével megbolygatott családtagoknak, munkaszolgálatos – háborúktól betegség miatt elmaradt – zsidóknak, sebesült német katonának, a legszentebb kommunizmusban magához ölelve minden szenvedő idesodort embert.”[27]

Szegénygondozási rendszer

1944-ben belügyi rendeletek szólítanak föl a lakosság 10 %-nak megfelelő mértékű élelmiszer tárolására és a népkonyhák felállítására. Jegg Géza polgármester felkéri a Budafokra 1934-ben költöző Szent Ferenc lányai

szegénygondozó nővéreket népkonyha szervezésére.[28] A népkonyhán 500 személyre főznek, ezek közé beszámítják a romokat eltakarító munkaszolgálatosokat, s a fel nem robbant bombákat felszedő fegyenceket is. 1945. november 1-ig a Szegényházban élők mellett az ún. külső szegények is kaptak napi egy tál ételt.

A plébánián csak egyetlen szobát tudtak használni, ahol állandóan a menekült papokkal együtt legalább hét pap lakott. A háztartás az egyik Péter-Pál utcai pincében kapott helyet, ahol 150 nő nyert menedéket egy orosz őrnagy jószágára támaszkodva.[29] Mezgár állandóan látogatja a betegeket. „A betegeknek már nincs mit enniük” – írja január 2-i feljegyzésében. A rászorulókat befogadja a plébániaközség, elhelyezi, vagy legalább egy étkezésre fogadja. A szegényházba is küldet bort a szegényeknek. A templom-pénztárat úgy sikerült megmenteni, hogy több helyen kisebb mennyiséget dugtak el. 1944 karácsonyán a nyugdíjas papoknak juttattak belőle segélyt, részben ruhaanyagot vásároltak, és azt osztották szét a szegényeknek.[30]

Az 1945-ös újjászerveződés élvonalában

Január 8-án megalakítják a Nemzeti Bizottságot, melynek tagja lesz Nagy Ferenc is, aki egyben a döntéseket hozó „ötös bizottság” vezetője. Nagy Ferenc végiglátogatja az egyházközség vezetőségét és az ismerős családokat. Várják a vigasztaló szót, mindenkit ért keserűség. Bátor férfiakkal romokat takarítanak, az utcán elhagyott, temetetlen lovakat elássák. Legfőbb gond az élelem. Családok, s főképp a gyerekek éheznek. A Blaska-pincébe szállítják, ha valahol cukorrépat, szirupot találnak. Ezt osztják szét a betegek, öregek, de főleg a gyerekek között.

1946. október 11-én a Városháza közigazgatási osztályán tartott megbeszélésen a református és az izraelita felekezetek, az MNDSZ, a Nemzeti Segély, a Vöröskereszt, a Szakszervezeti Tanács, az Actio Catholica (Nagy Ferenc képviseli) az UNRA javak elosztása ügyében felállított bizottság ügyvezető elnökéül, távollétében Mezgár Lajost szavazzák meg.[31]

A földosztással kapcsolatos aggályait Mezgár az *Új Fehérvár* lapjain korábban kifejtett demokratikus szellemiségéhez hűen levelében fejezi ki Shvoy püspöknek: „a földigénylést általában morális alapon tartom nehéznek a papság részéről, amennyiben Volksbundisták vagy akármilyen szétbontott nagybirtokból nyerne kielégülést [...] Nem volna-e jobb, ha az igénylést egyenesen és kimondottan az egyházi nagybirtokok terhére nyújtanák be?” – írta, és tartva a következményektől nehezményezte, hogy egyes papok részt vesznek a földosztó bizottságokban, és tevékenykednek a nem egyházi jellegű birtokok s házak, házhelyek odaítélésében. Végül papíron az egyes püspökségeknek és egyházi intézményeknek meghagytak egyenként 100-100 hold földet. Anyagi támasz nélkül maradtak a lelkipásztorkodás és az egyházkormányzat szervei, az egyesületek, a sajtó, az egyházi könyvkiadás stb. Az ígért kárpótlás elmaradt.[32]

Miután a püspöki kar 1944. március 14-i konferenciáján hozzájárulását adta a keresztény párt alakításához, 1944 októberében megalakult gróf Pálffy József elnökletével a Keresztény Demokrata Néppárt. Programul az alakuló gyűlés a Katolikus Szociális Népmozgalom eszméit és programját fogadta el úgy, ahogyan azt Kovrig Béla kidolgozta. Mezgár szerepéről Keresztes így nyilatkozott: „Mezgár fél tüdővel élt, nagyszerű ember volt! Azonnal bekapcsolódott az eseményekbe. Budafok a mozgalom egyik szerveződési központja volt: Mezgárral innen kezdtük a Katolikus Néppárt újrászervezését.”[33] „Mezgárral akkor azt mondtuk, hogy tekintettel a szovjet jelenlétre, lehetetlen, hogy egy szociális programú keresztény pártnak a vezetője egy gróf legyen. Készítettünk egy emlékiratot Kerkainak, amit én vittem magammal, amiben azt mondtuk, hogy Pálffy gróf nem lehet a párt vezetője, csak akkor, ha nyilvánosan lemond a grófi titulusáról. Kerkai ezt tapintatlanságnak minősítette, de két hét múlva mégiscsak Barankovics Istvánt választották a párt élére.” A párton belül a konzervatívabb Pálffy-féle és a demokratikusabbnak tekintett Barankovics-féle csoport között a konfliktus szakadáshoz vezetett; Pálffy József, Slachta Margit a Polgári Demokrata Pártot támogatták, míg Barankovicsék a kisgazdákat az 1945. évi választásokon.

1945. október 7-én lezajlottak a budapesti törvényhatósági választások. Mezgár, Keresztes és Nagy Ferenc, továbbá a budafoki keresztény értelmiség számára egyértelmű volt, hogy a Független Kisgazda Párt mögé sorakoztak fel. A köztisztületnek örvendő Takács Pál orvos lett az FKGP helyi vezetője, és a tagok között volt Nagy Ferenc felsővárosi káplán. A kiélezett politikai küzdelem Nagy Ferencet erősen megviselte, és kimerülten szüleihez, Zalaapátiba utazott: „A Budafokon jelenleg uralkodó politikai helyzet, mely személyemmel kapcsolatban különösen kiéleződött, szükségessé tette, hogy egy ideig kikapcsolódjak Budafok életéből [...] Ahogy kamarás úrtól azt az értesítést kapom, hogy személyemmel kapcsolatban a helyzet enyhült, állomáshelyemet azonnal el fogom foglalni.”[34] – tájékoztatta levelében püspökét Mezgár. Szerencsére hamarosan megnyugodtak a kedélyek: „a mai napon hazahívtam Nagy Ferencet. Minden rendben van. Semmi baj nincsen. Örvendetesen javára változott a helyzet.” – számol be Shvoynak Mezgár október 26-án.[35]

Budafok keresztény hálózatának megszervezése

A két világháború közötti időszak katolikus reformmozgalma mintájára Mezgár megkísérelte az élő egyház szervezeti felépítését. Lényegében csak Budafok hagyományaira kellett támaszkodnia, s folytatni az elődök ez irányú kezdeményezéseit.

Mezgár, aki Shvoy püspök jobb kezének számított, teljes odaadással vetette bele magát a szervezőmunkába. Segítője Keresztes Sándor,[36] aki aktív tagja volt Kolozsváron az EMSZO-nak és a KALOT-nak, s 1939-ben ismerkedett meg Mezgárral. Székesfehérváron ekkoriban Kovrig Béla volt még a rektor, s Mezgár szervezte az EMSZO-t. 1944 nyarán Balatonberényben a KALOT népfőiskolán találkozott először az egyházi ifjúsági mozgalomban felnőtt Keresztes illetve Mezgár, aki a parasztság és munkásság létfeltételeinek javításán gondolkodó demokratikusabb egyházi irányzat képviselője volt.

Mezgár fokozatosan emelte a szentmisék számát: A felsővárosi két kápolnában négy, a plébániatemplomban hat szentmisét tartottak. Mezgár a német nyelvű misét a hívekkel egyetértésben megszüntette, mert akkor már figyelték, hogy ki járt rá. Elkezdték az esti litániákat s nagybőjtben minden délután keresztutat jártak. Megható volt a feltámadási körmenet, sokakat vonzott az úrnapi a szép virágszőnyeggel. Minden vasárnap sor került valahol egy lelkigyakorlatos napra. 1945. április 10-re összehívta a Magyar Vöröskereszt budai fiókját. Minden kedden és pénteken hivatalos fogadóórákat tartottak a városháza egyik régi egyleti helyiségében. A külügyminisztérium kérésére begyűjtötték a lakosságtól az elhurcolt személyek adatait. Közben az ősi budafoki egyházi népszokás szerint május hatodikán következett a határjárás, földszentelés. Újraindították a fiatalok összefogására a cserkészetet, megszerveződtek a leány- és fiúkongregációk, leány- és asszonycsoportok, ifjúsági délutánok. Leányok részére varrótanfolyam indult. Nagy Ferenc hitoktató az egyházközségi cserkészcsapat parancsnoka 1945 júliusában. Az érettebbek az öregcserkészekhez álltak be. Szeptember 16-án ünnepélyesen fogadalmat tett a felsővárosi Szent Erzsébet és a Dobó Katica cserkészcsapat, majd ezt műsoros est követte a katolikus otthonban. „A cserkészlet az egyetlen egyesület, amelyik működhetik a MADISZ-on kívül. Rengeteg fiú iratkozik be! Mi is a MADISZ? Tanárok ellen, papok ellen beszélnek. Istentelenséget tárgyalnak. Mi izgatunk? 22-én például a program: 3 órakor Oltáregylet, 5 órakor KIE.” –írja Mezgár. [37]

Májusban és júliusban a Szociális Missziótársulat egy-egy tagja vezetésével 4-5 hölgy végezte el az irodai munkát: Megkezdték a hívek összeírását és az egyházközségi kartoték felállítását. A hitoktatás megindult az elemi iskolákban. Egy középfokú iskolában ugyan az igazgató betiltotta az imádkozást, de a gyerekek reagálása miatt e rendelkezést vissza kellett vonni. Mezgár megkezdi a *Híveimnek* című időszakos értesítőjének a kiadását.

Kezdeményezésére a három budafoki egyházközség Központi Tanácsot (KT) alakított a belvárosi egyházközség 12, a kelenvölgyi 6 és a felsővárosi 6 delegált tagjával. Elhatározták, hogy egységesen kezelik a közös adózás révén befolyt összegeket, s közösen döntenek a fennmaradó összeg rendeltetéséről. Az 1945. november 9-i püspöki levél meghatározta a Központi Tanács összeállítását: 24 választott tagja közül a belvárosi egyházközség ad 12-t, a Felsőváros és Kelenvölgy 6-6 képviselőt. Ezt egészíti ki 8 kinevezett fő. Tagjai az egyházközségi plébánosok, lelkészek, világi elnök, a kegyuraság képviselője, a női és a férfi egyesületek (mint az Oltáregylet, cserkészlet, a KIOE, a Mária kongregáció, a Rózsafüzér Társulat, a Jézus Szíve Társulat képviselői) lehetnek. 1946. január 13-án, a KT első ülésén megállapították az, ún. „közös ügyeket”: ezek a szegénygondozás, az egyházi adózás, a felsővárosi templomépítés, a kelenvölgyi plébánia házának építése, a papok, hitoktatók, közös kántor fizetésének megállapítása, az Actio Catholica működtetése, az egyházmegyei szükségletek biztosítása (templom- és kultúrházépítés), az új mozgalmak indítása. A KT elhatározta az egyházközségi szakosztályok felállítását.

A hitbuzgalmi szakosztály a körmeneteket, lelkigyakorlatokat, vallásos előadásokat, zarándoklatokat – általában a hitéletet szervezte, vezetője Gátszegi István volt. A kulturális szakosztály (vezette Kolumbán Virgil piarista gimnáziumi tanár) az egyházközségi akadémia előadásait rendezte, a könyvtárat és a katolikus szülők szövetségét működtette. A szociális-karitatív szakosztály (irányítója Kollerits Károly) a hívek szociális nevelését, a népkönyha vezetését, a segélyezést intézte. A gazdasági szakosztály (irányította Aczél Zoltán) az anyagi ügyeket, az egyesületi házak karbantartását, építéseket, egyházi adózást rendezte. Mivel a polgármesteri hivatal felmondta az egyházi adó beszedésének háború előtti gyakorlatát, miszerint azt az állami adóval együtt gyűjtötték be, most e feladatot is az egyházközségeknek – beszükkült pénzügyi helyzetben – maguknak kellett megoldani. Ez azt jelentette, hogy az „egyes körzetek gondoskodnak arról, hogy az egyházközségi iroda, épületek fenntartására és az alkalmazottak díjazására szükséges egyházi adózást megértsék jó híveink. Hiszen az egyházközségi munka saját érdekükben történik. Az egyházi adónak azt a részét, melyet a város nem tud az állami adóssal közös kezelésében tartani, a körzetek gondozzák.”^[38] – írja értesítőjében a plébános. A szervező szakosztály feladata az egyházközségi élet összefogása lett, vezetésével Keresztes Sándort bízták meg.

Körzeteket alakítottak körzetvezetőkkel. A körzetek csoportokra oszlottak, élükön csoportvezetőkkel. Az utcafelelősök adták ki a gyűjtésekre a felhívást, a templomi összejövetelekről értesítették az utca lakóit, hívtak szentségimádásra, böjti keresztútra, gyűjtötték az egyházi adót fizetők névsorát: „Egyházközségünk hívei nem képezhetnek egyszerűen tömeget, hanem csak jól rendezett seregben érvényesülhet erejük [...] Mivel az egyházközség nagy területen fekszik, ezért 22 körzetre osztottuk és minden körzethez több utca, tartozik [...] a körzetek élén állnak a körzetapostolok, és az egyes utcák ill. házcsoporthoz élén a csoportapostolok. Minden hónap első szerdáján gyűlnek össze, de a körzetapostolok külön is minden hónap utolsó szerdáján járnak össze megbeszélésre [...] A körzetapostol és a hozzátartozó csoportapostolok gondozzák a körzetet, tanácskoznak egymással a körzet ügyeiről. Összeírják a körzet családait és gondoskodnak a nyilvántartás állandó kiegészítéséről. A betegeket, elhagyatottakat jelentik az egyházközségi irodákban. Kiosztják az egyházközségi értesítőket, meghívókat, névre megcímezve [...] A körzetmegbízottak már november 30-án tartottak ismerkedési estet igen jó hangulatban, családjaikkal együtt. Előadás, zene, tánc, fehér asztal vidámította a megjelenteket. Karácsony után az egyes körzetek munkatársai előkészítik a körzetek családi estjét. Minden körzet megrendezi a maga családi szórakozását. Azután pedig fokozottabb mértékben rendezik a körzetek külön megbeszéléseit úgy, amint ősszel elkezdtük. Negyedévenként minden körzetnek minden családját meghívóval kérjük majd az illető körzet összejövetelére. Az ismerkedési estre a család minden tagját szeretettel várjuk. A megbeszélésekre pedig minden családból legalább egy tagot!”^[39] – írja az egyházi értesítőben a prépost-plébános. Újjáalakult 87 fővel a Rózsafüzér-társulat, 16 fővel az Egyházközségi Férfikar, az Oltáregyesület, a Szent Margit és a Szent Alajos leánykongregáció, a szívgárdák, a ministráns egyesület a Katolikus Szülők Szövetsége, 50 fővel a Szent József cserkészcsapat, valamint és a Cecília-énekkar. A templomi szolgálaton kívül világi színműveket is előadtak.

Mind a felsővárosban, mind a belvárosban családi esteket, teadélutánokat, színi előadásokat szerveztek részben a Pannónia utcai iskolában, részben a Fervágner Ádám vendéglős (ingyen átengedett) helyiségeiben, továbbá az Egyházközségi Otthonban, népszerű nevén a „szent kocsmában”, ahol biliárdozni, pingpongozni, kártyázni is lehetett. Bált a város dísztermében is rendeztek, melyen, a város vezetésén kívül Shvoy Lajos megyéspüspök is részt vett. Innen indult a Budafok-felsővárosi katolikus bálók szervezésének gondolata.

A szegény családok rászoruló gyerekeinek vidéki nyaraltatását az Actio Catholica vállalta föl. Az első gyerekcsoportot 1945 júniusában a budafoki egyházközség Vas megyébe küldte teletetésre: 51 gyerek indult el február 1-én. „Az Actio Catholica vonataival több csoportban vittük vidékre a nyaraló gyerekeket, különösen Zalába, Somogyba, és Vas megyébe” – jegyzi föl Nagy Ferenc plébános. „Legalább esznek. Áradozva írják haza a leveleket. Éppen ez a vigasztalásunk, hogy a magyar mégis igen jó keresztény. Hányan vállalják el gyerekeinket és megsértődnek, ha kevesebb gyermek érkezik, mint várják.” – állapította meg Mezgár a Historia Domusban. 1945. augusztus 8-án nyílt meg az Actio Catholica első konyhája Budafokon, 19-én pedig a 100 személyes egyházközségi népkonyha. Az élelmet az Actio Catholica szervezésében az amerikai katolikusok segélyszervezetei adományai biztosították: napi egyszer adnak ebédet; heti kétszer levest, főzeléket, két alkalommal húsos főzeléket, háromszor csak főzeléket. A népkonyhát az egyházközségi asszonycsapat vezette. A húsellátást a hívők vállalták magukra, helye a Pannóniai utca iskola pincéjében volt.[40] 1947. március 30-án be kell zárni a népkonyhát: Nézeteltérés támadt az Actio Catholica és a kormány között a vöröskeresztes adományok elosztása körül. A mind jobban megerősödő Kommunista Párt a külföldről érkező katolikus adományok 50%-át magának, és párttagjainak követelte.[41]

1946-ban a templom, a plébánia, a cserkészotthon, a kongregáció otthona, és az egyházközségi otthon is javítás alatt állt. 1946 őszére elkészült a templomtorony. A megújuló Knoll József utcai Katolikus Ifjúsági Otthonban a fiú kongregáció illetve az egyházközségi népkonyha rendezkedett be, télen az udvart jégpályává öntötték fel, nyáron pedig színpadot állítottak föl ugyanott. „Az egyházközségi élet fejlődése miatt szűknek bizonyult az egyházközségi otthonunk. Ezért a régi előadóterem megnagyobbíttatik az egyik szoba falainak kiverésével, a nagyterem padlására vetítő kamerát illesztettünk. Az átalakítás költségét kölcsönökből fedeztük, melyet a söntés (az ún. »szent kocsmá«) jövedelméből kívánjuk visszafizetni.” – jegyzi fel Mezgár 1947-ben.[42]

Végrendeletekben házat és telket is örökölt az egyházközség, amint püspökének írja: „Az épületekben internátust óhajtunk teremteni, és ha egy-egy lakrész megüresedik, azonnal felterjesztjük tervünket döntés céljából. Egy másik telek, sőt egy kis ház is felajánlatott az egyházközségnek [...] A telek a Szent Imre Otthon tőszomszédságában van. Mindent elkövetek, hogy ezt a telket megszerezhessük, mert a Szent Imre otthonnak létkérdése.”[43]

Pongrácz Ferenc egyházközségi gondnok vezette az egyházközségi épületek újjáépítését. 1947-ben „angyaljárást” hirdetett az egyházközségi otthon újjáépítéséért: „október 5-én, vasárnap délelőtt egyházközségünk minden utcájában, minden ajtón bekopogtatunk és kettőforintos téglajegyek megváltását kérjük híveinktől. A fiatalság, utcák szerint elosztva, ugyanabban az órában végigjárja az összes utcákat, és a körzet- meg csoportvezetők mindenütt az utca közepén kísérik a két oldalt dolgozó ifjúságot!”[44]

Budafok egész keresztény társadalmát (szülőket, gyerekeket, tanítókat, hitoktatókat) átfogó egyházközségi szerveződésnek a csúcsát jelentette az 1947. május 11-re szervezett eucharisztikus nap. Keresztes Sándor szerint az eucharisztikus napot tudatosan az 1947-es választásokat megelőzően, a katolikuság összefogására, megerősítésére szervezték Budafokon: „Ekkor már nagy pártszervezésbe nem fogtunk, nem akartunk embereket, szervezeteket kompromittálni. Háttérben azonban itt volt a KALOT, EMSZO, Hivatásszervezet. Nyíltan nem akartunk a primással beharcba keveredni, megosztani a katolikuságot. Mezgárral elhatároztuk, hogy megpróbálunk egy egységes katolikus megjelenést szervezni a választások előtt. Meghívtuk a primást, Badalikot, aki a domonkos rend tartományfőnöke volt abban az időben, és a Varga Lászlót, aki akkor ügyvéd volt, ő is az egyetemi Mária Kongregációhoz tartozott.”[45]

A rendezvényeket a templom jobb oldalán álló ún. Törley-töltőteremben tartották. Érdtől Csepelig több tízezer ember jött el, zászlók alatt vonultak fel. Az ünnepi istentiszteletre is a Törley-pezsgőgyár nagytermében került sor, az oltárképet Cziglényi Ádám iparművész készítette. A villanytelep teljesen ingyen szerelte föl a templomot, és az áramot is ingyen szolgáltatta. A szentmise után az eucharisztikus díszgyűlésen Badalik Bertalan domonkosrendi perjel, Varga László székesfővárosi törvényhatósági bizottsági tag és Mindszenty József bíboros hercegprímás mondtak beszédet. Az eseménysorozatban hűségéről biztosította az egyházat Kutrucz Pálné – az anyák, és Szőke József – az apák nevében. A délutáni szentségimádást az esti eucharisztikus körmenet követte, amelyet Shvoy püspök vezetett, és ő mondta az azt követő Te Deumot. A Péter-Pál utcában lakó hívők megelőzően rohammunkában javították ki a házak frontját, s most négy díszkapu alatt vonult át a tömeg.

Támadás az egyház ellen

Az egyházi iskolákért, a hitoktatásért folyó kultúrharcban Mezgár éppúgy nem akarta a híveit; a szülőket és a gyerekeket magára hagyni, ahogyan a lelkészeket és a tanítókat sem: 1947. január 15-re hirdették meg az egyházkerületi tanítók gyűlését, melyre négy kerületből (érdi, martonvásári, budai alsó- és felső kerület) érkeztek a tanítók. A gyűlést Shvoy Lajos megyéspüspök részvételével tartották meg.

1947. március 11-re a helybeli iskolák összes tanítóját hívta össze, hogy „a katolikus nevelők katolikus kötelezettségeiről” tárgyaljon velük. Nemcsak a Pannónia úti, de a Mátyás király úti (ma: Gádor utcai) általános iskola is helyt adott a körzetfelelősök rendszeres gyűléseinek. Színdarabokat, operetteket mutattak be a pannóniai iskola rögtönzött színháztermében. (Pl. *Az Úr katonái* és a *Mágnás Miska* c. műveket) Október 2-án leváltották az iskolaigazgatót, Balázs Jenőt. „Ez nagy csapás volt az Egyházközségre, mert a leváltás oka: az iskolának túlzott igénybevétele az Egyházközség által” – jegyzi fel Prokópius, s valóban, Bakk Imre irányítása alatt csökkenteni kellett az előadásokat.

1947. március 14-től a kommunistákkal szimpatizáló kisgazdapárti Ortutay Gyula lett tehát a vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki rögtön bejelentette, hogy törvényjavaslatot kíván benyújtani az országgyűlésben a fakultatív hitoktatásnak az iskolákba történő bevezetéséről. A fakultatív vallásoktatásért folytatott sajtóhadjárat idején a *Budafok Népe* c. napilapban a következő szerkesztői érvelést olvasható: „A klerikális reakció minden eszközt megragad arra, hogy az amúgy is minimálisra csökkentett követelést meggátolja. Tüntetések szerveznek, sajtóhadjáratot indítanak, kultúrharccal fenyegetődznek. Megkérdeztük Mezgár Lajos plébánost, aki nem akart a kérdéshez hozzászólni.” A *Budafok Népe*-ben megjelenő cikkek hangvétele jelzi, hogy a fakultatív vallásoktatásért folyó küzdelem ürügyén megindult helyben is a zaklatások és támadások sora a plébánosok és a kisgazdapárti vagy Barankovics-párti elkötelezettségű, egyházi és közösségi életben köztiszteletet kiérdemlő vállalkozók és értelmiségiek ellen.

1948. május 27-én az ötezer hívős Budafok-felsővárosi egyházközséghez tartozó Katolikus Szülők Szövetsége – az országos tiltakozás részeként – több mint 400 szülő jelenlétében viharos körülmények között értekezletet tartott, hogy tiltakozzanak a katolikus iskolák államosítása ellen: „A gyűlésre kivonult, nagyrészt ismeretlen egyének, agresszív fellépésükkel, fenyegető és az igazságot elferdítő felszólalásukkal igyekeztek a gyűlést megzavarni, és a szülőket megfélemlíteni. Elvakultságukban tettelegességtől sem riadtak vissza. A szavazás végén még az urna felbontását is erőszakkal megakadályozták, és a szavazó cédulákat elégették. Ennek ellenére a katolikus szülők, akik 70%-ban munkások voltak, szinte 98%-ban a katolikus iskolák államosítása ellen foglaltak állást.”^[46] A következő napon, 28-án a képviselőtestület tanácskozott, majd a katolikus iskolák államosítása elleni egyhangú határozatát levélben juttatta el a miniszterelnökhöz és a kultuszminiszterhez. A polgármester elnöklete alatt összehívták a szülőket a premontrei gimnáziumba. A polgármester minden fenyegetése ellenére a jelenlévő nagyszámú szülők 88 %-a az államosítás ellen foglalt állást, és Mindszenty József bíboros hercegprímást éltette a polgármester legnagyobb bosszúságára.^[47]

A *Budafok Népe* 1947. március 22-i számának címlapján számolt be a székesfehérvári népjegyzék által Mezgár Lajos plébános ellen indított népbírósi perről az *Új Fehérvár* című egyházi lapban 1945 előtt megjelent írásai miatt. 1947-ben a népjegyzék felvilágosítást kért a budafoki nemzeti bizottságtól a prépost-plébános „politikai magatartásáról”. Közben megindul az ösztűz az egyház segélyező tevékenysége ellen is. A kommunisták az amerikai segélyszervezet embereit kémkedéssel, a karitásztisztviselőket pedig visszaélésekkel vádolták meg, mire az amerikai segélyszervezet (az NCWC) kénytelen beszüntetni a segélyezést.[48] Természetesen a budafoki karitásztisztviselő is a célkeresztbe kerül: A *Budafok Népe* 1947. április 5-én *Kit visz Svájcba nyaralni az Actio Catholica?* címmel megvádolta a belvárosi egyházközség égisze – Keresztes Sándor vezetése alatt – működő szervezetet, hogy a budafoki szegény rászoruló gyerekeket kihagyja a listából. Az újság követelte a nevek nyilvánosságra hozatalát. Ugyanezen az oldalon olvasható „Beszélgetés a Vörös Kereszt budafoki vezetőségével” című cikk. Az újságíró Bauer Vilmosné és Siuda Nándorné találta az irodában. „A hölgyek íróasztalán megpillantottunk egy névsort. Kérdő tekintetünkre megjegyezik, hogy a Vöröskereszt intézőbizottságának névsora. Az intézőbizottságban Mezgár Lajos plébános vezetésével ott találjuk a Kisgazda Párt teljes vezetőségét Takács és Brázay doktossal az élen a Kisgazda Párt képviselői testületi tagjaival egyetemben. A vezetőség összetételét vizsgálva önkéntelenül felmerül bennünk, és kifejezést is talál az a kérdés, hogy vajon a budafoki Vöröskereszt a kisgazdapárt segélyszerve-e?” A vád tehát az volt, hogy a kisgazdák gyermekeinek osztják a segélyeket nem a szegény nélkülözőknek. Mezgár Lajos valójában állandó érintkezésben volt a városi hatósággal. Az amerikai Vöröskereszt adományát egy bizottsággal együtt (a város szociálpolitikai osztályának kiküldötteivel és Hanka Lajossal, a Nemzeti Segély vezetőjével valamint Baranyai János polgármesterrel) osztották szét mind 1947 végén, mind 1948 első három hónapjában. Az elbírálás alapjául a szociálpolitikai osztály által készített környezettanulmányok szolgáltak.[49] Elszász József, a *Budafok Népe* újságírója (a budafoki MDP tömegszervezője) felkereste Mezgárt, hogy adja ki a megadományozottak listáját, amit a plébános megtagadott.[50]

Az ügy folytatódott, az április 12-i számból értesülünk, hogy a lap szerkesztősége nem kapta meg az Actio Catholica vezetésétől a Svájcba utazó gyerekek névsorát, mert „pártok szerint válogattak” a kiküldéskor, de – mint megtudjuk a cikkből – a Nemzeti Bizottság is foglalkozott már az ügygel. Ezután feloszlatták a Vöröskereszt helyi szervezetét, s az új vezetőség elnöke Polacsek Gyula közigazgatási tanácsnok lett.

Mezgár Lajos – a népbírósi eljárás előtt

A *Budafok Népe* 1948. október 30-i száma *Egy népbírósi tárgyalás elébe* címmel közölte a hírt: „Mezgár Lajos budafoki prépost, plébános 1938-ban kiadott könyve is iskolapéldája arra, miként politizáltak egyes papok a múltban [...] 1938-ban és később is, amikor százazrek pusztultak el a gázkamrákban és a csatatereken a Mezgárok és a többi fasiszták jóvoltából, még akkor sem hagyott föl az uszítással. Az *Új Fehérvár* c. lap hasábjain folytatta népellenes hadjáratát. Mezgár ügyét egyébként most tárgyalja a Népbírósi.” – A Székesfehérváron induló, majd Budapesten folytatódó perben a vádló Fodor László, aki a második világháború előtti időkben Fehérváron a rivális lap, a *Székesfehérvári Friss Újság* szerkesztője volt, s aki antiszemitizmussal és demokráciaellenességgel jelentette fel Mezgár Lajost. Feljelentésében felsorolja sérelmeit, miszerint „zsidóbujtató” miatt 1943. január-február hónapban vizsgálat folyt a lapjánál, majd ezt követően kizárták sajtókamarából és beszüntették a lapját. Szerinte Fehérvárott „zsidó lapnak” bélyegezték újságját, és olvasóközönsége emiatt pártolt át az *Új Fehérvár* című laphoz.

A vád tárgya Mezgár hét újságcikke volt, melyek az *Új Fehérvár* hasábjain jelentek meg 1937-ben és egy 16 oldalas brosúra, melyet a vádirat és a *Budafok Népe* napilap könyvnek titulált.[51] A legsúlyosabb vádat az antiszemitizmus jelentette. Valójában Mezgár gondolataiban, az 1895-ben megalakuló Katolikus Néppárt és Prohászka szemlélete tükröződik. A kapitalista gründerizmusba főként a zsidó és a német etnikum kapcsolódott be, míg a magyar arisztokrácia a földtulajdonban, az agrárgazdaságban kereste boldogulását, s ebben Mezgár

azt látta, hogy a magyar paraszt és munkás számára a társadalmi felemelkedés (mobilizáció) lehetősége nem adatott meg. Munkásokat vezetett a hivatásszervezetben, s azt tapasztalta, hogy mind többen csatlakoztak a nyilasokhoz, akik „megoldást” kínáltak. Amikor a vitatott 16 oldalas tanulmányát írta, a náci Németország gazdasági eredményei még a nyugati demokráciákat is elismerésre és alkudozásra készítette, s mindenütt felerősödtek a szélsőjobboldali szervezetek, nálunk a nyilas mozgalom. A zsidóellenesség nem egyszer tettelegességre, fajgyűlöletbe fordult, a társadalomban felerősödtek az agresszív megoldások hívei. Mezgár számos írásában támadta a nyilas mozgalmat, a totalitárius rendszereket és az erőszakot. Nem lehet számára kétséges, hogy a zsidók elleni erőszakos fellépés helytelen út: „A zsidókérdés megoldásában legelső tényező az erkölcsi erő. Rossz úton jár az, aki fizikai erőszakoskodásokkal kezdi a kérdés bolygatását. [...] A zsidóval nem tudja felvenni a versenyt a magukról megfélemlített keresztények erkölcs-telensége, hanem csak a hitből és lelkiismeretből élők fokozott, természetfeletti becsületessége!”^[52]

Megkeresésére Berényi István főorvos igazolja, hogy 1944. május 15. és 1945. március 15. között feleségével együtt – származásuk ellenére – támogatást kapott, Schaar Bernát állatorvos egész családját támogatta stb. Fehér Istvánné zsidó származása ellenére az egyházközségben dolgozott, aki szerint Mezgár „a többi üldözöttet is segítette és emiatt a csendőrséggel konfliktusa támadt, [...] bízta az üldözötteket, hogy a sárga csillag viselése ellenére is csak tovább járjanak a templomba. A szentmise után az üldözöttekért imát mondott.”^[53]

Jegg Géza nyugalmazott polgármester minderről így nyilatkozott: „a prépost úr a zsidókérdésben mindenkor teljesítette papi és emberi kötelességeit és állandóan igyekezett ellensúlyozni a szélsőjobboldali körök azon törekvését, hogy a város lakosságát a zsidók elleni gyűlöletre izgassák. Nagyrészt a prépost úr egyházi, közéleti és társadalmi működésének köszönhető, hogy Budafok lakosságának nagy többsége részvétellel, együttérzéssel viseltetett a zsidóság iránt. Amikor az ún. gettó felállításakor Endre László elrendelte, hogy a zsidók a városszéli téglagyárban helyeztessenek el, ismételten megjelent nálam, kérve kért arra, hogy akadályozzam meg ezt az embertelen intézkedést. Nyilas körök részéről féktelen izgatás folyt, s prépost úr volt a városban a legszilárdabb erkölcsi tényező, akire támaszkodhattam [...] meggyőződéssel állíthatom, hogy prépost úr a zsidóság érdekében mindenkor a leggerincesebben s az adott viszonyokhoz képest a legeredményesebben működött a fennállott szabályokkal élesen szembehelyezkedve.”^[54] Megmozdult érte egész Budafok; benyújthatta a város katolikus férfainak tanúsítványát, hogy „sem a szószéken, sem másutt elmondott beszédeiben antidemokratikus kijelentést nem tett és a napi politikát még csak nem is érintette”. Az aláírók egyben tiltakoztak a vádak ellen.

A tanúk közül Schück István, 53 éves cukrász – vallomástétele idején kommunista – 1944-ben ismerte meg a plébánost, amikor mint zsidó származású keresztény hamis papírokkal bujkált. Egy bombatámadás során „zsidó munkaszolgálatosok mentették a pincében rekedteket és a budafoki nyilasok megtámadva a munkaszolgálatosokat, kövel dobálták a mentést végző zsidókat. A felizgatott tömeget vádlott személyes közbelépése oszlatta fel, aki a zsidókat megcsókolta azzal, hogy »ti vagytok a derék magyarok, folytassátok a munkát, segítsétek a betemetetteket«, majd karót rántva, magából kikelve zavarta szét a sértő tömeget. Amikor templomba jártunk, a vádlott bizonyította, hogy nem vagyunk zsidók azzal, hogy ő felelősséget vállalt értünk.” A tanúvallomásokból derült fény a székesfehérvári munkásság érdekében vezetett bértárgyalásaira, az általa vezetett sztrájkokra is. Mind Skriba Lajos, mind Nárdai József tanúk hangsúlyozták, hogy Mezgárnak igen „sok baja volt az akkori kormányokkal”, amelyek megkísérelték rávenni, hogy hagyjon fel a munkások támogatásával. „A zsidó vagyonnal kapcsolatban pedig megjegyezte, hogy magánvagyon tiszteletben kell tartanunk. Nem tett különbséget és kivételt zsidó vagy nem zsidó munkás között. Polgári iskolát, esti fémipari tanfolyamot szervezett a munkásság szellemi felemelkedése érdekében. Ezekben a tanfolyamokon többek között Morvai Béla vádlott legjobb barátja, annak ellenére, hogy nevezett zsidó volt, előadást tartott.”^[55] – emelte ki tanúvallomásában Kozó Gyula. „Zsidó tanár – dr. Morvai Béla – volt a legjobb munkatársa, aki még akkor is tartott nekünk előadásokat, amikor már a zsidókkal barátkozni is veszélyes volt, zsidó tagjainkat támogatta, segítette. Ő [mármint Mezgár] volt a munkások atyja városunkban, így is neveztük, s egyedül neki volt köszönhető, hogy a munkásság a fasiszta és zsidóellenes

szervezetektől teljesen távol tartotta magát.” – nyilatkozták a fehérvári munkások.[56]

„A vádlottat 1923-óta ismerem Székesfehérvárról [...] Tudom azt, hogy a vádlott volt a munkásszervezetek vezetője [...] munkásérzelmű ember volt és az ő tekintélye alatt a munkáság megmozdulhatott [...] határozottan ellenezte a faji gyűlöletet és hangoztatta, hogy az embert erkölcsi tartalom szerint kell megítélni. Az általa vezetett munkásszervezetekből nyilasok nem kerültek ki. Bőrgyárban, festőiparban a béremelés érdekében sztrájkokat szervezett és ezek a sztrájkok sikerrel is jártak. Családi pótlékot a helyi munkások egy évvel előbb kaptak, mint országos viszonylatban a többi munkások. Az ő közbenjárására az órabéres munkások karácsonyi segélyként egyhavi illetményt kaptak [...] Tudomásom van arról, hogy a vádlott intette a munkásokat, hogy ne vegyenek részt a nyilas mozgalomban.” – vallotta Skriba Lajos, akkor székesfehérvári polgármester-helyettes.[57]

Egyik napról a másikra tűnt el a plébános, úgy, hogy a plébánián szolgáló testvérhuga sem ismerte távozási szándékát. Egyedül Shvoy Lajos megyéspüspök tudott arról, hogy külföldre menekült, egy szál ruhában, minden igazolvány nélkül, egyik napról a másikra.[58] Mezgár 1948. március 25-i bejegyzésével megszakad a História Domus. A következő évszám: 1949. Alatta ez olvasható: „1949. jan. 21-én lett volna dr. Mezgár Lajos prépost-plébános úr 6. népbünyészségi tárgyalása a budapesti Markó utcai népbíróságon. Nevezett az időpont előtt 2 nappal távozott el a plébániáról, hogy egy nap múlva visszajön. De nem tért vissza.” – olvasható az utód, és közeli munkatárs; Pelsőczy Ferenc bejegyzése.

Jegyzetek

[1] Prohászka Ottokár: A numerus claususról. (1920) In: Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái. XXII. köt. Bp., 1929. 245-260. p.

[2] Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919-1945. Bp., 1999. 218. p.

[3] A Brazíliában megjelent Vallási és Szociális Kutatások Statisztikai Központjának felmérése a „Világi papok adatai” cím alatt tartalmazza azt a kérdőívet, amelyet Mezgár életrajzi adatairól maga töltött ki. A statisztikai felmérés a Brazíliai Földrajzi és Statisztikai Intézet kiadásában jelent meg, a kért oldalakat e sorok írója kérésére Brazíliából küldték meg. (Továbbiakban: Mezgár-életrajz, Brazília.)

[4] Mezgár 1891. április 28-án született Nagykanizsán, Zala megyében. Teológiát tanult. Egyetemi tanulmányait 1914-ben Budapesten fejezte be, és a háború miatt később, 1927-ben doktorált. 1914. június 22-én Prohászka Ottokár szentelte pappá. 1914-1917-ig különböző helyen káplán, majd 1920-ig a keresztes nővérek lelki vezetője Zsámbékon, a Szociális Missziónál. 1924-1927-ig Vérteskozman plébános, ezt követően 1943-ig a fehérvári egyházmegye papi szemináriumában tanár. Két éven keresztül prefektus és 3 éven át spirituális, az egyházmegyei újság szerkesztője. Az egyházmegyei zsinat általános titkára volt, s tagja volt az egyházmegyei bíróságnak is. Az Actio Catholica plébániai közösségeinek egyházmegyei titkára volt. Saját bevallása szerint magyarul, németül, olaszul és spanyolul beszélt élete végén, olvasott angolul és franciául. (Mezgár-életrajz, Brazília.)

[5] Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon, 1924-1944. Bp., 1993. 96-97. p.

[6] A fehérvári püspöki levéltár egy négyoldalas, 1986. augusztus 15-én kelt visszaemlékezést őriz tőle, melyben bemutatja az *Új Fehérvár* szerkesztésének körülményeit. A lapot 1938-ban kellett átvennie Mezgártól. A szerkesztőségben egyetlen munkatársa volt Skorka Lajos újságíró, szerkesztő. A nyomdában 4-5 férfi és 2-3 nő dolgozott. „A lap ellenzéki volt, ezért kormánytámogatást nem kapott, mint a másik két fehérvári újság, a *Fejérmegyei Napló* és a *Székesfehérvári Friss Újság*. Az újság példányszáma igen alacsony volt.” Sikert ért el egy kis befektetéssel a későbbiekben az újságot, az üzletet és a nyomdát kifizetődóvé tennie. „Szerkesztőségem éveiben a lap továbbra is ellenzéki politikát folytatott, ami a szélsőjobboldal és a német nyomás idején egyre kiéleződött. Így történt, hogy egyik vezércikkem miatt („Tiszta vizet”) az *Új Fehérvárt* 8 napra betiltotta a kormány. A német követelésére Keresztes-Fischer belügyminiszter írta alá a betiltó rendeletet. A hazai nyilas sajtó, sőt egyes birodalmi német lapok is támadták ekkor az *Új Fehérvárt*. Nyilván ennek a politikai magatartásnak lett következménye, hogy 1944. október 20-án a szerkesztőségben letartóztatták és a szomszédos Gestapo parancsnokságára kísérték. Itt már együtt találtam a város számos vezető személyiségét: gróf Széchenyi György főispán, Kaltenecker Viktor felsőházi tag, az ügyvédi kamara elnöke, Csikós Andor a takarékszövetkezet vezetője, Kenessey Gyula sárbogárdi főszolgabíró, Halasy Lajos a város közigazgatási tanácsnoka, Reviczky Jenő őrnagy, a hadtest D tiszteje, Bilkey Ferenc felsővárosi esperes plébános és én voltunk együtt.” Innen a kihallgatások után Velencére, a Gschwindt-kastélyba vitték őket, ahol a nyilas őrség élén német parancsnok állt. Végül a komáromi Csillag-erődbe kerültek, ahol 70-en voltak egy cellában, s talán ezren foglyok összesen. Közöttük volt 12 katolikus és egy református pap. „A Csillagerődéből indult minden héten egy marhavagonokból álló szerelvény, amely a foglyokat Dachauba vitte, az ottani koncentrációs táborba. Hetven fogolytársam közül négyen jöttek haza onnan élve.” – írja. Ő Skorka Károlynak köszönhetette kiszabadulását. Leírja, hogy a nyilas Számonkérő Szék

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_109-132.htm

fegyveresei vitték el 1945. február 8-án Shvoy Lajos megyéspüspököt többekkel együtt. Az *Új Fehérvár* a város ostromáig jelent meg, a lapot gondozó, a püspökség tulajdonában álló Vörösmarty nyomdát államosították.

[7] Mezgár saját védekezése illetve a börgyári munkások levele tevékenysége igazolására a népbünyészséghez. Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL.), VII.5.e (= Budapesti Büntető Törvényssék) 9448/50 95. 190. p.

[8] Uo. 165. p. (A székesfehérvári munkások által aláírt nyilatkozat.)

[9] Keresztes Sándor saját visszaemlékezése, 2004. április 8.

[10] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. 180. p. (festőipari munkások tanúsítványa, 1947. április 16.)

[11] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. 188. p. (cipészsegédek tanúsítványa, Székesfehérvár, 1947. április 22.)

[12] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. 188. p. (Felmayer Rt. munkásai igazolása, 1947. április 23.)

[13] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. s. p. (dr. Morvay Béláné, a szociáldemokrata párt adminisztratív titkára aláírással kelt levél, 1947. április 18.) „Alulírott Dr. Morvay Béláné székesfehérvári lakos tanúsítom, hogy 1946. évben elhalálozott néhai férjem Dr. Morvay Béla állami gimnáziumi tanár Dr. Mezgár Lajos esperes plébános által 1944. évben Székesfehérvárott szervezett Munkásfőiskolának és esti tanfolyamoknak az utolsó időkiig előadója volt, annak ellenére, hogy férjem az akkori zsidótörvények értelmében zsidónak számított.”

[14] Shvoy Lajos: Önéletrajz. Sajtó alá rend.: Mózyssy Gergely. Székesfehérvár, 2002.

[15] „Az állampolgárok nevelése éppúgy az Egyház feladata, mint a jó hitvesek és tisztsséges munkaadók, becsületes munkások lelki képzése.” Mezgár Lajos: A tökéletesebb állam. Székesfehérvár, 1938. III. r.

[16] Mezgár Lajos: Ezt akarjuk. In: *Új Fehérvár*, 1934. december 17.

[17] Mezgár Lajos: Csendes fiatal élet, tragikus halál, példájában ragyogó dicsőség. In: *Új Fehérvár*, 1934. július 22.

[18] Mezgár Lajos: Sötét gondok. In: *Új Fehérvár*, 1934. július 29.

[19] Mezgár Lajos: Mi a csoda! In: *Új Fehérvár*, 1934. augusztus 12.

[20] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. 74-75. p. (Mezgár vallomása a népbírósságon.)

[21] Mezgár Lajos: Az egyházi szegénygondozás módszere. Székesfehérvár, 1931. 42. p.

[22] Prokópius Gábor: Budafok-felsővárosi templom története. H.n., é.n. (továbbiakban: Prokópius.) 26. p.

[23] „Főtisztelendő kamarás Úr! Szattler Andorné Ferenc u. 9. sz. [a.] lakos, kinek férje zsidószármazású s jelenleg munkaszolgálatot teljesít, részesülni óhajt a nunciatúra mentesítésében. Ő is és két leánya katolikus, Philóné húga, régi kongreganista, akin azért is segítenünk kellene, mert esetleg házasságukat is rendezhetjük. (Egyháziilag nincsenek megesküdvé!) Szerinte a nunciatúra ad ki mentesítő írást férje részére, ha a plébánia igazolja, hogy ő és leányai őskeresztények. Kérem részére ezt az igazoló írást kiállítani, hogy férje részére ezt az írást a nunciatúráról még a holnapi nap folyamán beszerezhesse. Budafok, 1944. nov. 12. Nagy Ferenc.” BFL., VII.5.e 9448/50 sz.

[24] „Ismételten megköszönöm Önnek Főtisztelendő Atyám, hogy Ön, aki Nagy Feri főtisztelendővel együtt, rólam, fiamról, leányomról és még néhány zsidóról, akik ott bujtunk a Ganz pincékben, mindent tudva, a felőlünk érdeklődőknek mindig garantálták azt, az akkor szükséges »őskereszténységi« valótlaniságot, amivel mi a legnehezebb körülményeket is és a nyilas vizsgálatokat is előre tudtunk és nagyobb bajok nélkül megúsztunk.” BFL., VII.5.e 9448/50 sz. (Schück István cukrásszester levele, Budapest, 1948. július 14.)

[25] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. (Jegg Géza ny. polgármester levele, Balatonlelle, 1947. május 14.)

[26] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. (Fehér Istvánné, Ladányi Adrienne levele, 1948. július 15.)

[27] „A felszabadulás, 1944. dec. 26. körül támadt viharban elveszett az eredeti háztörténete a Szeretetháznak, ez az egy-két gyarló szó ezért lett megörökítve a Kálváriai úti Nővérek történetében.” Budafoki Ferences Mária Gondozó Nővérek Háztörténete (1934-1947) Kézirat. (Budafok-Felsővárosi Plébánia Irattára.)

[28] Mária Lujza, Mária Amália és Mária Vena nővérek 1934. január 5-én érkeznek Budafokra érseki kihelyezéssel, Poós Rezső apátplébános és Záborszky Nándor polgármester kérésére. Folláth Ádám házában kapnak először szállást. A polgármesteri hivattallal egyeztetve kezdik munkájukat.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_109-132.htm

Mintegy 200 környezetanulmányt készítenek, s a segélyező bizottság a polgármester elnöklete alatt állítja össze a segélyezendőket listáját. A nővérek kijárnak a házakhoz, mosnak, takarítanak a szegény öregekre, kifestik, az is előfordul, hogy kimázojják a lakást. Poós apáttól átveszik tehát a szegénygondozást. (Ekkor ugyanis az egyházközségnek volt szegényalapja is, s a Kossuth Lajos u. 26-ban a plébánia asszonyai adtak ebédet a rászorulóknak.) A szegénygondozó nővérek a helyi tanítónők segítségével kartotéket vezetnek a segélyezendőket részére végzendő feladatokról. A város előkelő hölgyei Záborszky Nándorné (a polgármester felesége) elnökletével rendszeresen gyűjtenek – felekezeti különbség nélkül – a szegénygondozás céljára. A nővérek arra biztatják a híveket, hogy amit a koldusoknak adnának, nekik adják, mert ők vállalják a koldusok gondozását is. Mivel nincs külön kápolnájuk, még 1934-ben átveszik a Péter-Pál kápolnát, amit később felújítanak. Amikor az SZDP részéről támadás éri őket, Pentz Károly veszi védelmébe a nővéreket: „Hogy mit dolgoznak, és mit szenvednek a szegénygondozók, Réder [helyi SZDP-vezető] is tudhatja. Budafokon az egyházak között olyan nagy a harmónia, mint sehol az országban.” Fischer Jakab pedig így védi meg őket: „Azok, akikről szó van, olyan munkát is végeznek, amire munkásszony nem vállalkozik.” Az egyházközségi Szociális Missziós Társulatban, melynek 20 éven át elnöknője Prokópius Nándorné, a nővérek által vásárolt anyagokból ruhákat varrnak a szegényeknek, ezek mellé a nővérek még cipőket is beszerznek. 1936-ban nyitják meg a szegény gyerekek számára ingyenes napközi otthonukat, melyet Mária Ambrózia nővér vezet. 1938. szeptember 23-án a Pest megyei polgármesterek látogatják meg a napközi otthon, amely berendezésében s az ellátás tekintetében is Budafok városnak nem kis büszkesége. 1939-ben Mária Boromea nővért Beregszászra invitálják, hogy ott a szegénygondozást megszervezze. Budafoki Ferences Mária Gondozó Nővérek Háztörténete (1934-1947) Kézirat. (Budafok-Felsővárosi Plébánia Irattára.)

[29] Mezgár Lajos: Lelkipásztori helyzetjelentés Budafokról. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (továbbiakban: SzFPL.) 4553/1945. sz.

[30] Uo.

[31] Fennmaradt a Vöröskereszt 1947. január 29-én tartott ülése jegyzőkönyvében: „Megbeszéljük, hogy a beérkezett gyapjúszövet megvarratására gyűjtést indítanak.” 15 garnitúra vándorkelengyéhez való anyagot is kaptak. (Az újszülöttek által kinőtt pólyák, ruháskák a közösségben belül „vándoroltak”.) Hargitay Antónia vállalkozott arra, hogy az Oltáregylet tagjaival megvarratja.

[32] Mindszenty József: Emlékirataim. Bp., 1989. (továbbiakban: Mindszenty, 1989.)

[33] Keresztes visszaemlékezése Budafok, 2004. április 8.: P. Kerkai őt szerette volna felkérni pártigazgatónak, hiszen a Horthy-Magyarországgal szemben bizalmatlan oroszoknál egy gróffal szemben több esélye lett volna az elfogadtatásának A kommunisták azonban Keresztes Sándor szerint őt és a KALOT-vezetőket veszélyesnek érezték a keresztényszociális programjuk miatt:

„Kovrigtól páter Kerkai-ig világos volt, hogy a pasztorációra kell most összpontosítani. A vezetéshez tartozott Echartd Sándor, Barankovics István, Michael Vid, Rónay György, Bálint Sándor ők többször találkoztak a lakásunkban. A kolozsvári hadtest vezérkari főnöke, vitéz Almai Béla, Kovrignak jó barátja volt. Amikor Almait kinevezték ide vezérőrnaggyá, a hadi üzemek legfőbb parancsnokává 1944-ben, és megpróbáltam beszervezni a katonai szárnyba, ezt mondta: ' Amit tesztek, helyes, de vegyétek tudomásul, hogy bennünket a nyugat a teheráni értekezleten eladott a Szovjetunióknak. Mi egy szovjet érdekszférába tartozunk.' - Később ezt a jaltai egyezményben hozták nyilvánosságra. Tudtuk, hogy az egyháznak is e szerint kell politizálnia. Úgy kellett politizálnunk, hogy lehetőleg minél nagyobb belső szabadságot tudjunk elérni, főleg az egyház számára. S innen jött a konfliktus Mindszentyvel, hogy vége van a közjogi, közéleti egyháznak, és nekünk a pasztorális egyházat kell mindenképpen megmenteni.”

[34] Részletek Keresztes Sándor visszaemlékezéséből. Budafok, 2004. április 8.; Nagy Ferenc levele Shvoy püspökhöz. Kelt 1945. okt.22.

[35] SzFPL. 4553-250 ikt. sz/1945. sz.

[36] Keresztes Sándor budafoki lányt vett feleségül, a tordai visszavonulást követően 1944-ben kétéves fiukkal a biztonságosabbnak tartott Budafokra települtek át.

[37] Budafok –belváros Historia Domus-a.

[38] *Híveimnek*, kiadó: Mezgár Lajos, 1946.

[39] Budafok-Belváros História Domus, *Híveimnek* c. értesítő, 1946.

[40] Budafok- Felsőváros História Domus; Prokópius szeptember 29-től; a belvárosi Historia Domus bejegyzése 1946.december 1-től jelzi a népkonyha megnyitását. (Nem feltétlenül naponta vezették a háztörténetet.)

[41] Prokópius. 36-37. p.

[42] Budafok-belvárosi rk. Egyházközség Historia Domusa.

[43] 17/1947. ikt. sz. végrendelet, szerződés és jegyzőkönyv felterjesztés, kelt Budafok, 1947. június 24. 1798/1947 ikt. sz. alatti 1947. július 21-én kelt ajándékozási szerződés.

[44] *Híveimnek* 1947. szeptember.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_109-132.htm

[45] Keresztes Sándor. visszaemlékezése, 2004.

[46] Budafok felsővárosi egyházközség képviselőtestületének és a Szülők Szövetségének 181/1948. ikt. sz. levele az országgyűléshez. Kelt Budafok, 1948. június 14.

[47] Budafok felsővárosi egyházközség képviselőtestületének és a Szülők Szövetségének 181/1948. ikt. sz. levele az országgyűléshez. Kelt Budafok, 1948. június 14.

[48] Mindszenty, 1989. 92. p.

[49] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. 207. p. (A budafoki Vöröskereszt tanúsító levele, Budafok, 1948. október 20., aláírók: Kecskés Béláné, Mózes Istvánné, Bauer Vilmosné, özv. Csintalan Ábrissné, Siuda Nándorné.)

[50] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. (Elszászer József és Polacsek Gyula tanúvallomásai, 1948. november 17. ÁVH. Népjárási kirendeltsége.)

[51] Ezen cikkek a következők: Szellemidézés (1937. július 16.); Fájó ügy (1937. augusztus 8.); Kereszténység (1937. szeptember 23.); Akkor meg akkor (1937. október 6.); Így meg úgy (1937.); Megnyílt (1937. október 2.); Kedves leányom (1937. október 4.); Kapitalista hölgy (1937. december 15.), valamint: Mezgár Lajos: Zsidókérdés. Székesfehérvár, 1938.

[52] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. 16. p.

[53] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. 83. p. Mezgárhoz a perhez becsatolás céljából eljuttatott levelében írja: „Esetleges elmenetelem esetére 4 kiskorú gyermekem erkölcsi támogatását magára vállalta. Sőt, a Budafokra helyezett deportálásra kiszemelt zsidókat is, kik áttérésük által az egyház kebelébe tartoztak, állandóan felkereste, támogatta, értük elhurcolásuk napján hangos imával megemlékezett.” Uo. 200. p.

[54] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. (Jegg Géza ny. polgármester levele, Balatonlelle, 1947. május 14.)

[55] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. 82. p.

[56] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. 161. p. (Az 1948. november 17-i, Markó utcai tárgyalás jegyzőkönyve.)

[57] BFL., VII.5.e 9448/50 sz. 81. p. (A székesfehérvári dolgozók nyilatkozata.) Ugyanezt erősítette meg ifj. Klemencsics Antal, Kozó Gyula, Nárdai József, Rivnyák János, Kovács István.

[58] „Mezgár Lajos plébános, aki a kommunista üldözés áldozata volt saját hazájában, aki Magyarországon a papi szemináriumban töltött be fontos feladatot és a keresztény munkásmozgalom vezetésében részt vett, de a katolikus munkások között tanúsított energikus magatartása következtében sajátos célpontja volt a kommunista vezetésnek; hogy kikerülje az elfogatását, saját öltözékében, igazolványokat sem hozva magával, menekült ki. A 3 év során, melyet a mi társaságunkban töltött, teljes erővel törekedett a nyelvünk [portugál] megtanulására. Jámborsága és sorsába való beletörődése mindenkinek épülésére szolgált. Belenyugvással fogadta el, hogy kinevezzék a katonai kórház káplánjának.” – Olvasható a Porto Alegre város Szent Péter plébániája története (Tombo Sao Pedro) 54. oldalán. Életrajza szerint emigrációját követően 1949-ben Ausztriában, mint káplán Frenkenburgban szolgált, majd 1949-1951 között Olaszországban a Róma melletti latiumi San Pastore Villában élt, 1951-1955 között Argentínába, Lobos helyégre helyezik. 1955. december 19-től Brazíliában a Szent Péter Plébánián Emilio Lottermann plébános mellett 3 évig szolgált, majd a katonai kórházba került, ahol 8 évig káplán az ún. Kristály-hegyen. Az aranymiséjét is itt ünnepelhette. Ezután az elaggottak és tehetetlen betegek menhelyén (Asilo Padre Cacique) káplánkodik. Mezgár-életrajz, Brazília. Mindezt megerősítette P. Ruben Neis, az érsekség főtitkára aláírásával 1970. május 29-én Porto Alegre-ben Mezgár Lajosról készült megemlékezés is. „[Mezgár Lajos] sokat szenvedett papként, először saját hazájában, a második világháború által megviselt országban. Mindig mélyen átérezte menekült honfitársai problémáit. Külföldön vasakarattal törekedett apostolkodni szóban és írásban. Ugyanakkor érezte a nyelvi nehézségek akadályát is. Az utolsó 20 évben a szóbeli apostolkodást a szenvedés vállalásával kellett helyettesítenie. Fél négykor volt a szentmise a menhely kápolnájában. Utána következett a temetés a világi papok sírhelyében, ahol jelen voltak papok, szerzetesek, s a Porto Alegreben élő magyar kolónia tagjai, akik a Miatyánkat magyarul imádkozták.” Neményi Lajos atya Máriaremetén elmondta, hogy Mezgár a 60-as évek végén egyszer küldött haza egy képeslapot – életjelet – Brazíliából, amelyet nem írt alá. Paptársai tudták, hogy csak tőle jöhetett, ugyanis címzetes apáti kinevezése volt, amivel együtt járt egy földrajzi kinevezés, s ő azt írta rá a képeslapra, kb. egy évvel a halála előtt.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

8.
 évfolyam
 1. szám
 A. D.
 MMVII

Keresztes Hajnalka: 200 éves a gyönki református gimnázium

Bent a völgyek között, források tövében két kis kunyhója zöldel a múzsának, *Gyönk* és *Bonyhád*. Mindkettő német város, amaz meglehetősen rendetlen és kicsiny, emez nagy, szép, nyílt, versenyre termett, meglepően tiszta, kellemes városka. Mindkettőben nemesi kastélyok és udvarok, s mindkettőben egy kis gymnasiumocska, hasonló a mellettük folydogáló patakhoz, kevés, de kristályvízzel. S mint a forrást nem ásta senki, ez is mindkettő mintegy magától szökkent ki: nem alapították, nem építették, csak maguktól keltek, mintegy magról kelve, mint a protestánsok gymnasiumai rendszerint a múltban. Szegény papok, tanítók, kiknek nem volt benne módjuk, hogy gyermekeiket messzi helyre küldjék, szövetkeztek: egyet maguk közül, a leghivatottabbat, felkértek, megbízták a tanítással csekély díjért. Időközben akadt patrónus, aki a maga kuriájából egy darabot egy házikóval oda ajándékozott a kis intézménynek. A tanulók nem fogytak ki belőle, a tanító bele szokott a napi munkába két-három osztály minden tantárgyait tanítani. Majd az egyházi felsőség is észreveszi, megjelenik az erkölcsi támogatással. Némi sovány alamizsna is jelentkezik, marokkal összehordott gabonából konviktus, és tudós emberek el nem árúsíthatott könyveiből könyvtár keletkezik. Semmi alap egyéb a buzgóságnál. Később a buzgósághoz alapítvány is csurran-csöppen, némelyik kegyes kézzel nyújtja, másik kegyetlenül kiélesítve, minő a gyönki egyik alapítvány, melyet az alapító rendelkezése szerint „pap soha ne kezelhessen”. Pedig mindkettőt a papság alkotta, gondozza, tartja fenn. A csaknem egyidős két intézet történetében két említésre méltó mozzanat van: egyik sem azon a helyen van, a hol kikelt, hanem ki van ültetve. A Bonyhádinak Sárszentlőrincen volt a bölcsője, a Gyönkinék Nagyszékelyben. Másik az, hogy a tolnai tisztán németsegből álló evangélikus egyházvidék a maga egyetlen s tiszta magyar községét, Sárszentlőrinczet – viszont a tisztán magyarokból álló református egyházvidék az egyetlen tiszta német községét jelölte ki eredetileg gymnasiuma helyéül. A gondos szülék messze távolból hordják mindkét helyre gyermekeiket, mert itt, úgy remélik, a fiú megtanul németül. De a remény csalfa.”^[1]

Nagyszékely 1806-1812

A kezdetekről az első forrás így tudósít: „Hogy Nagy-Székelybenn deák Oskola légyen, annak első gondolására alkalmatosság vala az, hogy Csitsvay András Ságvári Prédikátor Úr és az időbenn Tractualis Notarius Nagy-Székelybe vivén fiát német szót tanulni, midőnn esztendeig ott tanulna, a deák nyelvre is kelle már taníttatni. Mivel pedig Tiszteletes Keck Dániel Nagy-Székelyi német Prédikátor úrnak, és azon időben Traktus’ Proseniorának is két tanulni való fijai valának: arról kezdének gondolkodni és beszélni egymás között 1805ik Esztendőbenn Martiusbann, hogy egy deák Tanítót kellene Nagy-Székelybenn tartani, és egy kis Oskolat állítani, remélvén, hogy mások is igyekeznek annak hasznát venni, és segíteni fogják azt a ’német nyelv’ kedviért. Mellyre nézve az említett Tractualis Nótárius Úr egy Plánomot készített, egy olly Tanító tartásról. Ezen Planum a ’Motsoladi Consistoriumban 1805dik Esztb. Augusztus 6ik napján fel is olvastatott...”^[2]

„A Tractualis Curator Tekintetes Horváth Ádám úr biztatására meghatározott, hogy a jövő tavasszal egy tanítót hívjának, aki egyszersmind Centralis Tanító is. Mivel némelyek nagyon hidegen fogadták a dolgot, mondogatván, hogy nem kell sietni vele, Csitsvay András ságvári prédikátor nem várhatta tovább az iskola bizonytalan felállítását. Debrecenből Laky István emeritus iskola rektor Ságvárra jött özvegy édesanyját meglátogatni, akit azután a Tractualis Notarius úr 1805. októberében a fia mellé fogadott a maga házához. Ajánlotta Keck Dániel lelkipásztor úrnak, hogy Nagyszékelyben tartsák meg ketten gyermekeik mellett, aki ráállt a javaslatra. Elvitte tehát Csitsvay András a fiát és Laky István tanító urat Nagyszékelybe 1806 januárjában. A két lelkipásztor szállást fogadott a tanítónak. Itt tanította Keck Dániel két gyermekét és Csitvay

András fiát Laky úr. Így három tanítványból állott a 'deák iskola': Csitsvay András, Keck Antal, Keck Dániel.”[3]

Menyei János volt gyönki gimnáziumi tanár 1868-ban kelt feljegyzéseiben az iskola történetével kapcsolatosan ezt olvashatjuk: „Már az 1806-ik év február 25-én Gyönkön tartott egyházmegyei gyűlés Csitsvay András és Keck Dániel urak magán iskoláját »egyházmegyei központi iskolának« – gymnasiumnak – nyilvánította, Laky Istvánt pedig »központi oktatónak« – professzornak – kinevezte, és hogy kellőképpen legyen díjazva, a nagy-székelyi magyar népiskola tanítójának conventióját és tisztét ráruházta azon kötelezettséggel, hogy a népiskolában tanítandó tárgyakon kívül még latin nyelvet s a gymnasiumokban előadatni szokott más tudományokat is tanítson, amiért is külön fizetése leendő. A fizetés azonban meg nem határozott. – Ugyan azon gyűlésben bizonyos Szathmáry-féle hagyaték az iskola fenntartására rendeltetett, letétetvén ez által a központi iskola pénztárának alapja. 1806. július 24-én Ságváron tartott egyházmegyei gyűlésen a nevezett hagyaték az egyházi pénztárból elkülönített, s kezelése külön vezetendőnek rendeltetett. Ugyan e gyűlés a nagy-székelyi magyar tanítókat – mint központi oktatókat – fizetését az iskolai alapból évenként 50 frt, a tanulók szülői által pedig negyedévenként fizetendő 1 frt-al javította. És minthogy a központi iskola növendékei – német nyelv kedvéért – a német népiskolát is látogatták: ugyan ezen iskola tanítójának fáradságát évi 20 frttal az iskolai pénzalapból, a tanulók szülői által pedig évnegyedenként 30 krral jutalmazni határozta. De hogy ezen központi intézet mint a K-Somogy egyházmegyének felkarolt gyermeke mindenben ápoló és nevelő anyjának intézkedéseitől függjön a fent tisztelt gyűlés n-székelyi magyar ajku lelkész t. Nagy Györgyöt központi iskola felügyelőjének – »inspektornak« – rendelte azon meghagyással, hogy az intézetnek haladásáról bel- és kül állapotáról az egyházmegyéhez évnegyedenként kimerítő értesítést küldjön.”[4]

Az 1806-os évben a tanárok szorgalma még nem hozott eredményt a tanítványok „gyenge és kevés” volta miatt. „Hanem a következő 1807ik Esztb. September 9-ik napján, olyan ditséretes Exament tettek, mely is legelső volt: hogy annak hallására, tsakhamar azután, annyira nevedett a Tanulók száma, hogy a' miatt az 1808 dik Esztb., Kötstsénn tartott Tract. Consistoriumnak egy Préceptorrúl kelle gondolkozni, a' ki a' deak nyelv Tanítójának segítene”.[5] Ezután még jobban megszaporodtak az iskola növendékei és így még nagyobb szükség lett a 'préceptorra', azaz segédtanítóra. Hogy ez megvalósulhasson és a többi tanítókat is jobb fizetése lehessen Vécsey József úr 430 forintot adományozott „örökös fundus”-ul ezen „centrális iskola” számára. Ez a cselekedet példaértékű volt és követőkre talált. Horváth Ádám egyházmegyei gondnok javaslatára a kapolyi consistorium 1809-ben március 7-én kirendelte Hőke József egyházmegyei tanácsnokot, az egyházmegye helvét gyülekezetei és jótévközi adományainak begyűjtésére.

Kevéssel ezután Laky István elrendelődött Nagyberénybe prédikátornak. Helyébe a Pápáról meghívott Mányoky József lépett. Az újonnan érkezett tanító rendkívül tehetségesnek bizonyult. „Alig állhatom meg, többet nem írni az ő ditséretére annál, hogy az első examenjében, melyet félesztendő mulva 1810 dik eszt. Május első napján mutatott, Nagytiszteletű Prosseniör Csitsvay András Úr nem tartóztatthatta magát, hogy minden jelen voltak hallatára Professornak ne Proclamálja.”[6] Mialatt a Külső-Somogyi egyházmegye iskolája fenntartása mellett küzd, az alatt a csak nagy küzdelmek közt fejlődhető intézetet nagy veszély fenyegette a nagy-székelyi magyar egyház és a földesúr római katolikus gazdatiszti személyzete részéről. A magyar egyház ugyanis a már népiskolájával összeforrottnak látszott gimnáziumot a népiskola telkén megtúrni nem akarta. Az egyházmegyei és egyházkerületi intések is hatástalannak bizonyultak. A gazdatisztek pedig felekezeti gyűlölettel és türelmetlenséggel viseltettek a szép reményű iskola iránt s megsemmisítésére minden eszközt megragadtak. Az uradalmi gazdatisztek még robot szolgálatra is kényszerítették az iskolát és oktatóit. Keck Dániel lelkész, hogy a már nélkülözhetetlenné vált gimnáziumot megmentse, egy német polgár házában bérelt számára helyiséget. Az intézet javára évenként 50 forintot ajánlott fel, amíg gyermekei ott tanulnak. Külső-Somogy, mint egyházmegye sem mulasztotta el az iskola támogatását. Azért 1810-ben egy kis házat vett 1200 forintért, amelyben eddig a német református prédikátor szokott lakni. Mivel 1810 esztendő elején Nagytiszteletű Csitsvay András és Vécsey József valamint Egressy Sámuel urak Gyönkre, Nagyszékelybe és Simontornyára utaztak, de még ekkor nem találták módját az „iskola” átvitelének Gyönkre, megalkudtak a fent említett házra. A gimnázium még ez év november 14-én a tanévet három oktatóval és 66

növendékekkel a saját épületében nyithatta meg.[7] A gimnázium Gyönkre való áthelyezésének gondolata már Keck Dániel esperes váratlan halálakor felerősödött. „A méltóságos uraság tisztjeinek olyan magok viselései és beszédjeik” miatt az egyházmegye elöljárói is az „oskola” átköltöztetéséről kezdtek gondolkodni.[8]

A nagyszékelyi egyházi jegyzőkönyvek tanúsága szerint a gimnázium élénken bekapcsolódott a református oktatási intézmények rendszerébe. Bizonyoságul egy 1811-ből származó bejegyzés a német egyház iratanyagából: „*Felolvastatott a Pápai T. Professoratusnak Levele, melyben kéri Iőr Hogy a Pápai Oskola Seniorának engedtessek meg esztendőben egyszer t.i. karátsonkor az olyan Ekklaba valo Patens küldés, mellyekben Pápáról járnak Innepekre. 2or Hogy szüreti supplicatióra szabad legyen ifjaiknak kimenni. Végre Panaszsza, hogy a Külső Somogyi Tractus, némely Innepi beneficiumokat elvenni, és a Nagy Székeli Centralis Oskolához igyekszik ragasztani.*”[9]

Gyönk 1812-

Az áthelyezésről 1812. február 4-én, Gyönkön tartott gyűlés döntött: „ez az Oskola jövő ősszel átköltözzön Gyönkre”. A gyönki földesurak tárt karokkal fogadták a sok megpróbáltatást átélt intézményt. Elhatározták, hogy még abban az esztendőben megépítik az iskolát. Dórcsaj Hajós Sámuel Tolna megye főügyésze felkérésére evégre Klein Fülöp és Veil Ádám lakosok házait megbecsültették, mely a „Centralis Oskola” helyül szolgálhat. A szükséges okmányt 1812. március 24-én, Felsőnyéken tartott egyházmegyei gyűlés asztalára letették. A hálával eltelt egyházmegye először is ezután a pártfogoló földesuraknak nyert patronátusi jogait, valamint az iskola közigazgatásának viszonyait rendezte el oly módon, hogy az intézetnek kormányzatát s minden ügyeinek rendezését a Külső-Somogyi egyházmegye az adományozó és pártfogoló gyönki földesurakkal megosztva közösen vezesse. Hajós Sámuel páratlan fáradozásaiért, melyet a gimnáziumért tett méltán nevezhető a gyönki gimnázium második megalapítójának. Őt választották meg iskolai felügyelőnek. Ez alkalommal kinevezte az egyházmegye az építési bizottmányt. Még ugyanezen év június 24-én a gyönki gimnázium első talpkövét saját kezeikkel tették le: Dórcsaj Hajós Sámuel, Magyar Kossa Sámuel és hat éves fiacskája, József, továbbá Sebestyén János lelkész, mely még ugyan ezen év november 28-ára elkészült.

1812. augusztus 29-én kelt az az okirat, melyet a jogutód Tolnai Lajos Gimnáziumban őriznek. Hajós Sámuel, Magyar Kossa Sámuel, Komádi Nagy Mihály és Csekey János által megfogalmazott szerződést fogalmaztak meg: „Mi Gyönki Földes Uraságok meggyőződötttven arról, hogy kiváltképpen a jó nevelés által tétetik az Ember alkalmatossá és tökéletessé a maga életének okos folytatására, az Emberi Társaságra, és a jó hazafiságra, sőt az isteni félelemre is, a jó nevelés pedig leginkább a rendes iskolák által műveltetik, - tapasztalván pedig azt, hogy a körüllevő vidéken csak egy jó rendes Nevelő Iskola is, amelybe az igyekvő szülők az ő gyermekeiket a jó neveléssel a tökéletességre készíthetnék, nem találhatik: ugyanazért, egyedül az emberiséghez és hazánkhoz vonzó azon szeretetünkéből, hogy mi ezen szükséges jó nevelést tőlünk kitelhetőképpen előmozdítsuk, oly szándékra jöttünk, hogy Gyönkön a magunk Helységünkben egy Német, Magyar és Deák Rhetoriáig inclusive tanítandó oskolát állítsunk fel, melyet a jövő időkre is állandóvá tégyük.”[10]

1812. október 28-án volt az újra indított gimnázium tanévnyitó ünnepsége, melyre Csicsvay András esperes meghívta a tolnai és felső-baranyai egyházmegyéket is, s ezeknek espereseit, Csekey János bölcskei és Tóth Ferenc nagyharsányi lelkészeket. Csicsvay András felkérte a megjelent espereseket az intézmény támogatására. Külső-Somogy és Tolna évről évre elküldték az ígért segélyt, Felső-Baranya megvonta támogatását. Az egyházkerületi és egyházmegyei jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1813-ban a Tolnai és Külső-Somogyi egyházmegye a Gyönkre áthelyezett Centrális Oskola számára segélyt kért. Feljegyeztetett róla, hogy: „Ez az egy oskola lévén minden Reformata Oskolák között, mellyben a Német Nyelv nagy előszeretettel taníthatatik.”[11]

A gyönki centrális oskolát támogatták az alábbi „uraságok”: Hajós Sámuel úr és élete párja, Kállai Mária asszony, Magyar Kossa Péter úr és felesége, Nádasdi Sárközy Ágnes asszony, Magyar Kossa Sámuel úr, mint élete párjától Kenessei Kenessey Anna asszonytól megfosztatott özvegy, Nádasdi Sárközy István és felesége, Cserházi Csermel Eszter, Csapó Zsófia nagyasszony, néhai Csury József úr özvegye, Sári Júlianna nagyasszony, néhai id. Magyar Kossa Péter úr özvegye, Papi Vizsolyi János úr és felesége Nádasdi Sárközy Erzsébet asszony.[12] 1840. március 2-án meghalt Hajós Sámuel. Végrendeletében 16000 pengő forintot hagyott az iskolára. Kezelését papi Vizsolyi János úrra bízta, aki jó sáfárként eljárvá 21000 forintra növelte ezt az összeget.

A Tolnai, Külső-Somogyi és Baranyai két-két rokon esperességekben az iskolai unió eszméje lepte meg az iskola barátait. A Belső-somogyi és Tolna-Baranyai helvét hitvallású esperességek az iskola ügyeit rendező gyűlésekből testvérileg szólították fel a rokon tolnai somogyi baranyai ágostai hitvallású esperességet, Lőrinci diák oskolájuknak a Gyönki gimnáziummal leendő egyesítésére. A tervek 1844/45. tanévtől anyagi, tanítási és kormányzási tekintetben kerültek megtárgyalásra. A kezdeti lelkesedést a rokon részről pártoskodás követte, így az unió nem valósulhatott meg.[13]

1858. június havában látott az iskola legelőször császári királyi iskola felügyelőt, N. Szilágyi Ferenc személyében. Megjelenése a tanárokkal tartott beszélgetése hozzájárult ahhoz, hogy még kényesebb lett a gimnázium helyzete. Magyar Kossa Sámuel felügyelő hatalmát igen erősen éreztetni akarván tanárok sorsa felől rendelkezett. Csukáss tanárnak például gazdatisztjei által üzenté meg, hogy hivatalából el van bocsátva. Magyar úr minden áron vágyaihoz, hajlandóságaihoz alkalmazkodó igazgatóra kívánt szert tenni. Ebből az időből származnak azon keserű mondatok, melyek így jegyeztettek le: „A gymnasialis tanár oly alárendelt személynek tekintetett, a legközelebb évekig, kinek csak kötelessége van felsőbbbsége irányában, de joga nincs... Ehez járul még Gyönkön igen sok különleges helyi baj, – mely a visszaélések oly rendszerévé nőtte ki magát, hogy a tanár valóban alig volt egyéb, mint a helybeli patronus földes úrnak bókölással robotoló jobbágya.”[14]

Magyar Kossa önkényeskedéseinek határt szabott az a tény, hogy a gyönki gimnázium is kerületi középiskolának ismertetett el 1862-ben, s a kerületi tanbizottság közvetlen felügyelete alá tartozott. Magyar Kossa Sámuel ellentmondásos személyiség volt. A gimnáziumnak egy új épületet emeltetett, de csak hosszas huzavona után jutott az iskola tulajdonába.

Az 1861/62-es tanévben 6 osztályosra emelését határozta el a fenntartó tanács, és a következő évben már 5. osztályt állítottak fel. Az 1862/63. iskolai év változást hozott: Bocsor Lajos pátkai akadémikus rektor hívatott meg rendes tanárnak. A júliusban tartott gyűlésen ismételen felmerült a sárszentlőrinci evangélikus gimnáziummal való egyesítés eszméje. Ez a kísérlet sem vezetett eredményre. (A sárszentlőrinci gimnázium 1870-ben költözött át Bonyhádra,[15] jelenleg is ott működik, mint Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium.) A következő évben bevezették a haladó osztályrendszert, melynek folyama alatt egész 1869/70. tanévig az intézet szép virágzásnak indult. Az 1863/64. tanévet nevezetessé teszi azon szomorú esemény, hogy Vizsolyi János, a Hajós alapítvány kezelője, az intézet buzgó pártfogója elhunyt.

Az 1861 óta a kerület által sürgetett, de a gimnázium fenntartó testületének némely tagjától ellenzett iskolai szék felállítattott 1864-ben.[16] Ezzel először ismerték el, hogy Gyönkön a tanárok az iskola ügyébe jogosan beleszóló és szavazó tagok. Az iskolaszék tagjai a tanárok, jegyzője az igazgató. Meg kellett alkudni a helyi körülményekkel: minden fenntartó testületi tag egyszersmind az iskolai széknek is tagja. A gimnázium pénztárát kezelje a tanári kar ellenőrzése és felelőssége mellett az igazgató tanár.

Nyugodt esztendőket következtek az iskolaszék megalakulását követően. 1866-ban elhalt Magyar Kossa Sámuel és helyébe a felvilágosult és magas műveltségű Vizsolyi Gusztáv lett a főinspektor. Magyar Kossa ásványgyűjteményt adományozott az iskolának, 500 forintot végrendeletében hagyott az intézetre.[17] Asztalánál sok szegény sorsú diák étkezett. A debreceni és a sárospataki kollégiumokra 1000-1000 forintot

hagyott végrendeletében.[18] Fördös Dávid, a gimnázium tanára, költő verset írt róla: „Jertek Ti is Deákok! Meczenástok’ / Kedves Neve-Napján kiáltásatok: / Hogy hervadhatatlan koszorúján / Öröm lebegjen Hold’ fogytán ’s ujján”. [19]

1868-ban a kerület közgyűlési határozat által mondatta ki, hogy Gyönkön a haladó osztályrendszer megszüntetése mellett a mérsékelt szakrendszer lépjen életbe. 1871 újra a változások éve lett. Kálmán Dezső kölesdi segédlelkész érkezett az iskolába tanárnak. A 70-es évek elején a gimnázium lényeges joghoz jutott: a kerületi tanbizottság ülésén történő képviseltetés jogához. Mióta kerületi iskola lett, a tanári karnak az iskola állapotáról nemcsak az egyházmegyének kellett jelentéseket írni, hanem az évi jelentéseket és anyakönyveket a kerület tanbizottság elnökéhez, a püspökhöz is be kellett küldeni. 1873-ban mondta ki a kerület, hogy a tanbizottságban a gyönki gimnázium igazgató-tanárának helye és szavazati joga van.

Óriási jelentőséggel bírt az intézmény életére nézve, amikor Tolna vármegye 1895-ben adakozott részére 100.000 koronát, Milleniumi alapítványként. 1897-től kezdve államsegélyben részesült az intézmény. Először évenként 1000 forinttal, majd 6-700 forinttal. Az államsegélyre vonatkozó szerződés egyes források szerint 1907-ben látott napvilágot.[20]

A gimnázium áthelyezésének ügye

1909. november 7-én a tanári kar egyik tagja Szilassy Aladár fenntartó testületi elnöknek egy emlékiratot nyújtott át. Ebben a gimnázium helyzetét, a csökkenő diáklétszámot hozza fel igazolásként arra, hogy az iskolát át kell helyezni. Soha nem volt népes az intézmény, de az 1909/10. tanévben tanulói száma mélyponthoz érkezett, csupán 61 főt tett ki.[21] Egy évvel korábban még 26 fő volt református, a fent megjelölt tanévben már csak 20.[22]

A tanári kar keresi az okokat, melyek között megemlíti az iskola épületének korszerűtlen voltát, hogy nincs rajzterem és tornaterem. A miniszteri megbízott is kifogásolta évről évre ezeket a hiányosságokat. Hivatkoznak arra, hogy van konviktus, de internátus nincs. „Iskolánkat a vidéki intelligencia és iparos, kereskedő, kisbirtokos osztályok gyermekei keresik fel s éppen ezek nagyon is rá vannak utalva az anyagi támogatásra.”[23]

További hátrányként értelmezik azt a tényt, hogy Gyönk kis település és rossz a közlekedés. A vasútállomás 8 km-re van. Nem sok reményt tápláltak az iskola jövője felől. A támogatók és jóakarók megfogyatkozni látszanak. Feltessik a kérdést: „Alkalmas-e Gyönk egyáltalán arra, hogy benne a gimnázium megmaradjon? El tudjuk-e érni ezen a helyen azt a célt, amely minden ref. iskola célja, az egyházas szellem táplálását, ha a mostoha viszonyok miatt a mai létszám marad meg?”[24] A gondolatmenetet tovább fűzve azt állítják, hogy ha az iskolát fel akarják virágoztatni, akkor Gyönkön nem hagyhatják. Dombóvárt ajánlják alkalmas helyül, azzal a megjegyzéssel, hogy igaz ugyan, hogy nem protestáns hely, de az iskola megjelenésével megerősödnék az éppen alakuló kis gyülekezet. A dombóváriak nagy küldöttséggel jártak a kormány előtt és középiskolát kértek. Dr. Vizsolyi Ákos alapítványi kezelő észrevételeket foglalt írásba a tanári kar memorandumához. Pontról pontra megválaszolta az emlékirat által előadott kérdéseket. Kihangsúlyozta, hogy az a szerződés az alapja az intézetnek, amelyet a két egyházmegye és a gyönki földes uraságok között jött létre. Tolna és Külső-Somogy szerepelnek a szerződésben Felső-Baranya nem. Az irat kimondja, hogy ha megszűnik az iskola, a telek és az épület a gyönki famíliára száll vissza. Hajós Sámuel végrendeletében 16 000 forintos alapítványt tett, azzal a megjegyzéssel, hogy a „tőkepenzseknek kamattjából az Tanítók évenként illendően fiztessenek”. [25]

A dabasi Halász Lázár alapítványa 1865-ben jött lére. Ezekhez újabbak járultak: Visolyi Gusztáv, Szilassy Aladár és neje, valamint Lamm Pál-féle alapítványok. Ezek együtt több mint 100 000 korona tőkét

képviselnek. További alapítványok még: „Újabb alapok” vagyis a gyönki takarékpénztár és egyes gyönki lakosok alapítványa, a tolnai egyházmegye tagjainak alapítványa, és a külső-somogyi egyházmegye kezelésében álló alapok: a lelkészek és a tanítók 1894-es adománya. Mindezekhez járul még Tolna vármegye 100 000 koronás millenáris alapítványa. Ezeken kívül még ösztöndíj-alapítványai is vannak a gimnáziumnak, mint a Szelle-féle, a Vizsolyi János, Vizsolyi Emília Eszter, Menyei-Bartók alapítványok, de ezeket csakis a jó tanulók jutalmazására, nem pedig az iskola szükségleteire szolgálnak.

A dunamelléki egyházkerület évenként 2300 koronával támogatta az intézetet. A vármegye alapjától eltekintve az alapítványi tőkét javarészt gyönki földesurak, valamint magánszemélyek adták össze és ezért kizárólag a Gyönk községben levő iskolát illetik. Világosan kijelentették, hogy a gimnázium megszűntével a pénz az alapítók örökösire száll vissza. A gyönki gimnázium pénze nem lehet másé, csak a gyönki gimnáziumé.^[26]

Az áthelyezéssel a gimnázium elveszítené a fenntartásához szükséges alapokat. „Nincs a három egyházmegye területén oly hely, mely Gyönknél jobban egyesítené a következő feltételeket: Sűrű protestáns lakosság a környéken. – Nem magyar ajkú népesség, mely között, mint a magyar nyelv és eszme úttörője pótolhatatlan hivatást teljesít. – Falusi jelleg és erkölcsök de még sem teljes híjával a polgári elemnek.”^[27]

A tanári kar újabb memorandumot fogalmazott meg, melyben kifejtik Dombóvár előnyeit, de nem zárkoznának el a Dunaföldvárra vagy Paksra való áthelyezéstől sem. A memorandum híre eljutott Tamásiba is. Anyagi áldozatot sem kímélnék a gimnáziumnak Tamásiba történő áthelyezése esetén. Tamási község közönsége által kiküldött végrehajtó bizottság nevében Szévald Móric elnök „Kérelem!” című iratot fogalmaz 1910. augusztus 15-én. Megindul a versengés. Érvek, iratok, vizsgálatok, felmérések sora következik. „Tamási tehát minden tekintetben fölözi Dombóvár előnyeit.”^[28] – szól a hosszas okfejtés után a végső következtetés a tamásiak részéről. Ki ad érte többet? Dombóvár 120 000 koronát ajánlott fel, ingyen telekkel. Tamási 160 000 koronát és szintén ingyen telket. Bekapcsolódott Dunaföldvár is a versengésbe és megajánlott 200 000 koronát és 100 000 korona épületet. Ez utóbbi látszott a legkedvezőbb megoldásnak.^[29]

Az 1911. évi március hó 16-i ülésén a fenntartó testület szótöbbséggel kimondta a gimnázium Dunaföldvárra történő áthelyezését és felterjesztette az egyházmegye elé. Az egyházmegyei közgyűlés szótöbbséggel (42 szavazattal 17 ellen) hozott határozatában kimondja, hogy a gymnasiumnak Dunaföldvárra leendő áthelyezéséhez hozzá nem járul, az áthelyezést határozottan ellenzi és e tárgyat felterjeszti a kerülethez.^[30] Ebben utalnak arra, hogy dr. Vizsolyi Ákos gyönki gimnáziumi alapítványkezelő a gimnázium áthelyezését kimondó március hó 16-i fenntartótestületi határozatot, az Alsó-Pélben 1911. március 20-án kelt s a Dunamelléki Egyházkerületi Közgyűléshez intézett beadványában megfellebbezte. A gimnázium Gyönkön maradását óhajtja maga Gyönk község is. A képviselő testület újabb 70 000 koronát szavaz meg az iskola fenntartására. Várkonyi Imre a község jegyzője levélben kéri Szilassy Aladár urat, hogy maradjon az iskola régi helyén.

1912 júniusában Dr. Baksay Sándor püspök a fenntartó testületnek levelet ír, melyben kimutatást kér a tanulók számáról és vallási megoszlásáról az utolsó tíz évben. Mérlegelését kéri az épület és az alapítványok kérdésének. A különböző kimutatások és számítások megérkeztek Gyönkről és Dunaföldvárról, egyházi és hatósági részről egyaránt. A gimnázium áthelyezésének ügye akkor jutott nyugvópontra, amikor 1913-ban megszületett az egyetemes konvent döntése: „az algimnáziumnak Gyönkön való megtartása úgy tőke-értékben, valamint a normális költségvetés szempontjából előnyösebb, miután Gyönk megajánlott jogerős határozattal egy, a gimnázium elhelyezésére alkalmas, 1000 négyszögöl területű telket, internátus és konviktus létesíthetése érdekében is hajlandó megfelelő áldozatokra, előbbi határozatának módosításával 1912. évi szept. 16-án [...] hozott határozatával már abban állapotodott meg, hogy az algimnázium Gyönkön hagyassék meg.”^[31]

Főbb események az államosításig

1922 augusztusában váratlanul jött a vallás-és közoktatási miniszter rendelete, mely szeptember elsejével az iskolát, mint feleslegeset megszünteti. Ez a rendelet dr. Pesthy Pál Gyöngyös országgyűlési képviselőjének, akkor igazságügy-miniszternek a közbenjárására hamarosan visszavonatot ugyan, de a veszedelem nem múlt el, mert épp ilyen váratlanul maradt ki az állami költségvetésből a tanári kar fizetésekiegészítő államsegélye az állami költségvetésből. Ezen is segített dr. Ravasz László püspök és dr. Pesthy Pál, bár az utólagosan kiutalt segély 86 %-ról 42 %-ra esett s csak rendkívüli segély volt nem volt költségvetésben biztosítva. Később megtörtént ez is, de a 42%-ot nem sikerült felemelni 1936-37 folyamán sem.

A vallás és közoktatási miniszter javaslatára foglalkoztak azzal a tervvel, hogy a négy osztály fölé kiépítik a felsőbb gazdasági szakiskolát. Ehhez új épület és 30 hold föld kellett volna. Telket tudtak volna szerezni. További segítséget a minisztérium nem adott. 1928. június 2-án dr. Klebelsberg Kunó látogatást tett az iskolában. A református egyháznak sok a középiskolája, kevés a szakiskolája, szívesen támogatná azt a tervet, hogy a gyöngyösi iskola alakuljon át kereskedelmi iskolává. Hajlandó volna megvenni egy telket erre a célra 10 hold hozzá tartozó belterülettel. Le is utazott egy miniszteri tanácsos Gyöngyösre a telek ügyében, de a terv örökre elaludt.

Gyöngyös községe 1922-től évenként heti egy napi élelemmel segítette a szegény sorsú tanulókat. A diákok száma 1920-tól 1933-ig emelkedik, 1934-től esik. 1933. október 17-18-án Dr. Ravasz László püspök meglátogatja az iskolát dr. Imre Sándor egyházkerületi tanügyi előadó kíséretében.[\[32\]](#)

1948 nyarán pedig itt is megtörtént az államosítás.

Híres tanárok és tanítványok

Mányoki József. Tulajdonképpen ő volt az iskola megteremtője. Nagyszékelyből jött át diákjaival Gyöngyösre. Elment Sárospatakra jogot tanulni, majd visszaköltözött Gyöngyösre.

Fördös Dávid. Tanácsbírája volt a dunamelléki ref. egyházkerületnek és a tolnai egyházmegyének.

Losonczy László. Tanárköltő. 1853-ban Nagykőrösre hívták meg és tagja lett annak az országos hírvé tanári karnak, amelyben Szász Károly és Arany János is tanított.

Filó Lajos. 1851-től 1854 szeptemberéig tanított Gyöngyösön, majd Kecskemétre távozott. 1855-től a budapesti teológián tanít, 1861-től nagykőrösi lelkész.[\[33\]](#)

Heiszler József. Ő volt az, aki a gyöngyösi gimnáziumba nem engedte bevinni az „Entwurf”-ot. 1859-ben Sárospatakra megy a görög exegézis és egyháztörténet tanszékre.

Bocsor Lajos. Jeles tankönyvíró, a külső somogyi ref. egyházmegye esperese.

Kálmán Dezső. Tanulója és tanára is a gyöngyösi iskolának, kölesdi lelkész. Őt bízta meg a testület a gimnázium történetének megírásával. Több humorisztikus műve jelent meg, szerkesztette a *Protestáns Pap* című lapot.[\[34\]](#)

Keck Dániel. Ő volt a „centrális iskola” első növendéke, a Nagyszékelyi Német Református Gyülekezet lelkipásztorává lett. A hat generáción át Nagyszékelyben szolgáló Keck lelkészi család nagyon tehetséges tagja, esperes, kiváló szónok.[\[35\]](#)

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_133-144.htm

Czeglédy Sándor. Gyönkön 1893-tól 1895-ig tanult.[36]

Kálmán Farkas. Lelkész, a protestáns énekügy kiváló képviselője.[37]

Sebestyén Jenő. Abraham Kuyper legbuzgóbb magyar követője, teológiai tanár, számos teológiai mű szerzője.[38]

Tolnai Lajos. született: Hagymássy Lajos ref. lelkész, író. Az ő nevét viseli ma a Gyönki Református Gimnázium.

Jegyzetek

[1] A gimnázium történetéről ld. még összefoglalóan: Domokos József: A Gyönki Református Gimnázium története. (é.n.) Online: A Tolnai Lajos Gimnázium honlapja: <http://www.tlgimi.hu/tortenelem/gimitortenet.html> (2007. május)

[2] Prima Matrikula Gymnasii Centralis Gyönkinum Nagy Székelyino translati Nomine (Gángol István iskolatörténete. „A Külső Somogyi Egyházi Megye Nagy-Székelybenn helyezettett Helvétziai Vallástételű Centralis Oskolájának első kezdetétől fogva való Históriája.” Kiliti, 1812. Kézirat.) Tolnai Lajos Gimnázium irattára, Gyönk. (továbbiakban: Prima Matricula.)

[3] Uo.

[4] Menyei János volt gyönki gymn. tanár feljegyzései. 1868. In: Kálmán Dezső: A Gyönki Gimnázium története, 1806-1900. (továbbiakban: Kálmán, 1900.) 58. p.

[5] Prima Matricula.

[6] Prima Matricula.

[7] Kálmán, 1900. 60-61. p.

[8] Prima Matricula.

[9] Egyházkerületi és egyházmegyei gyűlések jegyzőkönyve, 1811-1832.; Egyháztanácsülések jegyzőkönyve, 1811-1834. Német egyház. Nagyszékely. 1811. No. 45.

[10] A Gyönki iskola szerződése, 1812. Tolnai Lajos Gimnázium irattára, Gyönk.

[11] Egyházkerületi és egyházmegyei gyűlések jegyzőkönyve, 1811-1832.; Egyháztanácsülések jegyzőkönyve, 1811-1834. Német egyház. Nagyszékely. 1813. No. 35.

[12] Kálmán, 1900. 17-18. p.

[13] Kálmán, 1900. 20. p.

[14] Kálmán, 1900. 31. p.

[15] Domokos József: A Gyönki Református Gimnázium története a gimnáziumi értesítők tükrében, 1806-1948. (Kézirat. Szakdolgozat, 2003.) Ilyés Gyula Megyei Könyvtár. Helytörténet 373 D79. (továbbiakban: Domokos, 2003.)

[16] Külsősomogyi egyházmegyei jegyzőkönyvek, 1861-1866. 1864. április 12. Nagyszékely 5. pont alatt. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. (továbbiakban: RL.) A/6a.

[17] Kálmán, 1900. 65., 68. p.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_133-144.htm

[18] Másolatát a Sárospataki Gyűjtemény levéltára őrzi. Keltezés: 1864. november 2.

[19] Fördös Dávid: Nagy Magyary-kossa Sámuel Úrhoz Gyöngön. Különb-különbféle versek. Pest, 1818.

[20] Szentés János: A gyöngki államilag segélyezett református gimnázium értesítője az 1906-07. iskolai évről. Gyöngk, 1907. 5-11. p.

[21] A gyöngki ref. algymn. Tanulóinak összeállítása 10 évre vallás, anyanyelv, illetőség szerint. RL. A Gyöngki Ref. Algimnázium iratai A/16.

[22] Uo.

[23] A gyöngki ref. gimnázium tanári karának előterjesztése a gimnázium állapota és teendői felől – Memorandum I. 4. p. RL. A Gyöngki Ref. Algimnázium iratai A/16.

[24] Uo. 11. p.

[25] Dorjai Hajós Sámuel végrendelete. Másolat Gyöngk, 1838. december 26. Tolnai Lajos Gimnázium irattára, Gyöngk.

[26] Dr. Vizsolyi Ákos alapítványi kezelő észrevételei a tanári kar emlékiratára. RL. A Gyöngki Ref. Algimnázium iratai A/16. 6-7. p.

[27] Uo. 14. p.

[28] A gyöngki gimnáziumnak Tamásiba leendő áthelyezése tárgyában 1910. július 31-én tartott értekezletén előterjesztett emlékirat. RL. A/16.

[29] A gyöngki ev.ref. gymnasium Igazgató Tanácsának jegyzőkönyve. Tolnai Lajos Gimnázium irattára, Gyöngk.

[30] Kivonat a külső-somogyi ref. egyházmegye 1911.évi közgyűlésének jegyzőkönyvéből. RL. A/16.

[31] Kivonat a magyarországi református egyetemes konvent Budapesten, 1913. évi április 23-26-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből. 159. szám. RL. A/16.

[32] A gyöngki ev. ref. gymnasium Igazgató Tanácsának jegyzőkönyve. Tolnai Lajos Gimnázium irattára, Gyöngk.

[33] Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977. (továbbiakban: Zoványi, 1977.) 200. p.

[34] Domokos, 2003.

[35] Szász Károly püspök vizitációs jegyzőkönyvei IV/2. köt. Külsősomogyi egyházmegye. A nagyszékelyi ev. Ref. német ajkú egyház története, 1722-1886.

[36] Zoványi, 1977. 117. p.

[37] Zoványi, 1977. 289. p.

[38] Zoványi, 1977. 535-536. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Soós Viktor Attila: "Mátrai" fedőnevű ügynök az állambiztonsági szervek szorításában

Brenner János[1] szombathelyi egyházmegyés pap, 1957. december 14-éről 15-ére vértanúhalált szenvedett rábakethelyi káplán életútjának feltárásához,[2] a boldoggá avatás történelmi anyagának összeállításához kezdtem el a szombathelyi egyházmegye 1945-1989 közötti időszakának kutatását. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában (a kutatás kezdetekor Történelmi Hivatal) számos, a szombathelyi egyházmegyét, annak vezetőit, püspökeit és papjait érintő, hozzájuk kapcsolódó anyag található. Először az egyházmegye bebörtönzött papjai, valamint az egyházmegye területén élő szerzetesek közül jó néhány Vizsgálói dossziéját néztem meg.[3] Emellett az egyházmegyét 1944‑1972 között irányító Kovács Sándor[4] operatív, személyi dossziéit tekintettem át.[5] Érdekes iratanyag a Magyar Katolikus Püspöki Karra vonatkozó objektum dosszié is, amelyben információk lelhetők fel a szombathelyi egyházmegyéről, sajnos ez a dosszié együttes csak az 50-es évek végéig követi nyomon az eseményeket, nem 1989-ig.[6] Kovács Sándor mellett segédpüspökként tevékenykedő Winkler Józsefre[7] vonatkozó külön dosszié egyelőre nem került elő. Az egyházmegyét 1972 után irányító személyekkel kapcsolatban is kerestem anyagokat. Fábíán Árpád[8] a Pápai Magyar Intézet rektora, 1972-től apostoli adminisztrátor, majd 1975-től 1986-ig az egyházmegye megyéspüspöke volt. Rávonatkozó operatív dosszié egyelőre nem került elő, azonban fedőneve és munkadossziéja igen.[9] Póka Györgyöt[10] 1982-ben nevezték ki segédpüspöknek Fábíán Árpád mellé. Fábíán halála után Pókát nevezte ki a Vatikán megyéspüspöknek, természetesen a magyar állam hozzájárulásával, azonban azon a napon, amikor a rádió ezt nyilvánosságra hozta volna, meghalt.[11] Őt 1987-től Konkoly István követte a püspöki székben.

Kovács Sándor operatív személyi dossziéjában számos ügynök jelentése megtalálható. Ezek kiragadott ügynökjelentések, amelyek Kovács Sándorra vonatkoznak, vele kapcsolatosak. A paptársak közül jó pár jelentett főpásztorára, és a BM Vas megyei Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályának[12] számos ügynöke volt a püspöki aulában (hivatalban) is. Így lettem figyelmes arra, hogy a '60-as években felbukkan egy „Mátrai” fedőnevű ügynök,[13] akinek jelentéseiből, a szöveggörnyezetből gyorsan felfedtem kilétét. Azonban a kiragadott jelentések nem nyugtattak meg, kíváncsi voltam teljes anyagára is, hogy milyen információkat, adatokat tudhatunk meg személyére vonatkozóan. Így az ÁBTL-ből kikértem hálózati anyagát, ügynöki munkadossziéját, és „B”, azaz Beszervezési dossziéját is. Ezek megtekintése, áttanulmányozása, kutatása során alakult ki az a kép, amit tanulmányomban ismertetek.[14]

Jelen írásmű, nem egy leleplező, turkáló, szenzációhajhász írás, hanem egy történelmi kutatáson alapuló, egy történelmi korszakot, azok szereplőit, eseményeit, áldozatait és működtetőit bemutatni kívánó munka. Eddig egy-két esetben került sor egyházi személy teljes ügynöki életútjának, tevékenységének, működésének feltárására. Hiszen mindenre kiterjedő, azaz a „6”-os karton,[15] a „B” dosszié,[16] az „M” dosszié,[17] a „T” Lakás iratanyaga,[18] illetve az operatív, „tartótiszt” személyzeti, személyi anyaga alapján feltárt és megértett, megírt ügynök történettel, ügyel nem nagyon találkozhattunk. Sőt, ha még a kutatás tárgya élő személy, akkor a megszólalása, megszólaltatása is szerencsés lehet. Erre tettem kísérletet, amikor először levél útján, majd személyes találkozás során kerestem fel Konkoly István nyugalmazott megyéspüspököt, aki megosztotta velem visszaemlékezését. Bár kérte, hogy ne derüljön ki egy öreg, beteg ember érintettsége, azonban azt gondolom, hogy az ő helyzetében nem lehet szégyenfolt, megbélyegzés a III/III-mal való kapcsolat, sokkal inkább tanulságos küzdelme és megpróbáltatása. Ugyanis egyénenként, minden egyes ügyet külön-külön vizsgálva lehet és szabad szerintem ehhez a kérdéskörhöz hozzájárulni.

Azt gondolom, hogy ezek összes ismerete segíthet egy-egy személy tevékenységét megérteni és bemutatni. Erre teszek kísérletet jelen tanulmányban. Ez az írás azért született meg, mert „Mátrai” fedőnevű ügynöknek fennmaradt a „6-os kartonja”,[19] a „Munka-dossziéja”,[20] azonban sajnos eddig „B-dossziéja”

nem került elő. A „T” lakások iratanyagait – pedig 3 is volt – sem sikerült fellelni.[21] Jelen tanulmány forrásanyagát az ÁBTL-ben található Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök személyi dossziéja, „Mátrai” fedőnevű ügynök hálózati anyaga, „Mátrai” fedőnevű ügynök „M” dossziéja és a szombathelyi egyházmegye 1945 utáni időszakára vonatkozó egyéb levéltári kutatások adták.

A korszak, ahova az eseményeket bele kell helyezni

Az ötvenes évek Vas megyei állapotáról, helyzetéről, az ÁVH, BM Politikai Nyomozó Osztályának munkatársainak tevékenységéről egy személyes vallomáson keresztül tekinthetünk be.[22]

Papi pályafutásom kezdetétől a hatóságok sok megaláztatásban részesítettek.

Első állomáshelyemen, Gyöngyösfaluban a tanácselnök asszony nem volt hajlandó szóba állni velem, amikor bemutatkozó látogatáson megjelentem nála. Köszönésemet se fogadta el. Tudomást sem vett rólam. Erre elköszöntem tőle és távoztam. Hamarosan eskütelre kellett megjelennem nála. Minden ugyanúgy történt, azzal a különbséggel, hogy durván rám kiáltott: ha államesküüt tesz, álljon vigyázzba. Néhány hét múlva esperesi (korona) gyűlés volt a kerületünkben. A gyűlés végén felszólalt az irodaigazgató. (Bartányinak hívták és Egerből küldte hozzánk a politikai hatalom!) Röviden értékelte az Egyház és állam viszonyát. Szerinte ez a viszony jól alakul. Időnként azonban egyes fiatal hecc-káplánok okoznak problémát. Nemrég egyik tanácselnök asszony jelentette, hogy a falu új káplánja nem köszön neki, sőt a köszönését sem fogadja el. Saját magamra ismertem ebben a történetben. Szót kértem és elmondtam, hogy ez a vád hazugság. Az elnök asszony követte el velem szemben ezt a durva, arrogáns magatartást.

Egy év múlva 1956. szeptember 1-jén a szombathelyi Főplébániára kerültem hitoktató-káplánnak. Zenz Péter[23] (egy hírhedt békepap) volt itt a plébános. (Sőt emlegették a rendőrséggel való szoros kapcsolatát is!)

Megérkezésem után magához hívott és felajánlotta: legyünk egymással bizalmas, jó viszonyban. Azt kéri, hogy mindenről részletesen és pontosan számoljak be neki, ami a plébánián történik. Anyagilag is honorálja majd szolgálataimat. Azt feleltem neki: én minden lelkipásztori feladatra kész vagyok, de ilyen jelentések írása távol áll tőlem. Erre ő ezt válaszolta: még megbánja ezt az elutasító magatartást.

Az októberi forradalom kitörése után elmenekült a főplébániáról. Vidékre költözött. Helyette Szendy László[24] lett a plébános, aki korábban is betöltötte már ezt a tisztséget. Ő börtönviselt ember volt. A politikai rendőrség folytonosan zaklatta. Fenyegető leveleket, telefonokat kapott. A főplébánia állandó megfigyelés alatt állt. Ebben az időszakban hozzám 2 alkalommal jött egy-egy titkosrendőr. Menekültnek adták ki magukat és azt kérték, segítsen át őket a határon. Tudomásuk szerint Gyöngyösfaluból jöttem Szombathelyre. Ott pedig sokakat átsegítettek Nyugatra. Bizonyára én is ismerek ottani embercsempészeket. Szerencsére ráéreztem, hogy provokációról van szó (később ugyanis megismertem a provokátorok kilétét!)

Szilveszter éjszakáján az ÁVO, már nem inkognitóban, hanem a maga brutális módján jelentkezett nálunk. 15 ismeretlen bőrkabátos férfi tört be a házba. Én a földszinten a bejárat mellett laktam, s éppen nálam volt a bátyám is látogatóban. Egy szál hálóingben – nagy szitkozódás és lökdösés közben – felkísértek bennünket Pataki László[25] 2. emeleti szobájába. Ő szintén fekete báránynak számított a forradalom utáni hatóságok szemében. A forradalom alatt ugyanis megválasztották az ifjúsági bizottság elnökének. Másrészt a temetőben – nagy tömeg jelenlétében – ő végezte azt a szertartást, amelyet a magyaróvári sortűz áldozatainak emlékére rendeztek.

Rajtunk kívül betेरelték Pataki László szobájába Rózsahegy Imre káplánt és Szokolai Alajos[26] nyugdíjas papot is. Ezután a rendőrök teljesen feldúlták Pataki szobáját. Mindent a szoba közepére szórta. A német nyelvű könyvek közül többet széttéptek – piszkos fasiszta felkiáltással.

Ezután mind az ötünket lekísértek Szendy plébános első emeleti lakásába. Őt kiráncigálták az ágyból és durván ráparancsoltak, hogy azonnal öltözzék fel, mert magukkal viszik. Számot kell adnia ellenforradalmi tevékenységéről. Nővére, az idős Teréz néni sírva könyörgött a beteg testvére érdekében. Durván félrelökték az útból.

Szendy László után Galambos Miklós[27] lett a plébános, aki szintén börtönviselt ember volt. Zalaegerszegen ő volt Mindszenty József utóda. Őt is üldözték, bebörtönözték és megfosztották plébániájától is. Őrá különösen is fente a fogát a gátlástalan, durva Tóth százados. Ez a rendőrtiszt ugyanis korábban Zalaegerszegen szolgált és ott részt vett Galambos Miklós plébános meghurcoltatásában.

Hamarosan elérkezett az alkalom, hogy Tóth (más néven Klamerusz[28]) százados itt Szombathelyen is megalázhatta Galambos Miklóst. Papi lelkigyakorlat volt a Püspöki palotában. Egyik éjjel nagyszámú „ÁVÓ-s” csoport jelent meg a Püspökvárban. Kovács Sándor püspökre rázárták a lakásának ajtaját, a papokat pedig hálóingben kiterelték a folyosóra. Egyenként a legtrágárabb szavakkal gúnyolták őket – a palotát pedig bikaistállónak titulálták. A papok közül kiemelték Galambos Miklós plébánost, felvitték az egyik 2. emeleti szobába és ott agyba-főbe verték. Ennek híre elterjedt az egyházmegye papjainak körében. Sőt egyesek tudni vélték, hogy Tóth százados és emberei másokat is bántalmaztak. Egyeseket a plébániájukon vagy másutt, ahol éppen el tudták kapni őket. Így próbálták megfélemlíteni a papságot.

Jómagam, mint hitoktató – ebben a rossz légkörben is – fiatalos lendülettel, buzgón igyekeztem végezni a munkámat.

Hetente 26 hittanórám volt. A diákok közül több mint 300-an rendszeresen jártak a vasárnapi misére. Volt 60 ministránsunk és 1957-ben 190 elsőáldozó volt a székesegyházban. Időközben – állami támogatással – Zenz Péter visszajött Szombathelyre. Megkapta a volt ferences plébániát, sőt irodaigazgatónak is kinevezték az állami hatóságok. Ő gyűlölte Galambos Miklóst, aki az ő korábbi plébániáját birtokolta. Gyűlölte Konkoly István hitoktatót is, aki annak idején megsértette őt, mert ajánlatát visszautasította. Ugyanakkor irigykedett is rájuk, mert a székesegyházban sikeres volt a diák és az ifjúsági pasztoráció. Ennek híre ment a városban és nagyon megnőtt a székesegyházi misék látogatottsága. Emiatt irodaigazgatóként Konkoly Istvántól elvette a Hámán Kató, egy leányiskolába szóló hitoktatói megbízólevelét. Az új iskolai évben az ő hitoktatója Bódis József[29] vette át az iskolát. Konkoly István egy fiúiskolát kapott helyette, ezzel a megjegyzéssel: itt mutassa meg, hogy milyen eredményt tud elérni.

Számítása azonban nem vált be. A Hámán Kató iskola diákjai továbbra is hűségesek maradtak a székesegyházhoz és korábbi hitoktatójukhoz. S hozzájuk csatlakoztak a Petőfi fiúiskola hittanos tanulói is. Időközben megtudta, hogy az 1958. évi elsőáldozásra 280-an jelentkeztek. 100 fővel többen, mint az előző évben.

Erre bosszúból feljelentést tett Prazsák Mihálynál[30] a papfaló egyházügyi tanácsosnál. Eszerint Konkoly István elcsábítja a diákokat a ferences templomból. Azt híreszteli, hogy ott egy nagy békepap a plébános. Erőszakkal toborozza az elsőáldozókat. Az iskolai hitoktatás mellett 10 hétig oktatja őket a templomban is, holott államilag csak 8 hét van engedélyezve. A szülőket is kényszeríti, hogy ezeken a templomi oktatásokon részt vegyenek.

A fiúkat elvonja a tanulástól, mert nem csak a hittan órán, a vasárnapi sőt (beosztás szerint) a hétköznapi miséken kell részt venniük, hanem a ministráns foglalkozásokon is.

Az iskolában beférkőzik a tantestületbe is, s ott megosztja a nevelőket. Az iskolai hittan órákra beenged olyan tanulókat, akik nincsenek hittanoktatásra beírva. A hittanórák után a tanulókat kivezeti az utcára és elkíséri az utcakereszteződésig, holott megbízózó levele szerint csak a tanteremben lehet együtt a hittanosaival stb.

E feljelentések alapján Prazsák Mihály hetente beidézett a Püspökvár vallató szobájába. Mindezeket a koholt vádakot a fejemre olvasta és megfenyegetett, hogy ezeknek a törvénysértéseknek komoly következményei lesznek. Ez be is következett. A 2. szombathelyi hitoktatási évem végén Zenz Péter elhelyeztetett Szombathelyről Rábagyarmatra.

Az áthelyezés tényét Varjas Győző[31] püspöki titkár közölte Konkoly István 2 káplán társával. (Miközben ő a plébániai irodával szemben lévő szobában betegen feküdt.)

Konkoly István túlbuzgó, lendületes oktató és nevelő munkája miatt távozik Szombathelyről, s lesz rábagyarmati káplán. Kikerül Prazsák Mihály állandó szekatúrája alól, de számíthat a politikai rendőrség érdeklődésére. Rosszakarói ugyanis már az ő figyelmüket is felhívták Konkoly István személyére. Utóda Bécsi László rábagyarmati káplán lesz, aki egy elkötelezett fiatal békepap. (Kevés van ilyen az országban!) Őrá nem kell majd Zenz Péternek féltékenykednie. Ő hitoktatás helyett jobban szeret táncolni és mulatni. Sőt egyesek tudni vélik, hogy hamarosan feladja papi hivatását is. Jellemző, hogy hozzám nem jött be Varjas Győző, pedig illett volna betegségemben meglátogatnia. A kollégáknak azt mondta, hogy azért nem jön be hozzám: nem akarja, hogy rá is nehezteljek és kérdezősködjek az elhelyezésem háttéréről.

Amikor dispoziómat kézhez kaptam, bementem az aulába, ahol Zenz irodaigazgató fogadott. Álszent módon gratulált az új állomáshelyemhez. Elmondta: irigyel engem, mert ezentúl az egészségtelen városi levegő helyett az ózondús Rába parti levegőt szívhatom.

Új plébánosomról tudtam, hogy a politikai rendőrség foglya, mert van a faluban egy gyermeke, akit kis esperesnek becéznek. Ilyen körülmények között várható volt, hogy új káplánját figyeli majd, sőt jelentést ad arról, hogy mit beszél, hogyan viselkedik, milyen kapcsolatai vannak stb.

„Mátrai” „születésének” körülményei

„Mátrai” fedőnevű ügynök 1959. július 23-án született.[32] Beszervezésére rábagyarmati tartózkodása idején került sor. „Keresztapja”, azaz tartótisztje – legalábbis az első – Illés László[33] rendőrhadnagy, a Belügyminisztérium Vas megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztály munkatársa volt. „Mátrai” besorolásként ügynöki minősítést kapott, ami azt jelenti, hogy az a hálózati személy, aki az állambiztonsági szerv birtokában lévő terhelő vagy kompromittáló adatok hatására, illetve elvi meggyőződés alapján, anyagi érdekeltség fejében vett részt a titkos együttműködésben. A „6-os karton” alapján nem tudhatjuk meg „Mátrai” fedőnevű ügynök beszervezésének az okát, ugyanis ezt kitakarva, kifestve bocsátották az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában rendelkezésemre.[34]

Így emlékezik vissza erre az időszakra, a történésekre, a fent már idézett személy:

Egy idő után aztán beteljesedett Varjas Győző jóslata, arról, hogy Konkoly István Rábagyarmaton számíthat majd a politikai rendőrség érdeklődésére. (Nem csoda az ő jól értesültsége, hiszen a titkos rendőrség beépített tagja volt. Egyesek tudni vélték még a rendfokozatát is.)

Egyik nap estefelé beteglátogatásról igyekeztem a plébánia felé. S egyszerre csak hirtelen megállt mellettem egy autó. 3 ember ugrott ki belőle és betuszkoltak az autóba. A szombathelyi rendőrségre vittek. S este 8 órától másnap reggel 5 óráig gyötörtek. Kezdetben normális hangot ütöttek meg, mondván sokat hallottak rólam és szeretnének megismerkedni velem. Először a származásomról, családomról, rokonságomról érdeklődtek. Ezután beszélgetés anyagát leírták velem. Ezt átnézték és próbáltak ellentmondásokat felfedezni a szóbeli és a leírt szöveg között. Hogy így emlékező képességemet illetve szavahihetőségemet kontrollálják. Ezután következtek a középiskolai diákévek. Kik voltak a tanárain, osztálytársaim. Kikkel tartom a kapcsolatot. Miről szoktunk beszélgetni stb. Ezt is leírták velem.

Ezután a teológiai tanulmányaimról, professzoraimról, évfolyamtársaimról volt szó. Ez is papírra került. (Bizonyára bíztak abban, hogy olyan információt is kapnak, amellyel esetleg később majd zsarolhatnak.)

Egész idő alatt erős fénnel világítottak a szemembe.

Végül a papi kapcsolataim kerültek szóba. Felvetették, hogy én általában nem fiatal kollégákkal barátkozom. Én Szendy Lászlóval, Galambos Miklóssal, Pataki Lászlóval, Sággy Elekkel, [35] Radványi Mihálllyal, [36] Szakos Gyulával [37] meg Winkler Józseffel tartok kapcsolatot. Miért? Részben mert együtt dolgoztunk a főplébánián (Szendyvel, Patakival meg Radványival és Galambossal!)

Galambos Miklóst és Szakos Gyulát már diákkoromból ismerem, mert mint régi aulisták, segítettek nekem tanulmányaim végzése során. Sággy Elekkel meg Winkler Józseffel Galambos Miklósnál találkoztam több esetben. Az ő barátai voltak. Erre megjegyezték: bármit is mondok, ezek a kapcsolatok nagyon gyanúsak. Ezek a személyek a rendszer ellenségeinek számítanak, s nyilván a velük való együttlétkor is a politikai fordulat esélyeiről megy az eszmecsere. Nagyon rosszul teszem, hogy ilyen emberekkel barátkozom. Ne csodálkozzam azon, ha rendőrség állandó megfigyelésének teszem ki magamat.

S végül jött a legkeményebb eszmecsere. Durván rám támadtak és számon kérték a szombathelyi lelkipásztori munkám túlkapasait. Mit képzelek én? Vegyem tudomásul itt néphatalom van, amely nem tűri el a klerikális reakció erőszakos térhódításait és a rendszer ellen való nyílt és alattomos aknamunkáját. Szombathelyen 2 ízig túrték a gátlástalan oktató, térítő és szervező tevékenységemet. S kezdték sokallni a korábban említett vádakot. A gyerekeket kényszerítettem, hogy hittanra járjanak, templomba menjenek, énekkari tagságot és ministrálást vállaljanak. Aki vonakodott ezt megtenni, vagy hanyagul teljesített, azt megbélyegeztem. Az iskolai hittanra beengedtem a be nem íratott gyerekeket. Egy rendőrtiszt fiát is becsalogattam a hittan órára. A templomi elsőáldozási oktatásnál hetekkel túlléptem az engedélyezett időtartamot.

A szülőket is kényszerítettem, hogy vegyenek részt ezeken a templomi oktatásokon.

Mindezért többször hivatalosan figyelmeztettek, Szombathelyről elhelyeztek, megvonták tőlem a hitoktatási engedélyemet. Úgy tűnik, mindez hiábavaló. Itt az új helyemen se férek a bőrömbbe. A nyüzsgést tovább folytatom. Összegyűjtöm az iskolás gyerekeket, kirándulást szervezek stb. Ezért a rendőrség kontroll alá óhajt venni. Időnként találkozni akarnak velem. Mert csak így tudunk meggyőződni arról, hogy nem fejtek-e ki rendszer elleni tevékenységet.

Én védtem a magatartásomat: a törvényeket mindig megtartottam, amit tettem, azt papi lelkiismeretem sugallatára tettem.

A jövőbeni találkozókon nem óhajtok részt venni. Én ugyanis mindenben egyházi előjáróim utasításait követem és nekik tartozom felelősséggel is. Erre szidalmazni kezdték az Egyházat, a papokat, főpapokat, köztük mindenk előtt Mindszenty bíborost. Megfenyegettek, ha nem veszem tudomásul az általuk kért találkozásokat, úgy járhatok, mint Brenner János, vagy az elhurcolt papok: Galambos Miklós, Szendy László, Sággy Elek, Süle Ferenc és Abai Imre. [38] Már megtapasztalhattam, hogy ők nem bánnak kesztyűs kézzel az

egyházi reakció tagjaival. Vagy talán elfelejtettem, hogyan törtek be a főplébániára, hogyan leckéztették meg Pataki Lászlót és hogyan hurcolták el Szendy Lászlót. S bizonyosan hallottam a püspökvárban történt eseményekről – a papi lelkigyakorlat alkalmával.

S tudom-e, hogy leveleimet ellenőrzik, nemegyszer elkobozták már. S ezekben vannak kompromittáló részletek is, melyeket bármikor felhasználhatnak ellenem.

Innen addig el nem megy, amíg tudomásul nem veszi ezeket a jövőbeni találkozásokat.

Próbáltam ellenkezni. Nekem reggel misézniem kell. S ha nem jelenek meg a misén, abból botrány lesz.

Macacsságom esetén majd ők okozzák az igazi botrányt. Telefon üzenetet küldenek az egyházközség világi elnökének ezzel a szöveggel: a káplán úr nálunk van és egyenlőre itt is marad: Margit. Hadd csámcsogjanak a hívek arról, hogy a káplán úr valami nőnél van.

Ekkor már teljesen kimerült voltam. Beleegyeztem a kérésükbe. Erre elengedtek. Előzőleg közölték: levélben értesítenek, hol lesz majd a találkozó. A feladó „Mátrai” lesz. Ha megszegem ígéretemet és nem jelenek meg a jelzett helyen, erőszakkal előállítanak, akárcsak tegnap este.

Mindenről beszámoltam a püspökömnek. Ő azt kérte: ne ellenkezzem velük. Sajnos semmi eszközünk nincs az erőszak ellen. Csak arra vigyázzak, hogy sem a beszélgetésben, sem annak leírásában soha ne okozzak kárt senkinek. Csak olyan általánosságokat írjak le, amelyek amúgy is köztudottak. Fiam okos légy, vigyázz magadra. Nekem szükségem lesz rád. Ehhez tartottam magamat mindig. Soha senkinek nem ártottam. Sőt alkalomadtán társaimat értesítettem: úgy hírlik az „ÁVO” érdeklődik irántad. Vigyázz arra, hogy ki előtt és mit mondasz. Érdeklí őket, hogy kivel barátkozol, milyen szenvedélyeid vannak. Figyeltetik a templomi beszédeidet is.

Itt jegyzem meg. Azon az éjszakán nem volt szó beszervezésről, ügynöki feladatokról és annak datálásáról sem. Csupán a találkozásokat forszírozták.

Miért volt érdekes az állambiztonsági szervek (BM III/III) számára az 1956-os forradalom után két és fél évvel egy fiatal, falun káplánkodó pap? Miért került sor beszerzésére? Ezek azok a kérdések, amik nagyban meghatározzák, befolyásolják egy ügynökről alkotott, kapott képünket. Emellett számos más kérdésre, problémára választ szeretnék találni, és be szeretném mutatni azt a harcot, vívódást, lelkiismereti konfliktust, amivel „Mátrai” fedőnevű ügynök szembetalálta magát 1959-től egészen 1977-ig, amikor is kizárták a hálózatból, mivel ügynöki feladatát nem látta el.[39]

Az ügynöki tevékenység bemutatása.

Rábagyarmati kápláni időszak

„Mátrai” fedőnevű ügynök 1959. augusztus 10-én adta első jelentését, amelyet Illés László rendőrhadnagy vett. A kézzel írt jelentés alján 1959. augusztus 9-ei dátum szerepel. „Mátrai” Lelkes Józsefről,[40] Bódis Józsefről és Piroska Józsefről[41] adott jellemzést. Rajtuk kívül még Galambos Miklósról és Radványi Miklósról is leírta ismereteit, velük való kapcsolatát, az „ellenforradalom” alatti tevékenységüket. A jelentést 1959. július 31-én írta, a tartótiszttel augusztus 10-én találkozott. Ez az első ügynökjelentése, amit egy Tóth nevezetű rendőr hadnagy értékelt. Kiemelte értékelésében, hogy az ügynök bár beszerzése során ki lett

oktatva, hogy miként kell jelentést írnia és a feladatát végrehajtania, azt nem megfelelően tette.[42]

Érdekes, két különböző anyagról van itt szó. A július 31-én kelt irat más papírra íródott, mint az augusztus 9-ei, egy kicsit a kézírás is más. És az is kérdéses, hogy Tóth rendőr hadnagy mit keres az aláíró helyen, ugyanis Illés László volt a tartótiszt. Tehát felmerül az a feltételezés, hogy az elablás során, a szombathelyi rendőrségen íratott jelentést tették az augusztus 9-ei jelentés mellé. „Mátrai” fedőnevű ügynök második jelentését 1959. augusztus végi szabadsága idején, vele kapcsolatos történésekről írta, melyben plébánosáról és szülőfalujából származó papról jelent. Tartótisztje értékelése szerint a jelentés nem értékes.[43] Következő kézzel írt ügynök jelentéseiben „Mátrai” paptársairól ír: Kopácsy Lóránt[44] és Permayer János[45] az 1959. október 12-i,[46] Gergye Sándor[47] és Schmidt József[48] az 1959. október 29-i jelentés tárgyai.[49] Emellett az október 12-i jelentésében felsorolja ismerőseit Szombathelyen és Szombathelyen kívül. Tartótisztje véleménye szerint jelentése különösebb értékkel nem bír.[50]

A paptársakról írt általános információk mellett érdekes egy 1959. december 28-i jelentés, amely egy községben („Cs...”[51]) befejeződött TSZ szervezés tapasztalatairól számolt be. Ezt a jelentést is általános, nem értékes írásnak minősítették.[52] A következő, 1960. május 3-i jelentésben is paptársak tevékenységéről, triduum keretében szerzett információkról értesülhetünk. E jelentésről is olyan véleménnyel volt a tartótiszt, hogy „nem értékes”. [53]

Még két jelentést olvashatunk „Mátrai” fedőnevű ügynök dossziéjában, ami papokkal kapcsolatos, nem túlzottan tartalmas jelentés. A tartótiszt megjegyzi, hogy „az ügynök a feladatát végrehajtotta, de nem a megadott információk szerint”. [54] Ezt követően az 1960. augusztus 22-i és szeptember 8-i jelentései szerint Illés László rendőr főhadnagy megjegyzi, hogy ugyan az ügynökkel létrejött a találkozó, de jelentést nem hozott.[55] Azonban a következő beütemezett találkozón „Mátrai” nem jelent meg. Klamerusz Béla rendőr százados alosztályvezető saját kézírásával fel is jegyzi, hogy tisztázni kell az ügynökkel, hogy sorozatosan miért marad távol.[56]

Ebben az időben kerül sor „Mátrai” fedőnevű ügynök áthelyezésére Rábagyarmatról Jánosházára. Megváltozik a tartótisztje is. Illés László rendőr főhadnagyot Nagy József rendőr főhadnagy váltja. Az áthelyezése utáni első találkozóra Szombathelyen kerül sor 1960. október 3-án.[57]

Jánosházi tevékenység

Az 1960. szeptember és 1962. február-március közötti időszak egy kicsit termékenyebb és aktívabb időszak „Mátrai” fedőnevű ügynök jelentéseit tekintve. Ebben az időszakban jánosházi káplánként tevékenykedik. Tartótisztjétől, Nagy József rendőr főhadnagytól jelentős és komoly feladatokat kap, amit többé-kevésbé megelégedéssel, elfogadással nyugtáztak a BM III/III. csoportfőnökség Vas megyei Politikai Nyomozó Osztály, V. alosztály emberei.

Az 1960. október 3-i jelentés kiértékelésében megadja tartótisztje a feladatokat: „beférkőzni Pártli István[58] plébános bizalmába, hogy kiderítse azt, hogy kik és milyen céllal járnak össze a plébániára”. [59] A tartótiszt szerint sok csendőr él a faluban, akik bejárnak a plébánoshoz.[60] Ez szúrta az állambiztonsági szervek szemét, ilyen folyamatos feladattal bízták meg „Mátrait”.

A jobb munkavégzés, a megfélemlítés miatt 1960. október 12-én „Mátrai” fedőnevű ügynök és Nagy József rendőr százados találkozásán megjelent Klamerusz Béla rendőr százados, aki felvette a jelentést az ügynöktől, megszabta feladatát, hogy kövesse nyomon a jánosházi plébániára bejáró személyek kapcsolatát, beszélgetéseit, egymáshoz való viszonyukat. Klamerusz megszabta az ügynöki magatartás formáját, hogy megnyerje a plébániára bejáró személyek bizalmát. Pozitív véleménnyel, azaz „elégé ügyes, körültekintő és

főleg jó konspiratív érzékű. Munkája ugyan kezdetleges és még kiérződik rajta, hogy mint papi személy húzódozik az ilyen irányú munkától, de megállapításom az, hogy jó irányban halad és alapos foglalkoztatás mellett igen hasznos tagja lehet az ügynökségnek.”[61] Emellett Klamerusz javasolja, hogy a következő találkozó lakásban legyen megtartva, és a tartótiszt használjon zsebminifont, mert az ügynök alaposabban el tudja mondani a tapasztaltakat, mint leírni.[62]

Következő, október 31-i jelentésében is leírja találkozásait paptársaival, a plébánia helyzetét, hogy kik jártak ott, de nem sok érdemi információt közöl. A tartótisztje megállapítja, hogy feladatát csak részben hajtotta végre. Az ügynök kioktatásra került, mert jelentésében a beszélgetéseket értékelte és nem csak a száraz tényeket írta le.[63]

Jó fél éven keresztül a jánosházi plébániára bejáró személyekről – Magyar József, Galgóczy Kálmán és Szabó Károly – valamint Pártli József plébános és Szakos Gyula tevékenységéről ír jelentéseket „Mátrai”. Sok konkrétum, jelentős hír és információ nem jut a hatóságokhoz. Azonban ezt követően Magyar Józsefről, Galgóczy Kálmánról és Szabó Károlyról nem esik szó.[64]

Pártli József jánosházi és Szakos Gyula zalaerdői plébános tevékenységéről, kapcsolatairól, „Mátraival” való viszonyokról 1961 novemberéig kapunk információt.[65] A '60-as évek elejétől az állambiztonsági szervek figyelme, érdeklődése jelentősen megváltozik. Sokkal jobban figyelnek, sokkal több információt kívánnak gyűjteni Nyugatról, mint ahogy azt korábban tették. Ez nyomon követhető „Mátrainak” adott feladatokban is, hiszen Rác Imre burgerlandi püspöki titkárról, valamint 1945 után Nyugatra disszidált személyekről kellett információkat adnia. Teljesen tárgyilagos, a schematizmusokból nyerhető információkat ad.[66]

Helyettes-plébános Szócén

1962 januárjától „Mátrai” fedőnevű ügynöknek Szombathelyen a Zöldfa fedőnevű T lakásban[67] kellett tartótisztjével találkoznia és a jelentését megírnia. 1963 májusában volt az utolsó találkozó, amit itt bonyolítottak le. [68]

Szócén Fodor Antal[69] volt a plébános, aki egy bélyeggyűjtő körbe járt, ez a kör az állami, hivatalos körökkel párhuzamosan működött. A kör tagjait letartóztatták, kihallgatták. Ebben a helyzetben került oda „Mátrai” fedőnevű ügynök, akinek Fodor Antal felfüggesztésével kapcsolatban kellett jelentést írnia.[70] Az Egyházmegyei Hatóság Fodor Antal 2 évre felfüggesztette lelkipásztori munkája alól.

Illés László rendőr főhadnagy 1962. július 17-én írt jelentést „Mátrai” fedőnevű ügynökről, mivel „Mátrai” tartótisztje Nagy József rendőr főhadnagy szabadságon volt. A találkozás során szóba került „Mátrai” rossz anyagi helyzete és sok jelenlegi és jövőbeni utazása. Illés László – a tartótiszt – felvetette, hogy anyagilag honorálnák „Mátrai” utazásait, munkáját. Ezt „Mátrai” elutasította, mivel nem pénzért, hanem meggyőződésből dolgozik. Azt mondta „Mátrai”: „amennyiben pénzzutalomban részesítenénk [ti. a BM Vas megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya], úgy a továbbiakban mindig az volna előtte, hogy ő ezt pénzért csinálja, és ezt nem tartja összeegyeztethetőnek beállítottságával, éppen ezért pénzt nem fog elfogadni tőlünk.”[71] Ugyanebben a jelentésben Illés László tartótiszt értékeli „Mátrai” helyzetét: „Véleményem szerint az ügynöknek hozzánk való viszonya jó, a velünk való együttműködést meggyőződésből végzi. A jelenlegi munkahelye azonban nem teszi lehetővé, hogy az állambiztonsági szervek részére eredményes munkát tudjon végezni a fenti körülmények miatt, éppen ezért szükségesnek tartanám, hogy a nyári diszpozíciók alatt az ügynököt olyan helyre helyeztessük át, ahol meg lenne a megfelelő hírszerző lehetősége és eredményes munkát tudna részünkre végezni.”[72]

Ezt követően 1962. július és 1963. szeptember 6. között pár jelentést írt „Mátrai” paptársairól, de főként Fodor Antal plébánossal kialakult rossz kapcsolatáról. Több alkalommal nem jelent meg a beütemezett találkozón, a távolmaradást félreértésekkel magyarázta.[73] 1963. május 3-án Nagy József tartótiszt felkereste lakásán „Mátrait”, hogy tisztázza, miért nem jelent meg a beütemezett találkozón. „Mátrai” püspökkel való kapcsolatáról érdeklődött és erről írt jelentést Nagy József rendőr főhadnagy. A találkozó során „Mátrai” elmondta, hogy szeretne még a községben maradni, és jó lenne, ha Fodor Antalt elhelyeznék.[74]

Ebben az időszakban egy nagyon nehéz, kényes helyzetbe került Konkoly István. Erről így számol be „Zoli”[75] fedőnevű ügynök: „Konkoly István 3 küldöttséget is küldött a püspökhöz, hogy Szőcén maradjon. Mindent elkövetett, hogy ne kelljen bejönni. Erről már úgy is jelentést írtam, de a legutóbbi fejleményt akarom felvázolni. Megjelent Konkoly a múlt héten hétfőn és a püspöknek bepanaszkodott. Valami nagyon érdekeset mondhatott. Talán azt, hogy fél, hogy őt beszerzik, mert mikor a szobájából Konkoly kiment, hivatott. Kiabált a püspök és azt mondotta: Rólam jelenthet mindent, megmondhat mindent, mit csinálok. Én nyitott könyv vagyok. De hogy be kell jönnie azt feltétlenül megcsinálom. Konkoly hozzám jött. Nekem is célozgatott a rendőrségre, de semmit sem konkretizált. Hiába faggattam. Bízattam, hogy az ÁEH elől megvédem. Ugyancsak a békemozgalom erőszakoskodásaitól stb. Ő azonban valamit akart mondani, de nem merte. Csak úgy ment el, hogy megígértem, hogy tőlem telhetőleg megteszek mindent, hogy hozzásegítsem, hogy Szőcén maradjon. Egy levelet is írtam aztán neki, hogy Budapesten eljártam ügyében, de eredménytelenül. Amit ő írt, azt a levelet csatolom. Különben jelenleg beletörődött sorsába. Szerdán költözik.”

A tartótiszt a következő megjegyzést tette: „Az ügynökkel a találkozón tisztáztuk, hogy [8209;8209;8209;][76] olyan formában tett a rendőrségre megjegyzést, hogy azért nem akar bejönni, mivel az ellenforradalom után voltak neki kellemetlenségei a rendőrséggel és nem szeretné, ha ez megismétlődne. 3/E. rendszabály[77] anyagai szerint nevezett a püspöknél nem beszélt arról, hogy kapcsolatban áll a rendőrséggel, ilyen kérdéseket fel sem vetettek.”[78]

A BM Politikai Nyomozó Osztályának emberei úgy döntöttek, hogy „Mátrai” fedőnevű ügynököt helyzetbe hozzák, olyan helyre erőszakolnak ki számára diszpozíciót, ahol hatékonyabb munkát tud folytatni. A központi hely, egy egyházmegye szempontjából a püspök és közvetlen környezete, tehát a püspökség, az aula. Így került sor 1963 augusztusában a diszpozíciók megalkotására, amelynek értelmében Kovács Sándor – nyilván Varjas Győző irodaigazgató sugallatára, illetve az ÁEH megyei megbízottjának hatására – püspöki titkárnak nevezte ki és vette maga mellé Konkoly Istvánt.

Konkoly István, bár elmondása, illetve a jelentések értelmében nem akart, mégis 1963. szeptember 4-ével beköltözött a szombathelyi püspökségre, és kinevezése értelmében, mint püspöki titkár tevékenykedett 1963-tól 1972-ig.

Püspöki titkár

1963. szeptember 17-én született „Mátrai” fedőnevű ügynök 4 oldalas foglalkoztatási terve. Ebben Hoffmann János rendőr őrnagy, alosztályvezető, Illés László rendőr százados és Viktor József rendőr alezredes, osztályvezető szabták meg „Mátrai” fedőnevű ügynök tevékenységét, a püspökhöz, az aulában dolgozó, valamint a „reakciós papokhoz” való viszonyát. Kiderül a foglalkoztatási tervből, hogy békepapi mozgalomban az ügynök ne vegyen részt és az ÁEH megyei munkatársaival legyen tartózkodó. Mivel új állomáshelyre került az ügynök, ezért az elején konkrét feladatokat nem kapott. Mivel kulcspozíciónak tartották a Politikai Nyomozó Osztály tisztjei ezt az új állomáshelyet és tisztában voltak azzal, hogy „Mátrai” nem akart ide kerülni, ezért számára igyekeztek az új helyen történő beilleszkedést megkönnyíteni. Legfontosabb feladata, mivel Kovács Sándor püspök közvetlen közelébe került, hogy hírszerző feladatokat

lásson el. Felmerült, hogy kísérőként jelen lehet a II. Vatikáni Zsinaton és, hogy külföldi tanulmányútra küldik, ezért különösen is meghatározó lett a helyzete.[79] Ettől az időszaktól Simon Tihamér rendőr őrnagy, osztályvezető helyettes lett „Mátrai” fedőnevű ügynök tartótisztje.[80]

Rögtön – miután a püspökvárba bekerült – két alkalommal nem jelent meg „Mátrai” a beütemezett találkozón. Tartótisztje számon kérte, majd az elmaradt jelentésekről is érdeklődött. „Mátrai” igyekezett kibújni és közölte, hogy nem jutott olyan információhoz, ami a tartótisztjét érdekelné. Simon Tihamér egy érdekes helyzetről számolt be: „Mátrai »Zoli« fedőnevű ügynöknek egyik alkalommal olyan kérdéseket tett fel, hogy ő írásban, vagy szóban szokott-e a rendőrségnek beszámolni. Arról beszélt, hogy fél attól, hogy őt is ilyen ügyben meg fogják keresni és tanácsot kért »Zoli«-tól, hogy mit tegyen.” Emellett Illés Lászlóról is tett megjegyzést Kovács Sándor és „Zoli” társaságában. Tartótisztje véleménye szerint „Mátrai” olyan magatartást tanúsított, mellyel azt akarja elérni, hogy vele a kapcsolatot megszakítsák.[81] Talán közel volt „Mátrai” fedőnevű ügynök, hogy dekonspirálódjon, hogy kizárják a hálózatból, de a tartótisztjei nem adták fel, hosszabb távra terveztek vele és úgy gondolták, hogy zsarolással célt érhetnek. „Zoli” fedőnevű ügynöknek köszönhetően „Mátrai” minden mozgásáról, cselekedetéről informálva volt a BM Vas Megyei Politikai Osztály. A „Hajnalka” fedőnevű „K” lakásból[82] október elején is több alkalommal távol maradt „Mátrai”. [83]

Az iratokból kitűnik, hogy mennyire szorult, nehéz helyzetben volt „Mátrai”, mindent megtett azért, hogy ebből kikerüljön. Kérte a találkozók ritkítását, kérte, hogy ne írásban, hanem szóban mondhatta el a történeteket, kérte, hogy Nagy József rendőr százados foglalkozzon vele és ne Simon Tihamér (pláne ne Illés László), továbbá külön kérte, hogy helyezték el bárhova, csak ne kelljen titkári helyén maradnia.[84]

Két hónappal Szombathelyre kerülése után kapta első komolyabb feladatát, arra sikerült helyzetét realizálni. Érdekes, hogy tartótisztje feljegyzi róla, hogy látható, miszerint az ügynök a későbbiekben mindent el fog követni, hogy a rá háruló feltételekben alkudozzon.[85] Innentől kezdve nem kézírással, hanem géppel írt iraton ad jelentést az ügynök. A püspökségen dolgozón személyekről informatív adatokat közöl.[86] 1963. december 13. és 1964. február 10. között több alkalommal nem jelent meg „Mátrai” a megbeszél, beütemezett találkozón, amikor megjelent, akkor jelentést nem hozott.[87] 1964. február 10-ére az ügynök kért találkozót. Tartótisztje megállapítása szerint az állambiztonsági szempontból fontos információkat nem adta át.[88] Ha erre az időszakra megnézzük a Kovács Sándorra vonatkozó operatív dossziét, láthatjuk, hogy „Zoli” fedőnevű ügynök mellett aktívan jelent „Somlai” fedőnevű ügynök. „Mátrai” jelentései ezekhez mérten nagyon kis számúak és semmitmondóak.[89]

1964 áprilisától ismét Nagy József rendőr százados vette át „Mátrai” tartását, ami meg is látszik a jelentések tartalmában, sűrűségében (2 hetente találkoztak). „Mátrai” elsősorban Kovács Sándor püspök utazásairól, kapcsolatairól, találkozásairól adott jelentést.[90] A „Hajnalka” fedőnevű „K” lakásban tartott találkozók, melyeken „Mátrai” és Nagy József rendőr százados vett részt, 2 hetente kerültek megtartásra. „Mátrai” legtöbb esetben kézzel írt jelentéseket adott át tartótisztjének. Kovács Sándor utazásairól, kapcsolatairól írt, valamint a külföldi kapcsolatokról, külföldiek beutazásáról.[91]

1964 őszén két alkalommal nem jelent meg egymás után „Mátrai” fedőnevű ügynök megbeszél találkozón.[92] Ekkor már havonta egy alkalommal kellett tartótisztjével, Nagy József rendőr századosal találkoznia. Közben zajlott a II. Vatikáni Zsinat Kovács Sándor részvételével, majd Kovács püspök Indiában járt és az 1964-es részleges megállapodás[93] után sor került új püspöki kinevezésekre,[94] így Winkler József szombathelyi segédpüspök lett. Winkler Józsefről és Kovács Sándorról folyamatosan két-három hetente adott jelentést, valamint tartótisztje feladatául szabta a külföldi személyekről szóló jelentések írását. Nagy József rendőr százados irányításával végezte „Mátrai” az ügynöki munkát.[95]

A II. Vatikáni Zsinat 3. ülészakát követően Kovács Sándor és Konkoly István aktívan belevetették magukat a megújuló liturgia ügyébe, a liturgikus mozgalom mozgatói, motorjai voltak. Ezért számos helyen a liturgia

kérdése, erre való hivatkozás jelenik meg „Mátrai” jelentéseiben. 1965. augusztus 2-ától, majd egy félév szünet múlva a következő jelentésben – 1966. január 5. – Illés László rendőr főhadnagy a tartótisztje.[96]

1966. április 12-én Illés László rendőr főhadnagy egy új foglalkoztatási tervet állított össze „Mátrai” fedőnevű ügynöknek. Ebben feladatul szabja, hogy „Mátrai” kísérje figyelemmel Kovács Sándor utazásait, mikor, kikkel találkozik, miről beszél. Fel kell derítenie „Mátrainak”, hogy milyen intézkedéseket kíván bevezetni a hitélet fellendítése terén. Azt is feladatul szabja, hogy kísérje figyelemmel miben nem ért egyet Winkler József és Kovács Sándor.[97] Ezt követően ügyes utazási trükkel fél évre eltűnt Illés László elől „Mátrai”, a megbeszélte találkozón nem jelent meg. Illés László 1966. szeptember 29-én találkozott újra „Mátraival”, ahol számon kérte, hogy hosszú ideig miért nem jelentkezett.[98] Ez a dorgálás sem hatott, mert a következő egy évben 2 jelentése maradt fenn „Mátrainak” és az 1967. november 21-i találkozón letolást kapott tartótisztjétől, hogy megint hosszú ideig nem jelent meg. „Mátrai” Kovács püspökkel való utazásaira és arra hivatkozott, hogy nem tudta értesíteni tartótisztjét, mert az irodában mindig többen voltak, és nem akart bonyolult telefonálásokba bocsátkozni.[99] Így zajlottak a találkozók az 1967-1972 közötti időszakban is. Évente egy-két alkalommal jelent meg Illés Lászlónál, jobbra Kovács Sándorral kapcsolatos információkat adott, ezeket szóban adta és Illés László gépelte le, „Mátrai” alá sem írta.[100]

Kovács Sándor 1972-ben betöltötte 75. életévét és az egyházi törvényeknek megfelelően beadta lemondását, amit Róma elfogadott és Fábíán Árpádot nevezték ki a szombathelyi egyházmegye élére. Nyilván az új főpásztor új püspöki titkárt akart maga mellé. Rövid ideig még maradt Konkoly István a püspöki titkár, de 1972 nyarán a diszpozíciók keretében elhelyezték. Konkoly István püspöki titkár mind Kovács Sándornál, mind az ÁEH-nál korábban lobbizott, hogy Szombathely-Szentkirályra kerüljön plébánosnak. Azonban Fábíán Árpád Gencsapátiba helyezte és 1972-1987 között ott látott el plébánosi munkakört.

Gencsapátiban

1972. október 27-én jelentkezett be telefonon „Mátrai” Illés Lászlónál, hogy Szombathelyen jár és szeretne találkozni vele. Itt tartótisztjének elmondta, hogy csalódott, mivel nem kapta meg a hön áhított Szentkirályt és nem maradhatott Szombathelyen. Új feladatokkal tartótisztje nem látta el.[101]

1973 első felében több alkalommal vette fel Illés László a kapcsolatot „Mátraival”, úgy is, hogy megjelent a gencsapátai plébánián, amitől „Mátrai” nagyon megijedt, félt attól, hogy kiderül az állambiztonsággal fennálló kapcsolata.[102] „Mátrai” 1973 júliusától TMB minősítésként szerepel,[103] ami annyit jelent, hogy „Titkos megbízott”, az állambiztonsági hálózatnak az a tagja, aki elvi meggyőződésből vett részt a titkos együttműködésben. Hogy miért került sor a váltásra, az sajnos a „B” dosszié hiányában nem deríthető ki.

Ebben az időszakban saját kézzel írt jelentéseit olvashatjuk. Paptársáról kértek tőle információkat. 1975-től Illés Lászlót Várnai László rendőr százados váltotta. Évente egy-két jelentést írt „Mátrai”. Sűrűn próbálta vele felvenni a kapcsolatot a tartótisztje, de erre „Mátrai” sorozatos távolmaradása miatt nem kerülhetett sor. Ebben az időszakban az állambiztonsági szervek szempontjából „Mátrai” legfontosabb kapcsolatai Rácz Imre eisenstadt-i hittanár és Szakos Gyula sárvári plébános voltak.[104] Egy 1976. november 5-i jelentésben merült fel Várnai László részéről, hogy „a TMB gyakori távolmaradása a találkozókról és az állambiztonsági munkához tanúsított rossz hozzáállása indokolttá teszi további foglalkoztatása illetve kizárása mérlegelését.”[105] Még egypár kísérletet tett Várnai László, hogy felvegye a kapcsolatot „Mátrai” TMB-vel, de meg kellett állapítania, hogy erre „Mátrai” nem mutat hajlandóságot. Jelentései semmitmondóak. 1977. május 26-án kelt beszámolóban ismét felmerült a hálózatból történő kizárásának a gondolata.[106]

Az utolsó találkozás az M dosszié szerint 1977. július 21-én volt „Mátrai” és Várnai László között. Ekkor is Szakos Gyuláról érdeklődött a tartótiszt. A megszokott módon semmitmondó információkat kapott.[107]

„Mátrai” fn. TMB H-23349. sz. „Munka”-dossziéját 143. sorszámmal és 267. oldalszámmal 1977. október 27-én Várnai László rendőr százados lezárta.[108] „Mátrai” fedőnevű ügynököt, majd TMB-t „6-os” kartonja szerint a hálózatból 1977. november 16-án zárták ki, mert feladatát nem látta el.[109]

A második elrablás körülményei

A tanulmányban már többször idézett visszaemlékezés egy furcsa momentumra hívja fel a figyelmet a kizárás évében, 1977-ben:

Egy alkalommal hazafelé tartottam, amikor másodszor is elraboltak. Autóba kényszerítettek és elvittek egy ismeretlen helyre (városba), ott pedig egy szállodai szobába. Ismeretlen – vélhetően magasabb rangú – tiszték szememre vetették, hogy ígéretemet megszegtem és semmibe vettem a címemre küldött meghívást. Másrészt beszélgető társaim szerint értelmetlenné váltak a találkozásaink. Kelletlen, sőt néha megvető magatartást tanúsítottam irántuk.

Most ők tisztázni szeretnék a dolgot. Bízna abban, hogy értelmes megállapodást tudnak kötni velem. Írásban azt kérik tőlem, hogy vállalkozzam az általuk kijelölt hazai, alkalomadtán külföldi személyek, közösségek megfigyelésére. Ha erre hajlandó leszek, ezért megfelelő anyagi és erkölcsi ellenszolgáltatás jár.

Ennek hallatára szóhoz se jutottam. S még inkább felháborodtam, amikor azt kérték, hogy elsőként adjak információkat arról a 8-10 tagú csoportról, amelynek én is tagja vagyok és, amely 3 hetenként más-más helyen összejöveteleket tart. Kik a tagjai a csoportnak és mik a témái az összejöveteleknek? Amikor ezt az adatszolgáltatást megtagadtam, dühösen felpattantak és kijelentették: a továbbiakban nincs miről beszélniük. Szó nélkül lekísértek a kocsihoz. Hazavittek anélkül, hogy egy szót is szóltak volna hozzám.

Egy idő után 3 személy megjelent nálam a plébánián. Közölték, hogy ezentúl nem ismerjük egymást, kapcsolatunkat felejtsem el. Senkinek ne beszéljek róla, mert ezzel államtitkot sértenék meg.

Egyébként nagyon csalódtak bennem. Számíthatok arra, hogy ott ártnak nekem, ahol csak tudnak. S minden jövőbeli előmenetelemet meg fogják akadályozni. S végül aláírtam velem egy papírt, amelyen az állt:

Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy az állambiztonsági szolgálat tagjaival soha, semmilyen kapcsolatomban nem volt. Tőlem semmit nem kértek és velem szemben erőszakot nem alkalmaztak. Ez 1977-ben volt.

Furcsa, hogy ilyen papírt aláírtam „Mátrai” fedőnevű ügynökkel. Természetesen az „M” dossziében ilyen nem található, ha a „B” dosszié előkerülne, akkor abban kellene lennie ennek az érdekes iratnak.

A BM emberei, akik ezt az egészet véghez vitték

A tanulmányban korábban jeleztem, hogy szándékomban volt a tartótisztek életrajzának az ismertetése. Így emlékezik vissza rájuk a történések szereplője:

Az elrablásomon és az éjszakai kihallgatásokon kívül én 3 emberrel találkoztam.

Az egyik beszélgető partnerem Illés László volt, aki legtöbbször italos állapotban jelent meg a találkozón. Gyakran mondta: ne gondolja, hogy minket érdekel a maga süket dumája. Ha mi valakit meg akarunk figyelteni, valakiről megbízható és titkos információt akarunk szerezni, erre megvannak a megfelelő embereink. Akiknek nincsenek erkölcsi gátlásaik, akik anyagi előnyöket és a karrier reményében minden megbízatást vállalnak. Sőt túl is teljesítik azt.

Illés László az egyik legkeményebb egyházi vonalon dolgozó ember volt. Számos ügynök tartótisztjeként tevékenykedett. Híres volt durvaságáról és Klamerusz Bélával való barátságáról, munkakapcsolatáról.

Nagy József udvarias ember volt, aki – elmondása szerint – örül annak, hogy egy okos, tárgyilagos pappal tud beszélgetni az Egyház és az állam viszonyának kényes kérdéseiről. Várnai László egészen fiatal, kissé nagyképzű fiatalember volt. Ő hűségesen próbálta képviselni megbízóinak, feletteseinek nézeteit. S nem mert elismerni másfajta nézőpontot.

A beszélgetések után mindhárman kérték, hogy röviden írjam le a beszélgetésünk témáját. Ők ezzel számolnak el a találkozásokról. Kezdetről fogva panaszkodtak, hogy feletteseik elégedetlenek voltak a leírt tájékoztatókkal. Értékteleneknek, semmitmondóknak tartották azokat. Ezért is, egy idő után közölték, hogy főnökeik egyetértésével csak ritkán kérnek majd találkozót. Én ezt a kapcsolat megszakításaként értékeltem és nem jelentem meg a kért időben és helyen. Erre beváltották az eredeti fenyegetőzésüket: ha hívásunkra nem jelenik meg, ismét erőszakot alkalmazunk majd. S ez meg is történt.

Különös, hogy egyik tartótiszt sem konkretizálta elvárásait „Mátraival” szemben, és ezért az „ügynök” így cselekszik, és sorozatban nem jelent meg a megbeszélte időpontokban. Inkább pozitív az ő részéről, hogy a beütemezett találkozók nagy részén nem jelent meg. Természetesen az állambiztonság embereinek érdeklődési köréből nem tudott kikerülni.

Püspöki kinevezés

Fennmaradt, nyilvánosságra került „Mátrai” fedőnevű ügynök, majd TMB „6”-os kartonja. „Mátrai” „6”-os kartonján szerepel, hogy 1986. augusztus 27-én újra felvették vele a kapcsolatot és új fedőnevet kapott, „Váradi József” lett. Nem maradt fenn, vagy nem is keletkezett, mindenesetre az ÁBTL-ben nincs (jelenlegi információ szerint) „Váradi József”-re vonatkozó „M”, vagy „B” dosszié. Azonban van két 6/a karton,^[110] melyet „Váradi József” hálózati személy kapcsolataként tüntettek fel. Az egyikben Szakos Gyula, a másikon Seregély István az a személy, akivel fontosabb kapcsolata volt „Váradi Józsefnek”. A két kartont 1987. február 19-én állította ki Ács Péter.^[111]

„Váradi Józseffel” kapcsolatban van egy 6/c^[112] statisztikai karton. Ez 1986. augusztus 7-én kelt. Itt számos nagyon érdekes információra lelhetünk. A lap tetején ez áll: KFT-s lett. Ez azt jelenti, hogy „különösen fontos és titkos”. Szerepel rajta, hogy a fedőneve „Mátrai” volt és „Váradi József” lett. Megtudhatjuk, hogy a

beszervezés alapja „hazafias /eszmei, politikai/ 1973-tól”.^[113] Ennek szerepe volt abban, hogy 1987-ben sor került a püspöki kinevezésére. Nyilván előtte leinformálták, újra felvették vele a kapcsolatot, esetleg megszarolták, hogy megfelelő módon tevékenykedjen. Egy újabb részlet a korabeli időkre történő visszaemlékezésből:

9 év múlva 1986-ban jelentkeztek újra. Elmondták, hogy a következő püspök kinevezésekkel kapcsolatban az én nevem is felmerült. Egyes püspökök, köztük Póka György és főként Szakos Gyula ajánlottak engem a vatikáni tárgyaló delegáció tagjainak. Ezt ők komolyan vették, mert Szakos Gyulát tartották az egyik legmegbízhatóbb püspöknek. Nemhiába őt akarták esztergomi érsekké kineveztetni. Szakos szerint Konkoly István országosan ismert, a zsinat utáni liturgikus megújulás egyik irányítója. Látogatóim szerint az állam nem vétőzta meg ezt a javaslatot. Nekik ugyan nincs kedvükre, de már nem szólhatnak bele. Elárulták, hogy ők Lelkes József püspöki helynök püspöki kinevezését támogatták volna.

Kérték, hogy mint püspök ne gondoljak rájuk – a korábbi beszélgető partnereimre – haraggal és gyűlölettel. Ők csak jelentéktelen eszközök voltak a felsőbb hatalmi szervek kezében.

Néhányszor még felkerestek rövid beszélgetésre. Érdeklődtek, hogy érzem magamat a püspökök körében. Kérni nem kértek semmit. Hazudni viszont nagyot hazudtak... közölték velem, hogy minden rám vonatkozó anyagot megsemmisítettek.

A Magyar Kormány és a Vatikán képviselői 1987. május 2-9. között tárgyalásokat folytattak a kalocsai, az egri érseki-, a szombathelyi és a szeged-csanádi püspöki székek betöltésének a lehetőségéről. Ennek alapján a Vatikán képviselője – a tárgyalásokon a magyar fél által kifejtett álláspontot figyelembe véve – előterjesztette a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökével egyeztetett javaslatát. Hozzájárulást kért a kinevezésekhez és a felmentésekhez. E szerint Dr. Konkoly István gencsapáti plébánost szombathelyi megyéspüspökké kívánják kinevezni. Miklós Imre 1987. május 19-én előterjesztést készített a Minisztertanács elnöke, Lázár György részére, római katolikus főpapi felmentésekhez és kinevezésekhez szükséges előzetes hozzájárulásra. Ebben a következő szerepel Konkoly Istvánról: „Alapos teológiai felkészültségű, lelkipásztori tevékenységét hivatástudattal végző, tekintélyes egyházi személyiség. Társadalmi fejlődésünk hatására továbbfejlődött és erősödött együttműködési készsége és politikai elkötelezettsége. A püspöki kar egyházpolitikai irányvonalát, az állam és a katolikus egyház közötti partneri kapcsolat továbbfejlesztését támogatja.”^[114]

Konkoly István 1987. június 22-én kelt levelében meghívta Miklós Imre államtitkárt, az ÁEH elnökét az 1987. július 11-én délelőtt fél 11 órakor kezdődő püspökké szentelésére, melyet Dr. Paskai László prímás, esztergomi érsek végzett.^[115] A kinevezéstől és a püspökszenteléstől tagja lett a Magyar Katolikus Püspöki Karnak. Konkoly István egészen 2006-ig állt a szombathelyi egyházmegye élén.

Az ügynöki munka értékelése

Az az információ, hogy „Mátrai” fedőnevű ügynök megegyezik Konkoly Istvánnal, évek óta a szombathelyi egyházmegye papjai és kutatók körében suttogás tárgya volt. Amikor kiderült, mindenki a fedőnevét emlegette és próbálta megfejteni, hogyan, miért kaphatta. Én igyekeztem egy kicsit utánajárni a teljes életútjának, a belügyi szervekkel való kapcsolatának.

Könnyen, hirtelen rásüti az utókor valakire, hogy ügynök volt. Tanulmányomban „Mátrai” fedőnevű ügynököt használtam végig, következetesen. Ez nem ítélet, hanem tényközlés. Ugyanis egészében, a teljes életút tekintetében kell vizsgálni „Mátrai” fedőnevű ügynök tevékenységét. Meg kell nézni, hogy milyen hatások érték, milyen környezetbe, milyen helyzetbe került. Fel kell tudni tenni azt a kérdést, hogy „ilyen szituációban én mit tettem volna”. Véleményem szerint nincs jó és rossz, nincs jóindulatú és rosszindulatú ügynök, hanem azt kell megnézni, hogy ártott-e, és ha igen, akkor mennyire. Természetesen a fogalmi kategóriát tekintve „Mátrai” kimerítette az ügynök kategóriáját. Azonban más, hogy félelemmel, erőszakkal kényszerítették találkozásra és jelentéstételre, minthogy valaki elvi meggyőződésből vállalta ezt. Persze hosszú idő az 1959 és 1977 közötti időszak. Ez alatt az időszak alatt számos változás következett be a helyzetében. Nem lehet minden papi állomáshelyet és tevékenységet egy kalap alá venni. Véleményem szerint számos alkalommal az emberi tényezők, emberi sérelem és féltékenység erősen meghatározták jelentéseit, döntéseit. Aztán nem szabad megfeledkezni tartótisztjei személyiségéről, hozzáállásáról sem. Valamint tekintettel kell lenni a Kádár-korszak és az állambiztonsági, belügyi szervek munkamódszerének, céljainak változására.

Arra is figyelemmel kell lennünk, hogy nemcsak a rendszerváltás előtt, hanem napjainkban is számos félreértés akad, mert fogalmakkal, eseményekkel, helyzetekkel nem vagyunk tisztában. A legnagyobb problémát az ügynökkérdésben az okozza, ha valaki ún. III/III-as volt, akkor rögtön elítéljük, kirekesztjük. Véleményem szerint az Egyház, a Vatikán és a nemzetközi információszerezés szempontjából a '70-es, 80-as évek sokkal fontosabb, meghatározóbb szerepet kaptak a III/I-es ügyosztály ügynökei, azonban a figyelem mindig a III/III felé irányul. Megítélésem szerint sokkal súlyosabb, keményebb történések zajlottak a III/I. színpalain belül és kívül.

Mind a mai napig tartó hatás, sérelem, seb Konkoly István életében, hogy kénytelen volt kapcsolatba kerülni a BM munkatársaival, az állambiztonsági szervek embereivel. Nehezen sikerült kikerülnie a kezük közül. Nem ismerte, ismerhette a rendszer működés-mechanizmusát és talán a legtöbben ma sem ismerik és ezért alakítanak ki felemás képet. Mivel számos kézzel írt, klasszikus értelemben vett jelentést tartalmaz az „M” dosszié, és „Mátrai” fedőnevű ügynök „6-os” kartonja is megvan, így nehéz lenne azt mondani, hogy nem volt ügynök. Azonban helyzetével, lehetőségeivel, papi életének állomásaival sokszor visszaéltek és tudatosan olyan csapdahelyzetbe hozták, ahonnan nem tudott jól kijönni.

Úgy gondolom, hogy „Mátrai” ügynöki tevékenysége nem ártott senkinek. Számos más egyházi és világi személy jelentett a szombathelyi püspökség és Kovács Sándorral, valamint az egyházmegye papjaival kapcsolatban. Többször szembesítették mások jelentéseivel, ami alapján kiderült, hogy semmi lényegeset nem írt.

Viszont attól nem lehet eltekinteni, hogy 267 oldalnyi jelentés maradt utána. Talán egy-két sérelem érhetett, ami más reakciót váltott ki nála. Jó lett volna Konkoly István visszaemlékezéséből jobban megismerni a tartótisztek személyiségét, jellemüket, magatartásukat. Külön érdekes lett volna, ha a 3 „T” és „K” lakás elhelyezéséről, berendezéséről emlékeket adott volna át. Az kiderült, hogy a „Zöldfa” fn. lakás a szombathelyi vasútállomáshoz volt közel, de ezt a tartótiszt elmondásából deríthetjük ki.

Tény, hogy jelentős vastagságú és tartalmú „M” dossziét állítottak össze tartótisztjei. Azonban ennek több mint egy harmada arról szól, hogy „Mátrai” nem jelent meg a beütemezett találkozón és utána nem kereste a kapcsolatot. A másik egyharmad arról szól, hogy semmilyen jelentést nem adott. A harmadik harmadban pedig sok ismert, nyilvános információt adott át paptársairól. Érdekes kitétele volt a visszaemlékezésben, hogy tájékoztatta püspökét – Kovács Sándort – aki azt mondta, hogy tudomásul veszi, nem tehet ellene semmit és írjon olyan jelentéseket, amelyekkel nem árt senkinek. Ezt a magatartást „erősnek” tartom, ugyanis meg lehet volna találni a módját, hogy ne kényszerüljön jelentéstételre. Az, hogy semmilyen, semleges jelentés született, az akkor is együttműködésnek minősül.

Tanulságul a visszaemlékezésből

Befejezésül még annyit, Vas megyében 1956 után egy gátlástalan, szadista és felelőtlen „ÁVH-s” csoport garázdálkodott. Ilyen csoport az országban másutt elképzelhetetlen volt. Szinte rettegésben tartották a megye, főleg értelmiségi lakosságát és az egyházmegye papságát. Velük egy húron pendült a hírhedt Prazsák nevű egyházügyi titkár. Én elrablóimmal (1959-ben) beszervezésről nem beszéltem, az ügynöki munka sem került szóba és persze annak datálása sem. Én senkit meg nem figyeltem, senkiről titkos jelentést nem készítettem. Senkinek anyagi, vagy erkölcsi kárt nem okoztam. Egyházi felettesemet (püspökömet) a történelekről tájékoztattam. Így lelkiismeretem teljesen nyugodt volt, de helyzetemet megalázónak tartottam. S mindent igyekeztem meg-tenni azért is, hogy ezen változtassak. Nem volt véletlen az 1977-es szakítás. De 1963 és 1972 között is – püspöki titkári szolgálatom ideje alatt is – csak formális volt a kapcsolattartás. Mindig hivatkoztam arra, hogy beosztott ember vagyok, és nem tudok magamnak időt szakítani ilyen találkozásokra. Másrészt én se papokkal, se világi emberekkel nem tudtam kapcsolatot tartani, mert állandóan az idős és beteg püspököm közelében voltam, vagy országos liturgikus munkát végeztem az ő megbízásából. A püspökvárban folyó eseményekről pedig volt, aki informálta az állami hatóságokat.

Egyébként – mint már említettem – én soha nem kaptam anyagi ellenszolgáltatást. Sőt még erkölcsi támogatást sem. Jellemző, hogy amikor Rábagyarmatról Jánosházára kerültem, megvonták tőlem a hitoktatási engedélyt. Rendkívül megalázó helyzetbe kerültem. Fiatal pap létemre csupán a filiában, Kemenespálfán 25 gyermeket hitoktattam. Az idős, beteg káplántársam pedig 360-at Jánosházán. S kollégáim: a plébános és az említett káplán ezt nemegyszer éreztették is velem.

Jánosházáról Szőcére kerültem. Ezt előzőleg 3 pap nem fogadta el. Az elődöm ugyanis ottmaradt a plébánián. Valami országos bélyeg panamába keveredett bele. S a rendőrség vizsgálta az ügyét. Én csupán albérlőként szerepeltem a plébánián, s mint ilyen egy szobában kellett meghúznom magamat, holott minden munkát én végeztem. A filiába, Hegyhátszentjakabra csak gyalogosan, mezei úton tudtam eljutni, vagy lovas kocsival.

Titkár koromban szintén megalázó helyzetbe kerültem. Hiába voltam országos liturgikus titkár, soha nem adtak kiutazási engedélyt, hogy a külföldi hivatalos meghívásoknak eleget tehessek.

Röviden ennyit akartam leírni arról, hogyan is kerültem a III/III-as kategóriába. Aki erről írni akar, annak ismertetnie kell az én variációm.

Hacsak nem vállalja azt, hogy az elnyomó szervek hamis információja alapján tönkreteszi egy megszarolt püspök becsületét.

Tanulmányomban igyekeztem az utolsó két bekezdés értelmében bemutatni „Mátrai” fedőnevű ügynök helyzetét, az ő variációját. Teljesen élesen nem mutattam be az ő és az én általam kialakított kép közti határokat, mert számos információ és iratanyag hiányában ennyire lehetett vállalkozni.

Úgy gondolom, hogy nem a becsület tönkretétele, hanem a kádári titkosszolgálat, állambiztonsági szervek működésmechanizmusához adott apró részleteket ez a tanulmány, amely egy példán keresztül mutatta be azt, hogy éltek vissza hatalmukkal a belügy emberei. Természetesen „Mátrai” tevékenysége került reflektorfénybe, de próbáljuk az egész rendszert, a konkrét személy helyzetét is megérteni.

Jegyzetek

[1] Brenner János (1931‑1957) rábakeshelyi káplán, vértanú. A tanulmányban és a visszaemlékezésben számos szombathelyi, vagy más egyházmegyes pap szerepel. Az első előfordulási helynél a születés és a halál évét és a legfontosabb funkcióit, titulust adom meg, a könnyebb tájékozódás céljából, tehát nem teljes életrajzot.

[2] Magyar Tarcziciusz. Brenner János élete és vértanúsága, 1931–1957. Szerk.: Fancsali Andrásné – Soós Viktor Attila. Szentgotthárd, 2003. (A tanulmányokat Császár István és Soós Viktor Attila készítette.) Ld. még: Kahler Frigyes: Egy papgyilkosság a jogtörténész szemével. Szentgotthárd, 2005.

[3] Állambiztonsági Szolgálat Történelmi Levéltára (továbbiakban: ÁBTL.) 3. szekció Hálózati, operatív és vizsgálati dossziék, 3.1. Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. 3.1.9. Vizsgálati dossziék V–5688 Labancz László Medárd, Ferences szerzetesek /Szombathely/ internálása. V–56107 dr. Szendy László ügyében vizsgálati dosszié. V–56116 dr. Ságghy Elek ügyében vizsgálati dosszié. V–71041 Süle Ferenc ügyében vizsgálati dosszié. V–86573 dr. Galambos Miklós ügyében vizsgálati dosszié. V–92352 Böle Kornél és társai vizsgálati dosszié, domonkos szerzetes. V–128726 Keleti Géza ügyében vizsgálati dosszié, ciszterci szerzetes, szombathelyi egyházmegyes pap. V–141672 dr. Pataki László ügyében vizsgálati dosszié. V–142065 Tagscherer Ferenc, ő nem pap, azonban az ő anyagához csatolva található Szendy László anyaga. V–142997 dr. Lelkes József ügyében vizsgálati dosszié. V–143206 Abai Imre és társai ügyében vizsgálati dosszié. A szombathelyi egyházmegye bebörtönzött, internált papjaival kapcsolatban ld. bővebben: Soós Viktor Attila: „Pásztor és nem kanásza voltam a nyájnak...” Egy végre nem hajtott koncepció per előkészületeiről. In.: „Mindent az Evangéliumért...”. Gyürki László 70. születésnapjára. Szerk.: Fancsali Andrásné – Soós Viktor Attila. Körmeny, 2002.; ill. „A kapcsolat Mindszentyvel” – A szombathelyi egyházmegye bebörtönzött papjainak vallomása Mindszenty Józsefről. In: *Vasi Szemle*, 2005. 4. sz. 433-449. p.

[4] Kovács Sándor (1893‑1972) szombathelyi megyéspüspök 1944-től. A vele kapcsolatos, róla szóló ÁBTL 3.1.5. O-14759/1-11 dossziékban, a belügyi, állambiztonsági szervek számos helyen „Kaszás” fedőnevű célszemélyként tüntetik fel, tehát nem ügynökként szerepel.

[5] ÁBTL 3. szekció Hálózati, operatív és vizsgálati dossziék, 3.1. Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. 3.1.5. Operatív dossziék O–14759/1-11 Kovács Sándor személyi dossziéja.

[6] ÁBTL 3.1.5. O–13405/1-3b. Magyar Katolikus Püspöki Kar.

[7] Winkler József (1905‑1981) 1964-től dadimai címzetes püspök, a szombathelyi egyházmegye segédpüspöke. Kovács Sándorról szóló ÁBTL 3.1.5. O-14759/1-11 dossziékban, a belügyi, állambiztonsági szervek számos helyen „Pálinkás” fedőnevű célszemélyként tüntetik fel, tehát nem ügynökként szerepel.

[8] Fábíán Árpád (1926‑1986) 1969‑1972 között a Pápai Magyar Intézet rektora, 1972-től clipiai címzetes püspök, szombathelyi apostoli kormányzó, 1975-től szombathelyi megyéspüspök.

[9] „Alfonz” és „Beron” fedőnevű ügynökként tevékenykedett. Jelentős ügynöki munkát a Pápai Magyar Intézet rektoraként végzett. Római feladatai előtt már itthon kapcsolatban kellett állnia a BM III/III-mal. Erről és a PMI-vel kapcsolatos információkról ld. bővebben Bandi István tanulmányát jelen számban.

[10] Póka György (1916‑1987) 1982-ben a szombathelyi egyházmegye segédpüspökévé nevezték ki.

[11] A Magyar Kormány és a Vatikán képviselői között 1986. december 8-13. között és 1987. február 18-án tárgyalást folytattak az esztergomi érseki szék betöltéséről és néhány egyházmegye vezetését érintő érseki, püspöki felmentés és kinevezés lehetőségéről. Ekkor született döntés, hogy dr. Póka György c. püspök, szombathelyi egyházmegyei kormányzót szombathelyi megyéspüspökké nevezik ki. Vö.: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) XIX‑A‑21‑d 004/1-1/1987. (147. d.) Állami Egyházügyi Hivatal Titkosan Ügykezelt Iratok. Póka György neve felmerült az 1987. évben megüresedő szeged-csanádi egyházmegyével kapcsolatban is, de ő ezt nem akarta vállalni. Azonban 1987. február 20-án kelt az előterjesztés a Minisztertanács részére a kinevezésekről, viszont Póka György március 3-án elhunyt. Így új személyt kellett keresni az egyházmegye élére.

[12] Belső reakció elleni elhárítás.

[13] ÁBTL 3.15. O-14759/10 dosszié. Kovács Sándor személyi dosszié, 88. p. Kivonat „Mátrai” fn. ügynök 1964. április 7-én adott jelentéséből.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_145-173.htm

- [14] A Munkadossziéja (M-37304), hálózati anyaga előkerült, azonban „B” dossziéja nem, vagy megsemmisítették, vagy a szakszolgálatok valamilyen ok miatt még nem adták át a Levéltárnak. Így sajnos a „B” dosszié feltárására egyelőre nem kerülhetett sor.
- [15] Az állambiztonsági hálózati nyilvántartásban a hálózati személy beszerzésével kapcsolatos adatokat tartalmazó karton.
- [16] A hálózati személye vonatkozó anyagok (fényképes kérdőív, adatlap, önéletrajz, környezettanulmány, beszerzési nyilatkozat, jelentés a beszerzés lefolyásáról, kiképzési terv, jelentés a kapcsolattartási módszerekről stb.) összegyűjtésére szolgáló dosszié.
- [17] A hálózat ügynökeinek, titkos megbízottainak vagy titkos munkatársainak operatív értékkel bíró eredeti jelentéseit, az ezekkel kapcsolatos intézkedéseket valamint a hálózati személynek adott feladatokat tartalmazó dosszié.
- [18] Találkozási lakás. Az állambiztonsági szervek által használt, de nem a szerv által fenntartott lakás, melyet az ügynök és az operatív tiszt(-ek) találkozására használtak.
- [19] ÁBTL 2.2.2. 073609 „Mátrai” fedőnevű ügynök 6-os kartonja.
- [20] ÁBTL 3.1.2. M-37304 dosszié.
- [21] 1960: „Erzsébet-lak” Szombathely; 1962: „Zöldfa” fn. „T” lakás, Szombathely; 1963: „Hajnalka” fn. „K” lakás, Szombathely.
- [22] Az írásbeli vallomás, a szerző birtokában van. Véleményem szerint a szerző kiléte kikövetkeztethető, jelen helyen még nem kívánom felfedni.
- [23] Zenz Péter (1904‑1974) békepap, 1952‑1956 között adminisztrátor Szombathelyen, majd 1957-től plébános, 1957‑1960 között püspöki irodaigazgató.
- [24] Szendy László (1896‑1969) szombathelyi plébános, 2-szer szenvedett börtönbüntetést.
- [25] Pataki László (1923‑1981) segédlelkész Szombathelyen, majd 1967-től PMI növendék, 1969-től spirituális Budapesten, 1972-től püspöki irodaigazgató, börtönviselt pap.
- [26] Szokolai Alajos (1901‑1988) búcsúi lelkész, 1948-ban internálták, 1956-tól lelkész Szombathelyen.
- [27] Galambos Miklós (1906‑1970) zalaegerszegi plébános, 1952-ben bebörtönözték.
- [28] Klamerusz Béla a BM Vas Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály osztályvezetője, Illés László pedig munkatársa volt. Szerettem volna mindkettejük teljes életrajzát, pályáját bemutatni, de az ÁBTL-ből nem kaptam a tanulmány írásának befejezéséig rájuk vonatkozó anyagot. Természetesen a későbbiekben – amennyiben előkerül – teljes életútjukat feltáró írás fog készülni róluk. Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy Klamerusz és Illés közösen végeztek nyomozást Brenner János meggyilkolása után, amit az MSZMP szentgotthárdi járási elöljárója dicséretes munkának titulált.
- [29] Bódis József (1925‑1996) lelkész, majd plébános Szombathelyen.
- [30] Prazsák Mihály az Állami Egyháziügyi Hivatal megyei megbízottja előbb Vas, majd Veszprém megyében.
- [31] Varjas Győző (1929‑1991) püspöki titkár 1954‑1962, irodaigazgató 1962‑1972 között. Több fedőnév alatt a BM III/III ügynöke volt.
- [32] ÁBTL 2.2.2. 073609 „Mátrai” fedőnevű ügynök 6-os kartonja.
- [33] Ld. 28. sz. jegyz.
- [34] ÁBTL 2.2.2. 073609 „Mátrai” fedőnevű ügynök 6-os kartonja.
- [35] Sághy Elek (1906‑1991) többször bebörtönözött pap, 1937-ben püspöki, 1939‑1946 között érseki jószágkormányzó (Kalocsa).
- [36] Radvány Mihály (1912‑1975) teológiai tanár.
- [37] Szakos Gyula (1916‑1992) lelkész és plébános számos helyen, 1979-ben címzetes püspökké, és székesfehérvári segédpüspökké nevezték ki. 1982-től székesfehérvári megyéspüspök.
- [38] Abai Imre (1912‑1970) sárvári plébános, 1956 után letartóztatott, börtönviselt pap.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_145-173.htm

[39] ÁBTL 2.2.2. 0049-887-6, 6/c statisztikai karton. Kizárásának ideje 1977. november 16., mivel feladatát nem látta el rendesen, azaz „Mátrai” fedőnevű ügynök esetében nem jelent meg rendszeresen a tartótsízt által megjelölt helyen és időben és nem készítette el a kért jelentést. (Erre majd később fontossága miatt még kitérek.)

[40] Lelkes József (1918‑2001) 2 alkalommal szenvedett börtönbüntetést, 1958‑1972 között plébános-helyettes Vámoscsaládon. 1974‑1991 között püspöki helynök. „Sárosi” fedőnéven ügynöki munkát végzett (ÁBTL 3.1.2. M-14920 „Sárosi” fedőnevű ügynök M dossziéja).

[41] Piroska József (1919‑1960) káplán a szombathelyi Szent Márton plébánián.

[42] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 29-31. p. Jelentés, 1959. augusztus 10.

[43] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 32-32/a. p. Jelentés, 1959. szeptember 18.

[44] Kopácsy János Lóránt (1914‑) premontrei szerzetes, segédlelkész a szombathelyi Szent Erzsébet plébánián.

[45] Permyer János (1913‑2002) 1953-1957 között plébános Salomváron, 1957-től a Papi Otthon gondnoka.

[46] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 33-34. p. Jelentés, 1959. október 12.

[47] Gergye Sándor (1920‑1996) 1952-től adminisztrátor a szombathelyi Szent Kvirin plébánián.

[48] Schmidt Sebestyén József (1910‑1986) premontrei tanár, plébános-helyettes Kámonban 1957-1964 között, 1976-tól püspöki irodaigazgató.

[49] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 35. p. Jelentés, 1959. október 29.

[50] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 33-34. p. Jelentés, 1959. október 12.

[51] A jelentésben így szerepel. A község neve: Csörötnek.

[52] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 36. p. Jelentés, 1959. december 28.

[53] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 37-38. p. Jelentés, 1960. május 3.

[54] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 39. p. Jelentés, 1960. május 12.

[55] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 41. p. Jelentés, 1960. augusztus 22.

[56] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 42. p. Szolgálati jegy, 1960. szeptember 8.

[57] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 43. p. Jelentés, 1960. szeptember 16.

[58] Pártli István (1901‑1976) 1929-1932 között püspöki titkár, 1932-től plébános Jánosházán.

[59] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 44. p. Jelentés, 1960. október 3.

[60] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 44. p. Jelentés, 1960. október 3.

[61] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 46-48. p. Jelentés, 1960. október 12.

[62] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 46-48. p. Jelentés, 1960. október 12.

[63] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 49-51. p. Jelentés, 1960. október 31.

[64] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 54-89. p. Jelentés, 1960. december 2. – 1961. június 24.

[65] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 90-103. p. Jelentés, 1961. július 2. – 1961. november 9.

[66] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 97-100. p. Jelentés, 1961. október 16.; 104. p. Jelentés, 1961. november 27.; 106-107. p. Jelentés, 1962. január 2.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_145-173.htm

[67] Találkozási lakás. Az állambiztonsági szervek által használt, de nem a szerv által fenntartott lakás, melyet az ügynök és az operatív tiszt(-ek) találkozására használtak.

[68] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 105-137. p.

[69] Fodor Antal (1913‑): 1952-1962 között plébános-helyettes Szőcén, itt belekeveredett egy országos bélyeggyűjtési ügybe, ami miatt 1962-1963-ban szolgálaton kívül helyezték. 1963-1966 között plébános helyettes Kemeneshőgyészen, 1966-tól Hegyfalun.

[70] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 108. p. Jelentés, 1962. március 27.

[71] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 126-127. p. Jelentés, 1962. július 17.

[72] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 126-127. p. Jelentés, 1962. július 17.

[73] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 128-138. p. Jelentés, 1962. október 8.; 1963. január 22.; 1963. január 28.; 1963. április 10.; 1963. április 30.; 1963. szeptember 6.

[74] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 136-137. p. Jelentés, 1963. május 3.

[75] A „Zoli” fedőnevű ügynök Varjas Győző, ekkor püspöki irodaigazgató.

[76] A szövegben átsátozott szövegrész.

[77] Szobalehallgatás.

[78] ÁBTL 3.15. O-14759/10. Kovács Sándor személyi dosszié, 31. p. Jelentés, Szombathely, 1963. szeptember 2. „Zoli” fedőnevű ügynök, azaz Varjas Győző jelentése.

[79] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 139-142. p. „Mátrai” fedőnevű ügynök foglalkoztatási terve, 1963. szeptember 17.

[80] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 143-144. p. Feljegyzés, 1963. október 5.

[81] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 143-144. p. Feljegyzés, 1963. október 5.

[82] Konspirált lakás. Az állambiztonsági szerv, illetve fedőszerve által fenntartott és üzemeltetett lakás, melyet az ügynök és az operatív tiszt(-ek) konspirált találkozására használtak.

[83] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 145. p. Feljegyzés, 1963. október 11.

[84] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 146-149. p. Jelentés, 1963. október 25.

[85] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 150-151. p. Jelentés, 1963. október 28.

[86] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 152-153. p. Jelentés, 1963. november 8.; 154-155. p. Jelentés, 1963. november 22.

[87] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 156, 157, 158, 159, 160. p. Jelentés, 1963. december 14. és 1964. február 11. közötti jelentések.

[88] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 160. p. Jelentés, 1964. február 11.

[89] ÁBTL 3.15. O-14759/9-10-11. dosszié.

[90] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 161-171. p. Jelentés, 1964. április 7. – 1964. május 30. közötti jelentések.

[91] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 172-185. p. Jelentés, 1964. július 8. – 1964. szeptember 14. közötti jelentések.

[92] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 186-187. p. Jelentés, 1964. szeptember 28. és 1964. október 26.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_145-173.htm

[93] Ld. bővebben: Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Bp., 2005.

[94] Mons. Agostino Casaroli, a Rendkívüli Egyházi ügyek Kongregációjának helyettes titkára és Prantner József miniszter, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke 1964. szeptember 15-én aláírta a magyar katolikus egyház és a magyar állam közötti egyes jogi és ténybeli kérdéseket rendező részleges megállapodást, a hozzákapcsolt jegyzőkönyvvel együtt. Ennek értelmében: A pápa kalocsai érsekké nevezte ki Hamvas Endrét, aki 1944. március 3. óta csanádi püspök volt. Brezanóczy Pált, 1959. június 6-án kinevezett egri apostoli kormányzót kinevezte rotariai c. püspökké. Csanádi apostoli kormányzóvá és tagaratai c. püspökké nevezte ki Ijjas Józsefet. Pécsi apostoli kormányzóvá és melzi c. püspökké nevezte ki Cserháti Józsefet. Segédpüspökké nevezte ki Bánk Józsefet. Megerősítette szombathelyi segédpüspöki kinevezésében Winkler Józsefet, aki 1959. szeptember 15-én dadimai c. püspökké kapott kinevezést, de akadályoztatva volt. Püspökké szentelése a többi négy kinevezett püspökkel együtt Budapesten, 1964. október 28-án volt, a Szent István bazilikában. A szentelést Hamvas Endre kalocsai érsek végezte.

[95] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 188-202. p. Jelentés, 1964. november 4. és 1965. május 28. közötti jelentések.

[96] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 203-205. p. Jelentés, 1965. augusztus 2. és 1966. január 5.

[97] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 208-209. p. Jelentés, 1966. április 12.

[98] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 210-211. p. Jelentés, 1966. október 3.

[99] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 214-215. p. Jelentés, 1967. november 24.

[100] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 216-232. p. Jelentés, 1968. január 8. és 1972. január 26. között.

[101] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 234-235. p. Jelentés, 1972. november 1.

[102] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 236-238. p. Jelentés, 1973. január 23. és 1973. május 19.

[103] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 239. p. Jelentés, 1973. július 18.

[104] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 240-259. p. Jelentés, 1973. augusztus 28. és 1976. november 1. közötti jelentések.

[105] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 260. p. Jelentés, 1976. november 5.

[106] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 264-265. p. Jelentés, 1977. május 26.

[107] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 266. p. Jelentés, 1977. július 26.

[108] ÁBTL 3.1.2. M-37304 „Mátrai” fedőnevű ügynök munka dossziéja 267. p.

[109] ÁBTL 2.2.2. 073609 „Mátrai” fedőnevű ügynök 6-os kartonja.

[110] Az állambiztonsági hálózati nyilvántartásban egy hálózati személy fontosabb kapcsolatainak nyilvántartására szolgáló karton.

[111] ÁBTL 2.2.2. 05 DHAX-XX-OV 6/a karton.

[112] Az állambiztonsági hálózati nyilvántartásba vételre és kutatásra használt karton.

[113] ÁBTL 2.2.2. 0049-887-6 6/c statisztikai karton.

[114] MOL XIX-A-21-d 004/1-4/1987. (147. d.)

[115] MOL XIX-A-21-b 23. tétel 61399/1987. (390. d.)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

8.
évfolyam

1. szám

A. D.
MMVII

Bandi István:

Adalékok a Pápai Magyar Intézet történetéhez, állambiztonsági módszertani megközelítésben

A II. Vatikáni Zsinat és az 1964-ben megkötött részleges államközi megállapodás új relációba helyezte a Pápai Magyar Intézetet,[1] amely eddig a magyar papi emigráció központjaként működött. „A római objektum a Magyar Népköztársaság és a Vatikán közötti 1964. évi részleges megállapodás eredményeképpen 1965 februárjától ismét a magyar egyház tulajdonába került és a római egyetemeken tanuló papok intézetévé vált.”[2] A korabeli állambiztonsági jelentés tényszerűen közli a változást, amely megnyitotta fiatal egyházi személyek előtt a továbbtanulás lehetőségét, de az apparátus intenzív működésbe kezdett. A magyar állambiztonsági szervek új módszereket dolgoztak ki, hogy az állam felügyelete mellett működő intézmény elsődleges szerepén kívül hírszerzési célokat is szolgálhasson. Ezen az előretolt hírszerző álláson keresztül a magyar állambiztonság a magyar papi emigráció további bomlasztása mellett folyamatos kísérletet tett arra, hogy befolyásolja a Vatikán és a magyar állam között folyó tárgyalásokat. Kiemelt szerepet kapott a hírszerzés számára a kinevezések befolyásolása is. Jelen tanulmányban az állambiztonság eddig még feltáratlan eljárásának, a külföldi oktatási intézménybe hírszerzési céllal történő telepítésnek a részletes módszertani bemutatására vállalkozom.

Felhasznált források

A feltárási munkálatok olyan fázisba jutottak, amikor megbízhatóan tudjuk rekonstruálni a PMI szerepét a magyar titkosszolgálatok hírszerző tevékenységében.

Az elsődleges forrást az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető objektum-, munka-, és beszerzési dossziék, a háttéranyagot pedig a rendőrtiszti főiskola volt állambiztonsági tanszékén használt tankönyvek biztosították. Ezek a forrásanyagok tették érthetővé számunkra a PMI vezetőinek és hallgatóinak állambiztonsági szerepét a hírszerzési munkában.

Elsődlegesen a „Palota”[3] néven felfektetett dosszié tartalmazza azokat az alapvető titkosszolgálati módszereket, amelyeket 1964 és 1976 között a Belügyminisztérium (továbbiakban BM) III/III-1-a[4] és a III/I-4[5] osztályok keletkeztettek a PMI mint objektum feldolgozása során. Az objektumdosszié átfogó képet nyújt azokról az ügynöktelepítésekről, amelyek révén a szervek sikerült elérni kitűzött célját: befolyásolni tudták a Vatikánt és az emigrációban élő magyar klerikusokat, ugyanakkor lehetővé tették a magyarországi katolikus egyház közép- és felső vezetőinek kompromittálását.

A vizsgálat során megismert beszerzési[6] és munkadossziék[7] lehetővé tették az egyes életutak rekonstrukcióját. Olyan életpályákat ismertünk meg, amelyek külön-külön vizsgálva személyes cselekmények sorozatát adják, míg intézményi keretbe helyezve hatékony állambiztonsági eszközként nyilvánultak meg. A felhasznált tankönyvek[8] alapot biztosítottak a hírszerzési folyamatok (telepítés, rezidentúra működése) megismeréséhez. Mindezek révén világossá vált, hogy az említett egyházpolitikai viszonyrendszer felszíne mögött a korábbi hírszerzési eszközök helyett újakat vetettek be, amelyek nagyobb határfokkal működtek az egyházi intézmények keretein belül. Tehát azáltal, hogy legális úton küldhetett a Püspöki Kar klerikusokat Rómába továbbtanulásra, lehetővé tette a titkosszolgálatok számára a perspektivikus hálózattelepítést és adatszerzést. Ilyen megvilágításban arról is beszélhetünk, hogy az 1964-es részleges megállapodás a láthatatlan állambiztonsági erőknél is paradigmaváltást hozott. A feldolgozás során megismerhettük, hogy milyen eljárással szervezték be és telepítették ki azokat a klerikusokat, akik a PMI vezetői és hallgatói lettek. A tanulmánnyal nem a beszerzett személyek leleplezésére, hanem inkább az

állambiztonság eszköztárának bemutatására fókuszáltunk.

Az előkészítés

A PMI-be a Magyar Püspöki Kar az ország különböző egyházmegyéiből 1-3 éves időtartamra felszentelt papokat küldhetett ki az Állami Egyházügyi Hivatal engedélye alapján. A vizsgált objektumdokumentációjából tudjuk, hogy olyan egyházi személyek, akik ellenséges politikai beállítottságúak voltak, nem lehettek az Intézet növendékei.

Az állambiztonság illetékes szervei a már létező római rezidentúrát^[9] és a hozzá tartozó hálózatokat a PMI helyzetében beállt változásnak megfelelően az operatív feldolgozása érdekében átalakítja. Ezt a változást a PMI „új” jogi helyzete és státusza tette lehetővé. Az Intézet operatív felhasználása azonban csak akkor járhatott sikerrel, ha a III/III és a III/I Csoportfőnökségek egybehangolták munkájukat. A forrásanyagok elégséges bizonyítékkal szolgáltak arra, hogy az együttműködés sikeres volt. Intézkedéseik elsősorban arra irányultak, hogy a kiküldendő előjárók és hallgatók között megfelelő hálózati személyeket helyezzenek el. A hatékony együttműködésről tanúskodik az is, hogy a III/I. Csoportfőnökség kihelyezésre szánt jelöltjei a III/III Csoportfőnökség operatív munkában jártas, ellenőrzött ügynökeiből kerültek ki. Tehát a III/III csoportfőnökség a területileg illetékes megyei szervein keresztül feltérképezte, felkutatta azokat a potenciális hallgatókat, akiket megfelelő tanulmányozás és felkészítés után átadtak a III/I csoportfőnökség illetékes tisztjeinek. A telepítési kiképzést pedig már együttes erővel valósították meg.

A két csoportfőnökség tisztjei közös intézkedési tervet dolgoztak ki, amelynek legfontosabb jellemzője a perspektivikusság volt, vagyis az állambiztonság arra számított, hogy a kiválasztott hallgatók 5-10 éven belül a magyar egyház felső és közép vezetőinek bázisát, majd legbefolyásosabb csoportját fogják képezni. Ez a felismerés tovább fokozta az egyház kiszolgáltatottságát és további támadási irányt jelentett az állambiztonság számára. A terv készítésénél figyelembe vették, hogy a római Pápai Magyar Intézetből lehetőség adódik eredményes információszerző, tippkutató^[10] és befolyásoló tevékenység kifejtésére a Vatikán, valamint olasz egyházi körök és az olaszországi papi emigráció irányába. Továbbá az is jelentős szerepet kapott a tervben, hogy az intézetben tanuló papnövendékek pozíciója lehetőséget nyújtott a különböző vatikáni hivatalok, valamint kongregációk megismerésére, pápai tanintézetek feldolgozására, az ott tanulókkal operatív értékű kapcsolatok kiépítésére.

Az eljárás az ilyenkor már megszokott módon kezdődött, előbb információt gyűjtöttek a célobjektumról, jelen esetben a PMI-ről: „A római követségünk irattárából összegyűjtöttük azokat a vonatkozó irattári anyagokat, amelyek [...] a Pápai Magyar Egyházi Intézet jogi helyzetére, működési szabályzatára és gyakorlati tevékenységére.”^[11] vonatkoztak. Hasonló adatgyűjtés folyt hazai területen, ahol az új objektum „feltöltése” érdekében a kezdeti időszakban a megyei szerveken keresztül, hálózati úton megszerezték a püspökök által római továbbtanulásra számításba vett jelöltek névsorát. Párhuzamosan ellenőrizték, hogy a püspöki kar döntése után, továbbtanulásra kijelölt személyek között szerepeltek-e azok a potenciális hálózati személyek, akiknek operatív szerepet is szántak a tanulmányok folytatása mellett. Az 1965 áprilisában összeállított közös III/I és III/III intézkedési tervben konkrétan megjelölték, hogy az „1965 év őszén kiküldendő hallgatók között legalább két kiképzett, rutinos, megbízható ügynököt helyezünk ki”.^[12] Egy objektumba több hálózati személy kiküldése azért volt előnyös, mert így a hálózati ellenőrzés is biztosítva volt.

A kezdeti nehézségek után és az első évek tapasztalataira építve, kialakult egy hatékony módszer, amelynek az volt a lényege, hogy megkeresték mindazokat az egyházi személyeket, akik potenciálisan PMI hallgatókká válhattak. Két eljárást dolgoztak ki arra, hogy a püspökök jelöltjei közé bejuttassák az operatív céloknak megfelelő jelöltet:

Az első csoportot azok alkották, akik bízva saját képességeikben, önként jelentkeztek püspöküknél továbbtanulási kérelmükkel. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az egyházmegyékben és a püspökségeken működő hálózatokon keresztül a szervek tudomást szereztek azokról a személyekről, akik jelentkeztek a püspöküknél továbbtanulási céllal. Az operatív úton megszerzett információk alapján az önként jelentkezőt tanulmányozás és ellenőrzés alá vonták.

A második csoporthoz tartoztak azok, akiket az operatív tisztek ösztönöztek jelentkezésre. Ebben az esetben a közös intézkedési terv idevágó bekezdése magáért beszél: „a meglévő ügynöki hálózatból kiválasztjuk a külföldi foglalkoztatásra legalkalmasabb ügynököket, a tartó szerv bevonásával ellenőrizzük, felkészítjük, továbbtanulási kérelmet nyújtatunk be velük, és az egyházmegyéknél vezetői körökben foglalkoztatott hálózatunkon keresztül beajánljuk őket a püspökök által kihelyezésre szánt hallgatók közé.”^[13] Ezeket a személyeket, az operatív pszichológia szabályainak megfelelően^[14] alaposan tanulmányozták és ellenőrizték. A következő fázis a foglalkoztatás volt, ami abból állt, hogy az illetőt beszervezték, és fokozatosan felkészítették hírszerző munkára. A III/III-1-a magához vette azokat a személyeket, akikről úgy ítélték meg, hogy alkalmas lesz telepítésre.

Az állambiztonság a hallgatók mellett a vizsgált intézmény vezetőjét is operatív céloknak megfelelően jutatta a kijelölt pozícióba: „Kiválasztjuk és feldolgozzuk a PMI vezetői funkciójába alkalmas személyeket. Hálózati úton gondoskodunk megfelelő és előre felkészített ügynökök beajánlásáról. Az 1965 év őszén megüresedő igazgató helyettesi beosztás betöltésére három alkalmas ügynököt választunk ki, feldolgozzuk, ellenőriztetjük őket, majd a püspöki kar és az ÁEH által elfogadott jelöltet kihelyezése előtt felkészítjük.”^[15]

A hetvenes évek közepére – a felderítési céloknak megfelelően – az 1968-ban végzetekre is kiterjesztették a tippkutatást, ezzel is tovább növelve azok névsorát, akik minden valószínűség szerint a püspökök és végül a Püspöki Kar jelöltjei lehetnek. Ilyen formában az Intézet „benépesítésével” kapcsolatos állambiztonsági eljárás során csak az állambiztonságnak megfelelő személyek kerültek beszervezésre és „bejátszásra”, míg az „alkalmatlanokat” megakadályozták a kijutásban.

A telepítési folyamat

A III/III-1-a tisztjei az illetékes megyei ÁB szervekkel együttműködve a kiválasztott személyeket *tanulmányozták*^[16] és előzetes *ellenőrzésnek*^[17] vetették alá. A tisztek nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a telepítési jelölt személyisége megfeleljen a titkosszolgálati elvárásoknak. Általában, arra koncentráltak, hogy beállítottságánál, személyi tulajdonságainál^[18] fogva alkalmasnak bizonyuljon preventív,^[19] befolyásoló^[20] jellegű feladatok végrehajtására. Figyelembe vették azt is, hogy a hazai és külföldi kapcsolatai megalapozzák hírszerzési lehetőségét (és támogatói hátterét). Lényeges volt az is, hogy a telepítésre kerülő hálózati személy jó kombinatív és konspirációs^[21] érzékkel rendelkezzen.

A tanulmányozás és ellenőrzés adatai alapján a tisztek minden esetben meggyőződtek arról, hogy a jelölt megbízható^[22] és korrekt magatartással rendelkezik és minden adottsága és képessége megvan ahhoz, hogy következetes vezetéssel és céltudatos neveléssel rövid idő alatt jó hálózattá^[23] váljon. Továbbá arról is meggyőződtek, hogy politikailag lojális, haladó szellemű, és az alapvető politikai kérdésekben egyetértő magatartást tanúsít. A kiválasztott személyt a megismerés érdekében folyamatos ellenőrzés alatt tartották, ennek érdekében K-ellenőrzést,^[24] többoldalú hálózati ellenőrzést és a 3/a rendszabályt^[25] is bevetették. Lényeges megemlíteni, hogy a vizsgált személyeknél az együttműködés vállalásánál jelentős szerepet játszott az érdekeltség, amely a hálózat karrierizmusára utalt. Az általam vizsgált esetek mindegyikében a szervekkel való együttműködés valójában egy olyan kompromisszum volt, amelyet csak az egzisztenciális előny reményében vállaltak.

A tisztek a megfelelő tanulmányozás után *kiképzési tervet*[26] dolgoztak ki. A terv engedélyezése után a megfelelő operatív szerv segítségét igénybe véve biztosították a kiképzés helyszínét. Az elméleti előírás szerint: „A felkészülés időigényét pontosan (órarendszerűen) kell megtervezni és a szükséges időt biztosítani. A felkészítés több napot, esetleg heteket vehet igénybe. Ez szükségessé teheti, hogy kivonással legalizáljuk a hálózati személy idejét (tanfolyam, vidéki kiküldetés, stb.). A felkészítésre csak „K” vagy „T” lakás vehető számításba.”[27] A gyakorlatban előfordult, hogy szállodában tartották meg a kiképzést 2-3 nap leforgása alatt, olyan védett helyen, amely megfelelt a konspiráció szabályainak.

A külföldön végzendő hálózati munkára az alábbiak szerint képezték ki az ügynököket: A kiképzésen feldolgozott témák három nagy területre fókuszáltak. Először a politikai továbbképzésre, a nyelvi képzésre vagy továbbképzésre, valamint a szakmai-operatív kiképzésre. A második képzési témakör fel sem merült a telepítési kiképzés során. Bevezetőnek általában a szocialista hírszerzésről esett szó, ideológiai alapon vizsgálták azt, hogy miért van szükség a szocialista hírszerzésre. Az ideológiai nevelésre akkor tértek ki, amikor a jelöltnek ecsetelték azokat az elvárásokat, amelyeket a munkatársakkal szemben támasztanak. A célterületnek megfelelően ismertették az olaszországi bel- és külpolitikai helyzetet, Olaszország nemzetközi szerepét. Kiegészítették a Vatikánról, vezető személyiségekről szerzett tudást, és végül bemutatták a Magyar Népköztársaság és a Vatikán közötti viszonyt. Külön kitértek a magyar papi emigráció helyzetére, tevékenységére és a vezető személyiségekre.

A szakmai-operatív területen belül külön fejezetet alkotott a kiképzésben az *állambiztonsági alapismeretek* bemutatása: Az ügynököket a rá váró feladatoknak megfelelően szembesítették a konspiráció és a legenda fogalmával és az állambiztonság számára fedésben végzendő munka sajátosságaival. Részletesen foglalkoztak a kapcsolatépítés, kutatás, tanulmányozás módszereivel és szempontjaival, a kiválasztás, megismerkedés és a folyamatos kapcsolat megteremtésével, ezek feldolgozásával, tippkutatással, hírforrások[28] elemzésével.[29] Ismertették az információszerzés módszereit. Külön kitértek a sötét hírszerzés[30] fogalmára és fogásaira. Megtanították az ügynököket adatgyűjtésre,[31] jegyzetkészítésre, tárolásra és a megsemmisítés szabályaira. Hangsúlyt fektettek a jelentéssel kapcsolatos követelményekre, a jelentés készítésének módjára és az átadásra történő előkészítésre. Ismertették továbbá az összeköttetés és kapcsolattartás[32] fogalmát és jelentőségét, a személyes összeköttetés[33] formáit és módszereit. A jelölt továbbá megtanulhatta a találkozók fajtáit és azt is, hogyan készüljön fel a találkozóra. Továbbá megismerte a találkozók lebonyolításának mechanizmusát, a találkozóhely megközelítésének módját, az önellenőrzés[34] jelentőségét és módszereit, a találkozók[35] legendásítását,[36] a találkozáson követendő magatartást.

Komoly hangsúlyt fektettek az *elhárítás* témakörére. Részletesen ismertették az elhárítás módszereit és eszközeit: az ügynökséget, annak tanulmányozását, a külső figyelmet, levéllenőrzést, a telefonlehallgatást, a titkos kutatást,[37] legális lehetőségek felhasználását, provokációt.[38] A tisztek bemutatták az elhárítás elleni védekezés módjait, a felfedett ellenőrzés esetén követendő magatartást.

A tisztek a kiképzés során, a kiképzési tervben kidolgozott *magatartási vonalat*[39] is ismertették a telepítésre kerülő hálózati személlyel. A magatartási vonal kialakításánál figyelembe vették, hogy a PMI-be kimenő klerikusok legális formában a magyar állami és egyházi hatóságok hozzájárulásával kerültek ki Rómába. Tehát ennek megfelelő magatartásformákat kellett a hálózati személynek gyakorolnia. Az ügynöknek arra kellett törekednie, hogy a PMI rektora és elöljárói perspektivikusan alkalmasnak tartsák magasabb egyházi funkció betöltésére. A kapcsolatok kialakításánál körültekintően és a szükséges mértékben óvatosan, de határozottan kellett fellépnie az operatív célok elérése érdekében. A magyar papi emigráció tagjaival vagy más papi és világi személyekkel tisztelettudóan és alkalmazkodóan kellett viselkednie. Általános magatartási szabályként arra kellett vigyázni, hogy megnyilatkozásaiban soha ne fedezzenek fel ellentmondásokat.

Az ügynököket arra is képezték, hogy amennyiben hivatalos (rádió, sajtó) nyilatkozat adására kérnék fel, kapcsolattartójával előzetesen konzultáljon és a tőle kapott instrukciókat vegye irányadónak. Beszélgetések alkalmával mindig a valóságnak megfelelően ismertessék a helyzetet. Arra is felhívták a figyelmüket, hogy

semmilyen formában (erkölcsi, anyagi, politikai) se kötelezzék el magukat.

A katolikus egyház problémáinak képviselője során megnyilatkozásaikban, magatartásukban tükröződnie kellett az egyház iránti hűségnek, ugyanakkor ki kellett tűnnie annak is, hogy a Magyar Népköztársaság hű, törvénytisztelő állampolgárai. Természetesen a tisztek azt is megszabták, hogy az állam és az egyház viszonyában az elmúlt évtizedben végbement fejlődés szerepeljen megnyilvánulásaikban. Ugyanakkor nem tagadhatták a magyar egyház nehézségeit, de hangsúlyozniuk kellett, hogy ezek megoldásának egyetlen útja az állam és az egyház kapcsolatainak további állandó javítása a kölcsönös érdekek figyelembevételével. Az ügynököt arra az esetre is felkészítették, ha az illetékes olasz szervek érdeklődést tanúsítanak személye iránt, akkor a magatartásán nem változtathatott, továbbra is végeznie kellett mindennapos teendőit és észrevételeiről minél előbb köteles volt beszámolni kapcsolattartójának.

A kiképzés utolsó témaköre a *feladat-meghatározás* volt, melynek során az ügynök feladatait határozták meg. Ezek személyre szabott feladatok voltak és minden esetben megfeleltek az ügynök hírszerzési lehetőségeinek és a III/I Csoportfőnökség hírigényének.^[40] A PMI-be telepített hálózati személyeknek arra kellett törekedni, hogy vatikáni véleményeket és elképzeléseket gyűjtsenek be a magyarországi politikai helyzetről és az egyházzal. Továbbá figyelnie kellett a szocialista országok egyházait érintő vatikáni egyházpolitikai koncepciókat, tervezett személyi intézkedéseket. A szervet érdekelték a Vatikán tervezett külpolitikai lépései a fontosabb nemzetközi kérdésekben és a Vatikán külpolitikáját befolyásoló belső személyek és irányzatok közötti ellentétek, erőviszonyok alakulása. A Szerv érdeklődési körébe tartozott a szocialista országok nemzeti egyházainak, illetve ezek képviselőinek vagy egyházi emigrációjának ellenséges tevékenysége az adott országot vagy közösséget illetően. Folyamatos tájékoztatást kértek a jelentősebb egyházi kongresszusok, értekezletek, szinódus stb. előkészületeiről, a megtárgyalt témákról, jelentősebb személyiségek állásfoglalásairól, ellentétekről és a hozott határozatokról.

Érzékeny pontja volt a hírszerzésnek az emigráció tevékenysége, befolyásának alakulása a Vatikán felé. A hírszerzés kiemelten foglalkozott az emigráción belül fennálló ellentétekkel, problémákkal és a közöttük kialakuló polarizációs folyamatokkal.

Az állambiztonság elvárta a telepített hallgatótól, hogy tovább növelje a PMI tekintélyét és megbecsülését, tartson jó kapcsolatot rektoraival, diáktársaival és mindazon személyekkel, akik ezt elő tudják segíteni. Tanulmányait legjobb tudása szerint kellett teljesítenie, ezzel alapozva meg a jövőbeni alkalmazhatóságát. Felhívták az ügynök figyelmét arra is, hogy telepítés után az információszerző munkájának vonalát a kapcsolattartója fogja folyamatosan meghatározni a hírszerző szervek hírigényének megfelelően.

A kiképzés végén a tisztek ismertették a hálózati személlyel azokat a feltételeket, amelyekért az állambiztonság felelősséget vállal.

A szerv munkatársai testületileg felelősséget vállaltak az ügynök biztonságáért és ígéretet tettek arra, hogy a fennálló kapcsolatot államtitokként kezelik. Ígéretet tettek arra is, hogy tartós külföldi kihelyezése időszakában, hazautazásai során megfelelő mennyiségű forintösszeget biztosítanak számára, amely lehetővé teszi utazási költségeinek fedezetét. Mindezt külföldön az állambiztonsági szerv részére kifejtett munka során felmerülő költségek fedezetére is biztosították. Az ügynök számára leglényegesebb ígéret általában a további egyházi karrierjének építéséhez adott segítség és támogatás volt. A kialakuló viszony megerősítése érdekében a tisztek *megállapodást* kötöttek a kiképzett ügynökkel. A megállapodás tartalmazta az ügynök kötelezettségeit, végrehajtandó feladatait, követendő magatartási feladatait, követendő magatartási vonalát, valamint a vele szemben vállalt kötelezettséget is. Így a kölcsönös elköteleződést írásos formában is megerősítették. Lényeges még megemlíteni, hogy az ügynökök aláírták a megállapodást, polgári és fedőnéven, amely az érintett „B” dossziéjába fűztek le megőrzésre.

A kiképzés után a telepítésre váró ügynök továbbra is a belső elhárítás elvárásainak megfelelően végezte feladatát. Azok a vidéken élő ügynökök, akik kiutaztatásukra vártak, szükség szerint utaztak Budapestre. Ilyen alkalmakkor tartották meg a személyes megismerési[41] találkozót, melynek során az ügynök megismerkedhetett római kapcsolattartójával. A találkozók során megbeszéltek az összeköttetés részleteit: az anyagátadási találkozók[42] helyét, módját, idejét, valamint a rendkívüli találkozó[43] kérésének módját.

Az ügynök képzésével párhuzamosan a szerv illetékes tisztjei operatív kombináció[44] módszerével elérték, hogy az érintett személy a területileg illetékes püspök javaslata alapján elnyerje a Püspöki Kar támogatását. Tehát a megfelelő személyek manipulálásával elérték azt, hogy a kiképzett ügynök kerüljön fel a kiküldendő névsorára.

A beszervezett személy a többi ösztöndíjas társával együtt érkezett a PMI-be, ahol rövid időn belül kapcsolatba lépett kapcsolattartójával. A római rezidentúra tisztje, aki fedőszervi keretek közt volt jelen Rómában, az ügynökkel együtt kialakította a rendkívül találkozóra-hívás kétoldalú rendszerét és a soros találkozók módját. A tanultak alapján a beszervezett írásos jelentést készített, de adott esetben szóban is referált annak függvényében, hogy milyen volt az operatív helyzet. Az ügynök a tanulmányi szabadság ideje alatt hazalátogatott. A hazai tartózkodás ideje alatt beszámoltatáson vett részt. A találkozókat szükség szerint többször is megismételték, így lehetőség nyílt tevékenységének átfogó értékelésére, továbbá állambiztonsági tudásának bővítésére.

A PMI-be telepített ügynökök levelezését továbbra is folyamatosan ellenőrizték. A dossziékba esetenként lefűzött nyugták azt is bizonyítják, hogy a telepített ügynök rendszerességgel kapott anyagi támogatást az illetékes tartó szervtől.

A beszervezett hallgató tanulmányai befejezése után hazatért és elfoglalta a számára kijelölt helyet. Az állambiztonsággal a kapcsolat általában nem szakadt meg. Az ügynököt a III/I átadta az illetékes III/III-1-a osztálynak. A belső elhárítás központi egysége gyakran saját hatáskörben tartotta a magasan képzett ügynököket. Ritkán, de előfordult, hogy a központi egység visszaadta tartásra a hálózati személyt a területileg illetékes megyei állambiztonsági szervnek.

Következmények

Az eljárás rövid ismertetése után már könnyebben érthető azokat a statisztikai kimutatások és értékelő jelentések, amelyeket a PMI-re nyitott dossziéban olvastunk. Ezekből megtudhatjuk, hogy 1973-ra az Intézet állományába tartozó 10 egyházi személy között ötfős hálózattal és egy társadalmi kapcsolattal[45] rendelkezett az illetékes szerv. Ezen felül a római főrezidentúra[46] négy titkos munkatársat tartott nyilván, akiket előzőleg a belső elhárítás illetékes osztálya (III/III-1-a) foglalkoztatott. A beszerzés nem kerülte el a PMI vezetését sem: „Az oktatási év elején a PMI. rektorát magasabb egyházkormányzati beosztásba helyezték, ezért legfontosabb feladat az új rektor személyének kiválasztása, bejátszása és kiképzése volt.”[47]

Vetésforgóhoz hasonlítható az eljárás, amely során a nyári hónapokban a hálózati személyeket a III/I-4. osztály hírszerző- illetve a III/III-1-a operatív tisztjei közösen számoltatnak be, értékelnek, majd eligazítanak a következő évre. Azokat a hallgatókat, akik tanulmányaikat befejezték, az állambiztonsági tiszték operatív lehetőségeiket felhasználva tanárként szemináriumokban vagy más egyházkormányzati pozíciókban helyezték el. Az új növendékek között pedig már ott voltak a frissen felkészített és kiképzett ügynökök, akik ősszel társaikkal együtt megkezdtek az új tanév-et. Az állambiztonság hatásos módszerének köszönhetően az 1973-74-es tanév kezdetén a római rezidentúra a PMI-ben három hálózati személyt és három társadalmi kapcsolatot foglalkoztatott.

1976-ra a PMI-vel foglalkozó állambiztonságiak meglepéssel írták, hogy az „Intézet vezetőjének és növendékeinek tevékenysége, magatartása egyházpolitikai érdekeinknek megfelel. A PMI Rómában a magyar egyház elismert és megbecsült központi intézetévé vált. A hálózati személyek ezen időszakban operatív céljainknak megfelelően végezték munkájukat és a hírszerző, elhárító munkához értékes segítséget nyújtottak. A Rómában végzett ösztöndíjasok jelentős része, az objektumban foglalkoztatott hálózati személyek túlnyomó többsége tanulmányaikat befejezve jelentős egyházi pozícióba kerültek.”[48] Tehát a kezdeti bizalmatlanság megszűnt, ennek kézzelfogható jele volt az, hogy 1969-ben az Intézet pápai áldásban részesült és Giovanni Cheli[49] három alkalommal is meglátogatta az intézményt. Az emigrációban élő klerikusok egy része is megbékélt a kialakult helyzettel és rendszeresen látogatták a PMI hallgatóit. Így például Tomek Vince[50] volt piarista generális gyakran elbeszélgetett a növendékekkel.

Az állambiztonság magának vindikálta a „győzelmet” és ennek minden összefoglaló jelentésükben hangot is adtak. A kevésbé látható „győzelemről” a statisztikai összesítések megdöbbentő arányszámairól beszélnek. Az Intézet tíz éves működése alatt 46 személy tanult (ide értendőek azok is, akik a 1976-os akadémiai évben is ott tanultak), ezekből 20 volt hálózati személy. Az ösztöndíjasok közül 1965-75-ig 38 klerikus fejezte be tanulmányait. A 38-ból négyen különböző okokból nem folytatták egyházi pályájukat. Az 1976. februári összefoglaló jelentés szerint a továbbtanulás megkezdése előtt az ösztöndíjasok többsége korábban kápláni, lelképásztori beosztásban dolgozott, tanulmányaik elvégzése után azonban egyházkormányzati vagy tanári beosztást kaptak. Számszerűsítve, a 34 személy közül 23-an magasabb beosztásba kerültek, a többiek helyzete nem változott. Az előző csoportban 13, az utóbbiban 2 hálózati személy volt. „A volt ösztöndíjasok között több olyan kvalifikált, magasan képzett, jó római kapcsolatokkal rendelkező megbízható hálózati személyt foglalkoztatunk, akik egyházkormányzati vonalon perspektívával rendelkeznek és pozícióba hozhatók.”[51] Nem meglepő, hogy a Rómában végzettekben nagy lehetőséget látott az állambiztonság. Ez azért is tűnt kivitelezhetőnek, mert a központi alosztály (III/III-1-a) nem adta vissza a magasan képzett ügynököket a megyei osztályoknak.

Az állambiztonsági szervek határozottan állították, hogy a Rómában tanuló papokat a Vatikán részéről tanulmányozzák, ellenőrzik, és akiket alkalmasnak tartanak, igyekeznek később magasabb egyházkormányzati beosztásba segíteni. Tehát a Rómában diplomát szerzett klerikusok a Vatikán szemében is potenciális és alkalmas jelöltek voltak egyházkormányzati pozíciók betöltésére. Ebből kifolyólag tartották kiemelt jelentőségűnek az „Intézet benépesítésével kapcsolatos operatív munkát, melynek célja a megfelelő hálózati személyek beszerzése, bejátszása és az alkalmatlan püspöki jelöltek római továbbtanulásának megakadályozása volt.”[52] Ez a „bejátszás” olyannyira jól sikerült, hogy a 10 éves értékelő jelentésben büszkén jelentik ki, hogy az Intézet végzett növendékei között politikailag ellenséges magatartású személy nem volt.

Az állambiztonság kritikát is megfogalmazott a beiskolázási hajlandósággal kapcsolatban. Értékelésük szerint az egyházmegyék vezetői eltérő módon ítélik meg papjaik római továbbképzésének szükségességét. Tudatos, tervszerű továbbképzés igényét sehol nem tapasztalták. A tisztekben fel sem merült az a gondolat, hogy talán a kialakított rendszer nem kedvez a külföldön tanulásnak. „A személyi kiválasztásnál a spontenitás és szubjektív szempontok érvényesülnek.”[53] – szöveg a summás megállapítás. Az operatív tisztek szemében az ilyen magatartás jelentősen megnehezítette és késleltette a felderítést és így a kiválasztott hálózat bejátszását is. A püspökök húzódozásukat az Intézet fenntartásának rájuk háruló és növekvő költségével magyarázták. Magatartásukat azonban ténylegesen más tényezők indokolták. Egyrészt bizalmatlanok voltak a római egyetemek teológiai progresszív irányzataival szemben, másrészt attól tartottak, hogy az ösztöndíjasok fecsegése kompromittálhatja személyüket Rómában.

Összegzés

A telepítési eljárás megismerésével közelebb kerültünk a hírszerző szervek működésének megértéséhez, de könnyelműség lenne azt állítani, hogy felfedtük annak működési mechanizmusát. Azonban a Pápai Magyar Intézetben történtek megértéséhez elengedhetetlenül fontos volt, mert az általános szabályszerűségek ismeretében az egyéni életpályák felfejtése sikeresebb és hatékonyabb lehet. Továbbá azt is megemlítenénk, hogy az állambiztonsági szervek eszköztárának feltárásával a forrásfeldolgozó munkákhoz szerettünk volna segédletet nyújtani.

Egyetlen eljárásba nyerhettünk rövid betekintést, amelyet néhány egyedi eset vizsgálata alapján és a szakkönyvek megalapozásával sikerült rekonstruálni. Ennek alapján könnyebben vizsgálhatjuk, hogy az adott élethelyzetben és azzal az információmennyiséggel a birtokukban milyen más „életszagú” választ adhattak az érintett személyek.

Jegyzetek

[1] Pápai Magyar Intézet (Pápai Magyar Egyházi Intézet, továbbiakban PMI): Az 1927-ben alapított

Collegium Hungaricum egyik tagozata volt az egyházi osztály. 1940-ben az egyházi tagozatot XII. Pius intézeti rangra emelte. A PMI 1948 és 1964 között az emigrációban lévő papok vezetésével működött. 1964-ben a Szentszék és a Kádár-kormány közötti részleges megállapodás értelmében az emigráns papok átadták a Püspöki Karnak az Intézetet. Ettől kezdve püspöki javaslatra, a Püspöki Kar és az Állami Egyházügyi Hivatal engedélyével egyházmegyes papok és szerzetesek mehettek ki felsőbb tanulmányokra.

[2] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) 3. 1. 1. O-20011. „Palota” fn. d. 5. p.

[3] ÁBTL 3. 1. 5. O-20011. „Palota” fn. d.

[4] A III/III-1-a osztály a a belső elhárítással, azon belül is a katolikus egyházzal foglalkozott.

[5] A hírszerzési csoportfőnökség 4. osztálya.

[6] ÁBTL 3. 2. 1. Bt - 2027/2 „Rákoshelyi”.

[7] ÁBTL 3. 1. 2. M - 36 870. „Hevesi”, „Pary”, 3. 2. 3. Mt -1915/1 Nyiri, 3. 1. 2. M -38234 „Póló Márk”, 3. 2. 3. Mt -1356 „Rákoshelyi” és 3. 1. 2. M -37896 „Rákoshelyi”.

[8] ÁBTL ÁB. 313. Petresics András – Gergely Attila: Operatív feladattal kiutazó, tartósan vagy rövid ideig külföldön foglalkoztatott hálózati személy felkészítése. Bp., 1980. (Rendőrtiszt Főiskola, Állambiztonsági Tanszék. Továbbiakban: Petresics-Gergely, 1980.); ÁBTL ÁB. 378. Galántai Béla: A rezidentúra. Bp., 1982. (BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség.)

[9] A tanulmányban felmerülő szakfogalmakat definíciószerűen és a hitelesség kedvéért az Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár (továbbiakban: ÁÉK) alapján oldunk fel. A kézikönyvet 1980-ban belső használatra, 1000 számozott példányban a Belügyminisztérium adta ki.

ÁBTL ÁB 842. *Rezidentúra* – állambiztonsági tisztekből vagy a hálózat tagjaiból álló, meghatározott állambiztonsági – operatív - feladatok ellátására felkészített, konspirált szervezeti forma. Vezetője a rezidens. – Jellege szerint lehet: belföldi, külföldi, legális és illegális. – Funkcióját tekintve lehet: fő-, irány -, cél- és kiegészítő.

ÁBTL 3. 1. 8. Cs – 687 „Hontalanok” fn. dosszié, amelyet azokra az emigráns papokra nyitottak, akik a PMI-ben aktiválták magukat az 50-es években. Ebből az időszakból két állandó hálózati személy jelent Rómából: „Giovanni” és „Amadeo”. Ebből a dossziéból az is kiderül, hogy már ekkor intenzíven működött a római rezidentúra.

[10] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK. *Tippkutatás* – a hálózatépítés fázisa, amikor egy meghatározott hálózati funkcióra kiválasztási célból keresik és számításba veszik a különböző személyeket.

[11] ÁBTL 3. 1. 5. O-20011. „Palota” fn. d. 35. p.

[12] ÁBTL 3. 1. 5. O-20011. „Palota” fn. d. 44. p.

[13] ÁBTL 3. 1. 5. O-20011. „Palota” fn. d. 45. p.

[14] ÁBTL ÁB 280. Ivanin, G. I.: Az operatív pszichológia néhány kérdése. Készült az állambiztonsági szervek gyakorlati munkásai, valamint a csekista tanintézetek speciális tudományokkal foglalkozó tanárai számára. Moszkva, 1973. A kötet részletesen taglalja azokat a pszichológiai eszközöket és eljárásokat, amelyekkel megfelelő módon lehet kiválasztani és ellenőrizni a célszemélyeket.

[15] ÁBTL 3. 1. 5. O-20011. „Palota” fn. d. 46. p.

[16] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK. *Tanulmányozás* – az a munkafolyamat, amelynek során az igénybe vett titkos nyomozati (operatív) eszközök és módszerek révén beszerzett, ellenőrzött adatok választ adnak arra, hogy a kiválasztott jelölt beszerzéséhez az alapok, továbbá a jelölt alkalmassága, személyi tulajdonságai és a titkos együttműködés kialakításának feltételei milyen mértékben adóttak. – Elvei: konspirált, célirányos, tervszerű és folyamatos.

[17] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK. *Operatív ellenőrzés* – (1.) megelőzési célokat szolgáló munkafolyamat – titkos, leplezett és nyílt eszközök, módszerek igénybevitelével – a potenciális ellenséges elemek vagy az ellenséges tevékenység által fertőzött objektum, terület, vonal helyzetéről való folyamatos információszerzés céljából.

(2.) a hálózati személy megbízhatóságának, alkalmasságának, az operatív döntés hatékonyságának, a megszerzett adatok hitelességének megállapítása, a megvalósulás folyamatosságának elősegítése, a következő operatív döntés előkészítése. – Eszköze: az operatív tiszt személyes ellenőrzése és bármelyik titkos nyomozati (operatív) eszköz lehet.

[18] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK. *Hálózati személy személyi tulajdonságai* – (összevont megfogalmazásban a következők): értelmi képesség, képzettség, világnézet, politikai meggyőződés, jellembeli tulajdonságok (megbízhatóság), kialakult szennvedélyek, hajlamok, jellemző szokások, vérmérséklet, akarat tulajdonságok, személyi körülmények, egészségi állapot, megjelenés.

[19] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK. *Prevenció* – megelőzés, megelőző intézkedés, elővigyázatossági rendszabály. – Általános – generális – prevenció: az ellenséges tevékenység kialakulásának, lehetőségeinek szűkítése. – Egyéni – speciális – prevenció: egy adott személynél vagy csoportnál a bűncselekmény elkövetésének megakadályozása, elhárítása.

[20] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK. *Befolyásolás* – operatív módszer a megelőzésre. A politikailag kedvezőtlen személyi tulajdonságokkal rendelkező, a negatív tendenciák felé sodródó emberek akaratának, állásfoglalásának, érzelmeinek megváltoztatása a kedvező irányban.

[21] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK *Konspiráció* – a titkosszolgálati szervek működésének rendszere és módszeres tevékenységük titokban tartása. – Az eszközök és a módszerek hatásossága titkosságuktól függ.

[22] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK *Megbízhatóság* – valakinek a szándékairól, igaz meggyőződéséről, őszinteségéről való bizonyosság. – A hálózati személy megbízhatósága a szerepjátéson alapuló kettőségen alapszik. Szerveinkben teljesen megbízik, fenntartás nélkül együttműködik azokkal és őszinte, ugyanakkor az ellenséges kör, személy előtt ezt színleli.

[23] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK *Hálózat* – az állambiztonsági szervek titkos segítőtársainak összessége. Fő eszköz, amelynek tagjai az állambiztonsági szervek vezetésével és irányításával a szervek vezetésével és irányításával a szervezetszerű titkos együttműködés keretében vesznek részt a Magyar Népköztársaság védelmének erősítéséhez szükséges információk megszerzésében, a titkos operatív intézkedések végrehajtásában, a külső és a belső ellenség aknamunkájának felderítésében, meg-előzésében és megszakításában. Tagjait az állambiztonsági szervekhez fűződő munkakapcsolatuk alapján minősítjük.

[24] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK. *K-ellenőrzés* – a postai küldemények operatív ellenőrzése, melynek során az állambiztonsági szervek a bizalmas nyomozás alatt álló személyi postai küldeményeit felbontották, illetve esetenként elkobozták.

[25] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK. *Lehallgatás* – élőszó, telefonbeszélgetés, rádióforgalom vagy mechanikus hangok titkos úton, operatív eszközökkel történő rögzítése és feldolgozása. (3/a rendszabály a telefonlehallgatás, 3/e pedig a szobalehallgatás technikáját jelölte.)

[26] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK. *Kiképzési terv* – a hálózati személy szakmai – operatív – kiképzésének tematikáját, a kiképzés eszközeit és módszereit tartalmazó okmány. A kiképzés mértéke, mélysége arányban áll a betöltendő hálózati funkció által támasztott kvalifikáltsággal. A terv teljesítését a minősítés tartalmazza.

[27] ÁBTL ÁB. 313. Petresics-Gergely, 1980. 37. p.

[28] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK *Hírforrás* – mindazoknak az adathordozóknak az összessége, ahonnan (amelyekből) a hírszerzők és a biztonsági szervek az érdeklődési körükbe tartozó adatokat megszerzik.

[29] ÁBTL ÁB. 842. ÁÉK *Elemzés* – az állambiztonsági szempontból fontos információk logikai absztrakció útján elemeire való felbontása a meghatározó okok felkutatása a meghatározó okok felkutatása érdekében. Az elemek önmagukban és összefüggéseikben történő vizsgálat abból a

célból, hogy feltáruljanak az ellenséges tevékenység, a káros tendencia kialakulásában szerepet játszó lényeges tényezők. Elegendő mennyiségű és ellenőrzött információ (információkon) kell alapulnia.

[30] ÁBTL ÁB. 842. *ÁÉK „Sötét” hírszerzés* – a hírszerző vagy ügynök beszélgetés során szerez meg értékes adatokat, értesítéseket olyan módon, hogy a partner nincs tudatában annak, hogy ellenséggel áll szemben, és számára jelentős híryanagot szolgáltatott. Nem ismeri az ellenség „sötét” szándékát. A beszélgetést a hírszerző vagy az ügynök megtervezi és előkészíti.

[31] ÁBTL ÁB. 842. *ÁÉK Adatgyűjtés* – nyílt vagy titkos eszközök igénybevételével végrehajtott, leleplezett vagy titkos munkafolyamat a konkrét, ellenőrzött tényeket tartalmazó információk beszerzésére. Célja: ismeretszerzés az ellenségről vagy más operatív érdekek kielégítése.

[32] ÁBTL ÁB. 842. *Kapcsolattartás* – a szervezetszerű hálózati munka egyik feltétele. Az állambiztonsági szerv és a hálózat közötti kölcsönös információáramlás rendszere. A hálózati munka legsebezhetőbb része. Szervezési elvei: titkos (konspirált), folyamatos (kontinuitív), ellenőrzés és tervszerű. Formái: személyes, tárgyi, közvetítő beiktatásával – és az előbbiek kombinációja.

Kapcsolattartás közvetítővel – ha bizonyos körülmények között az operatív tisztnek nincs lehetősége a vezetése alatt álló hálózati személlyel a személyes kapcsolattartásra, vagy az csak nagy kockázattal valószínűsíthető, akkor összekötő (például: rezidensi teendőket ellátó, összekötő hálózati személy, illetve futár) útján kell a kapcsolatot megszervezni.

[33] ÁBTL ÁB. 842. *Összeköttetés* – a felderítő és az elhárító tevékenységben alkalmazott kapcsolattartási rendszer mindazoknak a speciális eszközöknek és módszereknek a komplex felhasználásával, amelyek biztosítják az állambiztonsági szerv és a hálózati személy, illetve az állambiztonsági szerv és egy-egy személy(ek) között – például operációk stb. során – az információ- és anyagáramlást. – Követelménye: konspirált, gyors, folyamatos, megbízható. – Formái: személyes, személytelen, az előzők kombinációja.

[34] ÁBTL ÁB. 842. *Önellenőrzés* – az a lelki tulajdonság, amely szerint valaki önmagát fegyelmezni tudja (önfegyelem). – A kötelező éberség alapján elvárt viselkedési forma a dekonspirálódás lehetőségének kizárására. Legáltalánosabban alkalmazott területe: a kapcsolattartás az operatív tiszt és a hálózati személy között. – Önellenőrző mozgás – annak megállapítása, hogy arra illetéktelen személy látókörében tartózkodik-e.

[35] ÁBTL ÁB. 842. *Találkozás* – a kapcsolattartás személyes formája az állambiztonsági szerv és a hálózati személy között, amely a kapcsolattartó operatív tiszt, rezidens (összekötő) útján valósul meg. Típusai: soros, biztosító, végtelenbiztosító, rendkívüli, anyagátvételi, kapcsolat-felvételi és ellenőrző (vizuális) találkozás.

[36] ÁBTL ÁB. 842. *ÁÉK Legenda* – Hihető és ellenőrizhető magyarázat egy operatív intézkedés vagy kombináció legalizálására. A valóság elemeire épül, szükség szerint dokumentálható. Dekonspiráció esetén is ragaszkodni kell a legendához.

[37] ÁBTL ÁB. 842. *ÁÉK Titkos kutatás* – az állambiztonsági szerveknek az a tevékenysége, amelynek során az ellenséges tevékenysége, amelynek során az ellenséges tevékenység elkövetésével gyanúsított személy lakását, lakrészét, munkahelyét, szállodai szobáját, ruházatát, csomagját illetve poggyászát átvizsgálják. Ebbe a körbe tartozik a járművek és szállítóeszközök átvizsgálása is.

[38] ÁBTL ÁB. 842. *ÁÉK Provokáció* – kihívás, bujtogatás, ingerlés, izgatás, előidézés. – A kapitalista országok rendőrsége és titkosszolgálati ügynökségének ún. beugrató csefogása.

[39] ÁBTL ÁB. 842. *ÁÉK Magatartási vonal* – az a meghatározott viselkedési forma, amelyet a hálózati személy a feladat végrehajtása érdekében a környezetében, az ellenség előtt tanúsít. Ez minden elemében legyen ellenőrizhető és logikus összefüggésben álljon megnyilvánulásaival, viselkedésével. – Elemei: politikai arculat, erkölcsi magatartás.

[40] ÁBTL ÁB. 842. *ÁÉK Hírigény* – a hírszerző központok a mindenkori politikai, gazdasági és katonai helyzetnek megfelelő információigényt állítanak össze rezidentúráiknak és hálózatuknak. Témája szerint lehet: politikai, gazdasági, kereskedelmi, katonai-haditechnikai, tudományos-műszaki és operatív vonatkozású. Típusa szerint lehet: hosszú vagy rövid távlatú, általános, folyamatos, sürgős, valamint speciális hírigény.

[41] ÁBTL ÁB. 842. *ÁÉK Személyes megismerés* – az állambiztonsági szerv munkatársa és a szervezési jelölt közötti közvetlen kontaktus, tanulmányozás elengedhetetlen mozzanata. – Célja: a tanulmányozás adatainak ellenőrzése; a további feladatok meghatározása; a meghívás módjának (hely, időpont) megválasztása; további adatgyűjtés a szervezés végrehajtásához. – Formái: konspirált (az operatív tiszt kiléte ismeretlen marad); fedéssel (a természetes helyzetet kihasználva, más szerv képviselőjében); nyíltan (a megismerő a szervezést is végrehajtja).

[42] ÁBTL ÁB. 842. *ÁÉK Anyagátadási találkozó* – a rendkívüli találkozó speciális esete, amikor tárgyalás és eligazítás nélküli – ismeretség tényét is leleplezve – nyilvános helyen anyagátadás-átvétel történik; például: szórakozóhelyen, villamoson, áruházban, moziban stb. A megbeszélésre az operatív helyzet vagy valamelyik fél konspirációs helyzete nem ad lehetőséget.

[43] ÁBTL ÁB. 842. *ÁÉK Rendkívüli találkozó* – két, soros találkozó között létrejött, előre meg nem beszélt találkozás. Mindkét fél kezdeményezésére létrejöhet.

[44] ÁBTL ÁB. 842. *Operatív kombináció* – az erő, az eszközök, módszerek egyidőben alkalmazott, összefüggő rendszere a mélyebb felderítés, a bűncselekmény bizonyítása, megelőzése akadályozása, korlátozása, megszakítása, a hálózati személy kivonása, egyéb operatív célok érdekében.

[45] ÁBTL ÁB 842. *Társadalmi kapcsolatnak* nevezték azt a szocializmushoz hű személyt, aki felkérésre vagy önként folyamatosan segíti, tájékoztatja az állambiztonsági szerveket.

[46] ÁBTL 3. 1. 5. O-20011. „Palota” fn. d. 62. p. A vizsgált dosszié alapján megállapítható, hogy 1973-ra már főrezidentúra működik Rómában.

[47] ÁBTL 3. 1. 5. O-20011. „Palota” fn. 62. p.

[48] ÁBTL 3. 1. 5. O-20011. „Palota” fn. 72. p.

[49] Cheli, Giovanni (1918–) bíboros. 1942-ben szentelik pappá. A Szentszék diplomáciai szolgálatában Guatemalában, Spanyolországban és Olaszországban dolgozik. 1967-től a vatikáni Tájékoztatási Hivatal tagja. A Szentszék egyik legismertebb diplomatája. Több alkalommal is Magyarországra utazik, 1971-ben tárgyal a budapesti amerikai nagykövetségen tartózkodó Mindszentyvel is. 1971. szeptember 28-án egyik kísérfője, amikor el kell hagynia az amerikai nagykövetséget és Magyarországot. 1973-ban VI. Pál pápa a Szentszék ENSZ-megfigyelőjévé nevezi ki. 1978-ban szentelik püspökké, ő lesz az ENSZ első apostoli nunciusa. 1986-tól 1998-ig a „Vándorlók és Úton Lévők” Pápai Tanácsának elnöke. II. János Pál pápa 1998-ban kreálja bíborossá.

[50] Tomek Vince (Palocsa, Sáros megye, 1892. november 9. - Róma, 1986. április 18.) piarista szerzetes. Tizenhat éves korában belépett a piarista rendbe. 1916-ban szentelték pappá. 1919-ben teológiából doktorált és így 1920-tól már taníthatott a budapesti rendi főiskolán, ahol prefektus is lett. 1928-1940 között tartományi asszisztens, párhuzamosan a budapesti rendház rektora, 1940-től pedig rendi vagyongondnok is. 1946-ban lett a magyar piaristák tartományfőnöke. 1947-ben a rend Rómában tartott káptalanján generálissá választották. 1967-ben hetvenöt éves korában mondott le tisztségéről.

[51] ÁBTL 3. 1. 5. O-20011. „Palota” fn. 77. p. Erre jó példa „Nyíri-Keleti” fedőnevű ügynök példája. Ezzel kapcsolatban ld. Szabó Csaba: „Nyíri” és „Keleti” – Keresztes c. tanulmányát [jelen számban](#).

[52] ÁBTL 3. 1. 5. O-20011. „Palota” fn. 77. p.

[53] ÁBTL 3. 1. 2. M - 38234 „Póló Márk” ü. 105-106. Póló Márk esetében a szubjektív tényezőnek az számított, hogy a püspökök személyes érdekeik mentén szerették volna befolyásolni a PMI ösztöndíjasok listáját. Ebben az esetben Póló Márknak szerencséje volt, felkerült a listára.

[a cikk elejére](#), [a vissza a tartalomjegyzékhez](#).

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Szabó Csaba: "Nyíri" és "Keleti" - Keresztes. Adalékok a görög katolikusok 20. századi történetéhez

A magyarországi ügynökügyek beárnyékolják az 1989-es békés átalakulás óta eltelt időszakot. A Google internetes kereső 465.000 alkalommal fedezte fel az „ügynök” kifejezést a világhálón. Ebben a széles körben Arthur Miller kiváló darabja, *Az ügynök halála* természetesen éppen úgy előfordulhat, mint a különféle kereskedelmi ügynökök tevékenységével kapcsolatos reklámok, hírek. A keresés szűkítése „egyházi ügynökre” még mindig 117.000 találatot eredményez. További szűkítési lehetőségként a „katolikus ügynök” 73.400 alkalommal, a „püspök ügynök” pedig 40.800 esetben fordul elő az interneten. Mindenképpen megállapítható, hogy a téma iránt óriási az érdeklődés. Már csak azért is, mert sajnálatos módon nem sikerült tisztességesen lezárunk népi demokratikus közelmúltunkat. Jó magyar szokás szerint csak maszatolgatunk az elmúlt kommunista, szocialista diktatúra örökségét illetően. Bár az ok, okozat rejtve marad előttünk, mégis tény, hogy az elmúlt 18 évben ciklikusan kerültek napvilágra újabb és újabb ügynökök nevei, tettei. Néhány napig aztán a média kivételes érdeklődését élvezték az előkerülő esetek, többnyire kizárólag a bulvársajtó színvonalán.

Természetesen az érintetteket leszámítva kényelmesebb az ügynökökről diskurzust folytatni, mintsem hogy olyan kényes kérdések esetleg valakinek eszébe jussanak: hogyan olvadt el az állami, népi vagy a szükségesnek kikiáltott privatizációban; hová lettek azok az egykori állambiztonsági tiszték, akik mai politikai, gazdasági szövetségeseink és partnereink ellen, vagy éppen saját honfitársaik ellen folytattak hírszerző és elhárító tevékenységet; hova lett az egykori túlméretezett állambiztonság vagyona, a T-lakások, a technika, az autók és legfőképpen az információk. Akár csak részben is, akár választott képviselői útján kapott-e hiteles és hihető választ mindezekre a kérdésekre a magyar társadalom? Nem!

Jóllehet még az elmúlt rendszer által ránk hagyott ügynökproblémát sem sikerült megnyugtatóan tisztáznunk, mégis néha kihasználják a lehetőséget, hogy általuk fontosabbnak tartott kérdésekről eltereljék a figyelmet. Ezért kerülnek időről-időre az ügynökök, különösképpen az egyházak ügynökei a rivaldafénybe. Az is igaz, hogy bármennyire keveset tudunk is az elmúlt diktatúra államvédelméről, állambiztonságról, az már most is tisztán látszik, hogy e szervek az egyházakkal kapcsolatban rendkívüli sikereket értek el. Újabban egyre több dokumentum kerül be az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába (ÁBTL), amelyek arról tanúskodnak, hogy az egyházak készségesen együttműködtek a Magyar Népköztársasággal. Mondhatnánk, hogy csak most, 18 évvel 1989 után jön igazából a „feketeleves”, mert a levéltárban az iratok végleg elveszítették minősített tartalmukat, a tudományos kutatás számára szabadon hozzáférhetőek.^[1]

Jelen tanulmányban is egy ilyen frissen levéltárba került ügy tanulságaival foglalkozunk. A „Nyíri” fedőnevű M-dosszié^[2] minősítését 1999-ben felülvizsgálták az Információs Hivatalban és 2009. február 15-ig fenntartották „szigorúan titkos” minősítését. Ezt a minősítést törölték 2007-ben a 2003. évi III. törvény 2. § (1) bekezdés alapján.^[3]

A „Nyíri” fedőnevű személy Keresztes Szilárd görög-katolikus püspök. Az ő sorsa, története – mint azt látni is fogjuk – természetesen egyedi, hiszen minden egyes ügy egyedi. Azonban egy szélesebb összefüggésben egyáltalán nem kivételes, ami vele történt, történik. A kommunista, szocialista egyházpolitika és az egyházakkal, elsődlegesen a katolikus egyházzal foglalkozó állambiztonsági gépezet a rendszer működése idején mindvégig ellenségként kezelte az egyházakat és tagjaikat. Illúzió lenne azt hinni, hogy valamiféle „kiegyezés” folytán bizalom alakult ki valaha is az egyháziak és az ateista állampártiak közt. Kölcsönösen fel és kihasználták egymást, együttműködtek, mintha céljaik hasonlóak lettek volna. Pedig a vallás, az egyházak visszaszorítása, ellenőrzése nem állhatott egyházi személy érdekében. Akkor hát mi volt ennek a különös összejátszásnak az alapja?

* * *

Ahhoz, hogy jobban megérthessük a görög katolikusok különleges helyzetét a 20. század második felében, és a velük kapcsolatos állambiztonsági játszmákat, szükséges némi történelmi visszapillantás.

Az Alföld keleti részén, többnyire a munkácsi püspökök joghatósága alatt élő bizánci szertartású, magyar nyelvű keresztényekről a 17. századtól kezdve vannak ismereteink.[4] 1868-ban már 52 magyar egyházközség képviselői kérelmezték a magyar nyelvű liturgia engedélyezését és egy önálló magyar bizánci rítusú egyházmegye felállítását. Kérésük csak részben teljesült, amikor 1875-ben megalakult a munkácsi egyházmegye 33 magyar ajkú parókiáját magába foglaló „Hajdúdorogi Külhelynökség”. A két évtizeddel később, 1898-ban létrehozott „Görögszertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságának” is csak 1912-re sikerült elérnie, hogy végre I. Ferenc József megalapította (május 6.), X. Szent Piusz pápa kanonizálta (június 8.) és a Magyar Országgyűlés az 1913. évi XXXV. számú törvénycikkével törvénybe is iktatta a Hajdúdorogi Egyházmegyét. Az új egyházmegyéhez 162 parókia tartozott (közülük korábban 70 a munkácsi, 8 az eperjesi, 44 a nagyváradí, 35 a gyulafehérvár-fogarasi, 4 a szamosújvári, 1 pedig az esztergomi egyházmegyék része volt). Az egyházmegye hivatalos, liturgikus nyelve az „ógörög” lett. I. Ferenc József 1913. április 21-én nevezte ki a Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegye első püspökét, Miklósy István[5] zempléni főesperest, sátoraljaújhelyi paróchust. A trianoni békeszerződéssel az egyházmegye 75 parókiája Romániához került, amelyeket a Szentszék az ottani görög katolikus püspökök joghatósága alá rendelt. A négy Csehszlovákiához került egyházközséget a Munkácsi Egyházmegyéhez csatolták (ezek később az Eperjesi Egyházmegye joghatósága alá kerültek). A nagyváradí görög katolikus egyházmegye két parókiája viszont a Hajdúdorogi Egyházmegye része lett.

Miklósy István 1937. október 29-én elhunyt. Az egyházmegyét csaknem 18 hónapon át Bányai Jenő káptalani helynök kormányozta, majd XII. Piusz pápa 1939. március 25-én Dudás Miklós[6] bazilita szerzetest nevezte ki az egyházmegye második püspökévé. A II. világháború idején Hajdúdorogon népfőiskolát, Nyíregyházán diákokthont, Máriapócon pedig a bazilissza nővérek vezetésével zarándokházat és árvaházat létesített. A világháborút követő területi átrendezés miatt 1946-ban a Szentszék a hajdúdorogi püspök joghatósága alá helyezte az eperjesi és munkácsi egyházmegye Magyarországon maradt parókiáit magába foglaló Miskolci Apostoli Exarchátust (Adminisztratúrát). 1950-ben, mielőtt az állami hatóságok hozzákezdtek az egyházmegyei papnevelő intézetek felszámolásához,[7] Dudás püspök a saját otthonában megalapította az egyházmegyei Papnevelő Intézetet és a Hittudományi Főiskolát. Az 1950/51-es tanévben első- és másodéves teológusokkal kezdték meg az intézetek a működést. A többi görög katolikus papnövendék a budapesti Központi Szemináriumban maradt. Az 1953/54-es tanévben már öt évfolyam indult. Ugyancsak Dudás Miklós püspök idején sikerült elérni a Szentszéknél a görög katolikusok számára két meghatározó döntést: a magyar liturgia szentesítését,[8] és a püspöki joghatóságnak az ország egész területére történő kiterjesztését.[9] Ezzel kapcsolatban Dudás Miklós felállította a „Szórványhelynökséget”, melynek élére későbbi utódát, Timkó Imre[10] professzort nevezte ki.

VI. Pál pápa 1975. január 10-én dr. Timkó Imre kormányzó helynök személyében nevezte ki a Hajdúdorogi Egyházmegye harmadik megyéspüspökét. Ugyanakkor a pápa dr. Keresztes Szilárd[11] teológiai tanárt, kunáviai c. püspöki címmel, segédpüspökévé nevezte ki. Timkó püspök székfoglaló beszédében körvonalazta legfőbb célkitűzéseit: a Liturgia rekonstrukciója a keleti hagyományok és a fejlődő magyar nyelv kívánalmai szerint; a szemináriumi nevelés és a teológiai oktatás megújítása; a papság és a hívek belső, lelki egészségének megújítása. Timkó Imre megyéspüspök 1975. március 15-én Keresztes Szilárd segédpüspököt nevezte ki budapesti helynökké.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1979. március 13–14-én tartott ülésén egyhangú határozattal elfogadta és támogatta a hajdúdorogi megyéspüspök kérését, hogy az Apostoli Szentszék véglegesítse joghatóságának az egész országra történő kiterjesztését. II. János Pál pápa „Summis Pontificibus” kezdetű bullájával 1980. július 17-én a Hajdúdorogi Egyházmegye joghatóságát minden Magyarországon élő görög katolikus hívőre kiterjesztette. Ezen intézkedés alól kivételt képez a Miskolci Apostoli Kormányzóság területe. Timkó Imre püspök halála után II. János Pál pápa az egyházmegye segédpüspökét, dr. Keresztes Szilárdot nevezte ki a Hajdúdorogi Egyházmegye negyedik püspökévé.

A püspök a rendszerváltást követően jelentős beruházásokat kezdett. Óvodát indított Miskolcon, majd Nyíregyházán és végül Hajdúdorogon is. Ugyanitt megalapította az első magyarországi görög katolikus általános iskolát (1990), illetve gimnáziumot és mezőgazdasági szakközépiskolát és diákotthont (1991). Az 1991. évi pápalátogatás miatt megtörtént a máriapócsi Könnyező Istenszülő kegyhelyének felújítása is, amit 1998-ban a Máriapócsi Lelkigyakorlatos- és Zarándokház építése követett. Számos konferenciát rendezett, például a Kegyhelyek és Zarándoklatok I. Európai Kongresszusát, a Keleti Katolikus Püspökök Európai Találkozóját és a Keleti Katolikus Szeminárium Elöljárók Továbbképzését. A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola a Pápai Keleti Intézet affilált intézménye lett (1996) és elindult az önálló egyetemmé válás útján. A hittudományi főiskola új épülete 2003-ban készült el. A hívek jobb lelkipásztori ellátása érdekében több új egyházközséget alapított és új templomokat építettek.

Az *Új Ember* 2000. február végén tudósított Keresztes Szilárd püspökké szentelésének huszonötödik évfordulójáról és az ahhoz kapcsolódó ünnepségről. A szent liturgia keretében felolvasták II. János Pál pápa levelét és Achille Silvestrini bíboros, a Keleti Egyházak Kongregációja prefektusának táviratát. Az egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus papjainak és híveinek köszönetét és jókívánságát Pregun István püspöki helynök tolmácsolta. A görög szertartás szerint bemutatott ünnepi szent liturgiát a jubiléussal együtt mutatta be Karl Joseph Rauber érsek, apostoli nuncius, a római Keleti Intézet rektora, a környező országok öt görög katolikus püspöke, és Seregély István érsekkel az élen szinte teljes létszámban a Magyar Katolikus Püspöki Kar. Az ünnepi ebéden részt vettek a hazai ortodox és protestáns egyházak képviselői, valamint Semjén Zsolt egyházi ügyekért felelős helyettes államtitkár, a megye és a település képviselői.[12]

* * *

Öt év múlva lesz száz éves a Hajdúdorogi Egyházmegye, amelyet négy főpásztor kormányozott eddig. A közel száz év alatt két világháború, két forradalom, többszöri társadalmi és területi változás, negyven évig tartó ateista diktatúra mellett működött az egyházmegye. A görög katolikusok történetéhez rendelkezésre álló irodalomból küzdelmes 100 esztendő olvasható ki. Azonban olyan érzése van a laikus érdeklődőnek, mintha a történetírók valami különleges prizmán keresztül szemlélték volna az eseményeket. Átérezzük a küzdelmet és az erőfeszítéseket. Általuk egy heroikus kép rajzolódik elénk, amelyet a nehézségek ellenére is az építkezés és gyarapodás jellemez. Egyáltalán nem kapunk magyarázatot viszont olyan furcsa eseményre, hogy hogyan sikerülhetett Dudás Miklós püspöknek a kemény Rákosi-diktatúra idején, a többi papképző bezárását megelőzően egy Hittudományi Főiskolát alapítania. Ugyancsak válasz nélkül marad az olvasó a tekintetben is, hogy amikor a környező országok görög katolikusait üldözték, és mindent elkövettek felszámolásukra, addig a magyar görög katolikusok nagyobb bántódás nélkül, viszonylagos nyugalomban, csendben élhettek, sőt enyhén gyarapodtak is (a plébániák, a hívek és papjaik száma tekintetében).[13]

Ma, amikor a levéltárakban a népi demokrácia idején keletkezett iratok a tudományos kutatók számára rendelkezésre állnak, nem lehet megelégedni a korábbi sematikus képpel. Ugyanis a források másról is tanúskodnak, nem csak a hősiességéről és a megfontolt építkezéséről. A dokumentumokban ugyanis

fennmaradt a történet árnyoldala is, amihez például a besúgás, a másikat lejárató szándék, a törtetés, a kicsinyesség és az elvtelenség társul. A történészé a kellemetlen feladat, hogy a szégyen táplálta hallgatást áttörje, mert igazság csak egy lehet. Sem a görög katolikusoknak, sem a római katolikusoknak, de az egész magyar társadalomnak nem segít a hazugság, a múlt kényszerű elfelejtése, elferdítése. „Minden igazságtalanság kétélű kard, sosem gyógyul meg a seb, amit ejt.”^[14] A történésznek kételyei is vannak, mert jóllehet rendelkezésére állnak az iratok, de ma még nem lehet abban biztos, hogy minden dokumentumot látott. A múlt feltárása természetesen rekonstrukció. Ahogy a régész cserépdarabokból próbálja összerakni a vázát, a történész iratokból, sajtócikkekből, visszaemlékezésekből, minden rendelkezésére álló forrást felhasználva igyekszik összerakni egy-egy történetet.

Egyszer majd újra kell írni a görög katolikusok 20. század második felére vonatkozó történetét. Jelen tanulmány csakis azt vállalja fel, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában újlag előkerült dokumentumok és a Magyar Országos Levéltárban az egykori Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) fennmaradt iratai segítségével megpróbálja a görög katolikusok és jelenlegi püspökük, Keresztes Szilárd sorsát, lehetőségeit az elmúlt diktatúra utolsó két évtizedében objektíven bemutatni.

* * *

Az állambiztonsági hálózati anyagok alapján Keresztes Szilárd beszerzése 1967. október 6-án történt meg. A beszerzést Barát Tibor, a III/III/1–a. alosztály (elhárítás az egyházakban, a szektákban, a volt szervezetek között, valamint elhárítás a nemzetközi egyházi szerveknél és az emigráns szervezetekben a III/I. Csoportfőnökséggel – hírszerzés – együttműködésben) rendőr őrnagya hajtotta végre. Az 1967. október 9-én kitöltött 6-os kardon szerint Keresztes Szilárdot „fokozatosan, hazafias alapon” szervezték be ügynöknek és a „Nyíri” fedőnevet kapta.^[15] A fokozatos beszerzést megerősíti, hogy már egy évvel korábbról is ismert „Nyíri” fedőnevű ügynökjelölttől jelentés.^[16] Azt nem lehet pontosan kideríteni, hogy mikor és miért került Keresztes Szilárd az állambiztonság érdeklődési körébe, de alapos okkal feltételezhető, hogy ez a római ösztöndíjával lehetett szoros kapcsolatban. Az ügynökjelölteket gondosan feltérképezte az állambiztonság még a kapcsolatok felvételét megelőzően, majd hosszasan tanulmányozták őket. A római Pápai Magyar Intézet (PMI) hallgatóit szintén már jó előre kiválogatták, mindenképpen igyekeztek számukra hasznos személyt kijuttatni Rómába, hogy aztán a számlát is benyújtsák nekik.^[17] Keresztes Szilárd karakterisztikája bizonyára meggyőzte az állambiztonságot, hogy érdemes lehet próbálkozni nála. Ismerték kiváló képességeit, elemezték, feldolgozták alapvető jellemvonásait. Nyilván felajánlották számára az ösztöndíj lehetőségét bizonyos szolgálatokért cserébe. Tulajdonképpen még különösebb becsvágy sem kellett ahhoz, hogy a harmincas évei elején járó főiskolai tanárt csábítsa a lehetőség, hogy kiszabadulhat addigi kereteiből, világot láthat, Rómában a legjobb egyetemeken tanulhat. A beszerzésről mégis azt jegyezték fel, hogy „fokozatosan” történt. Ez jelentheti azt is, hogy Keresztes Szilárddal mégsem jutottak olyan gyorsan dűlőre, talán az állambiztonságtól elvárt szolgálatokat túl soknak tartotta, vonakodott belemenni az alkuba. De jelentheti azt is, hogy az állambiztonság kiemelten fontosnak tartotta őt megnyerni, és rendkívül körültekintően, alaposan, fokozatosan „cserkésztek” be, jártak el vele szemben. Bárhogy is történt, az ügynökjelölttel meg voltak elégedve, 1966 őszén megkezdhette tanulmányait Rómában. A PMI rektora, Zemplén György 1967. február 22-én elégedetten számolt be az Állami Egyházügyi Hivatalnak Keresztes Szilárdnak, az Institutum Orientale első éves hallgatójának kiváló vizsgaeredményeiről.^[18] Keresztes – „Nyíri” továbbra is végezte feladatát. Szorgalmasan látogatta a Keleti Intézet előadásait, és közben elkezdte küldeni alapos, tárgyilagos jelentéseit, amelyeket a hírszerzés rakott le.^[19] Tehát Keresztes Szilárd beszerzését a BM III/III-as, Belső Reakció és Szabotázselhárító Csoportfőnöksége hajtotta végre, de értékes jelentéseit a BM III/I-es, Hírszerző Csoportfőnökség használta, dolgozta fel.

„Nyíri” első lerakott jelentése a munkadossziájában 1968. július 3-án kelt. Az ügynök beszámolt egy június 23-i miséről a S. Maria in Loreto templomból, amelyet az olasz televízió is közvetített. A misén való részvételre felkérték a különböző egyházi intézményeket és papi kollégiumokat azzal, hogy ki-ki a maga nyelvén is bekapcsolódhat a liturgiába. A PMI-ből Dankó László vett volna részt a szentmisén, de az utolsó pillanatban közbejött neki valami és maga helyett Tarjányi Bélát küldte el. Ő az utolsó pillanatban érkezett, már vonultak is be a sekrestyéből a templomba. A prédikációban elhangzott, hogy sok helyre nem jutott el az evangélium híre és sok helyen nem szabad Krisztust szeretni. Imádkozni kell ezekért az országokért. A hívek imádságát az érintett országok képviselői anyanyelvükön mondják el. Tarjányi Béla előtt két ismeretlen pap szláv nyelven imádkozott, majd Tarjányi következett magyarul. „Nyíri” az eseményt már másnap jelentette a magyar követségen. Értékelése szerint nem politikai akció, hanem meggondolatlanság történt. Kifejtette, hogy a PMI részéről ők is érzik a felelősséget, hogy nem tájékoztatták előre a követséget, de azt gondolták, hogy az olasz televízióban elhangzó magyar nyelvű ima kedvező hatást vált majd ki Magyarországra nézve. A követségen kioktatták „Nyírit”, hogy igenis politikai megfontolásból ültették fel a PMI-t, ezért tiltakozniuk kell a szervezőknél, amit Dankó László meg is tett. Érdekes a tartótiszt jelentéshez fűzött megjegyzése. Ebből kiderül, hogy a misén történeteket „Nyíri” még aznap jelentette kapcsolattartójának szóban és később ezzel egybehangzóan adta le írásban is jelentését. Az állambiztonság éberségét azonban nem tudta kijátszani, ugyanis felderítették, hogy a szentbeszédben nemcsak általánosságokban beszéltek olyan országokról, ahol a vallást üldözik, hanem konkrétan meg is nevezték Lengyelországot, Csehszlovákiát és Magyarországot. „Nyíri” jelentéseiben erről hallgatott és mindvégig mentegetni igyekezett a PMI-t. A tartótiszt „bizalmatlanságán” nem kell meglepődni, „Nyíri” egyrészt kezdő ügynök, másrészt a hírszerzés feladata amúgy is, hogy minden információt ellenőrizzen, megszűrjön. „Nyírinek” ezek az első jelentései még a betanítását, ellenőrzését is szolgálták amellet, hogy természetesen a belőlük nyert adatok is fontosak voltak a hírszerzés számára.

Az ügynöki munka mechanizmusa is jól kiolvasható a dokumentumokból. Keresztes Szilárd 1966 őszétől 1969 végéig tanult Rómában. Jelentéseit 1968 nyarán kezdte lerakni a III/I/4-k alosztály. Tehát ügynöki működésének első dokumentálható szakasza[20] másfél év. Ebben az időszakban nyolc témában adott jelentést az állambiztonságnak: 1. Provokációs mise a S. Maria in Loreto-ban (1968. július 3.); 2. Dudás Miklós püspök római útja (1968. július 17.); 3. Fényképekről beazonosította a Keleti Intézet tanárait, évfolyamtársait (1968. augusztus 7.); 4. Jelentés a Keleti Intézetről (1969. március 26.); 5. Jelentés Michael Berger francia papról, a Keleti Kongregáció könyvtárosáról, későbbi sajtóreferenséről (1969. május 18.); 6. Jelentés a római magyar papi emigrációról (1969. szeptember 8.); 7. Jelentés a Keleti Kánonjogi Társaságról (1969. október 8.); 8. Jelentés Patacsi Gábor emigráns magyar jezsuitáról (1969. december 4.). A jelentések rendszertelen időközönként követték egymást, lényegében akkor keletkeztek, ha valami váratlan esemény történt (az első és második jelentés) vagy a tartótiszt feladatként adta elkészítését. A dosszié azonban nemcsak „Nyíri” jelentéseit tartalmazza, hanem a tartótiszt által „Nyíri” beszámolóiról készített „értékelő jelentéseit” és ugyancsak megőrizték a hírszerzőtiszt jelentéseit megbeszéléseikről és a lezajlott anyagátvételi találkozókról.[21]

A laikus olvasó azt gondolhatná, hogy a „Nyíri” által megszerzett információk semmi különös sem tartalmaznak. A PMI belső életéről, a tanárokról, a többi hallgatóról, a PMI-t felkereső hazai és külföldi papok, főpapok látogatásairól szólnak. Néha üzenetekről, pénzadományokról is értesült, amelyeket magyar emigránsok vagy külföldiek akartak Magyarországra eljuttatni. Minden olyan eseményről, személyről beszámolt, amelyek a Vatikánnal és a Keleti Intézettel kapcsolatosak voltak. Fontosak a római magyar papi emigrációt érintő jelentések is. Azonban a hírszerzés lényege éppen az, hogy minél több információt összegyűjtsenek, még ha azok önmagukban nem is tűnnek olyan fontosnak. Aztán az információk kiértékelése, szelektálása, a megfelelő helyre történő eljuttatása során összeáll a kép. Vagy el lehet „raktározni” az információt és mint egy adatbankban, akkor veszik csak elő, amikor a hírszerzésnek, a hazai és külföldi társszerveknek szüksége van rá, vagy újabb fontos adatok futnak be, amelyek árnyalják, átalakítják az addigi ismereteket. Az ügynök jelentéseiből a tartótiszt „információs jelentést” készít, azaz feldolgozza, megjegyzésekkel látja el. Gyakran olvashatjuk például, hogy a jelentést „felhasználtuk felső és társszervünk

tájékoztatására.” Az ügynöki és az információk jelentéseket a BM III/I–6. osztály kiértékelte, feldolgozta, ugyanis a hírszerzés 6. osztálya végezte a tájékoztatást, értékelést és elemzést. Dudás Miklós görög katolikus püspök római látogatásával kapcsolatban például: „A jelentés értékes. A Rómába látogató magyar egyházi személyiségek tevékenységére vonatkozó információkra a jövőben is igényt tartunk.”[22] Előfordult egy alkalommal, hogy az ügynökkel tartott megbeszélésen részt vett a belső elhárítás tisztje is, méghozzá nem más, mint a Keresztes Szilárdot beszerző Barát Tibor, a BM III/III–1. osztály időközben alezredessé előléptetett nyomozója.[23]

Érdekes megvizsgálni azt is, hogy milyen a „Nyíri” által készített jelentések nyelve, stílusa. A rendkívül intelligens ügynök jelentéseiben is mindig pontosan, tárgyilagosan ugyanakkor választékosan, olvasmányosan ír. Egyáltalán nem felszínes vagy locsogó, mindig a lényegre koncentrál és azt világosan meg is fogalmazza.

Különösen fontos szempont „Nyíri” tevékenységének megértéséhez az általa írt jelentések információtartalmának, „Nyíri” együttműködésének vizsgálata. Keresztes Szilárd, alias „Nyíri” fedőnevű ügynök viszonylag szűk körben mozgott, ennek ellenére nem kell alábecsülni beszámolóit. Rendkívül tájékozott volt a vatikáni és a hazai egyházi és politikai eseményekről. Különösen alapos ismeretekkel rendelkezett a Keleti Kongregáció, a Keleti Intézet és a római Pápai Magyar Intézet ügyeit, valamint a római magyar papi emigrációt illetően. Elfogadottságát a különböző szervezeteknél, személyeknél nyilván segítette mások mellett nagyfokú intelligenciája és pontossága is.

Az első jelentése kivételével, amikor a PMI felelősségét akarta csökkenteni a provokált misével kapcsolatban, a későbbiekben nem fordult elő, hogy a hírszerzők információk elhallgatásával vádolták volna. Ugyanakkor néha azt tapasztalhatjuk, hogy az ügynök taktikázott is, megpróbált „kisiklani” az állambiztonság szorításából. Például egy alkalommal, amikor az évfolyamtársairól készült fotón látható személyeket kellett beazonosítania, nagyon szűkszavú jelentést adott le. A tartótiszt utasította, hogy részletesen számoljon be a Vatikán keleti intézményeiről. „Nyíri” egyéb elfoglaltságaira hivatkozva elhárította a kérést, de nem sikerült végleg elodáznia a megbízást. A szemeszter végén hazautazott Magyarországra, itthon kellett elkészítenie a részletes jelentést.[24] Egy 1969. március 4-én Rómában kelt információk jelentéshez fűzött megjegyzésből többet is megtudhatunk. „Nyírit mi bízunk meg azzal a feladattal, hogy a Vatikán keleti egyházi intézményeiről készítsen részünkre egy részletes ismertetést. Mivel érdemleges írásbeli jelentést eddig nem adott, kezdetben a feladatot sem akarta elvállalni, majd ráhatásunkra korábbi álláspontjából engedett, de az anyagot levél formájában készítette el, amelyet visszakért, mert azt egyik hazai paptársának kívánja eljuttatni. Ezt azért teszi, mert még mindig attól tart, hogy írásos jelentései esetén velünk való kapcsolata illetékteleneknek is tudomására juthat.”[25] Valóban elkészült a „levél”, 15 gépelt oldalon. A címzett egy „állítólagos” Feri bácsi. Sem dátumozva, sem aláírva nincsenek az oldalak. A „levélben” viszonylag kevés utalás van a címzett személyére, bár vele kapcsolatban említ olyan személyt is, aki talán beazonosítható. „Tegnap megkaptam Feri Bácsi levelét, és alaposan elgondolkoztattam. Régóta foglalkozom már azokkal a kérdésekkel, melyeket most fontosnak tartok összegezni, de Feri bácsi levele végképp kiváltotta belőlem a kényszert, hogy saját gondolataim között rendet teremtsék. Nagyon örülök a jogászkongresszus meghívásának, különösen annak, hogy ez az összejövetel Szalonikiben lesz. Feri Bácsi persze nem tudja még, hogy mire vállalkozik, amikor ilyen hosszú időre Jancsival köti össze a szekerét, de hát Görögország és különösen az Athos lehetősége sok áldozatot mér.”[26]

Lehetséges, hogy Feri bácsi fiktív személy, de az is elképzelhető, hogy akár a tartótiszt fedőneve, különösen abban az összefüggésben, hogy Feri bácsi levele váltotta ki azt a kényszert (!), hogy rendet teremtsen a gondolatai között, megírja a beszámolót. Az egyházi személyek kiutazásait az Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül kellett kezdeményezni. Átvizsgáltam az 1969 és 1971 közötti éveket az elnöki iratok közt, ahol önálló iktatószámra rakták le a külföldi kiutazásokat.[27] Semmi nyoma nincsen jogászkongresszusnak, sem pedig görögországi útnak, sőt Ferenc és János keresztnevű görög katolikusok kiutazásának sem. Természetesen lehetne találgatni, hogy mire illenek a paraméterek, de meggyőződésünk, hogy Feri bácsi inkább fiktív személy vagy fedőnév lehet. A János nevű illetőt könnyebb azonosítani, mert egy 1969. október

8-án kelt jelentésből kiderül,[28] hogy Hollós János[29] magyar görög katolikus egyházbiztos 1968 januárjában Rómában járt. Keresztes Szilárd bemutatta a Keleti Intézet rektorának is, aki felvetette, hogy tervbe vették egy közös ortodox és görög katolikus társaság felállítását a keleti egyházjog tanulmányozására, és abban Hollós is részt vehetne. Végül a tanácskozás lekerült a napirendről, mert az ortodoxok nem működtek közre. Egyébiránt a személyek beazonosításánál fontosabb tény, hogy az ügynök vonakodott, rendkívül körültekintően, óvatosan akart eljárni. 1968 decemberében, amikor „elszabotálta” a feladat teljesítését, ösztöndíja még nem járt le Rómában, csak hazautazott az év végén. Nincsen különösebb nyoma, hogy mivel hatottak rá, de nyilván nem hagyták elveszni a „befektetést”. Kényszeríthették, zsarolhatták vagy kecsegtethették. Tény, hogy 1969 tavaszán már újra Rómában volt, időközben elvégezte a feladatot, leadta a részletes jelentést. Sőt 1969 decemberéig több fontos jelentést is adott közvetlen kapcsolatairól. Michel Berger és Patacsi Gábor „Nyíri” jelentései nyomán került a hírszerzés érdeklődési körébe. A III/I–4. osztály fontosnak is tartotta személyüket, felkészültek tanulmányozásukra. Csakhogy 1969 végén lejárt Keresztes Szilárd tanulmányi ösztöndíja, hazautazott. Munkadosszióját is lezárták. „A mai napon a dossziét 23 sorszámmal és 70 lappal lezárom. Budapest, 1969. december 15. Kósa György f[ő]h[a]d[na]gy.”[30]

Az állambiztonság természetesen előkészítette Keresztes visszajuttatását Rómába, mert fontosnak tartották a „Nyírinek” köszönhető célszemélyek, Berger és Patacsi tanulmányozását. Természetesen a BM a háttérben maradt, sőt a konspiráció miatt hivatalosan a Magyar Katolikus Püspöki Kar kérelmezte az Állami Egyházügyi Hivatalnál, hogy Keresztes Szilárd 1970 májusában Rómába utazhasson tanulmányai befejezése miatt.[31] Természetesen az engedélyt azonnal megkapta. Május 18-án érkezett meg Rómába és már 20-án fel is kereste kapcsolattartóját. Röviden megbeszéltek, hogy a kellő konspiráció betartásával június 1-jén találkoznak majd egy étteremben. A hírszerzőtiszte egy órával korábban elindult a megbeszélés helyre. Gépkocsival és gyalogosan „önellenőrzést” tartott, hogy nem követik-e. A találkozáson a hírszerző elisméltette „Nyírirel” Budapesten kapott feladatait, aki azonban fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a szakdolgozat elkészítése miatt csak júliusban tud megfelelni a vele szemben támasztott elvárásoknak.[32] Valóban, június végén találkozott ismét tartótisztjével az elsőhöz hasonló konspiratív módon. Keresztesnek tulajdonképpen szerencséje volt, mert részben a nyári szünet, illetve a nyári szabadságolások idején érkezett Rómába. Korábbi kapcsolataival alig találkozott, a hírszerző is belátta ezt, ezért új feladatokat jelölt ki „Nyíri” számára. Elsősorban a római magyar papi emigrációt és a római zarándokházat[33] jelölte ki célfeladatként az ügynök számára. Jelentését a hírszerző azzal zárta, hogy „Nyíri az elmúlt futáridőszakban érdemleges tevékenységet részünkre nem fejtett ki.”[34] Talán szóban is kifejtette a tartótiszt elégedetlenségét „Nyírinek”, mert egy hónappal későbbi jelentésében már elégedetten számolt be az ügynök tevékenységéről. „Nyírinek az utóbbi hetekben tanúsított együttműködését jónak tartom, a kért jelentés elkészítését vonakodás nélkül vállalta. Megbeszélésünk alapján kezdeményezéseket tett meghívásokra, de folyamatos ellenőrzése is azt igazolja, hogy látogatói egyelőre még nem voltak.”[35]

„Nyíri” részletes beszámolója kilenc oldalt tesz ki és munkadossziójában az egyetlen fedőneves aláírással ellátott jelentés.[36] A hírszerzőtiszte augusztus 26-i jelentésében összefoglalta mindazokat az információkat, amelyeket „Nyíritől” szóban és írásban kapott. Ezek közül a zarándokház ügyét tartották a III/I. Csoportfőnökségen olyannyira fontosnak, hogy önálló információs jelentést kértek vele kapcsolatban, és az ügynöktől kapott tájékoztatást mind a III/III. Csoportfőnökséggel, mind pedig az ÁEH-val megosztották. „Nyíri” a római emigránsoktól ugyanis olyan információt szerzett, hogy nem megoldott a zarándokház fenntartása, ezért talán az lenne a legjobb megoldás, ha a Magyar Katolikus Püspöki Kar átvénné az ingatlant. Ez a lehetőség természetesen a magyar belügyisek figyelmét és érdeklődését alaposan felkeltette. Ugyancsak ebben a jelentésben olvasható, hogy „Nyíri” megemlítette a tartótisztnek, „hallott Száll nagykövet végleges hazarendeléséről, és úgy véli, hogy otthon majd igyekeznek őt nyugati szemléletéről gyorsan leszoktatni”.[37] Keresztes igyekezett magánügyben is kihasználni kapcsolatát az állambiztonsággal. A Keleti Kongregációban 150.000 lírát kapott egy villanyírógép vásárlásához, és kérte a hírszerzés segítségét a hazaszállításához.[38]

Ezzel véget érnek „Nyíri” fedőnevű ügynök jelentései 1970-ben. Tanulmányait Rómában eredményesen lezárta, végleg hazaköltözött. Munkadosszióját azonban nem zárták le...

* * *

Nincs információ egyelőre arra nézve, hogy hol vannak „Nyíri” további jelentései. Hazaérkezése után a III/I. Csoportfőnökség már nem tudta foglalkoztatni, visszakért a III/III. Csoportfőnökséghez. A Belső Reakció és Szabotázselhárító Csoportfőnökség bizonyára foglalkoztatta is, jelentései az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára által őrzött különböző dossziékból összeszededgethetők. További állambiztonsági „karrierje” hálózati anyagából olvasható ki. 1973-ból fennmaradt „Nyíri” 6/C kartonja[39] és egy adatlapja[40]. A karton lényegében megismétli az eredeti, 1967. évi 6-os karton adatait. Új információ, hogy „Nyíri” besorolása megváltozott, ügynökről titkos megbízottra (Tmb).[41] Személyes adatai között feltüntették az egyházi beosztásában időközben beállt változást is: 1970-től általános szórványhelynök lett budapesti székhellyel. Nyelvismeretét is jelezték: alapfokon – francia; középfokon – latin, görög, orosz; felsőfokon – német, olasz. Érdekes, a titkos megbízott egyéniségéről is sokat mondó rovat a „speciális ismeret (hobby): fényképezés, filmezés, képzőművészet, zene, opera, balett, könyvgyűjtés”. Ugyancsak új elemként szerepel az iraton „Nyíri” beszerzésének célja: „titkos információ szerzése, felderítése”; és jelenlegi (1973) foglalkoztatási vonala: „egyéb egyházi klerikális vonal”. [42]

Ennél is többet elárul a „hálózati személy Nyírőről” felvett „adatlap”. A négy oldalon, 10 nagyobb témakört taglaló nyomtatvány összefoglalja a 6-os karton adatait és kiegészíti azokat a hálózati személy karakterisztikájával. Témakörönként haladva csak az új információkat közöljük:

A) A hálózati személy: személyes adatok.

B) A beszerzés: az együttműködést csak „ingadozva, hosszas meggyőzés után vállalta”. Feltételként szabta, hogy „írásos jelentést nem ad”.

C) Jelenlegi foglalkoztatási területei: egyéb egyházi, klerikális vonalakon. Jelenlegi foglalkoztatástól függetlenül felhasználható: „határon túli operatív akciókra”; „tanulmányozási feladatokra”; „beutazó külföldiek ellenőrzésére”.

D) Kapcsolatok, utazás: külföldön kapcsolatokkal rendelkezik az „emigráns szervezetek, intézmények, emigráns szervek munkatársaival”; „egyéb gyanús ellenséges elemekkel” Olaszországban. A kapcsolat „aktivizálható”. Belföldön „jelentős politikai, társadalmi” kapcsolatokkal rendelkezik. Nyugaton hivatalosan és turistaként is járt. Alkalmanként nyugatra utazhat, Olaszországba; magánjelleggel alkalmanként minden országba kiutazhat.

E) Operatív munkában hasznosítható lehetőségei: Lehetősége van hivatalosan és magánjelleggel is külföldieket fogadni. Munkahelyéről rövidebb, családi köréből hosszabb időre is kivonható. „Az ellenséges hírszerzés már felfigyelt rá, ellenőrizte”.

F) Erkölcsi, politikai arculata, környezete: a szocialista rendszerhez lojális. Vallásos. „Egyéb alkalmazotti” származású. Környezete – egyházi. „Nyugati kapcsolatai körében ismerik beállítottságát, származását, környezetét”.

G) Ellenőrzöttsége, felkészültsége: Ellenőrzött, megbízható. A hálózati munkát „szívesen, karrierista meg gondolásokból végzi”. Felkészültségei: „még nem tartott hálózatot, de alkalmas rá”; „speciális hírszerző, elhárító”; „titkos összeköttetési kiképzésben részesült”.

H) Jellemvonásai, egészségi állapota: temperamentuma: „hevesvérű, mozgékony”. „Társaságban gátlásos, zárkózott”; „leleményes, kényes helyzetekben feltalálja magát”; emlékezőtehetsége és megfigyelőképessége jó; takarékos; „durva, goromba”; „részben őszinte”; „titoktartó”. „Mértéktartással szeret inni”. Egészséges.

I) Megjelenése, speciális ismeretei: Magas, sovány, barna szemű, barna hajú, egyszerű megjelenésű.

J) Kizárás – átadás – pihentetés: nincs kitöltve.[43]

Az állambiztonság számára hihetetlenül fontosak voltak ezek a karakterisztikák. Tartótisztek válhatták egymást, az arra alkalmas hálózati személyt más csoportfőnökség is használhatta. Az adatlap egy sablon volt a belügyis tisztek kezében. Számunkra is számos adalékot kínál az ügynök, titkos megbízott megértéséhez. A tény, hogy „Nyíri” ügynökből titkos munkatárssá „lépett elő”, jól jelzi megbízhatóságát. Ezt egyébként az adatlap is tartalmazza, sőt kiegészíti azzal, hogy a hálózati személy „ellenőrzött”, azaz nem próbálta meg félrevezetni, kijátszani az állambiztonságot. Igaz, azt is megtudjuk róla, hogy az együttműködést csak ingadozva, hosszas ráhatásra vállalta. Ennél a témakörnél az is beszédes, ami nem jellemző „Nyírire”, vagyis nem erkölcsi, kompromittáló okokkal és nem is anyagi érdekeltség alapján szervezték be. Ugyancsak fontos a hálózati munkához való hozzáállása és felkészültsége. Szívesen dolgozott az állambiztonságnak, igaz, karrierista megfontolásból. Lassan összeáll a kép: valószínűleg elutasította az állambiztonságiak első megkereséseit, talán még a felajánlott római tanulmányi lehetőség sem győzte meg azonnal, bár ez nagyon erős kísértés lehetett. Többet kellett ígérni a belügyis tiszteknek. Elmagyarázhatták neki, hogy már eleve kiválasztása a feladatra, a római kiutazás és tanulmány is az állam bizalmát jelzi. Bizonyára nem kellett sokáig magyarázni, hogy aki élvezzi az állam bizalmát, aki kiváló tanulmányi eredményekkel rendelkezik, arra komoly jövő vár, ha élni tud a lehetőséggel. Valószínűleg így zajlott le Keresztes Szilárd győzködése, amíg beleegyezett, hogy „Nyíriként” teljesíti az állambiztonság vele szemben támasztott elvárásait. De még mindig nem volt mindenre hajlandó. Feltételeket szabott, nem akart írásban jelenteni (bár mint láttuk, azért megtette azt is). Az állambiztonsági tiszteknek bizonyára az olyan jelöltek beszerzésével volt a legtöbb gondjuk, mint Keresztes Szilárd. Túl okos, intelligens volt, nem lehetett kompromittálni. Akit úgy szerveztek be, hogy kompromittáló adatokkal zsarolták (szexualitás, szexuális aberrációk, törvénytelen gyermek, mértéktelen italozás stb.), az tulajdonképpen már korábban átlépett egy erkölcsi határt. Vele szemben elég volt azt erősíteni, hogy az erkölcsileg negatív cselekedet csak akkor marad titokban, ha az illető okosan viselkedik. De azt a személyt, akire nézve nem rendelkeztek kompromittáló adatokkal, nehezebben fogták meg. Az ilyen embernek egy darabig még erős morális tartása volt. Vele szemben más taktikát kellett alkalmazni. Az ő számára ott kezdődött a lejtő, akkor lépte át a morális határt, amikor beadta a derekát, elvállalta, hogy ügynök lesz. Mert nem igaz, hogy nem lehetett nemet mondani! Igenis lehetett, csak akkor nem ment az illető Rómába tanulni, nem futott be karriert.

Keresztes Szilárd vállalta az együttműködést az egyház ellen küzdő állambiztonsággal, és átlépte azt az erkölcsi határt, ahonnan már nem volt visszaút. Kiszolgáltatottá, zsarolhatóvá vált. Ugyanakkor sokáig próbálkozott a távolságtartással. Bizonyára hosszú ideig tartott, amíg „teljesen feladta”, amikor már nem, vagy alig érezte az erkölcsi válságot, problémát. Egy idő után belátta, hogy már nem lehet meg nem történtté tenni az eseményeket, hát akkor legalább mindent ki kell használni, amit csak felkínálnak neki, vagy még azon túl is, akár kérhet is. Ebben az „érésben” talán még a római tartózkodás is befolyásolta. Kiszélesedett a látóköre, bepillantást nyert a Vatikán keleti politikájába, megértette, hogy egyházát és őt magát is már korábban, még saját döntése előtt „felkínálta” a Vatikán. Hogy téves helyzetelemzésből vagy más okból, az most mindegy. A Vatikán is együttműködött a kommunista magyar állammal, belement annak alkuiba. A politika a kompromisszumok tudománya – tartja a mondás, hát akkor Keresztes Szilárd is megkötötte a maga kompromisszumát, a maga alkuját az állammal, illetve az annak képviselőjében eljáró állambiztonsággal. Így lett ügynökjelölt, majd ügynök, aztán titkos megbízott, aki immár szívesen végezte a hálózati munkát. Időközben elkezdtek beváltani az ígéreteket is, de talán mégsem olyan gyorsan, mint azt Keresztes Szilárd remélte. Persze abban sem lehetett biztos, hogy karriert, előremenetelt csak neki ígértek.

Dudás Miklós püspök 1972. január 26-án kelt levelében bejelentette Miklós Imrének, az ÁEH elnökének, hogy meggyengült egészségi állapota miatt le kíván mondani a Hajdúdorogi Egyházmegye irányításáról, és szándékát már tudatta is a Vatikán illetékeseivel. Az ÁEH kivizsgálta az ügyet, mert nehezményezték, hogy Dudás püspök a Hivatalt megkerülve, közvetlenül fordult a Szentszékhez. Többszöri kiszállás, személyes megbeszélés után végül megállapították, hogy Dudás Miklós valóban eltökélt lemondását illetően.[44] Még mielőtt bármilyen megoldás született volna, a püspök 1972. július 15-én elhunyt. A Hajdúdorogi Egyházmegyei Székeskáptalan 1972. július 18-án dr. Timkó Imre kanonokot, akadémiai tanárt választotta káptalani helynöknek. Az ÁEH már másnap megadta a működéshez szükséges előzetes hozzájárulást az 1957. évi 22. törvényerejű rendelet[45] alapján.[46] Talán Keresztes Szilárd is remélt valamiféle előremenetelt Dudás Miklós halála kapcsán. Azt azonban nem tudhatta, hogy Timkó Imrét már 1955. április 20-án a Belügyminisztérium IV/5. alosztálya sikeresen beszervezte „Kiss János” fedőnéven ügynöknek.[47] Őt nem „hazafias (eszmei, politikai)” alapon szervezték be, hanem mással hatottak rá.

Az új helynök karrierje biztosabbnak látszott, mint Keresztes Szilárdé. Timkó Imre gyakori vendége volt az Állami Egyházügyi Hivatalnak. 1974 januárjában Miklós Imrénél tett látogatása és beszámolója alkalmával az ÁEH elnöke biztosította Timkót, hogy élvezze az állampárt bizalmát. Ezt a vatikáni illetékeseknek is tudomására hozták, „hangsúlyozta [Miklós Imre], hogy Hivatalunk részéről egyetlen jelöltje a püspöki széknek”. [48] Azonban 1974 februárjában, amikor több új főpap kinevezésére is sor került (Bánk József egri érsek, Kisberk Imre székesfehérvári megyéspüspök, Lékai László címzetes püspök, esztergomi apostoli kormányzó, Kádár László címzetes püspök, veszprémi apostoli kormányzó), a várakozások ellenére sem neveztek ki senkit a Hajdúdorogi Egyházmegyébe. Az ezzel kapcsolatos megállapodásra az év végéig, a kinevezésekre az új év elejéig várni kellett. VI. Pál pápa a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa előzetes jóváhagyása mellett[49] 1975. január 7. és 10. között kinevezte Endrey Mihály pécsi segédpüspököt váci, Fábian Árpád szombathelyi apostoli kormányzót szombathelyi, Kádár László veszprémi apostoli kormányzót veszprémi, Timkó Imre hajdúdorogi káptalani helynököt hajdúdorogi, Udvardy József csanádi apostoli kormányzót csanádi püspökké. Kacziba József győri apostoli kormányzó ezután a Magyar Katolikus Püspöki Kar központi intézményeinek felügyeletét látta el. Ugyancsak kinevezték Pataky Kornél csanádi egyházmegyei általános helynököt győri apostoli kormányzóvá, Keresztes Szilárd teológiai tanárt hajdúdorogi, Kovács Endre teológiai tanárt egri, Pálos Iván budapesti provikárius esztergomi segédpüspökké.

Az Állami Egyházügyi Hivatal több alkalommal is foglalkozni kényszerült a görög katolikusok ügyeivel, mivel a korábbi káptalani helynök, majd püspök meglehetősen népszerűtlen volt az egyházmegyében. Kormányzati nehézségei Timkó szerint „egyes egyházi és világi személyek magatartásából, állásfoglalásából fakadnak”. Miklós Imre válaszában elmondta, hogy „azokkal a személyekkel kell együtt dolgoznunk, akik adottak. [...] Nem fogalmazhatunk meg túlságosan magas igényeket olyan emberekkel szemben, akik elé e követelményeket korábban nem állították (Keresztes [Szilárd], Bacsóka [Pál], Vattamány [Imre]).”[50] Nem lehet tudni, hogy mire gondolt Miklós Imre, de tény, hogy az ÁEH „favoritja” Timkó volt. A püspök és segédpüspök viszonya a végletekig megromlott. Egy 1983 elején keletkezett dokumentumban Timkó Imre összegyűjtötte minden sérelmét, amit Keresztes Szilárdtól elszenvedett a korábbi 10 évben, és az ÁEH elnökének segítségét kérte a megoldáshoz. A levél rendkívül tanulságos, megérdemli, hogy hosszabban idézzük:

„Keresztes Szilárd mind a Nyíregyházi Szemináriumban, mind a Hittudományi Akadémián növendékem volt. Felszentelése után, mint szigorló, Kispesten lelkész munkatársamként működött. Ezen idő alatt egy tehetséges, derűs, barátságos és a segítségben készséges kollégát ismertem meg benne.

Mikor Rómából visszatért, tapasztalni kellett, hogy emberi magatartásában és öntudatában teljesen megváltozott. Köztudomású, hogy ezen római tartózkodása alatt – amely a II. Vatikáni Zsinat utolsó szessziója [sic!] idejére esett – Dudás püspök úr őt, mint lehetséges segédpüspökét (utódját) bemutatta a Szentszéknek (Keleti Kongregációnak).

1972-ben, amikor Nyíregyházára kerültem káptalani helynökként, mindig érzékeltette velem, hogy ő van »birtokon belül«, hogy az én jelenlétem csak »átmeneti«. [...]

Felszentelésünkkor már azzal a köztudott »megkülönböztetés«-sel indultunk hivatalunk betöltésére, hogy ő az »igazi, a fehér« püspök, magam pedig a »vörös, a megbízhatatlan«, aki mellé a másikat odaállították vigyázni, hogy rossz irányba ne vigye az egyházat.

Keresztes Szilárd segédpüspök úr munkamódszere ma is az, hogy kész tények elé állít. [...]

A másik módszere: a meghazudtolás. Ha valami nincsen ínyére, akkor arra vagy nem emlékszik, vagy másképpen emlékszik. [...]

Harmadik eljárási módja a saját hatásköri tágítása volt. [...]

1982 nyarára úgy elmérgesedett közöttünk a helyzet, hogy a négyszemközti viták és [a] közösség előtti összeütközések napirenden voltak. [...]

Ő alárendelt nem tud lenni, és ezen minden igyekezetem ellenére sem tudok változtatni [...]

Élete végéig nem tudja megbocsátani, hogy Budapestre »száműztem«. [...]

Tiszteletteljes kérésem, mint eddig is, most is az Állami Egyházügyi Hivatal Elnöke felé: beszéljen Keresztes püspök úrral, és segítsen meggyőzni arról, hogy nem lehet állandó izgalomban, sértődöttségben, vádaskodásban és meghazudtolásban élni kis Egyházunk két vezetőjének. Meg kell végre találnia az ország kétharmad része igazgatásában helyét és önmegvalósításának területét. [...]

Milyen felhatalmazás alapján ellenőriz, reguláz, igazít helyre, vétőzza meg utasításaimat? Miért kell Tőle félnem? Ki ő tulajdonképpen, és mi a vélt vagy kapott szerepe?"[51]

Beszédes sorok, még akkor is, ha némi előítéletet vagy rosszindulatot feltételezünk is bennük. Miklós Imre február 16-án behívatta az Állami Egyházügyi Hivatalba Keresztes Szilárdot, de megbeszélésükről nem maradt fenn irat.

Az egykori állambiztonsági iratok közül további hálózati anyagok is rendelkezésre állnak a nyolcvanas évekből Keresztes Sziládról. 1980-ból fennmaradt egy „változásjelentés” az adatlapjához.[52] Ebben csak arról van szó, hogy „Nyíri” titkos megbízott fedőneve „Keleti”-re változott.[53] Az ok egyelőre ismeretlen. Hat évvel későbből is van egy változásjelentő-lapja. Ezen több korábbi adatot is módosítottak. Például törölték alkalmasságát a „határon túli operatív akciókra”. Ugyancsak törölték, hogy külföldön „egyéb gyanús ellenséges elemekkel” is kapcsolatokkal rendelkezik. Változott az is, hogy már nemcsak hivatalosan és turistaként, hanem látogatóban is járt nyugaton. Az 1973-as adatlapon még csak azt jelezték, hogy alkalmanként Olaszországba utazhat, 1986-ban ezt kibővítették az európai országokra és az USA-ra is. Megváltozott az is, hogy korábban hivatalosan külföldieket volt módjában fogadni, 1986-tól már hivatalosan és magánjelleggel is fogadhatta a külképviseleti szervek beosztottait. Ugyancsak módjában állt már hivatalosan és magánjelleggel részt venni külföldi személyek és külképviseleti szervek beosztottainak fogadásán. Törölték azt a korábbi megjegyzést, hogy munkahelyéről rövidebb, családi köréből hosszabb időre is kivonható.[54] Ezek a változások részben életkorával, részben egyházi pozíciójával és megbízhatóságával függték össze.

* * *

II. János Pál pápa 1987. március 3-án kinevezte Paskai László kalocsai koadjutor érseket esztergomi érsekké, Marosi Izidor István váci segédpüspököt váci megyéspüspökké, Dankó Lászlót, a római Pápai Magyar Intézet rektorát kalocsai apostoli kormányzóvá. Június 5-én a pápa Dankó László kalocsai apostoli kormányzót kalocsai érsekké, Seregély István kőszegi plébánost egri érsekké, Konkoly István gencsapáti plébánost szombathelyi és Gyulay Endre szegedi plébánost szeged-csanádi püspökké nevezte ki. Egyben felmentette Ijjas József kalocsai érseket, Udvardy József szeged-csanádi megyéspüspököt és Tóth László veszprémi segédpüspököt. A Magyar Püspöki Konferencia elnöke, az esztergomi érsek 1987. július 14-én levélben fordult Miklós Imréhez, amelyben hozzájárulását kérte Keresztes Szilárd segédpüspök ideiglenes rektori és agensi megbízatásához a római Pápai Magyar Intézetbe. Az Állami Egyházügyi Hivatal jóváhagyta Paskai László esztergomi érsek kérését.[55] A hajdúdorogi bizánci szertartású egyházmegye alapításának 75. évfordulóját ünnepelte 1987 szeptemberében. A megemlékezés központi eseménye a szeptember 6-i máriapócsi istentisztelet volt, amelyen szinte a teljes magyar katolikus egyházi vezetés képviseltette magát, de a szomszédos államokból is érkeztek katolikus vezetők. A Vatikán részéről Simon Loudasamy bíboros, a Keleti Egyházak Kongregációjának prefektusa és Francesco Colasuono címzetes érsek vett részt a szertartásokon mintegy 100.000 hívővel együtt.[56] Keresztes Szilárd is csak az ünnepségek után utazott el Rómába.

1970 augusztusában megszakadtak „Nyíri” fedőnevű ügynök jelentései a munkadossziéjában. Azonban nem látták el a szokásos „zárólappal” a dossziét. Előrelátóak voltak? 17 évvel később, 1987-ben folytatódta a jelentések az időközben névváltoztatáson átesett „Keleti” fedőnevű ügynöktől. A „Nyíri” fedőnéven megnyitott munkadossziében 25 távirati jelentést, egy külügyminisztériumi rejtjel-táviratot és egy információs jelentést raktak le 1987. szeptember 17. és 1987. december 31. között.[57]

A távirati jelentésekhez csatolt „beérkező adatlapok” szerint a jelentéseket kivétel nélkül „korlátozott értékűnek”, de részben „nagyon fontosnak”, általában „fontosnak” minősítették. Előfordult, hogy ugyanazon a napon két, alkalmanként három táviratot is küldtek.

Időrendben az első dokumentum egy 1987. szeptember 17-én Budapestről Rómába küldött „szigorúan titkos rejtjelezett okmány”. Ebben értesítik a kinti hírszerzőket, hogy „Keleti” szeptember 28-án fog megérkezni Paskai László érsekkel együtt Rómába. „Keleti” átveszi a PMI vezetését, Paskai László közel két hónapig marad. A római hírszerzőnek azonnal fel kell venni a kapcsolatot „Keletivel” és az esztergomi érsek kint tartózkodása alatt folyamatosnak is kell maradnia az összeköttetésnek. A hírszerzőtiszttel további feladatul kapta, hogy Miklós Imre vatikáni tárgyalásairól és Paskai Lászlóról minden információt azonnal jelentsen.[58] Szeptember 23-án két távirat is érkezett Rómából Miklós Imre vatikáni tárgyalásaival kapcsolatban. A különböző egyházmegyékbe segédpüspöknek jelölt személyekről tárgyaltak. Érdekes az információ, amelyik Francesco Colasuono-tól[59] származik, miszerint nyugati vélemények szerint Magyarország „belátható időn belül túljut a pénzügyi nehézségeken”. [60] Ekkor még nem érkezett meg Keresztes Szilárd Rómába. Időrendben a következő távirat azonban már éppen arról tudósított, hogy a hírszerzőtiszttel felvette a kapcsolatot „Keletivel”. [61] A további jelentések részben a római püspöki szinódusról, részben a vatikáni magyar tárgyalásokról szóltak. Az információk ezekben az ügyekben nem „Keletitől” származtak. Tőle az első jelentés október 14-én érkezett. Ebben beszámolt a magyar püspökök november elejére tervezett ad limina látogatásának előzetes programjáról.[62] Az október 20-i jelentés „nagyon fontos” minősítést kapott. „Keleti” értesülései szerint Paskai László és Dankó László kinevezése „az állami elvárásoknak a legnagyobb mértékben megfelelt. (Paskai kinevezésére állami részről mindent elkövettek [...]) Mindazonáltal sem Paskai, sem Dankó személyével kapcsolatban a Szentszék részéről semmilyen fenntartás nincs.” [63] Érdekes módon a következő jelentés csak „kevésbé fontos” minősítésű, pedig „Keleti” arról tájékoztatta a hírszerzést, hogy Paskai László a szinódus német csoportjának munkájába kapcsolódott be, ahol nagyon jó vélemény alakult ki az esztergomi érsekről, aki jó kapcsolatokat épített ki az osztrák és nyugatnémet püspökökkel (köztük Ratzinger bíborossal is).[64]

A táviratokat többnyire négynaponta küldték, néha azonban gyakrabban is, ha „Keleti” több, vagy fontosabb információhoz jutott. Elmondhatjuk, hogy valóban minden lényeges eseményről tájékoztatta a hírszerzőket. De nem is hallgatható volna el semmit, mert nem tudhatta, hogy még milyen forrással rendelkezik az állambiztonság Rómában. A hálózat tagjai egymást sem ismerték, pontosabban Keresztes Szilárd nem tudta, hogy a PMI-n tanuló diákok, az ott dolgozók, a Rómába érkező püspökök közül, egyáltalán környezetében ki az, aki esetleg szintén a magyar állambiztonság hálózatához tartozik. Egyetlen kapcsolattal, az operációs tiszttel rendelkezett kint. Azt azonban tudta, hogy nincs egyedül. Az óvatosságra nemcsak a tömeges dekonspiráció, lelepleződés miatt volt szükség, de így a több helyről beérkező információk valóságtartalmát, lényegében a hálózati személyek tevékenységét is állandóan ellenőrizni lehetett, illetve az információk ténylegesen kiegészítették egymást és az elemzők számára összeállt az egyéni jelentésekből a teljes egész.

Anélkül, hogy minden egyes „Keletitől” származó jelentést ismertetnénk, említsünk meg közülük néhány fontosabbat. „Keleti” tájékoztatta például a hírszerzést Paskai László emlékeztetőjéről, amelyet utóbbi az Egyházi Közügyek tanácsában Francesco Colasuonno érsek, rendkívüli ügyben meghatalmazott pápai nunciussnak adott át. Az esztergomi érsek az 1987 nyarán, nyugaton, angol nyelven megjelentetett, és a pápához is eljuttatott *Az erdélyi és a bánáti román görög katolikusok felhívása* című brosúrával kapcsolatban foglalta össze álláspontját. Paskai László feltárta a probléma történelmi hátterét és kiemelte, hogy 1948 után a román görög katolikusokat erőszakosan beolvasztották az ortodox egyházba, templomaikat elvették. Ezért közülük sokan a magyar görög katolikusok templomait kezdték el látogatni, ezekben viszont a szertartás magyarul és nem románul zajlott. Paskai László emlékeztetőjében felhívta a figyelmet, hogy a nyugaton terjesztett angol nyelvű kiáltvány célja, hogy az erdélyi görög katolikus egyház „magaryelvűségét megtörjék” és előbb kétnyelvű, majd kizárólag román nyelvű liturgiát érjenek el.[65] „Keleti” beszámolt találkozásáról Szőke János atyával, a Kirche in Not[66] segélyszervezet munkatársával, aki azért érkezett Rómába, hogy a színóduson résztvevő egyháziakkal, köztük a magyar püspökökkel is tárgyaljon. Paskai László és Keresztes Szilárd konkrét segélykérelemmel fordultak Szőke páterhez.[67] Az atya neve más jelentésben is felbukkant. A magyar püspökök ad limina látogatása során a vatikáni illetékesekkel folytatott megbeszéléseken felmerült a külföldön élő magyar katolikusok püspöki tisztségének ügye. Silvestrini[68] és Colasuonno nem adtak határozott választ, de sejtetni engedték, hogy nem tartják sürgetőnek a kérdés rendezését. Hivatalosan erről majd Paskai Lászlóval kell tárgyalnia a Szentszéknek. Azonban azt is elárulták, hogy „Szőke személye a számba jöhető jelöltek között a legelső helyen van”.[69] Az esztergomi érsek római tartózkodásának nyomán követése „Keleti” egyik meghatározó feladata volt, ezért részletesen jelentett az érsek kinti találkozásairól, megbeszéléseiről.[70] A „titkos megbízott” másik fontos feladata az ad liminára vonatkozott. Talán az sem véletlen, hogy ő szervezte meg a magyar püspökök kinti programját. Így jelentéseiben valóban minden lényeges eseményre ki tudott térni.[71] Még azt sem hallgatta el, hogy voltak problémák, többször is megvárakoztatták a püspököket, rangon aluli kapcsolatokkal üzengettek nekik. Több püspök is zúgolódott, néhányan Keresztes Szilárd rossz szervezésének tudták be „a protokollárisan mindenképpen megengedhetetlen helyzetek”-et. Az állambiztonság jelezte is, hogy ezzel kapcsolatban „Keletit” beszámoltatják.[72] Fontos az a jelentés is, amelyben „Keleti” tájékoztatta a hírszerzést, hogy a bíborosok kreálására csak 1988-ban kerül sor. Ez egyébként nem Paskai Lászlóval kapcsolatban merült fel, akit valóban 1988-ban kreált II. János Pál pápa bíborossá,[73] hanem amiatt, hogy vatikáni körökben elterjedt, esetleg Silvestrinit is bíborossá kreálja a pápa, akinek emiatt beosztásából távoznia kellene. „Silvestrini ily módon történő eltávolítása a pápa körül csoportosuló konzervatív beállítottságuk előretörését vonná maga után.”[74]

„Keleti” jelezte a hírszerzésnek, hogy az év végére hazautazik Magyarországra, de karácsony után visszatér, mert egy közel ezer fős magyar ifjúsági csoport érkezik Rómába, akiknek lehet, hogy segítségre lesz szüksége. Ugyanebben a jelentésében beszámolt arról is, hogy a Keleti Kongregáció pénztámogatását, 54.000 dollárt magával visz Magyarországra. A pénzt majd az ÁEH-n keresztül váltják át.[75] Az utolsó érdemi jelentés Szabó Ferenc jezsuita atyával, a Vatikáni Rádió magyar adások főszerkesztőjével kapcsolatos. Szabó tiltakozott amiatt, hogy a Vatikáni Rádió román híradása tudósított az olaszul megjelent *A moldáviai katolikusok eredete* című kötet bemutatójáról. Lényegében egy 1985-ben Bukarestben megjelent könyvet

fordítottak le, amelyben „tudományosan” igazolták a moldvai csángók román eredetét. Szabó Ferenc atya azért akart tiltakozni, mert úgy látta, hogy erőteljes a nyomás a román katolikus egyház magyar jellegének negligálására.[76]

A jelentések „Keleti” 1987. decemberi hazautazását kövően lezárultak. Igaz, még 1988-ban Rómában tartozkodott, de több jelentést nem tartalmaz a húsz évvel korábban nyitott „Nyíri” fedőnevű munkadosszié. A „zárólap” érdekessége, hogy csak 1989 februárjában helyezték el.[77]

Ezzel a „Nyíri” fedőnevű munkadosszié hosszú időre irattárba került. További jelentésekkel már nem gyarapodott. De „Nyíri” – „Keleti” – Keresztes Szilárdról még vannak későbbi keltezésű hálózati anyagok is. Egy kódlap a hálózati rendszerhez, ami tulajdonképpen a korábról ismert adatlap kódolt változata.[78] Jelenleg az utolsó, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában hozzáférhető hálózati anyag egy változásbejelentő-lap, amely másfél hónappal a Magyar Köztársaság kikiáltása előtt keletkezett. „Keleti” fedőnevű hálózati személyt Különösen Fontos Titkos (KFT) nyilvántartásba helyezték a visszavonásig.[79] Erre a már idézett 2003. évi III. törvény 2. § (1) bekezdése alapján, 2007 tavaszán került sor. Mindez azt jelenti, hogy az állambiztonság és utódszervei, a későbbi demokratikus titkosszolgálatok egy ideig igyekeztek védeni – ha nem is tudatosan, csak önnön védekezési mechanizmusukból adódóan – korábbi hálózati személyeiket. Az 1989-es átalakulást követő 18. évig ezt lényegében sikeresen meg is tették. Mostantól azonban véget ért a védelem, az iratok (legalább is egy részük) levéltárba kerültek, és kerülnek, folyamatosan kutathatóvá, feldolgozhatóvá válnak. Talán ezzel is közelebb kerülünk az állampárti diktatúra jobb megismeréséhez.

* * *

1988. március 30-án elhunyt Timkó Imre hajdúdorogi görög katolikus megyéspüspök. Ekkor már valóban senki más nem állhatott Keresztes Szilárd útjába. Április 5-én két levelet is írt Miklós Imrének, amelyekben jelezte, hogy az Egyházmegyei Székeskáptalan őt választotta a főpásztor nélkül maradt egyházmegye kormányzójává és a Miskolci Exarchátus kormányzójává is. Egyben kérte az ÁEH elnökét, hogy adja meg hozzájárulását a tisztség betöltéséhez. Az Állami Egyházügyi hivatalban az iktatott levelek ügyiratborítójára feljegyezték, hogy Keresztes püspök levele nem felel meg az előzetesen kialakított jogos igényeknek. Még aznap elhelyezték az ügyiratban a javított leveleket is. A formai problémát az okozta, hogy Keresztes Szilárd levelében elfelejtette megírni, hogy az ÁEH hozzájárulását kormányzói megválasztásához a már idézett 1957. évi 22. törvényerejű rendelet alapján kérte. Az új levelek alapján az ÁEH másnap postázta is a hozzájárulást.[80]

Kétségtelen, hogy Keresztes Szilárd egy nagyon alaposan felkészült, rendkívüli képességekkel megáldott személy. Bizonyára akkor is főpap lehetett volna, ha éppen nem egy ateista diktatúrában kellett volna boldogulnia. De ott kellett (volna) helytállnia, ezért sorsa nem hagyományos módon alakult. Mégis úgy véljük, ha 1967-ben esetleg másként döntött volna, lett volna számára egy másik út is. És talán azon az úton is elért volna mai helyére. Ezt persze nem tudhatjuk biztosan, de azt igen, hogy mit vesztett akkori döntésével. A skizofrén kettős élet biztosan alakította, megváltoztatta jellemét. Beszervezése után évekig küzdött, vívódott, amíg megtalálta azt a „magyarázatot” saját maga számára, amivel lelkiismeretét elcsendesíthette. Egyedi és különleges volt a helyzete nemcsak az állambiztonsággal fenntartott kapcsolata miatt, hanem amiatt is, hogy a diktatúra belekényszerítette egy másik ellentmondásos helyzetbe is. A kommunista állammal teljesen együttműködő, szintén ügynök püspöknek volt a segédpüspöke 13 éven keresztül. Ezt el kellett viselnie minden megaláztatásával, és ellentmondásával együtt. Mindez valamiféle lelki torzuláshoz is vezethetett. Kiváló képességeit megőrizte, talán még fejlesztette is, de személyisége átalakult. A püspökség

elnyerése után építkezett, fejlesztett kőben, de kevésbé emberben. Közel húszévnyi püspöksége alatt egyetlen alkalmas személyt sem sikerült találnia a rábízott görög katolikusok között, akit alkalmasnak tartana és valóban alkalmas is lenne a Hajdúdorogi Egyházmegye ötödik püspökének. Ez általában a hatalommal rendelkező öntörvényű emberek tipikus jellemzője. Olyan embereké, akik senkiben sem bíznak meg, akik senkit sem találnak magukhoz fogható méltó utódnak. A környezete csak erősíti, hiszen ki merné megmondani a királynak, hogy meztelen? Milyen ördögi is az a rendszer, amely még ma is így kísért. Ennek a rendszernek Keresztes Szilárd is áldozata. Igaz, tevékeny áldozata.

Jegyzetek

[1] A rendszerváltozást követő években alkotta meg a parlament a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvényt, amely többek között arról is rendelkezik, hogy az érintett hozzájárulását megadottnak kell tekinteni az érintett közszereplése során keletkezett iratok tekintetében (II. fejezet 3. § (4) bekezdés). A közelmúltban zárult le az a per, amely kimondta (igaz, nem jogerősen), hogy az egyházi személyek is közszereplők. A tudományos kutatások szempontjából azonban mindez másodrendű, mivel az adatvédelmi törvény lehetőséget ad személyes adat nyilvánosságra hozatalára abban az esetben, ha az a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatásához szükséges (V. fejezet 32. § (3) bekezdés b) pont). Mindezt megerősítette az Alkotmánybíróság 2005. október 5-én kelt határozata, amely kimondja, hogy a pártállam állambiztonsági szerveire vonatkozó adatok megfelelő szakmai forráskritikával történő kezelése eléri az adatminőségnek azt a szintjét, amikor a személyiségi jogok korlátozása alkotmányos lehet (a 37/2005 (X. 5.) számú Alkotmánybírósági határozat III. fejezet 3. pontja).

[2] Munkadosszié: A hálózat ügynökeinek, titkos megbízottainak vagy titkos munkatársainak operatív értékkel bíró eredeti jelentéseit, az ezekkel kapcsolatos intézkedéseket, valamint a hálózati személynek adott feladatokat tartalmazó dosszié.

[3] A 2003. évi III. törvény az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról. A 2. § (1) bekezdés szerint a törvény hatálya alá tartozó iratokban található adatok korábbi minősítése a törvény erejénél fogva megszűnik, kivéve ha az adat minősítését az arra jogosult továbbra is fenntartja.

[4] A görög katolikusok történetére vonatkozó irodalomból a tanulmány elkészítéséhez felhasználtuk: A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve 1912–1987. Szerk.: Dr. Timkó Imre. Nyíregyháza, 1987.; Pirigy István: A görög katolikus magyarság története. Nyíregyháza, 1982. (2. kiadás: Bp., 1991.); Uő.: A magyarországi görög katolikusok története. I-II. köt. Nyíregyháza, 1990.; Kahler Frigyes: *III/III-as történelmi olvasókönyv 3. A „Canale” dosszié. A magyar titkosrendőrség és a II. Vatikáni zsinat. * Az „Ibolya” dosszié. Hiányzó lapok „A magyarországi görög katolikusok történeté”-ből.* Bp., 2005. (a továbbiakban: Kahler, 2005.) Továbbá: Pirigy István: A görög katolikus magyarság története. (Online: <http://www.atanaz.hu/mgke/mgketort/gkmati.html> – 2007. június.) Az életrajzokhoz elsősorban a Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Kormányzóság 1982-ben kiadott schematizmusát használtuk fel. Mind a történeti, mind pedig az életrajzi adatok kiegészítéséhez segítséget jelentettek a Magyar Országos Levéltárban őrzött egykori Állami Egyházügyi Hivatal iratai, különösképpen az úgynevezett Adattár. Vö. Az Állami Egyházügyi Hivatal iratanyagának jegyzékei. I. kötet. Adattár. Összeállította és a bevezetőt írta: Kisasszony Éva. Bp., 2005.

[5] Miklósy István (Zemplénrákóc, 1857. augusztus 22. – Nyíregyháza, 1937. október 29.) görög katolikus püspök. Budapesten és Ungváron végezte a teológiát (1877–1883), 1884-ben szentelték pappá. 1893 decemberében sátoraljaújhelyi paróchus, 1894-ben kerületi esperes, 1905-ben Zempléni főesperes lett. 1913-ban a hajdúdorogi egyházmegye első püspöke. 1914-ben az egyházmegye székhelyén, Debrecenben sikertelen bombamerényletet követtek el ellene. Ennek hatására az egyházmegye székhelyét Debrecenből Nyíregyházára helyezte át. Megszervezte az új egyházmegye kormányzatát. 1916-ban bevezette a Gergely-naptárt, kiadatta magyar nyelven a legszükségesebb liturgikus könyveket.

[6] Dudás Miklós (Máriapócs, 1902. október 27. – Nyíregyháza, 1972. július 15.) görög katolikus püspök. A gimnáziumot Nyírbátorban, Ungváron és Nagykállóban végezte. 1921. január 10-én belépett a Bazil Rendbe. A szerzetesi életet Munkács-Csernekhegyen kezdte el. Dudás Miklós a filozófiát 1922–1924 között a Rend krisztinopoli főiskoláján, a teológiát pedig 1925–1928 között a római Gergely egyetemen tanulta, itt szerzett teológiai doktorátust. Az egyszerű fogadalmat 1922. október 14-én, az ünnepélyes nagy fogadalmat pedig 1925. október 18-án tette le. Miklósy István püspök áldozópappá szentelte Máriapócsban, 1927. szeptember 8-án. Rendi előjárói a Csehszlovákiához tartozó Kárpátaljára küldték. 1928 és 1930 között a csernekhegyi, 1930 és 1932 között a kisbernezei kolostorban volt tanár. 1932-ben hazatért és máriapócsi házfőnök lett. XII. Piusz pápa 1939. március 25-én nevezte ki görög katolikus püspökké. VI. Pál pápa 1968-ban kinevezte a Keleti Kongregáció, majd 1972-ben a Keleti Kánonjogi Kódex revíziós bizottságának tagjává.

[7] A papi szemináriumok bezárása, illetve összevonása a papképzés visszaszorítására irányult. 1951-ben a pécsi és kalocsai szemináriumokat, 1952-ben a szombathelyi, veszprémi, székesfehérvári, váci és hejcei papképzőket is bezárták. 1945 és 1950 között mintegy 900 papnövendék tanult a különböző szemináriumokban, 1954-re számuk 525-re, majd évről évre tovább csökkent. Vö. Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Bp., 1985. 137. p.; Szántó Konrád: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991. Miskolc, 1992. 28. p.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_189-215.htm

[8] A magyar görög katolikusok századokon át eredménytelenül küzdöttek a magyar liturgikus nyelv szentesítéséért. Dudás Miklós püspök a II. Vatikáni Zsinat záró szakaszán, 1965. november 19-én a Szent Péter bazilikában, a 2.300 zsinati atya jelenlétében magyar nyelven celebrálhatott szentmisét. Ettől kezdve a görög katolikus liturgiát kizárólag magyarul végzik.

[9] A második világháborút követő népszerűségmozgás érintette a görög katolikusokat is. Tömegesen vándoroltak el a fővárosba és az ország nyugati, iparilag fejlettebb vidékeire. VI. Pál pápa Dudás püspök kérésére első alkalommal 1968-ban a hajdúdorogi püspök joghatóságát három évre kiterjesztette az ország valamennyi görög katolikus hívójére. A Szentszék három év elteltével a rendelkezés hatályát meghosszabbította, majd 1980-ban az adminisztratúra területének kivételével véglegesítette.

[10] Timkó Imre (Budapest, 1920. augusztus 13. – Nyíregyháza, 1988. március 30.) görög katolikus püspök. 1938-ban belépett a Szent Benedek Rendbe. 1940–1945-ben a római Szent Anzelm Egyetemen, majd a budapesti tudományegyetem hittudományi karán végezte teológiai tanulmányait. 1945-ben pappá szentelték, 1948-ban teológiai doktorátust szerzett. 1945–1948-ban Budapesten egyetemi lelkész, 1948–1952-ben a hittudományi karon a keleti teológia lektora. 1952–1957-ben a budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémia magántanára, 1957–1959-ben tanárhelyettese, 1959 és 1975 között az ókeresztény egyház- és dogmatörténet tanszékvezető tanára. 1955 áprilisában az államvédelem „Kiss János” fedőnéven szervezi ügynököknek, haláláig aktívan foglalkoztatják. 1972-től 1975-ig a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye kormányzó helynöke, 1975. január 10-től megyéspüspöke és a Miskolci Apostoli Kormányzóság apostoli kormányzója. A Magyar ENSZ Társaság alelnöke. 1969. április 4-én a Munka Érdemrend ezüst fokozatával, 1980. augusztus 27-én a Magyar Népköztársaság Zászlórendjével tüntették ki, mindkét alkalommal az Állami Egyházügyi Hivatal előterjesztése alapján. Számos tanulmánya jelent meg az ókeresztény archeológia és művészettörténet, valamint a keleti teológia témakörében. Dogma- és liturgiátörténeti, ill. bizánci kultikus egyházművészeti jegyzeteket írt. Vö. Timkó Imre: Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest, 1971.

[11] Keresztes Szilárd (Nyíracsaád, 1932. július 19. –) görög katolikus püspök. Nyíregyházán szentelték pappá 1955. augusztus 7-én, majd a Központi Papnevelő Intézetbe került (1955–1957) és a Hittudományi Akadémián teológiai doktorátust szerzett (témája: A Szentlélek származásának kérdése a firenzei zsinaton). Szervező lelkész Kispesten (1957–1960), majd segédlelkész és kántor Nyíregyházán (1960–1970). 1960 és 1975 között teológiai tanár, 1973-tól rektorhelyettes a Görög Katolikus Egyházmegyei és Papnevelő Intézetben és a Hittudományi Főiskolán, közben a római Pápai Magyar intézetben ösztöndíjas (1966–1969). A Római Keleti Intézetben licenciátust szerzett (1969). Székesegyházi kanonok (1970) és adminisztrátor paróchus Nyíregyházán (1971–1976). VI. Pál pápa 1975. január 10-én kinevezte hajdúdorogi segédpüspökké, a Hajdúdorogi Egyházmegye Budapesti Helynökségén püspöki helynök és a Miskolci Apostoli Kormányzóság általános helynöke (1975 márciusától). A római Pápai Magyar intézet rektora (1987–1988), majd a Hajdúdorogi Egyházmegye negyedik püspöke és a Miskolci Apostoli Exarchátus apostoli kormányzója (1988. június 30-tól). A Magyar Katolikus Püspöki Kar megbízásából II. János Pál pápa első magyarországi látogatásának szervezője (1990–1991). A miniszterelnök előterjesztésére a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével tüntették ki 1997. március 15-én.

[12] *Új Ember*, 2000. február 20. Emelkedett és családias ünneplés Máriapócsan – Keresztes Szilárd püspöki jubileuma.

[13] A görög katolikus plébániák, a hívek és a rájuk jutó papok száma a kommunizmus idején enyhén emelkedett. 1948-ban a 107 plébánián élő 195.440 görög katolikus hívőre 180 pap jutott, 1969-ben a 122 plébánián 245.000 hívő és 198 pap élt, 1990-ben 131 plébánián 250.000 hívőt és 191 papot írt össze a statisztika. Vö. The Hierarchy of the Catholic Church. Online: <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dhajd.html> – 2007. június.

[14] Sirák fia könyve 21,3.

[15] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTl) 2.2.2. Hálózati nyilvántartások. 0058–208–3. számú 6-os karton. 1967. október 9.

[16] ÁBTl 3.1.5. O–14497. „Szerzetesek” operatív dosszié. 1966. december 7-én kelt jelentés. Közli: Kahler, 2005. 72., 199. p.

[17] Ezzel kapcsolatban ld. Bandi István: Adalékok a Pápai Magyar Intézet történetéhez c. tanulmányát jelen számban.

[18] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX–A–21–c. Állami Egyházügyi Hivatal. Adattár. 123.1. Teológiák. 17. számú dokumentum. Zemplényi György, a római Pápai Magyar Intézet igazgatójának levele az ÁEH-nak. (A felsorolt mellékletek közül csak az ösztöndíjas növendékek 1966/67. évi tanulmányi működéséről szóló jelentés van meg). 1967. február 22.

[19] A Belügyminisztérium III/I/4–K alosztálya nyitotta meg a „Nyíri” fedőnevű ügynök Z–1336. számú M-dossziéját. Őrzési helye: ÁBTl 3.2.3. MT–1915/1. A BM III/I. Csoportfőnökség 4. osztálya a hírszerzésen belül kiemelt feladatként kapta 1968-ban a vatikáni hírszerzést. Vö. Szabó Csaba – Soós Viktor Attila: „Világosság” Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Bp., 2006.

[20] „Nyíri” ügynökjelöltsége idején készített jelentéseit nem a munkadossziéjában helyezték el, azokkal most nem foglalkozunk.

[21] Anyagátadási találkozó: A rendkívüli találkozó speciális esete, amikor tárgyalás és eligazítás nélkül – az ismeretség tényét is leplezve – nyilvános helyen anyagátadás-átvétel történik; például: szórakozóhelyen, villamoson, áruházban, moziban stb. A megbeszélésre az operatív helyzet vagy valamelyik fél konspirációs helyzete nem ad lehetőséget.

[22] ÁBTl 3.2.3. MT–1915/1. 21. A BM III/I/6–T alosztály értékelő jelentése, 1968. augusztus 18.

[23] ÁBTl 3.2.3. MT–1915/1. 49. A BM III/I–4 osztály jelentése, 1969. szeptember 8.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_189-215.htm

[24] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 22. Jelentés, 1968. augusztus 7.

[25] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 27–29. Információs jelentés, 1969. március 4.

[26] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 30. „Kedves Feri Bácsi!” kezdetű levél. Dátum nélkül. A teljes levél 30–45.

[27] MOL XIX–A–21–a. Állami Egyházügyi Hivatal. Elnöki iratok. 1969–1971. K–2 iktatószámú ügyek, külföldi kiutazások.

[28] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 58–60. Jelentés, 1969. október 8.

[29] Hollós János (1924–) a nyíregyházi görög katolikus hittudományi főiskola és szeminárium felállítása utáni években (1951–1957) az ószövetségi irodalomtörténetnek, az erkölcsstannak, az egyházjognak, a görög nyelvnek és a patrisztikai görög szövegek fordításának, a latin stílusgyakorlatoknak, a szónoklattannak, az egyházközösségi közigazgatásnak, a neveléstannak és német nyelvnek volt aktív tanára. 1966-tól ismét visszakerült a főiskolára. Püspöki tanácsos (1964), officális (vicarius iudicialis) 1971-től. VI. Pál pápától 1973. szeptember 15-én kinevezést kapott a Codex Iuris Canonici Orientalis revíziójára létesített pápai bizottságba.

[30] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 70. Zárólap, 1969. december 15.

[31] MOL XIX–A–21–a. K–2–52/1970. A PMI-vel kapcsolatos állambiztonsági „játszmákhoz” ld. Bandi István tanulmányát: „Adalékok a Pápai Magyar Intézet történetéhez” címmel jelen számban.

[32] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 71–73. Jelentés, 1970. június 23.

[33] A magyaroknak a középkorban is létezett Rómában zarándokházuk, amit lebontottak, köveit a Szent Péter bazilika építéskor felhasználták. A jelenleg is működő zarándokház felállítását a Genfben élő Fáy Erzsébet adománya, majd a példáját követő további emigráns magyar adományok tették lehetővé. A Via Casalettón 1965 novemberében vásároltak egy megfelelő telket, decemberben felállították Zágon József elnökletével a Szent István Alapítványt. Az épület ünnepélyes átadására 1967. augusztus 20-án került sor.

[34] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 74–76. Jelentés, 1970. július 20.

[35] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 80. Jelentés, 1970. augusztus 26.

[36] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 81–89. A 8/15/4/1970 számú jelentés melléklete.

[37] Száll József ügye rendkívül érdekes. 1962-ben foglalta el állomáshelyét Rómában, majd 1970 nyarán valóban hazarendelte a Külügyminisztérium, de a követ családjával együtt 1970 novemberében menedékjogot kért, és kint maradt Olaszországban. MOL M–KS 288. f. 5/541. ó. e. Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve. (1970. december 29.) 4., 27–30. Vö. Interjú Száll Józseffel. Készült az 1956-os Intézet Oral History Archivuma részére 2003 júliusában. Készítette Ungváry Krisztián.

[38] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 77–80. Jelentés, 1970. augusztus 26.

[39] 6/C karton: Az állambiztonsági hálózati nyilvántartásba vételre és kutatásra használt karton.

[40] Az „adatlap” a hálózati nyomtatványok egyike, amelyet a hálózat naprakész nyilvántartása miatt vezettek. Egy kitöltetlen adatlap fotokópiáját közli: Kiszely Gábor: Állambiztonság, 1956–1990. Bp., 2001. 321–324. p.

[41] Titkos megbízott (Tmb): Az állambiztonsági hálózatnak az a tagja, aki elvi meggyőződésből vett részt a titkos együttműködésben.

[42] ÁBTL 2.2.2. 0058–208–3. 1973. augusztus 29.

[43] ÁBTL 2.2.2. 0058–208–3. Adatlap az állambiztonsági szervek hálózatáról. 1973. június 29.

[44] MOL XIX–A–21–a. N–22–1/1972.

[45] Az Elnöki Tanács adta ki az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendeletet az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról. Minden olyan kinevezéshez, megbízáshoz, elmozdításhoz, amelyik a pápa hatáskörébe tartozott, ezután a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának előzetes hozzájárulása kellett. A művelődési miniszter hozzájárulása kellett a püspökök által foganatosítható kinevezésekhez, áthelyezésekhez. *Magyar Közöny*, 1957. 35. sz. (március 24.) 221–222. p.

[46] MOL XIX–A–21–a. N–22–2/1972.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_189-215.htm

[47] ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások. 91.567 számú 6-os karton. 1955. október 9.

[48] MOL XIX-A-21-e. 39-6/1974. Állami Egyházügyi Hivatal. Tematikusan rendezett iratok.

[49] MOL XIX-A-21-a. K-13a-6/1974, valamint M-5-2b/1974.

[50] MOL XIX-A-21-e. 39-9/1975.

[51] MOL XIX-A-21-a. N-22-2-1/1983.

[52] Változásjelentő-lap: A hálózati személy és kapcsolatainak adataiban, a hálózat foglalkoztatásában történt változások jelentésére szolgáló nyomtatvány.

[53] ÁBTL 2.2.2. 0058-208-3. Változásjelentés a „Saturnus” fn. rendszer adatlapjához. 1980. június 4.

[54] ÁBTL 2.2.2. 0058-208-3. Változásjelentés a „Saturnus” fn. rendszer adatlapjához. 1986. november 10.

[55] MOL XIX-A-21-a. K-13a-5/1987.

[56] MOL XIX-A-21-a. N-22/1987.

[57] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 118-156. Távirati jelentések és beérkező adatlapok. A jelentéseket nem a helyes időrendben fűzték le a dossziéban.

[58] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 148. Rejtjelezett okmány, 1987. szeptember 17.

[59] Colasuonno, Francesco (1925-2003) dél-olasz származású főpap, 1947-es felszentelése után a Szentszék egyik legismertebb diplomatája. 1998-tól bíboros. A „keleti politika” meghatározó személyisége, 1986-tól apostoli nunciusként rendszeresen tárgyalt a magyar állam képviselőivel, 1989-1990-ben a diplomáciai kapcsolatok helyreállításában vállalt szerepet.

[60] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 147, 156. Távirat, 1987. szeptember 23.

[61] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 154. Távirat, 1987. október 5.

[62] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 152. Távirat, 1987. október 14.

[63] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 150. Távirat, 1987. október 20.

[64] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 149. Távirat, 1987. október 22.

[65] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 123-124. Távirat, 1987. október 27.

[66] Kirche in Not/Ostpriesterhilfe – nemzetközi lelkipásztori segélymunka. A holland származású, Belgiumban élő premontrai szerzetes, Werenfried van Straaten (1913-2003) alapította 1947-ben az „Ostpriesterhilfe” segélyszervezetet, amelynek fő célja a 14 millió kelet-európai német (köztük 6 millió katolikus) menekült segélyezése. A szervezet központja 1948-tól a németországi Königsteinbe költözött. A szervezet a hatvanas években már az egész világra kiterjedt. Évente ma is közel 8000 projektet támogat.

[67] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 145. Távirat, 1987. november 5.

[68] Silvestrini, Achille (1923-) érsek, bíboros. Bolognában és Rómában tanult, 1946-ban szentelték pappá. 1953 óta a Vatikán diplomatája. 1979 és 1988 között az Apostoli Szentszék Egyházi Közügyek Tanácsának titkára, lényegében a Szentszék külügyminisztere. 1991-ben a Keleti Kongregáció vezetője. Több alkalommal is eljár papai legátusként különböző országokban. 2000-ben minden kúriai hivatalától visszavonult.

[69] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 139. Távirat, 1987. december 14.

[70] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 144, 127. Távirat, 1987. november 5, november 17.

[71] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 155, 120, 119. Távirat, 1987. november 13, 18, 25.

[72] ÁBTL 3.2.3. MT-1915/1. 155. Távirat, 1987. november 13.

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_189-215.htm

[73] II. János Pál pápa 1988. május 29-én ünnepélyes szentmisén jelentette be, hogy 25 új bíborost kreál, köztük Paskai László prímás esztergomi érseket is. Ez június 28-án valóban meg is történt.

[74] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 118. Távirat, 1987. november 25.

[75] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 146. Távirat, 1987. december 14. Egyszer majd egy tanulmányban fel lehetne dolgozni azt is, hogy a Magyar Népköztársaság milyen hasznot húzott abból, hogy a hatvanas évek második felétől egyre több valuta érkezett be az országba az egyházak kapcsolatainak köszönhetően.

[76] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 135. Távirat, 1987. december 14.

[77] ÁBTL 3.2.3. MT–1915/1. 157. Zárólap, 1989. február 13.

[78] ÁBTL 2.2.2. 0058–208–3. Kódlap hálózati rendszerhez. 1988. december 2.

[79] ÁBTL 2.2.2. 0058–208–3. Változásjelentés a „Saturnus” fn. rendszer adatlapjához. 1989. szeptember 5.

[80] MOL XIX–A–21–a. N–15–1a/1988.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Dienes Dénes: Kit rejt az S.F. monogram? Gondolatok Petrus Martyr kommentárjának egy tulajdonosi széljegyzete kapcsán

Igen szép könyvvel és hallatlan izgalmas kérdés ismételt felvetésével ajándékozta meg a széptudományok iránt érdeklődő tudósok és olvasók közösségét Imre Mihály, a Debreceni Egyetem tanára, amikor közzétette a kutatásai során feltárt kéziratoss bibliafordítás töredék szövegét és a hozzá fűződő elemző tanulmányát.^[1] Imre tanár úr a Sámuel I. könyvének 1-25 része fordítására bukkant a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában őrzött, Petrus Martyr Vermigli (1500-1562) zürichi professzor két művét tartalmazó kötetben. A kolligátum második darabja a fontos ezen a ponton, s ez Sámuel könyveinek latin nyelvű fordítása illetve magyarázata: *In duos Libros Samuelis Prophetæ qui vulgo priores Libri Regum appellantur D. Petri Martyris Vermilii Florentini, professoris divinarum literarum in schola Tigurina, Commentarii doctissimi... etc. [Zürich 1564]*. Imre Mihály nem csak a felfedezett fordítást közli igen alapos paleográfiai elemzést feltételező munkával, hanem párhuzamosan adja a Vizsolyi Biblia, valamint Petrus Martyr latin nyelvű szövegét is. A szövegközlést bevezető tanulmány számos szempont alapján világítja meg a 16. század legnagyobb hazai szellemi teljesítményének, a biblia magyar nyelvre ültetésének sokféle összefüggését a reformáció kibontakozó korszakában a prédikációhoz kötődő anyanyelvi textus előteremtésének problémájától a zürichi reformáció magyarországi hatásán át egészen Petrus Martyr latin szövegének és a magyar szöveg kapcsolatának kérdésköréig. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a tudományos szenzációként is értékelhető felfedezés és annak igen szakszerű feldolgozása sokat tett a Vizsolyi Biblia keletkezése körüli „áttörhetetlen homály” (Szabó András kifejezése) oszlatásának ügyében.

Mindezek őszinte kinyilvánítása után némiképp zavarban is vagyok, mert azon két apró, de nem lényegtelen részlet kapcsán, amelyhez hozzá kívánok szólni, úgy érzem magam, mint a vásott diák, aki belopózik a szépen megművelt gyümölcsösbe, és lakmározik abból az édes gyümölcsből, amely más munkája nyomán teremtődött meg. Mentségemre szolgáljon, hogy az egészről Imre tanár úr tehet, mert olyan hatású munkát végzett a „szőlőskertben”, hogy az szinte csábított a továbbgondolásra, sőt, a kiválóan illusztrált kötet a további kutatást nem csak inspirálta, de lehetővé is tette. Egyszóval ő okozta, „hogy jó volna annac az fánac gyümöltse enni”.

Miről van szó? A kéziratoss fordítást tartalmazó kötetben több olyan széljegyzet is található, amelyek alapján következtetéseket lehet levonni arra nézve, hogy mikor kerülhetett a zürichi kiadvány – amelyet egyébként Wittenbergben kötöttek be (!) – magyar tulajdonos kezébe s vele hazai földre. Sőt, egy ilyen marginália még a fordító személyének a megállapításához is utat mutathat.

1. Sámuel könyve 232. lapjának versóján ez a margóbejegyzés található: *Tokay ad ripam Tybisci Februario, 1565., vagyis Tokaj, a Tisza partján, 1565 februárjában.* Imre Mihály ennek alapján megállapítja, hogy a kötet megjelenése után „szűk félév múlva már Magyarországon volt Tokajban”, s a tulajdonosa ekkor a hegyaljai városban élt vagy időzött.[2] Nem lehetetlen persze, de meggondolandó, hogy a kor körülményei között, télen eljuthatott-e az a könyv néhány hét alatt az ostrom alatt lévő (s ez a lényeges!) Tokajba, amelyet – a kötéstáblán található évszám alapján ítélve – 1565-ben, tehát ezek szerint az év első napjaiban kötöttek be Wittenbergben? A kérdés maradjon szónoki, mert nem döntő fontosságú. Sokkal fontosabb a szövegösszefüggés, amire a bejegyzés utal. Eszerint Martyr Péter azt a részletet magyarázza, hogy „amikor a királyok hadba szoktak menni” (II. Sám 11,1). Elmondja, hogy ez tavasszal volt szokás, amikor a termés és a gyümölcs elkezd érlelődni. Most azonban a mi királyaink nem törődnek sem a faggal, sem az idővel. Gyula pápa nagy hóban foglalta el Mirandolát, a francia király januárban ostromolta Calais (Caletum) és ugyanő februárban esett fogságba Páviánál (Ticinum). Érthető, hogy a kötet magyar tulajdonosa párhuzamot keresett és talált a hazai események között – talán éppen a prédikációban fontos illusztráció kedvéért – s jegyezte fel az idézett mondatot. Hiszen Tokajt is télen, 1565 februárjában ostromolták Schwendi Lázár és Balassa Menyhért csapatai, amint ezt Imre Mihály is megjegyzi. (1565. február 10-én érte szegény Némethy Ferencet a halálos lövés). Ehhez a kötet tulajdonosának természetesen nem kellett a helyszínen tartózkodnia, közsímben esemény volt Tokaj megszállása és vívása széles körben. Talán még azt is mondhatjuk, hogy emlékezetben maradt jó ideig, tehát a bejegyzés sem feltétlenül 1565-ben kelt, mert ezzel nem a feljegyzésnek és tokaji tartózkodásának, hanem a hadieseménynek a dátumát kívánta rögzíteni a possesszor. Petrus Martyr példáit is több évtizeddel kommentárja megírása előtti események adták.

2. A másik széljegyzet a 205. levél rectóján található. Ez is latin nyelvű, a rövidítés – ugyan nem tökéletes bizonyossággal – szerintem így oldható fel: *Contra ignavos magnificatur in punitionibus; Az erálytelenek ellenében dicséri a büntetésekben.* Közvetlenül hozzá kapcsolódik egy ugyancsak latin, rövidített szó, egy évszám és egy monogram: *Ag. 1568. S. F.* Imre Mihály arra a feltevésre jut, hogy a fordító nagy valószínűséggel azonosítható az S. F. monogramú személlyel, noha azonosítása a lelkésznévsorok, peregrinuslisták alapos vizsgálata után sem sikerült.[3] Természetesen valós lehet, hogy a bejegyzés szerzője a kötet tulajdonosa volt, amit másként látok, az a monogram és a possesszor viszonya. Ennél a helynél is a szövegösszefüggésre hívom fel a figyelmet. Itt arról olvashatunk, hogy Dávid igen borzasztóan megtorolta azt a gyilkosságot, amit Isbósettel szemben követtek el a szolgálói (II. Sám 4,8-12). Petrus Martyr arról az ellentmondásról és következetlenségről értekezik, hogy miért nem viselkedett hasonlóan a király azt a gyilkosságot tekintve, amit előzőleg Joáb követett el Abnerrel szemben (II. Sám 3). Joáb megbüntetése esetén talán a másik gyilkosságtól visszariadtak volna elkövetői. Most is felhoz a zürichi professzor történelmi példát VIII. Henrik angol uralkodó esetét elbeszélve, aki miután megbocsátott egy gyilkosnak, aki később nem ártott újabb gyilkosságot elkövetni s ismét bocsánatért könyörögni, így fakadt ki: az elsőt te ölted meg, a másodikat én – majd kiszabta a halálos ítéletet. Úgy vélem, hogy bár más kéztől származik itt az ehhez fűződő bejegyzés a fentebb tárgyalthoz képest, de ugyanaz az indíttatás keresendő a marginália mögött, tehát a hazai, közelebbi, a kortársak által is ismert

példa rögzítése. A széljegyzet nyitva hagyott rövidítése véleményem szerint így oldható fel: *Agr.* = *Agria*, azaz Eger város nevét takarja. Az évszám egy ottani, a kérdést jól illusztráló eseményre utalhat. Az erőd főkapitánya 1567-1569 között – tehát a kérdéses időpontban is – *Forgách Simon* volt,[4] így feltételezhető, hogy a monogram az ő nevét rejti (Simon Forgach). A Petrus Martyr által elemzett kérdéskörbe illeszthető, számunkra ismeretlen, 1568-ban végbement esemény vele hozható kapcsolatba. Ez az eset bizonyára szűkebb körben vált ismertté, mint Tokaj ostroma, de a széljegyzet írója nyilvánvalóan tudott róla, ezért akár Forgách környezetéhez tartozónak is vélhetjük. Egyébként pedig, hogy ennek a kiváló és vitéz katonának nem jelentéktelen szerep jutott a 16. századi „*respublica litteraria*”-ban, arra az utóbbi időben jelentősen ráirányult a figyelem.[5]

Úgy vélem, hogy valamennyire segítségére lehettem megjegyzéseimmel Imre Mihálynak további kutatásainak irányára nézve. Egyéb szándékom fentebbi soraimmal kapcsolatban nem is volt. Ezek után én magam is megkockáztatok egy feltevést: Ha majd oszlik a homály az egi 16. századi protestantizmus kérdésében, talán többet tudhatunk meg a rejtőzködő fordítóról, s esetleg a nevét illetően is világosságra juthatunk. Ő maga bizonyosan úgy gondolkodott, mint ahogyan Károlyi Gáspár írt az előszóban a bibliakiadást segítő mecénásokról: megelégedtek azzal, hogy „az ő nevek az életnek könyvében bé vagyon írva”. Legkésőbb annak megnyitásakor a most még nyitott kérdésekre is fény derül.

Jegyzetek

[a cikk
elejére.](#)

[a vissza a
tartalomjegyzékhez.](#)

[1] Imre
Mihály: A
Vizsolyi Biblia
egyik forrása –
Petrus Martyr.
[Debrecen],
2006.
(továbbiakban:
Imre, 2006.)
[2] Imre,
2006. 11.
p.
[3] Imre,
2006.
13-15. p.
[4] Sörös
Pongrácz:
Ghimesi
Forgách Simon
báró. In:
Századok, 1899.
698-700. p.
Sörös nem tud
az egi évekhez
köthető,

tárgyunkba
illeszthető
esetről.
Szederkényi
Nándor említ
egy érdekesnek
tűnő adatot egy
volt dédesi
katonával
kapcsolatban,
aki Karácsony
György
mozgalmához
csatlakozott
volna, s akit az
egri főkapitány
akadályozott
volna meg
szándékában.
Mivel azonban
forrása
Mágochy
Gáspárt említi,
akinek
főkapitánysága
időben nem
esett egybe az
eseménnyel, az
eset valóságát
elvitatja.
Szederkényi
Nándor: Heves
Vármegye
története. II.
köt. Eger, 1890.
243-252. p.
Még lehet
azonban, hogy
ennél
„hétköznapibb”
esetre utal a
marginália.
[5] Szabó
András:
Respublica
Litteraria.
Bp., 1999.

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Lonovics József csanádi püspök a szólásszabadságról

Lonovics József^[1] e témában elhangzott beszéde tökéletes rálátást nyújt előadója habitusára, a folytonosan középutat kereső – ugyanakkor a konzervatív egyházi felfogást tükröző – nézőpontra. Persze Lonovics, ha szükségesnek ítélte, karakán, határozott álláspontra helyezkedett. Mindössze arról van szó, hogy az egyes személyek, illetve érdekcsoportok véleményét igyekezett mindig a legjobb tudása szerint összeegyeztetni, miként saját vívódásain is folytonosan úrrá lenni.

Lonovics polgári származása ellenére főpapi méltóságba emelkedett, a katolikus egyház (haladó, modernizációs, szekularizációs törekvésekkel kapcsolatos) csatáit sokszor egymaga vívta meg. Talán elmondható, hogy mindkét – a megreformálni kívánó, illetőleg a megőrizni óhajtó – oldal lényegét ismerte, közlőre nyílt mindkettőre rálátása. Ezért törekedett mindig, s legtöbbször sikerrel, megőrizni objektivitását, s bár a katolikus, konzervatív érdekek szem előtt tartásával, azonban soha nem a liberálisok szempontjainak figyelembe vétele nélkül. 1839-ben a szólásszabadság lett a politikai ellentáborok közötti legfontosabb ütközőpont. Az ellentétes törekvések ennek kapcsán rajzolódtak ki talán a legtisztábban, hiszen a cenzúra bármely formája az emberi jogok csorbítása árán történhet, viszont a kollektív érdekekkel szembehelyezkedve az individualitás jelentősége eltörpülhet.

Az egy A/4 oldalnyi felszólalás minden bizonnyal szándékosan ilyen rövid terjedelmű. A kurtaság oka egyrészt az első bekezdésben megfogalmazott, szokásosnak mondható szabadkozásán kívül – amely minden hasonlóan agyonbeszélt téma esetében, minden előadó beszédének nyitányaként tekinthető^[2] – az a tény, miszerint Lonovics valójában felrúzásnak szánta mondandóját: a Tekintetes Karok és Rendek ébresztőjének, a saját maguk, valamint a korszak által teremtett álmovilágból való kizökkenés eszközének. Miféle álmovilágról van szó? A reformok és szabadságjogok korábban elnyomott, s most minden addiginál nagyobb erővel felszínre törni akaró rendszeréről, melyben az emberek már szinte bábuk, s nem önálló erővel, szándékkal rendelkező individuumok. Az idők és jelszavak sodrában gyakran megesett ugyanis egy-egy buzgó követtel, tollforgatóval, csoportosulással vagy egyéb jellegű alakzatba rendeződött embertömeggel, hogy a szabadelvű reformok legteljesebb realizálódását sürgették – függetlenül attól, hogy a valóság talajától mennyire elrugaszkodott fennen hirdetett követelésük.

Érdemes ebből a szempontból megvizsgálni Lonovics szövegét! Már a címből egyértelműen megtudhatjuk: a szólásszabadságról lesz szó. A sokat emlegetett szabadságjogról, mely – tegyük hozzá: szerencsére – a liberálisok vesszőparipájává vált ebben az időszakban, vagyis a harmincas évek forgatagában. Az ezen – vagyis az 1839-40. évi – országgyűlés legfontosabb feladata az emberi jogok (igaz, még teljességgel ki nem vívott) alapjának mindenáron való megvédése volt. Olyannyira ragaszkodtak a liberális beállítottságú törvényhozók a sérelem kiküszöböléséhez, hogy a kormányzat végül kénytelen-kelletlen engedményekre kényszerült az alapvető és fő vádlottak ügyében. Kik vádoltattak? Nem akárhik: Kossuth Lajost, Lovassy Lászlót és Wesselényi Miklóst (illetve másokat) fogták hűtlenségi és felségsértési perekbe. A kompromisszumok országgyűlése több ponton is meggyengítette a feudális maradványok repedező, mégis meglehetősen erős falait: megszületett a váltótörvény, lehetővé vált a gyáralapítás, a gazdasági társaságok szabad működtetése, becikkelyezték a jobbágyok örökösödési jogát, ismét bővítették a magyar nyelv használati körét, a vallás tárgyában már törvényjavaslat is született (ami, tekintettel az előzményekre, hatalmas eredmény), sőt legalizálták az örökösödés önkéntes formáját. Összesen 55 törvénycikkely született a diéta működése alatt; azonban csak azután térhetek rá a törvényhozók más kérdésekre, miután rendezték a szólásjog helyzetét.^[3] Az említett vádlottak^[4] ügyében rendkívüli – mennyiségben és minőségben egyaránt – felszólalások történtek, nyilván pro és kontra. Lonovics beszéde valójában a kettő közé helyezhető, hisz nem támogatta az alsó tábla álláspontját, azonban logikai gondolatmenete igazolni látszott őt, s ezáltal a felső táblát

is. Valójában a szabadság érvényesítésének pozitív szerepét alátámasztó érvei mellett lényegében dacossá, követelődővé válik.

A beszéd felépítése a szokásos: bevezetés, érvek kifejtése, végül befejezés. Vajon ki tudott-e hozni a szónoki képességeiről híres[5] főpap az ezerszer körbejárt témából valami igazán jelentőset, ráadásul ilyen valóban rövid terjedelemben?

A bevezető részben visszautalást alkalmaz a korábban elhangzott felszólalásokra, hiszen már évek teltek el a perbefogások óta. A „múlt” és „jelen” országgyűlés tehát az 1832-36., illetőleg az 1839-40. évi diétára vonatkozik. Természetes, hogy felesleges, sőt terhes a korábban több oldalról körbejárt kérdésekre ugyanazon válaszokat emlegetni, Lonovics pedig kínosan ügyelt a felesleges szócséplés elkerülésére. Éppen ezért biztosak lehetünk benne, hogy valami más módon fogja megközelíteni a lehetetlennek tűnő megoldást. Műveltségének csillogtatására mindig, ám azzal való kérdésére sosem bukkanhatunk diétai beszédeiben, tiszteletben tartva a szék fontosságát, amelyben ült. Ebből adódik közéleti és irodalmi működésének kontrasztja, ugyanis az országgyűlés berkein kívül épp oly sok idézetet használt, épp oly színes, izgalmas stílusban nyilvánult meg, amit a törvényhozói falakon belül a lehető legszükségesebbre kívánt redukálni.[6] Teljesen nyilván nem kerülhette el, hiszen mégiscsak a 19. századról beszélünk, mégiscsak egy főpapról, és nem utolsó sorban olyan álláspont védelmét kellett legtöbbször ellátnia, amellyel szemben a legkifinomultabb stílusérzékkel bíró szónokok tömege vette fel a kesztyűt. Akárcsak ebben az esetben. Most azonban nem egy konzerváló hatást kívánt elérni, és ez egész beszédének lényege; egyszerűen a képviselők logikai érzékét kívánta helyrebillenteni. Az általa citált „Rimai mondás: dixisti aliquid insique, recens, indictum ore alio” Horatiustól származik.[7] Szabadkozását, ha komolyan vesszük, nem számíthatunk semmi újra a nap alatt, azonban Lonovics nem emelkedik szólásra, amennyiben nincs mondandója. Most sem.

Ezzel rá is tér a következő egységre, vagyis a tulajdonképpeni felvilágosításra. Megtudjuk, hogy a főpap álláspontja cseppet sem változott a probléma felmerülése óta, s valójában a gondok abból adódnak, hogy nem helyesen közelítik meg eleve a kérdést. A vádlottak ellen ugyanis felségsértési, illetőleg hűtlenségi perek indultak: ez a kiindulópont. A probléma az értelmezés különbözőségéből adódik. A szabadságjogok harcosai a sérelmi ügyet sértettségi ügyként kezelik, így az élőszó és a sajtó mindenkori szabad és függetlenné kikiáltásait kreálják az esetekből; ezzel nyilvánvalóan ellehetetlenítve azokat. A törvénytelen eljárás nem pusztán az említett vádlottakat avatná gyakorlatilag mártírrá, de a korábbi, valóban mártírok eseteit is felülvizsgálná, ezzel „az így elítélt s kivégzett férjfiak maradékinak jussuk volna a pörök új revisióját, a rehabilitációt sürgetni”. Vagyis a Martinovics-per törvénytelen voltát is kívánják a követek kimondatlanul elismertetni – ami ugye a jelenlegi ügyszöveget (még inkább) nagy horderejű. A püspök arra hívja fel a figyelmet, hogy a „jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok” elvet alkalmazva mód nyílhatna megnyerni az aktuális ügyet, ellenkező esetben viszont kiszámíthatatlanok – vagy inkább negatív előjelűek – a következmények. Nem hagyja ám kétségek között hallgatóit a pap-politikus, megadja a megoldást is, hogyan kellene eljárni a kényes helyzetben. A jelenleg érvényes – hűtlenségre, illetve felségsértésre vonatkozó – hiányos, elavult vagy homályos törvényeket kellene megváltoztatni, az új társadalmi, átalakult gondolkodási normákhoz igazítani. Ebben az esetben megoldódna a probléma, hiszen sokkal tágabb keretekben válna lehetővé a megnyilatkozás, valamint biztos talajt kaphatna az egyre növekvő jelentőséggel bíró sajtó, vagyis a múlt bolygatása nélkül megoldódhatna a jelen és a jövő szólásszabadságának helyzete. Lonovics nem fricskát kívánt alkalmazni, mindössze a nyomatékosítás volt a célja a többszöri múltbeli cselekvés hangsúlyozásával: „Én ez érdemben kezdet óta kettőt óhajtottam.”

A csanádi püspök szerint tehát két fontos lépést kellett volna az első pillanattól tenniük a Tekintetes Karok és Rendek tagjainak. Az egyik: amit nem tettek, konkrétan törvénymódosítást kellett volna kezdeményezniük. Hiába várják ugyanis a perek ellenzői, hogy érvényes törvények alapján kimondassék bárkiről is büntelensége, ha a törvény szövege másként szól. Nem vonja tehát kétségbe, hogy igazuk lenne – igaz, nem is állítja, de azt érezteti – egyszerűen legális és járható utat javasol. A főpap másik meglátása arra vonatkozik, mit nem szabadna tennie az alsó táblának: a szóban forgó ítéletek törvénytelenné nyilvánításához való

ragaszkodást, mivel az a múltra nézve sérelmes lenne, feltépné a régi sebeket, és „a pörök új revisióját, a rehabilitációt” sürgetné. A „törvénytelen” kifejezést a nyomaték kedvéért aláhúzással is kiemelte a sorok írója, feltételezhetően élőszóban a hangsúly megfelelő használata szolgálta a figyelemfelkeltést. Egyébként tiszta gondolatmenet, hasonlóan tiszta íráskép jellemzi a forrást, csupán némi módosítással (föleírás és áthúzás) találkozhatunk, ezek többnyire a pontosítás érdekében szerepelnek – például „s a mennyiben [már talán] nem korszerűek”, „egyebeket mellőzve <csupán> nem lehet nem említenem”. Láthatóan egy lélegzetvétellel született az írás, nagy vonalaiban előre elgondolva, részleteiben rögtönözve, miként több más esetben is így tett a szerző.[8]

A szöveg három bekezdésre tagolt, ami kissé váratlan megoldás. Az első részt a mentegetőzés adja, a következőt az első „óhajtás” alkotja, a harmadik pedig a második észrevételre épül, ezért szinte várnánk a lezárás elkülönítését, amely azonban nem történik meg. Amennyiben elfogadjuk, hogy nem tagolási hibával van dolgunk (márpedig inkább efelé hajlunk), úgy valamilyen szándékot kell ezen megoldás mögött sejtenünk. Mi lehet az? Az utolsó mondatok a jelenlegi szituáció összefoglalását adják: a Tekintetes Karok és Rendek álláspontja nem közeledik a főrendekhez, és vice versa. Ezen a ponton érezhetően az alsó táblát hibáztatja Lonovics a kialakult helyzetért (hisz lehet, hogy nekik van igazuk, azonban szabadelvű beállítottságuk révén vállalkozhatnának más módszerre is, nem pedig csökönnyösen az egyetlen megoldást kellene hirdetniük), ezért a lényeg, vagyis a szavazata a felső tábla álláspontját képviseli, azt támogatja. A katarzis így – úgy tűnik – elmarad, azonban nincs is rá szükség, hiszen egy hosszabb ideje fennálló, a nyilvánvaló megoldást figyelmen kívül hagyó helyzet orvoslása nehéz, ha nincs jelen a beteg, az orvos és a segédeszközök is. Márpedig az alsó tábla rendei, bár a gyógyulást sürgetik, a beavatkozást lehetővé tévő eszközöket elzárják. Ez által mégiscsak létrejön a katarzis.

Lonovics ezen beszédében kerüli a bibliai példázatokat, még a szónoki túlzás eszközét is, sőt nem találkozhatunk fiktív párbeszéddel vagy párhuzamba állítással sem. A tipikus egyházi érvrendszer elemei sem tűnnek fel a sorok között, hiszen ez esetben nem volt rá szükség; a gúny eszköze viszont igen enyhe és rejtett formában, azonban mégis megjelenik (az alsó tábla hibáztatásában). Stílusát tekintve ismertető és érvelő, ami a meggyőzést leginkább elősegítheti. Még ha nem is igazán bízik érvei hatásában (érthető, hisz nem ez a legelső alkalom, hogy valaki hozzászólt a témához), erre utal utolsó mondatában: „allig lehet többé az egyesüléshez reménység”.

Lonovics József szerepe meglehetősen hálátlan volt az 1839-40. évi diétán, amely a reformkor fontos állomásaként a polgári átalakulás ügyét szolgálta. Főpapként, katolikusként komoly konfliktusokba keveredett, azonban középútkeresése mindig kivívta még ellenfeleinek elismerését is. A közreadott forrás nagyszerűen érzékelteti, miért volt olyannyira népszerű a kortársak körében.

DOKUMENTUM[9]

Szóállás szabadság

Azok után, a mik e tárgy iránt a múlt s e jelen Országgyűlésen mondattak s íratlak, részemről nem merném ígérni, hogy tudhassak olly valamit felhozni, a mire reá illjék ama Romai mondás: „dixisti aliquid insique,

recens, indictum ore alio”. Azért véleményem előadásában rövid leszek, s ennek támogatásában is allig lesz valami, a mit vagy már magam máskor fel nem hoztam, vagy ma több nagyérdemű Szónokok nem érintettek volna.

Én ez érdemben kezdet óta kettőt óhajtottam: 1-ször hogy a Tekintetes Karok és Rendek olly Törvényjavallatot méltóztassanak indítványozni, melly a Felsőszécsény s hűtelenséget illető fenálló Törvényeinket a mennyiben homályosak, felvilágosítsa, a mennyiben hiányosak, kiegészítse, s a mennyiben [már talán] nem korszerűek, Századunk szolidabb szelleméhez alkalmaztassa, egyszersmind pedig [egy részről] ugyan a korlátlan kicsapongásokat fékezze, más részről pedig a szollás [törvényes] szabadságát kellően biztosítsa. Csak így lehetett volna jövőre minden félelmet elenyészteni, minden panaszt megelőzni. Most miután ez nem történt, mivel a Törvényt se nem az egyik se nem a két Tábla, hanem csak az Országos Rendek Ő Felsőszécsényével együtt magyarázhatják, a Fő Méltóságú Curia a Tekintetes Karok és Rendeknek rosszálló ítélete által nem fogja magát hagyni megtántoríttatni, hanem a fenálló régi törvényeket úgy fogja <érteni> érteni mint eddig értette, azon a nyomon fog s köteles is járni, mellyen eddig járt, s minden illy esetekben csak úgy fog ítélni, mint eddig ítélte. E szerint a jövőre bizonytalan marad, s hosszas vitatkozásink által is csak annyit nyertünk, hogy ezen panasz ezentúl az Országgyűlési tanácskozásokról állandó rubrica legyen.

Miután tehát a Tekintetes Karok és Rendek olly Törvényjavallat készítésére nem hajóltak, a Nagyméltóságú Fő Rendek többségével az<t> [volt] óhajtasom, hogy a Tekintetes Karok és Rendek a Felírási javallatot olly alakba öntsék, mellyhez a Nagyméltóságú Fő Rendek kijelentett elveik feláldozása nélkül járulhassanak. Ezt most is óhajtanám; azonban nem akarnak a Tekintetes Karok és Rendek attól elállani, hogy a Fő Méltóságú Curianak szóban lévő Ítéletei törvényteleneknek ne neveztesse. Egyebeket mellőzve <csupán> nem lehet nem említenem azon borzasztó következtetéseket, mellyek eme törvénytelenégi nyilatkozásból erednének. Tudniillik mivel a Fő Méltóságú Curia mióta az 1791-ki 56 Törvényezik az olly nemű pörököt bírósága alá adta, mind eddig állandóul a Királyi parancsolat által szabott módon járt el az olly pörökben, <s miu> s miután ezen procedura azóta a Nemzet tudtával gyakoroltatott, s noha az ellen 1807-ben az Országos Rendek postulátumként felszóllaltak, de a leérkezett Királyi Resolúcióban megnyugodtak: ha ezen procedura miatt törvénytelenek a szóba vett Ítéletek, <tö> következne, hogy törvénytelenek mind azon Ítéletek, mellyek olly formák szerint hozattak s mellyeknek következtetésében a vérpadon is többen adóztak; <eme Jól> eme igazságtalan mert törvénytelen Ítéletekre nézve Complicitásban volna az egész Nemzet, s az így elítélt s kivégzett férjfiak maradékinak jussuk volna a pörök új revisióját, a rehabilitációt sürgetni. Ezek volnának a törvénytelen szónak közvetlen következtetései. Miután tehát a Tekintetes Karok és Rendek a Nagyméltóságú Fő Rendeknek minapi, egy valóban rendkívüli javallatához sem akartak járulni, allig lehet többé az egyesüléshez reménység, még azonban annak tanúsításául, mennyire szívökön fekszik a Nagyméltóságú Fő Rendeknek az egyesülés, ujjonnan <habár talán utolj> sikeretlenül, habár talán utóljára is a Tekintetes Karok és Rendek s e végett szavazatomat Méltóságos B. (*) Méltóságos Ur véleményéhez kapcsolom.

(közli: Busku Anita Andrea)

Jegyzetek

[1] Lonovics József (1793-1867) csanádi püspök, kinevezett egri, majd kalocsai érsek; a katolikus egyháztörténet kiemelkedő alakja. A 19. századi, erősen vallásos jellegű – vagy inkább annak hagyományaira épülő – magyar politikai élet meghatározó jelenségeként páratlan helyet vívott ki magának a kortársak emlékeztében. Többek között Vachot Imrét említhetjük, aki szerint a főpap „közepes úton járó politikájával mindig kiegyenlítésre törekedett”. VACHOT IMRE: Országgyűlési emlékek. Politikai, történelmi és szépirodalmi almanach. Bp., 1848. 47. p. Az utókor azonban mostohán bánt

egyhazi-torteneti_szemle_2007_01_220-226.htm

a miskolci születésű, nagy érdemeket elért egyházfővel. Csupán legismertebb tettét említve: 1840/41-ben a Habsburg-birodalom diplomatájaként tárgyalt a rendkívül kedélyeket borzoló vegyes házasságok ügyének rendezése érdekében Rómában XVI. Gergely pápával. A korabeli vélekedést nem igazolták az eltelt esztendőik – Ipolyi Arnold ugyanis 1868-ban még úgy vélte: „míg e nemzet nyelvén az ország törvényt hoz [...], addig Lonovics neve is feledhetetlen lesz”. Ipolyi Arnold: Lonovics József érsek, magy. akadémiai igazgató- és tiszti tag emlékezete. Melléklet az „Idők Tanú”-jához. Pest, 1868. (továbbiakban: Ipolyi, 1868.) 56. p.

[2] Lonovicstól származik például a következő, gyakran tekinthető mentegetőzés: „Mély tisztelettel bocsánatért esdeklek cs. kir. Főherczegséged és a Nagymélt. Fő-Rendek előtt, hogy másodszer is felkelvén, tanácskozásait tartóztatni bátorodom”. Az [...] 1843-dik évi Magyar Ország gyűlésen a Méltóságos Főrendeknél tartott országos ülések Naplója. I. köt. Pozsony, 1843. 50. p.

[3] Az 1839-40. évi diéta eseményeihez irodalom: 19. századi magyar történelem 1790-1918. Szerk.: Gergely András. Bp., 1998. 217-221. p.; Magyar alkotmánytörténet. Szerk.: Mezey Barna. Bp., 2003. (5. kiadás); Szécsen Antal: Az 1839-40-diki országgyűlésről. In: *Budapesti Szemle*, 1882. 32. köt. 71. sz.; 1840-dik évi országgyűlés. Közli: Konkoly Thege Pál. I-II. köt. Pest, 1847.

[4] Ne felejtjük el, hogy más vádlottak is eljárás alá kerültek az egyre terebélyesedő ügy során, mindössze a területi és súlyponti korlátok kényszerítik e sorok íróját az egyszerűsítésre.

[5] Várady L. Árpád idézi a kortárs, Horváth Mihály által adott jellemzést: „Ő – ugymond – a lángésznek minden sajátjaival gazdagon föl volt ruházva; sebes és mély felfogás, érett, helyes ítélet, játsszi elmésség, nagy emlékezőtehetség ékesítették jellemét. (...) És mindezek mellett fényes szónoki tehetség, hatalmas rögtönző erő, mely mindig kész volt a beszédre és soha zavarba nem esett, őt ragyogó parlamenti szónokká avatták.” Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése. Bp., 1924. 39. p. Lonovicshoz lásd az említett íráskor mellett: Marczali Henrik: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: *Budapesti Szemle*, 64. köt. 1890. CLXVI. sz. 1-26. p.; Hopf János: Krivinaí Lonovics József kalocsai s bácsi érsek emlékéül. Kalocsa, 1867.; Hermann Egyed: Lonovics József diplomáciai küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp., 1934.; Emlékiülés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján. Makó, 1993.

[6] Lonovics stílusának ezen jellemzőit először megállapította: Ipolyi, 1868. 25. p.

[7] Az eredeti forma szerint „Dicam insigne, recens, adhuc / Indictum ore alio”. Mezei Balázs fordításában így hangzik: „Hallatlant dalolok, dicsőt, / frissen felfakadót” (Quintus Horatius Flaccus: Ódák. Bp., 1985., Bacchushoz, 149. p.); Csengery János pedig a következő szavakkal adja vissza a 25. óda sorait: „Zengj, dalom, újat, zengj te magasztost” (Horatius költeményei: Ódák és eposzok. Szerk.: Bálint István János. Bp., 1997., Dithyrambus, 140. p.)

[8] Lásd például: OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 1920. II., 93 r.-94 v.

[9] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 1920. II. 101r. Jelölések: [] = átírva vagy fölírva; <> = kihúzva; * = olvashatatlanság kifejezés; _ = aláhúzva; (*) = bizonytalan olvasat; /n r/ = közreadott forrás rectója.

[a cikk elejére](#), [a vissza a tartalomjegyzékhez](#).

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Konferencia a 825 éves hiteleshelyi írásbeliségről Pécs, 2006. december 12.

A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraiújkorai Történelmi Tanszéke és a Pécsi Egyházmegye Egyháztörténelmi Bizottsága 825 éves a hiteleshelyi írásbeliség címmel 2006. december 12-én országos konferenciát tartott Pécsen, az Akadémiai Bizottság székházában.

A rendezvényt Mayer Mihály pécsi megyéspüspök nyitotta meg, ezután Érszegi Géza professzor elnöklete alatt megkezdte ülését a délelőtti szekció. Elsőként a téma jeles kutatója, Solymosi László professzor tartotta meg a hiteleshelyi tevékenység lehetséges kezdőpontjait, valamint az első hiteleshelyek tevékenységét taglaló előadását egy évforduló ürügyén. A hiteleshely fogalma és kialakulása címmel. Őt Kőfalvi Tamás, a Szegedi Tudományegyetem docense követte A hiteleshelyi oklevelek forrástani jelentőségéről és sajátosságairól szóló előadásával, majd Kurecskó Mihály, a MOL főlevéltárosa beszélt a nyitrai káptalan Árpád-kor végi hiteleshelyi tevékenységéről, felvillantva az oklevelekben használt formulás részek jelentése és formai változásai kapcsán elért új kutatási eredményeit is. Ezt követően újabb két hiteleshely működésének történelmi statisztikai, illetve történelmi szempontú bemutatása következett. Kiss Gergely, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa a székesfehérvári káptalan, Körmendi Tamás, az ELTE tanársegédje pedig a jászói konvent tevékenységét mutatta be a kezdetektől 1453-ig terjedő időszakra vonatkozóan.

A délutáni szekció Font Márta professorasszony elnöklete alatt zajlott. Koszta László, a Szegedi Tudományegyetem docense Káptalanok és kanonokok a 13-14. században. (A hiteleshely intézménye és személyi háttere) című dolgozatát a szerző távolléte miatt Vajda Tamás ismertette, majd C. Tóth Norbert, a MOL-MTA tudományos munkatársa a Zsigmond-kori Oklevéltár munkálatai során előkerült oklevelek alapján Zsigmond király feltehetően 1390-es években keletkezett hiteleshelyekről szóló rendeletéről tartotta meg elemző előadását. Dreska Gábor, az ELTE tanársegédje a pannonhalmi konvent 1353 és 1500 között keletkezett hiteleshelyi kiadványaival kapcsolatban a felvállásokhoz kapcsolható személyek beazonosításának, a záloglevelek és parancslevelek jellegének, valamint a terminológiai változások és a homo regiusi intézmény átalakításának problematikáját vetette fel. Ezt követően Fedeles Tamás, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa a pécsi székeskáptalan késő középkorban keletkezett oklevelei kapcsán mutatta be annak hiteleshelyi tevékenységét történelmi statisztikai szempontból. Vekov Károly, a kolozsvári egyetem docense a gyulafehérvári káptalan tevékenységéről beszélt a 16. századi szekularizációval összefüggésben. A szekció utolsó előadását Bilkei Irén, a Zala Megyei Levéltár címzetes igazgatója tartotta a zalai konventek Mo-hács utáni évtizedeiben végzett tevékenységéről, s a konventek tevékenységében ezidőben bekövetkezett változásokról.

A konferenciát a szervezők zárszava zárta, melyben ígéretet tettek az előadások külön kötetben történő megjelentetésére is.

(Teiszler Éva)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyében Pécs, 2006. május 24.

2009-ben ünnepli a Pécsi püspökség fennállása ezer éves évfordulóját. A jeles eseményre már múlt évben megkezdték az egyházmegyében a felkészülést, amelynek keretében élénk egyháztörténeti munka folyik a Pécsi Egyházmegye – Egyháztörténeti Bizottsága szervezésében. A Bizottság múlt év őszén két konferenciát szervezett Zichy Gyula 100 és Szathmáry György 500 éves pécsi püspökké történő kinevezése emlékére, minden hónapban ismeretterjesztő egyháztörténeti előadásokat tart a szélesebb közönség részére, idén május 24-én pedig „Egyházi arcélek a Pécsi egyházmegyében” címmel szerveztek nagyszabású konferenciát. Az előadások első fele a püspökség török előtti történetéből villantotta fel egyes személyek életét, az első pécsi püspököktől kezdve a Mohácsnál életét vesztett Csulai Móré Fülöppel bezárólag. A délelőtti szekció – melynek elnöki tisztét Dr. C. Tóth Norbert látta el – előadói voltak: Dr. Kiss Gergely (11. századi pécsi püspökök), Dr. Koszta László (Jób pécsi püspök), Dr. Petrovics István (A pécsi egyetem kancellárjai: Vilmos és Bálint püspök pályafutása), Teiszler Éva (Handó György pécsi prépost) és Dr. Fedeles Tamás (Csulai Móré Fülöp, pécsi püspök). Délután az újabb kor neves és kevésbé ismert pécsi püspökeinek és kanonokjainak életét mutatták be az előadók, valamint ezeket színesítették és árnyalták a magas egyházi hivatallal nem rendelkező Bató Ferenc csepini plébános és Perr Viktor pappolitikus működését ismertető előadások. Az előadásokat Mózessy Gergely elnöklete alatt Móró Mária Anna (Berényi Zsigmond), Dr. Fazekas Csaba (Szcitovszky János az 1840-es évek egyházpolitikai vitáiban), Pohánka Éva (A Pécsi Püspöki Könyvtár könyvtárárei), Borsy Judit (Bató Ferenc, csepini plébános), Nagy Zoltán (Perr Viktor, a kisgazda politikus) és Tengely Adrienn (Pécsi egyházjogászok a XX. század első felében) tartották, valamint Dr. Tímár György nyugalmazott plébános fejezte be a konferenciát igen érdekes személyes visszaemlékezésével Hajós György kanonokról. A konferenciát mindvégig rendkívül élénk érdeklődés kísérte.

A három konferencia és az ismeretterjesztő előadások anyagai az ősszel tanulmánykötetek formájában kiadásra is kerülnek a pécsi Egyháztörténeti Tanulmányok következő köteteiként.

(Horváth István)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Molnár Antal: A bátai apátság és népei a török korban.
Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia
Munkaközösség, 2006. (METEM könyvek, 56.) 169 old.

Immár hatodik monográfiájával lépett a történész, egyháztörténész szakma és a nagyközönség elé Molnár Antal. Az idei esztendő tavaszán, a METEM kiadó gondozásában megjelent munkája is a török uralom alatt működő katolikus egyházi intézményeket bemutató sorozatba illeszkedik. Ezúttal a Tolna megyei Bába egykori bencés monostorának apáti címét viselő, 17. századi egyháziak birtokrestaurációs törekvéseit állította vizsgálatá középpontjába. A könyv a szerző korábbi munkáitól eltérően ezúttal nem a főpapság által a hódoltság területén élő hívek lelki gondozására küldött világi papság, licenciátusok, valamint a ferences barátok, és a jezsuita atyák tevékenységével foglalkozik, hanem az egyházi társadalom középrétegét adó kanonokok működésével. Ez annál is szembetűnőbb, mivel eddig a magyar historiográfia 16-17. századot feldolgozó munkáiban az ilyen irányú vizsgálatok egyáltalán nem kaptak hangsúlyt. Új, eddig tulajdonképpen ismeretlen területet mutatott be szerző, hiszen ezúttal a Tolna megyei Sárköz mikrorégióját vizsgálja. Feldolgozásához primer forrásként 59 levelet használt fel az 1613 és 1685 közötti időszakból, melyek közül a pozsonyi káptalan magánlevéltárában fennmaradt 22 darabot korábbi történetírásunk egyáltalán nem ismert.

A két nagy tartalmi egységből álló munka első része (7-83. old.) alkotja a tulajdonképpeni monográfiát, mely a bevezetést követően három fejezetre tagolódik. Elsőként az egyházi közép- és 17. századi jelenlétét mutatja be a szerző. A középkorban oly virágzó székes- és társaskáptalanok döntő része a 17. század elejére az enyészetté lett, mindössze az intézmények 20%-a folytathatta tovább működését. A kanonoki stallumok száma azonban még ennél is jelentősebb mértékben csökkent, ugyanis a középkorban 600 főre becsült káptalani tagság a 17. században már csak 100 főre tehető. Úgy látszik, hogy a hódoltság korának kanonokjai a középkori helyzettel analóg módon elsősorban a köznemesség és a polgárság sorából kerültek ki. A főnemesség (a középkorban bárók, mágnások) és a jobbagyság reprezentációs aránya csekély. Lényeges különbség mutatkozik meg a külföldiek javadalomnyerésében, ugyanis a középkorral ellentétben a 17. században igen csekély a külhoniak aránya. Ez elsősorban az egyes prebendák értékének jelentős csökkenésével áll egyenes arányban. A kanonokok sokkal kevésbé játszottak fontos szerepet a művelődésben, mint középkori társaik. A káptalanok a stallumok erős presztízvesztésére következtében az újkorban nyitottabbakká váltak. Ugyancsak fontos különbség, hogy a 17. században elenyésző a valódi javadalmak kumulálása, melyben Molnár az egyházi reformok (elsősorban a Tridentinum) érvényesülését látja.

A megcsappant kanonoki bevételek növelésének új módja a különböző, a 16. század folyamán megszűnt szerzetesrendi apátságok, prépostságok titulusainak megszerzése lett, melyekhez a töredékesen fennmaradt javadalmak, illetve az azokhoz tartozó egykori (sok esetben fiktív) birtokokra vonatkozó jogigény tartoztak. A szerző szellemes megfogalmazása szerint a javadalmak „tehát valahogy úgy lépegettek előre az egykori szerzetesi javadalmak egyre bonyolultabbá váló rendszerében, mint a középrétegből kiemelkedő társaik a püspökségek sorában”. A közel száz apáti és préposti titulus, melyeket az uralkodók adományoztak a 17. században, jelentős hányada mindössze címében élt tovább, azaz nem rendelkeztek tényleges jövedelmekkel. Mégis fontos volt adományozásuk, hiszen ezzel tartották fent voltaképpen az intézményekre és birtokaikra vonatkozó jogigényt. A reális javadalommal nem rendelkező, hódoltsági területen fekvő egykori apátságok és prépostságok címeit elnyerő kanonokok közül elenyésző azon személyek száma, akik konkrét lépéseket tettek az intézmények egykori birtokainak visszaszerzése (restaurációja) érdekében. Ezek közé tartoznak a 17. századi bátai apáti címet (is) viselő javadalmak, akiknek a birtokok megőrzésére, visszaszerzésére, igazgatására, és az apátság falvaiban élő hívek pasztorálására irányuló törekvései a relatíve gazdag forrásanyagnak köszönhetően szemléletesen bemutatatható.

A második fejezet a bátai apátság birtokainak kormányzását tárja az olvasók elé (39-72. old.). Az intézmény első nem bencés apátját 1613-ban nevezte ki az uralkodó, majd ezt követően a hódoltság időszakában

összesen 11 személy viselte a címet. Közülük mindössze egyetlen személy származott főnemesi családból (Pálffy Tamás), és ugyancsak egy illető (Jany János) volt külföldi (itáliai) eredetű. A fennmaradó kilenc fő köznemesi, illetve polgári család sarja volt. Az apátok közül kilencen egyúttal egy-egy káptalanban is javadalommal rendelkeztek. Valamennyien felsőfokú tanulmányokat folytattak korábban. Kiemelkedő személyiség volt közülük Veresmarti Mihály, aki református prédikátorként működött, majd katolizálását követően Pozsonyban jutott kanonoki stallumhoz, majd a bátai apáti címet is elnyerte; Podhragyay István a Jézustársaságot elhagyva lett nyitrai kanonok, majd bátai apát.

Az apátság az 1539-es török támadás következtében pusztult el, azonban maga Báta település a környező, egykor a birtokát képező falvak egy része is lakott maradt. A magyarok lakta kisrégió az adóztatás szempontjából sem volt érdektelen a korona számára, továbbá a Katolikus Egyház tolnai központjai közül a környéken egyedül a bátai apátság (pontosabban címe) volt alkalmas a birtokrestauráció megvalósítására ([Duna]földváron, [Báta]széken, Szekszárdon oszmán közigazgatási központ, ill. vár állt). Az apáti címet elnyerők igyekeztek a hajdani birtokokra vonatkozó információkat összegyűjteni. A birtokokra vonatkozó egykori okleveleket a különböző archívumokban igyekeztek felkutatni, míg a másik módszer a korszakban általános tanúvallatás volt.

A két lépcsős birtokigazgatás külső apparátusának élén a tisztartók álltak. Feladataik közé tartozott: a települések hódoltatása, kapcsolattartás a parasztok képviselőivel, az egykori birtokok felkutatása, az adók továbbítása, a falvak védelme a végvári katonáktól, stb. A legfontosabb feladat a jobbágyok közül választott megbízottakra, az ún. parasztispánokra hárult. Ők „alkudtak meg az adóról az apáttal vagy megbízottjával, ők gyűjtötték össze és vitték vagy küldték fel a járandóságokat a királyi országrészbe”. Az apátság falvainak birtokközpontja Decs település volt. Az 1660-as évektől az apátok számára ugyan csekélyebb, ám biztos bevételi forrást garantáló bérbeadás (árendálás) is adatolható.

Általánosságban érvényes megállapítás, hogy a hódoltság területén lévő egykor ténylegesen az adott egyházi intézményhez tartozó birtokok mellett voltak igényelt (fiktív) települések is. A bátai apátság esetében is hasonló volt a szituáció. Összesen négy települést, Bátát, Nyéket, Pilist és Decset tudtak rendszeresen adóztatni, noha 1669-ben ezeken kívül még 28 települést felsoroltak. Ideiglenesen sikerült még a Bodrog megyei Szeremle lakóitól adót szedni. Megjegyzendő azonban, hogy e települések közül csak Báta és Szeremle tartozott a középkori bátai apátság birtokai közé. A négy település adóinak összege a vizsgált időszakban 20–30 forintról 100–130 forintra emelkedett. Molnár Antal hangsúlyozza az apátok birtokrestaurációjának fontosságát a négy település későbbi története szempontjából, amikor arra irányítja figyelmünket, „hogyan egy tájegység (jelen esetben a Sárköz) magyar részre való közös adózása és ezáltal egységes birtoktestté válása, a középkori széttagolt birtokstruktúrával szemben, a természetföldrajzilag, etnikai jellegét és műveltségét tekintve is egybetartozó térség kistáji integrációját erősítette”.

A harmadik fejezetben (73-83. old.) Veresmarti Mihály *Intő s tanító levél* c. munkájának elemzésével mutatja be a szerző a konvertita református prédikátor pasztorációs törekvéseit. Ő nemcsak az elnyert apáti címet és az ahhoz tartozó bevételi forrásokat tartotta fontosnak, figyelme az apátság falvaiban, elsősorban a Bátán élő lakosság lelki gondozását sem kerülte el. A pécsi jezsuita misszió tagjaira bízta a bátai híveket. A faluba saját munkája mellett eljuttatta Káldi György Szentírás-fordítását, a római szertartáskönyvet, melyre a szentségek kiszolgáltatása során volt igen nagy szükség. Veresmarti említett munkájával 1633-ban készült el, tulajdonképpen saját megtérésének történetét mutatja be. A könyv voltaképpen a hódoltság területén élő parasztok számára kívánta összefoglalni a katolikus hit védelmének legfontosabb ismérveit. Erre szükség is volt, hiszen a bátaiak Dunaszekcsőre jártak át szentmisét hallgatni, majd 1620-ban református prédikátort szerzödtettek.

A könyv második részét a fentebb említett okmánytár alkotja (85-150. old.) Az 59 levél döntő többsége magyar nyelven íródott. Ezek elsősorban a Szlovák Állami Levéltárban (Pozsony) találhatóak, e mellett egy levelet a Pannonhalmi Bencés Főapátság archívumában, míg néhány iratot a Magyar Országos Levéltárban

őriznek.

Az igényes kiállítású kötet befogadását nagymértékben megkönnyítik a szerző által készített táblázatok, s a kötet végén elhelyezett – Nagy Béla készítette – impozáns térképek.

Az ismertetés végére már csak egy feladata maradt a recenzensnek, ti. Molnár Antal remekbeszabott, a rá jellemző alaposággal, és – ami szintén nem elhanyagolható szempont – olvasmányos stílusban közreadott munkáját bátran ajánlja az érdeklődők figyelmébe.

(Fedeles Tamás)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Petrőczy Éva: Puritánia.
Budapest, Universitas Kiadó, 2006. (Historia Litteraria, 20.)
214 old.

Szántó Tibor szerint a címoldal olyan „mint a zeneművek előtt a nyitány, vagy mint a középületek ünnepélyes hatású kapuja, amely előre jelezheti a könyv olvasójának mindazt az élményt, mely rá vár a könyv olvasásakor.”^[1] Petrőczy Éva új tanulmánykötete kapcsán a borítóra is kiterjeszthetjük ezt a vélekedést, annál is inkább mivel a cím és a borítókép komoly várakozásokat kelt. Mintha csak egy camera obscurába kukkantanánk be a szarvason lovagló lányka mellől, hogy aztán színes és izgalmas képeket láthassunk Puritánia, vagyis a 17. századi kegyességi irodalom mozgalmas világából. A borítókép, ami tulajdonképpen a 42. zsoltár parabolája, abból az *Emblemes Divine and Morall* című, 1635-ben kiadott „kép-szöveggyűjteményből” származik, melynek külön írást is szentel a szerző. Az *Emblemes...* és írójának, Francis Quarles-nak a feltűnése ebben a kötetben némileg meglepő, hiszen Quarles se nem magyar, se nem puritán, bár Anthony Wood „puritánszerűnek” titulálta. Mégis Quarles, aki egyébiránt jelentős hatást gyakorolt például John Bunyan-ra is, ürügyén betekintést nyerhetünk Elizabeth Stuart és V. Frigyes korának kulturális sokszínűségébe, s ráláthatunk a heidelbergi udvar puritán hatásokat közvetítő szerepére. Az 1613-ban tartott pompás fejedelmi menyegző, mint az a Tobias Hübner által remekbeszabott, az esküvői eseményeket megörökítő *Festchronik*-ből is tudható, számtalan színes és sodró esemény körítésében éppúgy lehetőséget biztosított a kultúrák látványos találkozására, mint az elkövetkezendő néhány rövid esztendő. Nem lehet egyébként véletlen, hogy Hübner a poliglott látványosság-szakértő, Cesare Ripa a pohárnok-konyhafőnök és Quarles, aki 1639-től London ünnepegy-felelőse volt, mind-mind az ikonológia és az emblematika jeles szakértője, hiszen az embléma műfaját a vizualitás és a poétika, az erkölcsi tanítás és a szórakoztatás sajátos párhuzamai jellemzik leginkább csakúgy, mint a műfaj a kort.

A pfalzi Stuartok időszakának intellektuális nyitottsága az angol művészet és kultúra többirányú befogadását és kontinentális kisugárzását eredményezte. Oppenheimben, Hanauban és Herbornban is számos puritán kegyességi mű német fordítása látott ez idő tájt napvilágot, ám a recepció mégis igen lassú volt, köszönhetően a francia és az olasz kultúra korabeli német felkapottságának. Szenci Molnár Albert életének igen hosszú periódusát töltötte ebben a pezsgő szellemi környezetben. Már a marburgi évek alatt is (1607-1611) olyan pártfogója volt Móric hesseni örgróf, I. Erzsébet keresztfiának személyében, aki kétségkívül felkeltette érdeklődését Anglia iránt, de egészen közvetlen benyomásokat szerezhetett a puritán kegyességi irodalomról utolsó, 1619-1622 közé eső heidelbergi éveiben, sőt később Hanauban is. A németországi hatások tehát lényegesen fontosabb szerepet játszottak, mint a kései angliai utazás abban a Medgyesi Pálnak szóló nyomatókos ajánlásban, melyben felhívja a jeles református prédikátor figyelmét, az általa németül olvasott Lewis Bayly: *The Practice of Piety* című munkájára, s lefordításának szükségességére. Szenci Molnár kapcsolatát a puritán kegyességi irodalom magyarországi terjedésével, s az arra gyakorolt közvetett hatását még egy adat egészíti ki. Fia, Molnár János Albert 1638-ban, Londonban kézjegyével látta el a Tolnai Dali-féle „formula singularitatis”-t.

Szenci Molnár Albert naplója szintén mutat puritán vonásokat, hiszen behálózzák mindazok a bibliai igehelyek, melyeknek tartalma valamilyen módon megszólította őt. Amint arra már Imre Mihály is rámutatott, Szenci Molnár saját tulajdonú Bibliája akár naplója inverzének is tekinthető, hiszen ennek lapszélein a magánélet eseményei sorjáznak, utalva egyúttal a Bibliához fűződő bensőséges viszonyára is. A vizsolyi Biblia újrakiadásának tervében mindez azonban csak csekély szerepet játszott. Sokkal fontosabb volt az a törekvés, hogy az európai és a magyar tudományos élet áttételes kapcsolatait közvetlenné alakítsa, s erre legalkalmasabb eszköznek a Szentírás revideálása mellett egy latin-magyar szótár elkészítése látszott. Az eredmény ismert: 1604-ben megjelentette magyar-latin és latin-magyar szótárát, majd 1608-ban Hanauban az először, 1612-ben pedig Oppenheimben a másodszor átdolgozott vizsolyi Bibliát. Ezek az erőfeszítések, melyek „a hazához a megszerzett tudást” patrióta szemléletéből fakadnak, felidézhetik bennünk Apáczai

Csere János és Misztótfalusi Kis Miklós néhány évtizeddel későbbi, ugyancsak keservesre sikerült vállalását. Hajlamosak lehetünk azt hinni, hogy ez a szemlélet általános érvényűnek tekinthető minden korabeli peregrinus diákra, ám Petrőczy Éva bemutat egy olyan Nógrádi Mátyás által Tofeus Mihályhoz intézett szellemes magasztaló versikét, mely lerombolja ezt a képet. Meggyőzésül érdemes idéznünk ennek a cím nélkül versnek egy szakaszát: „Pádvában kik járnak, onnét Lauretumban,/ Párisban tanulni, híres Sorbonában./ Ha voltak rosz futó csikók Hunniában,/ Nem léznek Paripák hidgyed Galliában.” (48. old.)

Szenci Molnár Medgyesinek szóló ajánlása rávilágít a kegyességi irodalom egyik fontos jellegzetességére, nevezetesen a megszapordított fordításokra. Ám „fordításirodalom” a magyar puritánok esetében pejoratív címkévé vált, figyelmen kívül hagyva azt a tény, hogy a fordítások legtöbbször nem is szabályosak, hanem inkább afféle „magyarítások”, melyek teret engednek a fordító-átdolgozó irodalmi kvalitásainak megcsillogtatására. Ugyanakkor nem számolnak a magyar irodalmi tradíciók folytonosságával sem. A Balassi-hagyomány továbbélésére két remek példát is hoz a szerző Nánási L. István: Szü titka című, 1670-ben megjelent prédikációgyűjteményéhez írt ajánlóversekből. Balassi meglepő felbukkanását a puritán irodalomban az a korabeli felismerés magyarázza, hogy költészetének személyessége párhuzamba állítható a puritánok céljai között szereplő személyes kegyesség-gyakorlással. Szó sincs tehát az angolszász kegyességi irodalom kritikátlan átvételéről, nem is beszélve annak gyakran vagdalkozó, sőt durva stílusáról. Helen C. White amerikai irodalomtörténész már 1931-ben arra a következtetésre jutott, hogy a kontinens protestáns irodalma „sokkal élénkebb, sokkal gazdagabb”, mint az angol, amit alátámaszt Petrőczy Éva is Job Throckmorton illetve Medgyesi Pál egy-egy dialógusának összevetésével.

Noha távolról sem stilisztikai magaslat Telkibányai István Miskolci Csulyak Gáspár könyvére írt cáfolata, az *Angliai puritanismus*, higgadsága mégis az előbbi tételt támasztja alá. A szerző Bán Imre nyomán hívja fel újra a figyelmet erre a furcsa vitára, melynek kiváltó okát, Miskolci Csulyak *Angliai independentismus*-át, mint az egyik legvadabb puritánellenes kirohanást tartották számon. A könyv irányultságához nem is férhet kétség, ám a felülvizsgálat lényegesen finomítja a minősítést, hiszen az ajánlások néhány vaskosabb kiszólásán és jó néhány csúsztatáson kívül a szövege egészének hangvétele nem túl izgatott, már-már tárgyilagosnak nevezhető. E polémia-csira különösségét különben az adja, hogy egyáltalán létezik, hiszen az 1646-os szatmárnémeti zsinat 19. végzése kimondja, hogy „...a külföldi akadémiákra tanulás végett előmozdítandó ifjak kezébe, azok pártfogói vagy jóltevői mindaddig semmi pénzt ne adjanak, míg határozott térítvényekkel magokat erősen le nem kötelezik, hogy azokban az intézetekben semmi eretnek vagy idegen – nevezetesen pedig Socinianus, Arminianus és Anabaptista tudományt beszívni nem fognak.”^[2] Miskolci pedig burkoltan és jókora csúsztatással éppen erre a köztudomású tételre hivatkozik, amikor az angliai egyház ürügyén a magyar állapotok megváltozásának lehetősége miatt aggodalmaskodik. „Ez az ártalmas mirigy az *INDEPENDENTISMUS* az, melly ezt a nemes tagot az Angliai Ecclesiát mint halálos fene szíja, s emészti: ez az mellnek árnyéka alatt mindenféle Secták, eretnokségek nem tsak lappanganak, hanem szabadon is terjednek: ez az melly a szabadságnak színe alatt mindeneket rabbá tészen.”^[3] Telkibányai tehát a jövőjét teszi kockára amikor védelmébe veszi a puritanizmust, még akkor is ha következetesen William Ames tekintélyéhez ragaszkodik. Miskolci ebben az egzisztenciális értelemben semmit sem veszíthet, de az tagadhatatlan, hogy írása nem öncélú vagdalkozás. Bármilyen furcsa is, épp a gyakori idegenellenes megjegyzései mögött sejlik fel az magyar egyház és a magyar társadalom jövője iránt érzett felelősség. Petrőczy Éva feltáró tanulmánya, melyben lehántja a vitával kapcsolatos előítéleteket, utat nyit az új értelmezési lehetőségeknek. Ezek közül az egyik, ha nem a legfontosabb, az azonos társadalomszemléletben, magyarságképben gyökerező s voltaképpen a nemzet felemelkedését célzó jövőképek, s az ehhez vezető utak és feltételek különbözőségeinek vizsgálata, melyhez a nyitó lépést már ebben a kötetben is megtalálhatjuk, nevezetesen a puritán szerzők magyarságképének vizsgálatát.

Az értelmiségi réteg e sajátságos csoportjának magyarságfelfogásában is továbbélnek a „siralmas jajjoktól” egészen a kiválasztottság-tudatig terjedő hagyományok, ám felfogásukban egyre inkább kidomborodik a nyelvnek, mint megkülönböztető tényezőnek a szerepe. A latin nyelv tökéletességébe és alkalmasságába vetett hittől való fokozatos eltávolodás két irányban hatott. Egyfelől felértékelődött az ősnyelvnek vélt héber,

másfelől a héber-magyar nyelvrokonság fonalán haladva a magyar is. Medgyesi Pál kimondja, hogy „Nagy fogyatkozásnak tartom, hogy mi az nyelvünket az Deák nyelvhez szoktuk mérni... Ha mérni akarnók, méltóbban az zsidóhoz kellene mérnünk...” (90. old.) S ha arra gondolunk, hogy Medgyesi egészen odáig jutott megállapításaiban, hogy a magyar „fontos és bölcs nyelv”, akkor szinte visszacsengnek fülünkben Johannes Pappus fél évszázaddal korábban Szenci Molnár Alberthez idézett szavai, amikkel a magyar nyelvű Biblia és a latin-magyar szótár fontosságát ecsetelte. A nyelvvel kapcsolatos szemléletváltás reménykeltően nagy lökést adott az anyanyelvű tudományosság felélénkülésének, így 1679-ben id. Köleséri Sámuel már büszkén írhatta Martonfalvi György könyve elé, hogy „Sok tudós Munkákkal bővös Magyar ország./ nem mondhatt benned nincs immár világ./ Tündöklök közötted mennyei Igazság./ Noha külső-képpen sok Inség reád hág.” (93. old.) Medgyesi felismeréseinek értékét növeli, hogy a magyar nyelvet a maga „parasztosságában” értékelte, bizonyosságául a kitágított nemzetfogalomnak is. A puritán írások és tanítások megszólítottjainak köre ezáltal lényegesen kiszélesedett, ami szükségessé tette azt, hogy a népnyelv hasznosítható elemeit is beemeljék retorikai eszköztárukba. Ily módon számos köznyelvi fordulat, szólás és közmondás gazdagíthatta szövegeiket, egyúttal a mondanivalót is közelebb hozva az iskolázatlan vagy csak alacsonyán képzett tömegekhez. Egy ízben Medgyesi Pál „kokasi ijesztésnek” titulálta a presbitériummal kapcsolatos félelmeket, a hatalom mégis rettegett az innovációtól. A puritánok minden igyekezete ellenére sem sikerült eloszlatni azt a félelmet, hogy a puritanizmus szükségszerű velejárója az independentizmus. A puritánellenesek jócskán rá is játszottak erre, mint azt Miskolci Csulyak kapcsán is láthattuk, s nem könnyítette a helyzetet a prédikátorok hatalomkritikája sem, noha ez mindannyiszor a gyengék és az elesettek védelméről szólt, nem pedig a hatalom megdöntéséről. A világi hatalmat csak Krisztus abszolút hatalmához képest relativizálták, ám a hatalomgyakorlók számára I. Károly kivégzése örökké intő példa maradt.

Luffy Katalin említi egy tanulmányában Szathmári Baka Péter Vásárhelyi Péter felett mondott gyászbeszédét: „Itt az 1567-es tordai országgyűlésen elfogadott II. Helvét Hitvallással bizonyítja be, hogy a puritánok ehhez képest semmi újat nem mondanak, elképzeléseik semmiben sem ütköznek a reformáció alapirátával. Ennek bizonyítására a temetési szituációt használja fel, ami éppen azért válhat lehetségessé, mert a puritánusnak csúfolt Vásárhelyi Pétert így védheti meg. Természetesen kitágítja a partikuláris esemény kereteit, az elhunyt védelmére és *laudációjára* beállított beszéd valójában sok helyt erőteljes polémiával átszöve, a puritánus mozgalom lényegét boncolgatja.”^[4] Ez a megállapítás egyúttal átvezet bennünket a Petrőczy Éva által bevezetett „double talk”, kettős értelmű beszéd fogalmának magyarázatához is. Vásárhelyi temetésén Szathmári Baka, nyilván a nyitott szívű és fülű hallgatóság befogadó készségére alapozva, a szokásos temetési beszédeken túlmutató, tágabb értelmű szónoklatot tartott. Ezzel szemben Keresztúri Pál Rákóczi Zsigmond 1647-es nagyváradi keresztelőjén a vájt fülekre alapozva jó néhány kettős értelmű mondatot szőtt prédikációjába, amikben a gyermek ürügyén a szülőkhöz szól. E mondatok szükségességét csak a lelkész és a Rákóczi család jellemrajzának feltárása után lehet boncolgatni. A kódolt üzenetek befogadására kiszemelt ifjú apa, II. Rákóczi György és szüleinek kapcsolata ekkoriban már sok konfliktust megért. A feleség és az anya, Báthory Zsófia a „pápista szokásokkal” épp Keresztúri hatására hagyott fel időlegesen. A szónok, Keresztúri a fejedelmi gyermekek nevelője nem egyszerűen tanár, hanem jóformán pótapa. A prédikáció textusának (Péld. 10:1) kiválasztása pedig pontosan a szülő-gyermek viszony harmonizálását célozza. A szónoki eljárás egészen bravúros, de nem öncélú, hiszen a szöveg egészét belengi a Rákóczi-ház jövője iránti nyugtalanság. Keresztúri aggodalma nem volt alaptalan, hiszen talán mindenkinél jobban ismerte neveltjének nagyravágyó lelki alkatát, mely végzetét is okozta. II. Rákóczi György fejedelemségének éveiben is számtalan bírálatot kapott, mégis meglepő, hogy a temetésén elhangzott prédikáció elvárt dicséretébe kritikus hangok is keveredtek. Történt mindez annak ellenére, hogy a prédikátort, Czeglédi Istvánt arról a Kassáról hívták meg a temetési beszéd megtartására, melynek protestánsai igen sokat köszönhettek Lorántffy Zsuzsannának és az egykori fejedelemnek. Ám a politikai hibák némelyikének előszámlálása nem a fejedelem, az alkalomhoz egyébként is illetlen, ostromozását célozza, hanem az aktuális helyzet magyarázatát. Czeglédi még védelmébe is veszi azáltal a fejedelmet, hogy magányosságát Dávidéhoz, elhagyatottságát pedig egyenesen Jézuséhoz hasonlítja, de természetesen nem feledkezik meg II. Rákóczi György kassai jótéteményeiről sem.

Mások mellett az egykori fejedelem patronálásáért mondott köszönetet Szenci Kertész Ábrahám, a váradi Biblia tipográfusa is. A váradi zsinat óta dédelgetett nagy terv, hogy a Szenci Molnár Albert-féle kiadások után, azokat tovább pontosítva újra sajtó alá kerüljön a vizsolyi Biblia, végrehajtásához széleskörű összefogás szükségeltetett. Az a tény, hogy egyetlen város alkalmasnak látszott a munka minden fázisának megvalósítására, jelzi Várad korabeli kulturális lehetőségeit és magasságait. Az 1650-es évek közepén e városban működött a Hollandiában képzett Szenci Kertész vezetésével Erdély legtermékenyebb, igen sok puritán kegyességi művet is kinyomtató nyomdája. Várad adott otthont annak a református kollégiumnak, melyben olyan kiváló tanárok tanítottak, mint Tarpai Szi-lágyi András, Enyedi Sámuel, Köleséri Sámuel vagy Martonfalvi György, aki a váradi hagyományokat örökségként mentette át Debrecenbe. Id. Köleséri Sámuel, aki egyébként Czeglédi István mostohafia, külön is ki kell emelnünk ebből a társaságból, hiszen a héber és a görög nyelvek kiváló ismerőjeként korrigálta Károli Gáspár fordítását, s számtalan jegyzettel tette azt még inkább érthetővé. A körülmények szerencsés együttállását kiegészíthetjük azzal, hogy a Biblia ügye a város közügyévé vált, aminek akkor lesz jelentősége, amikor a várost ostromló törökökkel való tárgyalások során a megadás feltételül szabják a kinyomtatott ívek és a nyomdászati eszközök elszállítását, megmenekítését a rombolástól. Ennek köszönhető, hogy Kolozsváron a váradi felszereléssel befejeződhetett a nyomtatás, s a Biblia harminckét éven át emlékeztethetett arra a protestáns szellemi központra, mely régi fényét soha nem nyerhette vissza.

A *Puritánia* három utolsó tanulmánya jelzi, hogy Petrőczy Éva épp úgy kutatja a puritanizmus utóöngéit mint előhangjait. Afféle poszt-puritán költőnek tekinthető az a Szőnyi Nagy István, aki remek stilisztikai képességével fölémelkedik a kor alkalmi szerzőinek. Az Erdélyben és Észak-kelet Magyarországon lelkészkedő Szőnyi Nagy műveinek elemzése, értékeinek felismertetése nemcsak az ő, hanem általában a vallásos szerzők hozzájárulását bizonyítja a szépirodalom fejlődéstörténetéhez.

A végletesen eltérő lelki alkatú Tótfalusi Kis Miklós és Pápai Páriz Ferenc barátságának történetét ismertető írás arra világít rá, hogy az ún. humanista barátságokkal szemben, mennyivel mélyebb, teherbíróbb e kegyes életű tudósok barátsága. Igazi sorstársi barátság ez, melyet nem kerülnek el ugyan a konfliktusok, mégis minden nehézség ellenére egészen Tótfalusi haláláig fennmarad. Pápai Páriz barátja halálára írt gyászversét Bod Péter is idézi a *Magyar Athenasban*, melyben igen sok puritán szerző is helyet kapott. Annak ellenére, hogy Bod is református lelkész, a szócikkei sok esetben nem azt a képet festik a protestáns szerzőkről, mint amit várnánk. Nincs ez másképp a katolikus szerzőkkel sem, sőt az ő megítélésük még sommásabb. Mindennek a magyarázatát abban a korban kell keresni, amikor az irodalmi lexikon megszületett. A 18. század közepének katolikus cenzúrája és a reformátusok konfliktuskerülő igyekezete indokolja a református szerzőkkel szembeni visszafogottságot, míg a felekezetek közötti harc a katolikusokkal szembenit. Azonban vannak Bodnak feloldó technikái is, mint például a köztisztelőben álló közvetítő személyek szövegbe iktatása, amivel részben elsimíthatta a feszíteni látszó konfliktusokat. Ezt az eljárást alkalmazta Apáczai estében is, amikor a szövegbe illesztette Keresztúri Pált, a „félapostoli embert”.

Talán már e rövid ismertetésből is szembetűnik Petrőczy Éva nyíltan és őszintén vállalt szerzői szándéka: rehabilitálni a puritán szerzőket az őket ért igaztalan vádaktól, az előítéletektől és a szterotípiáktól. A puritanizmus kutatásának magyar szakirodalmát áttekintő, s egyben hiánypótló bevezető tanulmányból is kitűnik, hogy bizonyos puritánokkal kapcsolatos állítások mára már tarthatatlanná váltak, tehát szükségessé vált egy tabula rasa. Ennek feltétele pedig nem más, mint minden kétséges megállapítás felülvizsgálata. A *Puritániában* Petrőczy Éva ezt teszi, mégpedig a tőle megszokott személyességgel és finom nyelvi humorral, melyek a tanulmányokat olvasmányossá és emészhetővé teszik.

(Pénzes Tiborc Szabolcs)

Jegyzetek

[1] Idézi: Gyurgyák János: *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Bp., 1997. 184. p.

[2] Kiss Kálmán: *Geleji Katona István egyházi kánonai és a Szatmári Reform. Egyházmegye érvényes statutumai*. Kecskemét, 1875. 94. p.

[3] Miskolci Csulyak Gáspár: *Az angliai independentismus, avagy az Ecclesiái fenytékben és a külső Isteni tiszteletre tartozó jó rendtartásokban minden reformata Ecclesiától különböző fejetlen lábság*. Utrecht, 1654. 4r.

[4] Luffy Katalin: „A’ kik életekkel, erkölcsökkel építenek és tanítanak”. In: *Kegyesség, kultusz, távolítás*. Szerk.: Gábor Csilla. Kolozsvár, 2002. 39-40. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

8. **Rajki Zoltán: Egy amerikai lelkész magyarországi missziója.**
John Friederick Huenergardt és korának adventizmusa.:
Budapest, Lucius Kiadó, 2004. (Kisebbségkutatás Könyvek.)
183 old.

A Magyarországon a 19. század végén megjelent adventista egyház egy sajátos színfoltot képviselő, kis létszámú közösség a hazai szabadegyházak között. Kihez szól e kis felekezet indulásában meghatározó személyt, John Friederick Huenergardt bemutató munka? Vajon a felekezeti történetírás csak a felekezet tagjait képes megszólítani, számukra a múlt felmutatásával a közösséggel való azonosulást elősegíteni? Előjáróban leszögezhetjük, hogy bármekkora létszámú legyen is egy vallásos közösség, annak életét tudományos igényességgel bemutatni az egész magyar egyháztörténetírás számára tanulságos lehet. A szabadegyházak megjelenése a dualizmus utolsó évtizedeiben a szekularizáció és a népegyházak válságának sajátos kísérőjelensége volt. Nemcsak híveket vontak el a nagy, elismert egyházaktól, hanem azok megújulásának is katalizátorává váltak a két világháború közötti időszakban. Ennek ellenére keveset tudunk a szabadegyházak magyarországi történetéről, néhány rövidebb tanulmány mellett alig született nagyobb lélegzetű munka. Így minden olyan törekvést üdvözlünk, amely e hiányt igyekszik pótolni.

Rajki Zoltán könyve alapos kutatómunka eredményeként, rendkívül széles forrásanyag felhasználásával készült. A szerző a péceli Adventista Irattár mellett a friedensauai (Németország) és washingtoni (USA) adventista levéltárak anyagával is dolgozott. Különös értéke a kötetnek a gazdag adventista folyóiratanyag felhasználása. (A protestáns sajtó komoly tartaléka a magyar egyháztörténetírásnak, több figyelmet érdemelne.) A tudományos igényességet jelzi a terjedelmes jegyzetapparátus, a prozográfia és a válogatott irodalomjegyzék.

Jelen kötet egy különös sorsú misszionárius életrajza, egyben korrajz a 19-20. század fordulójáról, s egy közösséget bemutató elemzés is. E műfaji keveredés eredményeként a kronológiai kifejtést tematikus alfejezetek szakítják meg, kizökentve ezzel az olvasót Huenergardt életének folyamából, de értékes adalékokkal szolgálva az adventista könyvek, folyóiratok és traktátusok terjesztéséről, a laikusok szerepéről az adventista egyházban, a szabadegyházi misszió lehetőségeiről a soknemzetiségű és vegyes felekezetű Magyarországon. Képet kap az olvasó a korabeli adventista misszió európai helyzetéről, valamint a dualizmus egyházpolitikájáról is.

J. F. Huenergardt egy volgai német faluból került szüleivel az Újvilágba, ahol csatlakoztak az akkoriban jelentős növekedést mutató adventista egyházhoz. Itt lett lelkész, s itt kapott megbízást a közép-európai adventista misszió vezetésére. Húsz évi európai munka után az Egyesült Államokba visszatérve bevándorlók között szolgált, majd rövid időre újabb európai megbízatást kapott, s a Jugoszláv Unió vezetője lett. Sajátos életútja olyan adottságokkal ruházta fel, amelyek megkönnyítették számára a Duna-medence viszonyaihoz való alkalmazkodást. Többnyelvű környezetből került a „népek olvasztótengelyébe”, tizenévesen már maga is több nyelven beszélt. Természetes volt számára a különféle nemzetek együttélése, s élete végéig kitarzott amellett, hogy a sokszínűség, a nemzeti hovatartozás megőrzendő érték, amelynek nyitottsággal kell párosulni a többségi nemzet nyelve, kultúrája iránt. Szerény, könnyen alkalmazkodó természete vonzó volt valamennyi közösségben, ahol megfordult.

A magyarországi misszió bemutatása mellett a szerző – meghatározónak érezve a kezdeti éveket, a helyet és a kort, amelyben Huenergardt felnőtt – kitér a 19. század végi oroszországi viszonyokra, a volgai német falvak életére, másrészt megismerhetjük az Egyesült Államokba vándoroltak helyzetét is. E két állomás között zajlott az adventista misszionárius életének meghatározó húsz éve, a magyarországi munka. 1898 és 1918 között, Magyarország történetének tragikus eseményei, a háború, a soknemzetiségű ország felbomlása idején személyes életének is meghatározó eseményei zajlottak. Itt volt első önálló egyházi megbízatása, itt nősült, s

itt születettek gyermekei. Huenergardt élete végéig szeretettel és megbecsüléssel gondolt vissza az országra, amelynek nyelvét is megtanulta. 1918 után, visszatérve az Egyesült Államokba nyomon követte az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamainak sorsát. Az adventista fórumokon felszólalt a Magyar Királyság feldarabolása ellen, s igyekezett lord Rothermere-t is támogatni a történelmi határok visszaállításáért folytatott akciójában.

A kötetben bemutatott időszak, a 19. és 20. század fordulója nemcsak a magyarországi, hanem az egész európai adventizmus számára a növekedés és a kiteljesedés ideje volt, amelyet Rajki Zoltán elsősorban a szervezeti változásokat követve igyekszik megrajzolni. Térképek segítik az eligazodást a konferenciákra, azon belül egyesületekre és misszióterületekre épülő egyházszervezetben. Az eredetileg a Német Uniókonferenciához tartozó Osztrák-Magyar Monarchia és Balkán Misszióterület 1902-ben felosztásra került, s a Magyar Misszióterület önállósult, melynek vezetője J. F. Huenergardt lett. A decentralizáció a soknemzetiségű területen folyó munkát igyekezett könnyíteni. Ez önmagában nyilvánvalóan nem eredményezte volna a misszió sikerét, ha nem egy olyan nyitott, könnyen kapcsolatot teremtő személy áll az élén, amilyen Huenergardt volt. A háború végére Magyarországon az adventisták száma meghaladta a 2000 főt, a gyülekezet száma megközelítette a százat. A legtöbb csoport Erdélyben működött, de éltek adventisták Dél-Magyarországon, a Felvidéken és az ország középső részén is. A tagságnak majdnem a fele magyar nemzetiségű volt, nagyobb számban vettek részt az egyház életében a románok és a németek, de szerbek és szlovákok körében is folyt a munka. Az adventista egyház tükrözte az ország soknemzetiségű voltát, azonban az akkor felerősödő nacionalizmus nélkül, vallja a szerző.

Némi hiányérzet Huenergardt személyét illetően marad az olvasóban. A szerző a korabeli visszaemlékezések alapján mutatja be a lelkészt. Szerény, alázatos, de jó humorú, hitét őszintén megélő ember alakja bontakozik ki előttünk. A források „beszéltetése”, hosszabb idézetek beemelése talán plasztikusabbá tette volna a néhol az adventista eszményhez közelítő, kissé sematikus képet.

Rajki Zoltán sokrétű munkája a további kutatómunkára, s nem utolsósorban más szabadegyházak történészeivel való együttműködésre is ösztönözhet. Huenergardt életútja, személyes kvalitásai egyediek, de az adventizmus kezdeteit illetően párhuzamosságok fedezhetők fel más szabadegyházak indulásával. A népegyházakból kiszakadó, a hit gyakorlásának személyesebb formáját kínáló paraszteccelesiolák valamennyi felekezet gyökereinél fellelhetők. Számos szabadegyház európai megjelenésében szerepet játszottak az amerikai kontinensről hazatérő, haza látogató kivándorlók. Valamennyi szabadegyházi közösség demokratikus egyházszervezeti modellt honosított meg, nyilvánvalóan ez összefüggött az amerikai gyökerekkel, az ottani demokratikus politikai berendezkedés hatásával. Érdekes lenne annak feltárása, mi vonzotta az embereket egyik vagy másik felekezethez, mi okozta, hogy az ország egyik vidékén megerősödő közösség másutt nem tudott megszólítani embereket? Az Erdélyben megerősödő adventizmus gyülekezeteket szervezett a Felvidéken, de nem sikerült meghódítani a Dunántúlt, ahol viszont a metodizmus és a baptizmus épített ki komoly bázisokat. Annak feltárása, hogy mi vonzotta az embereket általában a szabadegyházakhoz, a protestantizmus 19. századi válságjelenségeinek megértésében is előbbre vihet.

A szabadegyházi kis közösségek életének talán legérdekesebb területe a gyülekezeti élet, a hitgyakorlat formáinak, a sajátos kegyességnek, lelkeségnek a kutatása eddig kevés figyelmet kapott. Rajki Zoltán könyve ebben az irányban is fontos lépéseket tesz. Az intézményközpontú megközelítés meghaladása az egyháztörténetírás egésze számára megoldandó feladat, s ebben éppen a kis vallási közösségek kutatóinak lehet úttörő szerepe.

(Lakatos Judit)

8.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMVII

Csohány János: Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról.

Debrecen, Magyarországi Református Egyház Doktori Kollégiuma Egyháztörténeti Szekciója, 2004. (Magyar református egyháztörténeti dolgozatok, 11.) 299 old.

A Debrecenben lakó, de nagyon is Európában élő Csohány János talán mindent tud Debrecenről és a magyarországi kálvinizmusról. A 2004-ben megjelent könyvéről csupán periférikus lapokban olvashattunk, noha bőven megérdemelte volna, hogy a rádióban és a tévében méltassák, beszéljenek róla és közismertté tegyék.

A szerző a művében foglalt huszonnyolc tanulmányát, amelyek közül ötöt németül írt, egyháztörténeti tanulmányoknak nevezi, holott sokkal többek annál, semhogy kizárólag csak a Magyarországi Református Egyház belső ügyeiről szólnának, mert a bennük foglalt megállapítások túlnőnek az egyház keretein, és általában az egész magyar művelődéstörténetre és politikatörténetre vonatkoznak. Azt persze Csohány is tudja, hogy az egyháztörténeti és az általános történeti események „egymással kölcsönhatásban vannak”, tehát egyik a másikra nagyon is kihatással van. S különösen érvényes ez a megállapítás Debrecenre vonatkoztatva, amelyet nem ok nélkül neveztek, s neveznek még ma is Kálvinista Rómának, hiszen mint Csohány János könyvében olvassuk: „1913 táján Debrecen 110 ezret meghaladó lakosságából jóval több mint 70 ezer, 1938-ban pedig kerek számban 83 ezer volt református. Az ország e legnagyobb református egyházközségének vezető testülete a 141 tagú presbitérium, melynek lelkészi elnöke a tiszántúli egyházkerület mindenkori püspöke (aki egyben debreceni lelkipásztor is), világi elnöke a főgondnok, rendszerint a város hivatalban lévő polgármestere volt. A debreceni református egyházközség összes gazdasági és személyi ügyének előadója és felelős intézője, az egyházközségi hivatali apparátus közvetlen előjárója az egyházi főjegyző.”

Nem véletlen, hogy történelmünk folyamán Debrecen kétszer is volt országunk fővárosa, és pedig igen jelentős, mondhatni sorsfordító időkben. Ami tehát Debrecenben történt, az kihatással volt az egész Magyarországra. Az eseményeket persze személyek viszik véghez, nem csak úgy maguktól történnek, éppen ezért tökéletesen érthető, ha Csohány János ebben a könyvében néhány igen jelentős, illetve ahogy ő írja: „nevezetes debreceni egyházi személyek”-ről is részletes pályaképet rajzol. Hosszan tárgyalja Kun Bélát – de nem a hírhedt kommunista vezért! –, hanem „a tudós egyházjogász”-t és „sokoldalú szervező”-t, továbbá Juhász Nagy Sándort, az egykori politikust és egyházi főgondnokot, Révész Imre püspököt, akit aztán a kommunisták mondattak le, továbbá Ferenczy Gyulát, aki mint professzor alkotott maradandót, és mélyreható elemzést ad idősebb Révész Imre életútjáról is, aki a 19. század második felében Habsburg-ellenes bátor harcaiban vált nevezetessé, az úgynevezett „patens” ellenes harcokban, amikor a református egyház függetlenségéért küzdött, és pedig eredményesen.

Csohány János könyve részben a rendszerváltás előtt, részben pedig már az után keletkezett, s ez meglátszik a tanulmányokon is. Természetes dolog, hogy azokról az egyházi személyekről, akik a kommunista diktatúrát kiszolgálták, nem írhatta meg ezt 1990 előtt, hiszen a hatalom kegyeltjei voltak. Az ifjabb Révész Imre kapcsán például nem mondhatta el, hogy 1949-ben a kommunisták lemondatták püspöki tisztségéről, de meghagyták akadémikusnak, miközben sok-sok tisztességes és jelentős tudományos eredménnyel rendelkező tudóst viszont kizártak az Akadémiából. (Debreceni vonatkozásban például megemlíthetjük a méltán híres és neves paraszttörténészt, Szabó Istvánt.) Révész Imre azonban akadémikus maradt, és egész korábbi világnézetét megtagadva, gátlás nélkül hirdette, hogy egyedül hiteles világnézetnek csak az ismerhető el, amely materialista, s tudománynak is csupán az tekinthető, amely a marxizmuson alapszik. Nos, ilyen volt ifjabb Révész Imre, a korábbi református püspök. Csohány János, az egyháztörténész persze mindezt nagyon

jól tudja, de 1990 előtt erről hallgatnia kellett, tehát a Révészről szóló tanulmányát már 1949 előtt befejezi. Ám, hogy szakmai tisztessége mennyire kikezdhethetlen és kifogástalan, azt jól bizonyítja az a tanulmánya, amelyet Békefi Benőről, erről a gátlás nélküli figuráról írt. Békefi a magyar református egyház egyik legszényenletesebb alakja, aki azonban – a Kádár-rendszerre jellemzően! – végül püspök lett. Csohány azonban, bármennyire is ragaszkodó és hithű tagja egyházának, nem szépítgeti Békefi Benő jellemtelenségét, hanem kertelés nélkül olyannak mutatja be, amilyen valóban volt. S hogy véleményét kikezdhethetlenné tegye: Békefinek két egyházkormányzati levelét is közli, mégpedig 1957 elejéről. Akit érdekel a köpönyegforgatás és jellemtelenség lélektana, az ezt a két dokumentumot igen nagy haszonnal tanulmányozhatja.

Természetesen voltak a debreceni református egyházkerületnek pozitív alakjai is, akik közül Csohány különösen kettővel foglalkozik részletesen: Baltazár Dezső nagyírú püspökkel és Juhász Nagy Sándor főjegyzővel. Mindkettő több volt, mint egyszerű egyházi vezető, hiszen Baltazár Dezső országos jelentőségű személyiséggé nőtte ki magát. Juhász Nagy Sándor pedig aktív politikai szerepet is betöltött. (Volt miniszter is, és országgyűlési képviselő is.)

Csohány János, mint egyháztörténész mindent tud a magyarországi református egyházzal, és sok olyasmit felszínre is hoz, amit ma már csak nagyon kevesek tudnak. Az általa feltárt dokumentumok közül a legfontosabb alighanem az az *Alapszabály* amelyet az 1907-ben megalakult Országos Református Lelkészegetesület fogadott el 1918-ban, de kihirdetésre már nem volt lehetőség, mert kitört a forradalom, és „a kommunisták... szervezeteik elhelyezésére hatalmukba ejtették a konventi épületet is, s az 'Egységes program' összes ott talált példányait megsemmisítették. Az egész műből csak pár korrektúra példány maradt meg az ORLE levéltárában.” 1925-ben azonban a Lelkészegetesület közgyűlést tartott Kecskeméten, és a programot, amelyet Baltazár Dezső egy előszóban lelkesen támogatott, elfogadta. A megszövegezés egyébként attól a Csikesz Sándor csányosozói lelkésztől származott, aki Kodolányi Jánost a katolikus egyháztól a református hitre térítette, és a későbbi évtizedekben az egyik legjelentősebb református személyiséggé vált.

Ha ez az *Alapszabály* pusztán csak hitbéli kérdésekkel foglalkozott volna, akkor mindössze egyházi belügy lenne, ámde az akkori lelkészek kimondták, hogy: „a szociális, kulturális, politikai és gazdasági kérdések megoldására egységes munkaterv megállapítása szükséges.” Csohány Jánosnak óriási érdeme, hogy ezt az *Alapszabályt* felfedezte és újra kiadta, mert ha most elolvassuk, akkor korszerű és máig aktuális feladatokat találunk benne, és megértjük, hogy a magyar reformátusság miért tudott létszámát jóval meghaladó, fontos szerepet betölteni a Horthy-korszakban. Hiszen, mint Baltazár Dezső, a nagyhatású püspök, megfogalmazta: „Minden felvetődő közkérdésben [!] meg kell találni az állásfoglalás keresztyéni és magyar nemzeti kritériumát. Ezek a kritériumok sokkal magasabb régió álló csillagai, semmint fényükre a pártpolitikai különbség a legkisebb módosító árnyat is vonhatná... Nem politizálás ez, hanem a keresztyén kálvinista életelvnek a gyakorlat kazuisztikájára való alkalmazása.”

És mikkor foglalkozott ez az *Alapszabály*? Többek között az állami adminisztrációval, az óvodákkal, az általános iskolákkal és az egyetemekkel. Csohány János is kiemeli, hogy ez a program foglalkozott a református valláserkölcsei neveléssel is, és előírta, hogy „A történelem emelje ki, hogy a kálvinizmus érdeke mindig egy volt a magyar nemzet érdekével és viszont.” Fantasztikus, hogy ez a munkaterv mennyire gyakorlatias és hasznos volt. Csohány János összefoglalásában írja, hogy a terv szerint „a kiképzés legyen körültekintő és rendkívül gyakorlatias, fejlessze a tanuló öntevékenységét. Az iskolai könyvtár és a jutalomkönyvek a nép jó könyvekkel ellátását szolgálja. A református tanító vállalja a községi mintakert, faiskola, zöldségüzem vezetését.” Az *Alapszabály* továbbá azt is előírta, hogy „a tanítóképzést lehetőség szerint ingyenessé kell tenni. [...] Egyetlen tehetséges, magát képezni vágyó kálvinista fiúnak sem szabad letörnie szegénysége miatt.” A régi református lelkészek feladatuknak tekintették, hogy a református tanárképzőkben a szegény diákoknak *kétharmadát* ingyenes helyekkel kell oktatásban részesíteni (és ez 1925-ben Debrecenben meg is valósult!), továbbá minden állampolgárnak biztosítani kell a gondolat-, sajtó- és egyesületi szabadságot. Tehát nem csak felekezeti jogokért harcoltak, hanem olyanokért is, amelyek az

összmagyarság számára is fontosak voltak.

Külön kell szólnunk a szociális programról, a földkérdésről, a kisiparról és a munkásvédelemről. Csohány János az *Alapszabály*-hoz írt előtanulmányában mindezt részletesen is ismerteti, s éppen ezért külön érdeme, hogy hangsúlyozza az egykori ref. lelkészek szociális érzékenységét. Kiemeli az *Alapszabály*-ból az „ingyenes orvosi kezelés az igazolt szegényeknek, modern anya- és csecsemővédelem, lelenc- és árvaügy” fontosságát, továbbá azt, hogy az „az aggok, betegek gondozását kötelező állami munkásbiztosítással, menhelyek létesítésével tartja megoldhatónak, ide értve a hadirokkantak gondozását is. [...] Cél az, hogy kálvinista koldus ne legyen”. Csohány tanulmányából idéznem kell még azt a részt, amelyben az egykori lelkészek szociális követeléseit ismerteti: „Táplálék, lakás, ruházat, munka, szórakozás, pihenés, az egyén jogainak védelme, népegészségügy, népesedéspolitika kap beható és modern megvilágítást. Az államtól a rászorulóknak ingyenes jogszolgáltatást, gyógykezelést követel, a koldulás általános eltörlését, hogy ne kényszerüljön arra senki. A nemzetiségi polgártársaknak pedig olyan szociális politikát, amely közelebb hozza őket a közös hazánkhoz.” Hangsúlyozni kell, hogy mindezeket a célokat a lelkészek a református egyház legfőbb vezetőjével, Baltazár Dezső püspökkel egyetértésben kívánták megvalósítani. Ennek ellenére még mindig akadnak olyan történészek, nemcsak a református egyházban, hanem a világiak között is, akik Baltazárról negatív jelzők kíséretével beszélnek. Lehet, hogy egyben s másban talán igazuk van, de egészében véve Baltazár Dezső munkásságát feltétlenül pozitívan kell megítélnünk. Körültekintő tárgyilagossággal is azt kell róla mondanunk, hogy a református egyház egyik legnagyobb püspöke volt!

Nincs rá terünk, hogy részletesen ismertessük a Lelkészegyesület földkérdésre, kisiparra és munkásvédelemre vonatkozó céljait is, de mégis utalnunk kell arra, amit Csohány János is hangsúlyoz: „Földdel való ellátást követel a földművelőknek, progresszív adózást, kisajátítást, telepítést, adják kishaszonbérletbe a református egyházi földek egy részét. A hitbizományokat korlátozzák. Szakoktatással, szövetkezetekkel, kölcsönökkel. Utakkal, gépekkel, csatornázással segítsék a mezőgazdaságot. Létesüljenek munkástelepek kedvezményes lakásokkal. [...] Az ipari munkásság szervezkedésének jogosságát elismeri az irat, és támogatásáról biztosítja.” Mindezek olyan követelések, illetve tervek, amelyek ma is időtállóak és megvalósítandó célok. Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy mindezekben a reformátusság mindenütt előnyben részesítendő: kissé mosolygunk például azon, hogy kálvinista koldus ne legyen. Na és katolikus lehet? Persze hogy nem lehet, de erről – gondolták a református lelkészek – gondoskodjon a katolikus egyház. Mindenütt tetten érhető a református lakosság érdekeinek előtérbe állítása. De ezt Csohány János sem hallgatja el, s az előszavában utal is rá: „A kereskedelem és a tőke szerepét a biztonság és népboldogítás szemszögéből vizsgálja. A reformátusság kellő arányban részesüljön a kereskedelemben. [...] A kisemberek hitelhez juttatását, takarékoskodásának előmozdítását ajánlja községi és egyházi takarékpénztárak által.”

Felvetődik bennünk a kérdés, hogy mindebből mi valósult meg? Illetve, hogy mi valósulhatott meg? Csohány János tanulmányából erre is megkapjuk a választ: „1925 után is nyomon lehet követni azt, hogy a reformátusság munkálkodott annak megvalósításán és számos pontját meg is valósította. A trianoni Magyarország lakosságának 21 %-át kitevő reformátusság viszont nem volt abban a helyzetben, hogy minden kitűzött programpontját megvalósíthatta volna. A II. világháború után pedig hamarosan olyan időszak következett, amelyben a hatalom birtokosai ezt a programot veszélyesnek ítélték és 1949-ben magát az ORLE-t is feloszlatták.”

Csohány Jánosnak elévülhetetlen érdeme, hogy ezt a hajdani programot napfényre hozta, mintegy azt bizonyítva ezzel, hogy mi mindenre lenne képes az egyház, ha lehetőséghez jutna. Aktív korában Csohány egyháztörténetet tanított a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen és módfelett sajnálnunk kell, hogy időnap előtt nyugdíjba helyezték. Nem hisszük ugyanis, hogy a református egyház akkora bőségében lenne a kitűnő tudósoknak, hogy Csohány János tudásáról és tudományáról lemondhasson. Csohány nem is hagyta abba a munkát, hiszen mint a Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyháztörténeti Szekciója vezetőjeként rendszeresen szervez egyrészt előadássorozatot, másrészt pedig folyamatosan publikál, és pedig nemcsak egyházi folyóiratokban, hanem világi lapokban is. Őszintén kívánjuk, hogy őrizze meg a

egyhaztorteneti_szemle_2007_01_243-247.htm

munkakedvét, és továbbra is tanítson bennünket. Ráadásul élvezetes és lendületes stílusban ír.

(Beke Albert)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)